Steengoed kan, Westerwald uit de 17de eeuw, gevonden in de Utrechtse Eligenstraat.

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht

2000-2001

Beslagstuk in de vorm van een harpij in brons, uit de 13de of 14de eeuw, uit Utrecht

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht

2000-2001

onder redactie van
Doede Kok
Ruurd Kok
Fred Vogelzang

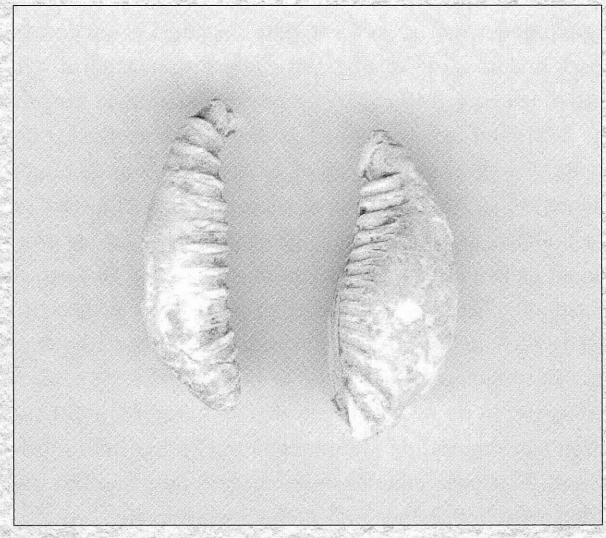
Inleiding

'Wat is het mooiste dat je ooit hebt gevonden?' is een vraag die regelmatig aan archeologen wordt gesteld. Deze vraag komt onwillekeurig ook op bij het doorbladeren van deze kroniek, want er is zoveel moois gevonden in de afgelopen twee jaar. Als altijd is het antwoord moeilijk te geven. Wie rekent op verhalen over spectaculaire ontdekkingen wordt niet teleurgesteld. Zo is onder een sportpark in Amersfoort een verdwenen middeleeuws dorp gevonden en leverde het onderzoek in Leidsche Rijn weer een schat aan informatie op over infrastructuur en bewoning. Ook de lezer die bijzondere vondsten verwacht, vindt ze in deze kroniek. Zoals de Romeinse grafsteen die is gevonden bij de aanleg van een fietstunnel onder de spoorlijn bij Houten of de koperen Romeinse paradehelm die boven water kwam bij het baggeren van een singel in Woerden. De mooiste vondst is echter vaak een onooglijk voorwerp dat na lang zwoegen of volkomen onverwacht wordt gevonden. Er valt misschien niet veel bijzonders aan te zien, maar er zit een heel verhaal aan vast. Zoals het zilveren muntje dat met een boor(!) op twee meter diepte werd gevonden op het kasteelterrein in IJsselstein of het exotische kauri-schelpje uit de gracht van datzelfde kasteel. De onderzoeken variëren van de begeleiding van de aanleg van paddenpoelen tot de verkenning van een 370 ha groot gebied en bestrijken de hele periode vanaf het Mesolithicum tot de Tweede Wereldoorlog.

Ook 'achter de schermen' is veel gebeurd. Sterker nog dan de voorgaande jaren heeft de toekomstige invoering van het verdrag van Malta haar schaduw vooruit geworpen over de verslagperiode van de kroniek. Voormalig staatssecretaris Van der Ploeg heeft de archeologische vakwereld verzocht normen en richtlijnen voor goed archeologisch onderzoek op papier te zetten, als middel om de kwaliteit van het archeologisch onderzoek te waarborgen. Deze Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) telt ruim 400 pagina's en is in januari 2001 aangeboden aan Van der Ploeg. Daarnaast heeft de staatssecretaris in oktober 2001 de interimbeleidsregels voor de opgravingsbevoegdheid vastgesteld, om de huidige wetgeving (Monumentenwet 1988) in de pas te laten lopen met de sterk gewijzigde archeologische praktijk. Dit zogenaamde Interimbeleid dient ter overbrugging van de periode tot de invoering van het Verdrag van Malta. In 2001 zagen ook twee nieuwe instanties het licht. Het College voor de Archeologische Kwaliteit (CvAK) beheert de KNA en beoordeelt welke bedrijven er vooruitlopend op Malta al opgravingen mogen uitvoeren. Daarnaast heeft de archeologie sinds november 2001 een eigen inspectie, de Rijksinspectie voor de Archeologie (RIA) die onder andere toeziet op naleving van de Monumentenwet en het Interimbeleid. Deze beleidsmatige ontwikkelingen zijn ook herkenbaar in deze kroniek: steeds meer bijdragen worden aangeleverd door archeologische bedrijven.

Het zilveren muntje dat met een boor op ruim 2 m diepte is aangetroffen op het kasteelterrein van IJsselstein.

Twee fragmentjes van een exotisch kauri-schelpje uit de gracht van datzelfde kasteel.

Ook de provincie Utrecht heeft een belangrijke stap gezet ter voorbereiding op invoering van Malta. De toename van de hoeveelheid werk maakte uitbreiding van de capaciteit noodzakelijk. Zo heeft de provincie met de aanstelling van Dick Grapendaal per 1 december 2001 een eigen depotbeheerder. Sinds het vertrek van de vorige beheerder werd deze taak waargenomen door de assistent-archeoloog Ton van Rooijen. Ook op beleidsmatig vlak is er versterking gekomen. Naast Karen van der Graaf werken met ingang van 2002 ook Ruurd Kok en Alfons Vernooy als beleidsadviseur archeologie bij de provincie.

Nu Malta langzaam dichterbij komt, wordt archeologisch onderzoek steeds minder vrijblijvend. Dit is zonder meer een goede ontwikkeling. Bij planvorming wordt in een steeds vroeger stadium rekening gehouden met mogelijk aanwezige archeologische vindplaatsen. De uitvoering van archeologisch onderzoek is minder afhankelijk van de bereidwillige medewerking of toevallige belangstelling van een gemeente of projectontwikkelaar. Hiermee lijkt de tijd achter ons te liggen dat archeologen, al dan niet gefrustreerd, achter de feiten aan bleven hollen en overal hun voet tussen de deur probeerden te krijgen. Dit lijkt straks voorgoed verleden tijd wanneer archeologisch onderzoek in bepaalde gevallen verplicht wordt gesteld. Toch heeft deze ontwikkeling ook een schaduwzijde. Doordat archeologisch onderzoek nu al steeds meer wordt ervaren als verplichting, krijgt het vaak een negatieve bijklank. Archeologie wordt ervaren als lastig. Door de grote nadruk op nieuwe regels en procedures dreigt het archeologische verhaal zelf bovendien op de achtergrond te raken, terwijl het daar toch uiteindelijk om draait. Behalve wetgeving en regels blijven goede archeologische verhalen onmisbaar om het benodigde draagvlak te creëren voor de archeologie in Nederland, in de provincie Utrecht en in willekeurig welke gemeente.

Deze kroniek bestrijkt de jaren 2000 en 2001 en als altijd is een groot aantal bijdragen geleverd door amateur-archeologen, die onmisbaar zijn voor de Nederlandse archeologie. Daarnaast komen verslagen van de gemeentelijk archeologen van Amersfoort en Utrecht, van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), van de provincie Utrecht en van een steeds groter wordend aantal archeologen dat bij archeologische bedrijven werkt. Het zijn hun verhalen die deze kroniek weer tot een boeiend en interessant naslagwerk maken. En wat de mooiste vondst is? Leest en kiest u zelf maar...

Doede Kok
Ruurd Kok
Fred Vogelzang

Inhoud

Inleiding 3
Chronologisch schema 8
Lijst met afkortingen 9

30 **jaar lang op zoek naar de Romeinen in Utrecht**
W.A.M. Hessing II

Amerongen
Bovenpolder 29
Amersfoort
Amicitia 29
Bloemweg 30
Isselt en De Birkt 30
Huis Isselt 31
Kapel Koelhorst 33
Muurhuizen 26 34
Nimmerdor 38
Rozendael 39
Rusthof 39
Smallepad 42
Varkensmarkt 42
Vathorst 45
Zeldertseweg 85 46
Breukelen
Hazeslinger I 46
Hazeslinger II 47
Kerkbrink 49
Bunnik
Odijk, SingelfSchoudermantel 50
Odijk, Werkhovenseweg 56
Rijneiland 57
Vechten 58
Werkhoven, Klein Sonsbeek 60
Driebergen-Rijsenburg
Kasteel Rijsenburg 61
Rijsenburgse Laan 63
Houten
Heemstede 63
Honswijkerwaarden 66
Huis Overdam 67
Molenzoom 69
Randstadspoor 78
Schalkwijk 82
Leersum
Rijksstraatweg 83
Loenen
De Werf 89
Loosdrecht
porseleinfabriek 90
Maarssen
Oud-Zuilen 93
Mijdrecht
signaleringen 94
Nieuwegein
Blokhoeve 94
Het Klooster 95
Laagravenseweg 98
Rhenen
Boslandweg Oost 99
Cuneraweg 101
Heimenberg 102
Prattenburgse Bosch 102
Remmerden 103
signaleringen 106
Utrecht
A2 Leidsche Rijn 106
Bekkerstraat 108
Bolwerken 108
Busbaan 112
Dichterswijk West 123
Domherensteeg (Domplein) 124
Eligenstraat 128
Grave van Solmsstraat 148
Groenewoudsedijk 151

Hamburgerstraat 153
Hardebollenstraat 154
Hogeweide 154
Jacobskerksteeg 162
Keulsekade/Billitonkade 162
Lauwerecht 163
Ledig Erf 163
Lucasbolwerk 164
Mariastraat 12 167
Marnixlaan 174
Vechtplantsoen 179
Vleuterweide 1 182
Vleuterweide II 182
Weerdsingel/Nieuwekade 184
Utrechtf Vleuten-De Meern
De Balije 186
Kasteel Nijevelt 187
Parkwijk 189
Randstadspoor 189
Rijnsche Park 193
Wilhelminalaan I 196
Wilhelminalaan II 200
Veenendaal
Dijkstraat 202
Vleuten-De Meern
Castellumlaan 202
Hoge Woerd 204
Prins Hendrikweg 208
Stroomweg-Veldhuizen 210
Thematerweg 212
Zuidelijke Stadsas 215
Woerden en Harmelen
Polder Breeveld 219
Woerden
Breeveld 220
Harmelerwaard I 221
Harmelerwaard II 224
Singels 224
Woudenberg
Het Zeeland 230
Wijk bij Duurstede
Cothen, Zuidoosthoek en Sportcomplex De Kamp 231
Cothen, De Zemelen I 232
Cothen, De Zemelen II 234
Tuincentrum Jolice 235
Rijnoevers 236
Vikinghof 237
Vogelpoelweg 240
Zandweg/Frankenweg I 240
Zandweg/Frankenweg II 242
Zandweg/Singel 244
IJsselstein
Hofstraat 245
Kasteel IJsselstein 247
Klooster O.L. Vrouwenberg 252
Kloosterstraat 253
Lage Dijk N 210 255
Strategisch Groenproject Utrecht West 259
Zeist
De Dreef 260
Lageweg 262

Kaarten 264
Algemene Literatuur 270
Woordenlijst 271
Index 1970-1999 274
Eerdere kronieken 285
Colofon 286

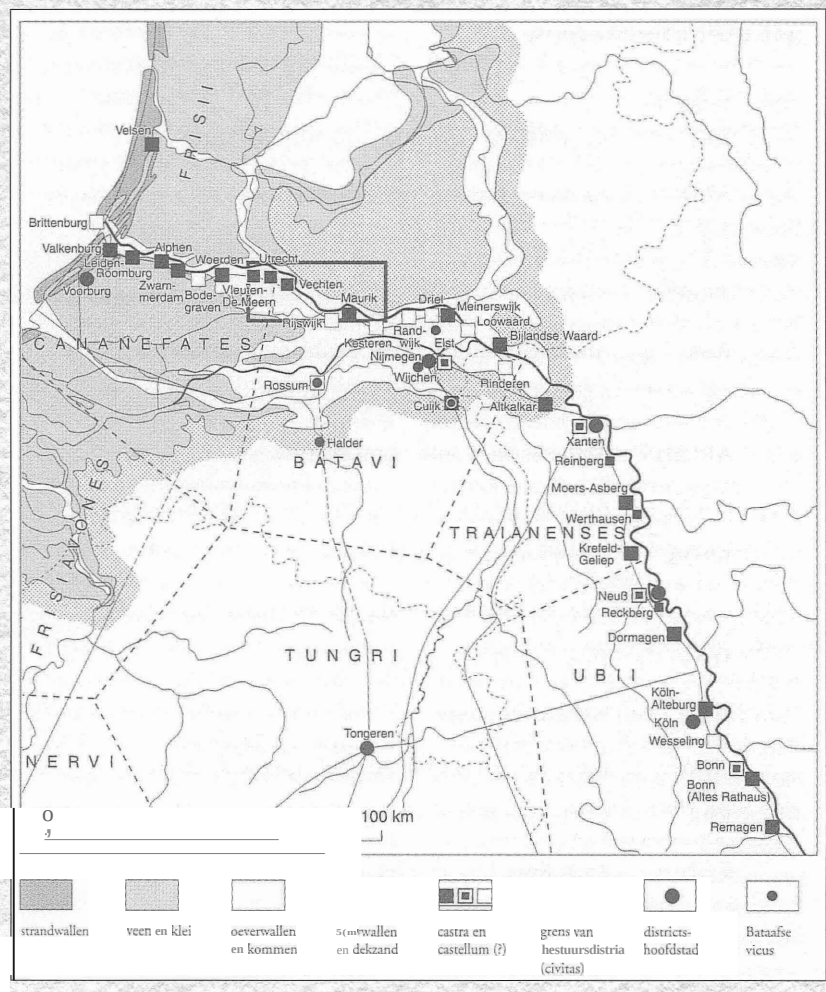
Chronologisch schema

ARCHIS deelt de Nederlandse archeologie in op de volgende wijze:

Steentijd	voor 300.000 tot 2000 voor Chr.
• Paleolithicum (Oude Steentijd)	tot 8800 voor Chr.
• Mesolithicum (Midden Steentijd)	8800-4900 voor Chr.
• Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	4900-2000 voor Chr.
Bronstijd	2000-800 voor Chr.
IJzertijd	800-12 voor Chr.
Romeinse tijd	12 voor Chr.-450 na Chr.
Middeleeuwen	450-1500 na Chr.
• Vroege Middeleeuwen	450-1050 na Chr.
-Volksverhuizingentijd	450-525 na Chr.
-Merovingische tijd	525-725 na Chr.
-Karolingische tijd	725-900 na Chr.
• Late Middeleeuwen	1050-1500 na Chr.
Nieuwe tijd	1500 na Chr. - heden

Lijst met afkortingen

AAI	Aanvullende archeologische inventarisatie
AAO	Aanvullend archeologisch onderzoek
ABC	Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum Utrecht
ABKGU	Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht
ADC	Archeologisch Diensten Centrum, Bunschoten
ARC	Archeologisch Research Centre, Groningen
ARCHIS	Archeologisch Informatiesysteem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
BROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
HOV	Hoogwaardig Openbaar Vervoer
HUA	Het Utrechts Archief
IKAW	Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden
KPK	Koninklijk Penningkabinet, Leiden
KUN	Katholieke Universiteit Nijmegen
KUN-PRA	Katholieke Universiteit Nijmegen, afdeling Provinciaal Romeinse Archeologie
NISA	Nederlands Instituut voor Scheepsarcheologie, Lelystad
RAAP	Stichting Regionaal Archeologisch Archiveringsproject
RDMZ	Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort
SAI	Standaard Archeologische Inventarisatie (bureau-onderzoek)

De Romeinse times

in Nederland

30 jaar lang op zoek naar de Romeinen in Utrecht

W.A.M. HESSING

Inleiding

De eerste Archeologische Kroniek van de Provincie Utrecht over de jaren 1970-71 verscheen in 1976 in het *Maandblad Oud-Utrecht.* Het markeerde de aanstelling van een provinciaal archeoloog en daarmee het begin van de directe provinciale bemoeienis met de archeologie in het Utrechtse. **In** dertig jaar is er veel veranderd, niet in de laatste plaats in de wijze waarop het archeologisch beleid en -onderzoek in de provincie zijn georganiseerd. Een groot aantal personen en instellingen heeft een rol gespeeld in dat veranderingsproces. Daaraan wordt hieronder slechts terloops aandacht besteed. Mijn opdracht is namelijk vooral in te gaan op de resultaten van al de inspanningen voor onze beeldvorming van de periode dat ongeveer de helft van de provincie deel uitmaakte van het grote Romeinse wereldrijk. Juist gezien die bijzondere positie heeft de Romeinse periode bij het archeologisch onderzoek relatief veel aandacht gekregen en is onze kennis in de laatste 30 jaar met grote sprongen vooruitgegaan. Natuurlijk kunnen we het Romeinse onderzoek in Utrecht niet los zien van het werk dat elders in Nederland is verzet, maar dat neemt niet weg dat de bijdrage uit het Utrechtse zeer substantieel is geweest.

Zowel de grote opgravingscampagnes als een aantal spectaculaire vondsten zullen nog eens de revue passeren, waarbij uiteraard niet elke vondst of waarneming genoemd kan worden. Wel zijn al die vondsten van belang geweest om het actuele beeld aan te passen, patronen te onderscheiden en de afwijkingen en uitzonderingen daarop te verklaren.

Toch ook een opgestoken vingertje, of zo u wilt een hand in eigen boezem.

Niet alles is namelijk zo mooi als het lijkt. Er mag dan terecht veel zijn opgegraven, vaak met beperkte fmanciële middelen en onder hoge druk van de nieuwbouw, veel daarvan is nog steeds niet uitgewerkt en loopt de kans in de komende jaren in de archeologische depots in de vergetelheid terug te glijden.

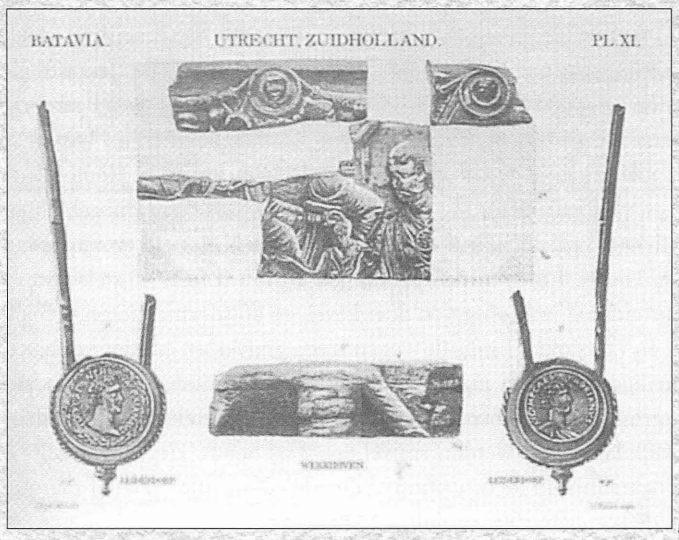
Dit overzicht, opgetrokken uit ontelbare bouwstenen, is daarmee tevens een oproep aan allen die de archeologie in Utrecht een warm hart toedragen, om door te gaan met het doen van waarnemingen, het uitwerken van oude opgravingen en creatieve ideeën op papier te zetten. We weten immers nog steeds meer niet dan wel over deze spannende en aansprekende periode, waarover nog zo onnoemelijk veel verborgen ligt in de Utrechtse bodem.

Het archeologisch landschap

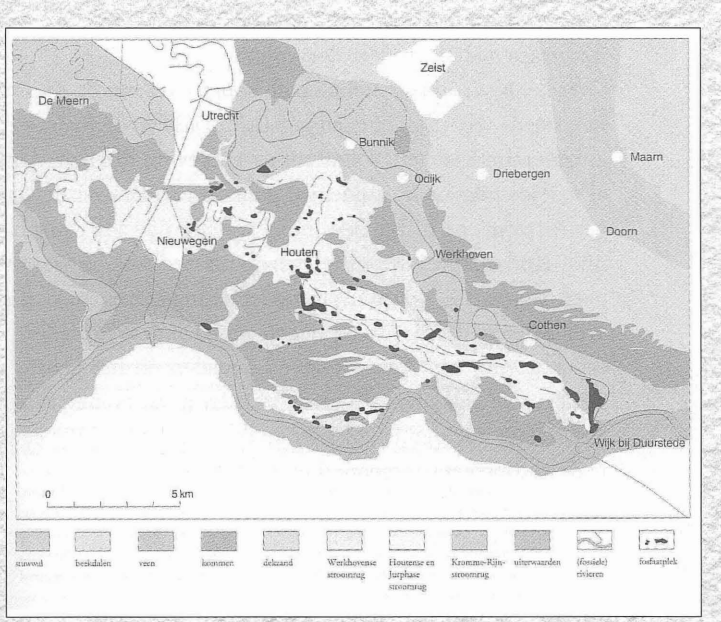
Dertig jaar geleden was de kaart van Utrecht voor de Romeinse tijd nog grotendeels blanco. De plaats van een paar van de Romeinse castella, Vechten, Utrecht en Vleuten-De Meern was bekend, over de andere, Woerden en Wijk bij Duurstede, bestonden bepaalde vermoedens. Delen van de wallen en grachten en

van de bebouwing binnen de muren waren in de eerste drie plaatsen wel eens opgegraven. Over de bewoning buiten de poorten waren we nauwelijks ingelicht. Als er al eens onderzoek in vermoede kampdorpen, zoals ten oosten van Vechten, had plaatsgevonden, dan was dat heel kleinschalig en waren de resultaten, op enkele bijzondere vondsten na, nooit goed begrepen.[1] Verder van de forten af, op het platteland, waar de nodige aanwijzingen voor inheemse bewoning bestonden, hadden slechts enkele reguliere opgravingen plaatsgevonden. Ideeën over de dichtheid van bewoning, hoe de nederzettingen eruit zagen en wat de bewoners uitvoerden, waren vooral gebaseerd op historische gegevens en vergelijkingen met onderzoek in andere streken.[2] Onder de weinige vondsten van het platteland springen twee zeer opvallende in het oog: de Romeinse stenen fundamenten in de kern van Houten3 en de fragmenten van het gebeeldhouwde grafmonument gevonden op de akker Zure Maat tussen Cothen en Werkhoven.4 Het zijn voorbeelden van een sterke Romeinse invloed op zowel de bouwwijze van huizen, als het grafritueel. Ondanks de toename van het volume aan opgravingen in de jaren daarna, en daaraan gekoppeld de enorme uitbreiding van de variatie aan vondsten, zijn beide ontdekkingen merkwaardige uitzonderingen gebleven. Hierop komen we later nog terug.

Ons huidige veranderde en kleurrijker beeld van het Romeinse landschap is vooral te danken geweest aan enkele omvangrijke projecten uit de jaren '70 en '80 waarin het Kromme Rijngebied de hoofdrol vervulde. Dit waren de grootschalige veldkarteringen tussen 1974 en 1982, de daaropvolgende fosfaatkarteringen tussen 1980-1982 en de opgravingscampagnes op De Horden en De Geer bij Wijk bij Duurstede (1977-1991), in Houten-Tiellandt (1985-1989) en langs de Achterweg in Vechten. Al dit onderzoek vond plaats in het kader van het regionale project Centraal Rivierengebied onder leiding van W.A. van Es (ROB) en was in eerste instantie bedoeld om de opgravingen van het vroegmiddeleeuwse Dorestad in een regionaal kader te plaatsen. De spin-oEf voor de Romeinse tijd was echter minstens zo groot. Daarnaast was nog een heel ander onderzoek van zeer grote toevoegde waarde, namelijk de fYsisch-geografische kartering van de provincie door de aardwetenschappers van de Utrechtse universiteit onder leiding van H. Berendsen.5 Het resultaat was dat eind jaren '80 het Kromme Rijngebied veranderd was in een van de in de Romeinse tijd dichtstbevolkte gebieden van ons land. Op de fossiele stroomruggen aan de linkerzijde van Kromme Rijn heeft een aaneengesloten cultuurlandschap bestaan, waarbinnen de agrarische nederzettingen met de omliggende akl<ers en weilanden zich over vele kilometers vrijwel aan elkaar rijgden. Leefden sommigen geleerden voor die tijd nog in de veronderstelling – gebaseerd op de uitspraken van Romeinse geschiedschrijvers - dat het Romeinse grensgebied vrijgehouden werd van inheemse bewoning, na afsluiting van de grootschalige veldverkenningen weten we zeker dat in het gebied spral<e was van een hoogontwikkelde agrarische eco-

Fragmenten van een gebeeldhouwd Romeins grafmonument in 1839 gevonden op de akker Zure Maat onder Werkhoven

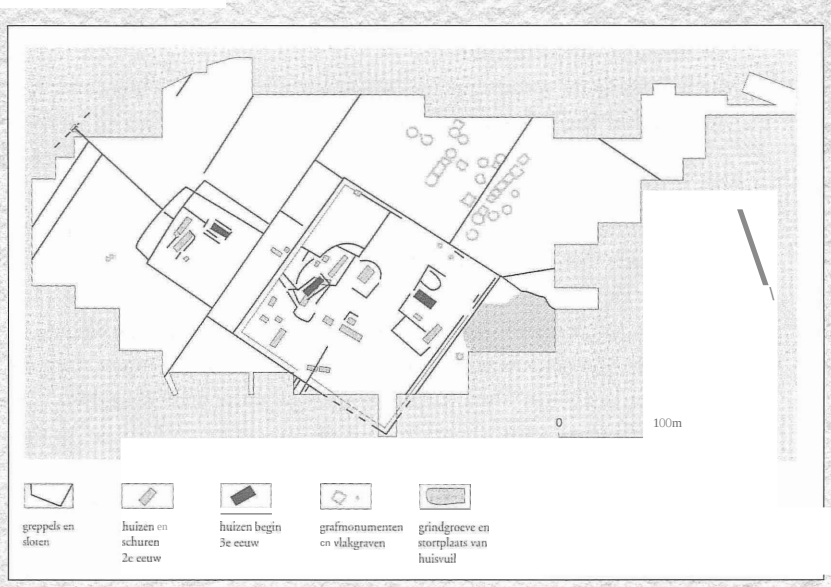

Kaartje van Utrecht met de stroomruggen van Berendsen en de fosfaatkarteringen door R. Steenbeek

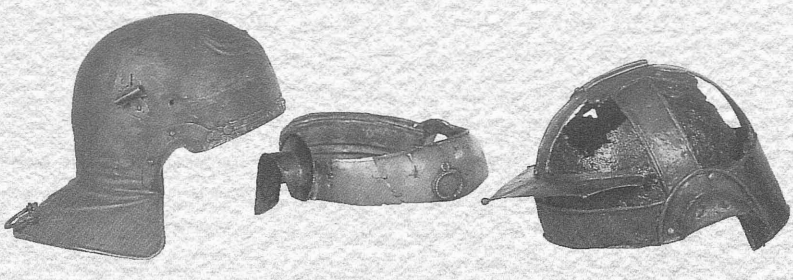
nomie, waarin de inheemse, Bataafse bevolking een hoofdrol speelde.[6] Het nederzettingspatroon bestond in tegenstelling tot dat uit de **IJzertijd,** niet slechts uit kleine verspreid liggende familiebedrijven van een of twee boerderijen, maar eveneens uit grotere eenheden van vijf tot tien boerderijen binnen vierkante omgreppelde kavels. Op de plaats van de huidige kern van Houten lag mogelijk zelfs een regionaal centrum, waarin ook plaats was voor ambachtelijke en handelsactiviteit en wellicht ook voor bepaalde administratieve en religieuze voorzieningen. Tot ver buiten de nederzettingen lag een uitgebreid stelsel van akl<er- en weidegronden - vaak omgeven door kavel- en afWateringssloten -, hoofd- en zijwegen en vaarsloten. Langs de wegen lagen grafvelden en hier en daar een openluchtheiligdom of een plaats voor speciale activiteiten, zoals grondstoffenwinning (grind, ldei) of houtskoolproductie. De gebruiksmogelijkheden van het natuurlijk landschap werden vrijwel optimaal benut. Het lijkt er zelfs op dat op het hoogtepunt van de bewoning in de 2de eeuw, soms relatief marginale gronden in de komgebieden werden geëxploiteerd

Sinds de intensivering van het archeologisch onderzoek, eind jaren'90 rond De Meern, weten we dat ditzelfde bewoningspatroon zich ook uitstrekte over de stroomruggronden van de Oude Rijn tussen Utrecht en Woerden.[7] Het landbouwtechnisch goed exploitabele gebied was hier echter smaller dan ten westen van de Kromme Rijn. De omstandigheden in de driehoek Vreeswijk-Jutphaas-IJsselstein waren waarschijnlijk vergelijkbaar met het Kromme Rijngebied, zij het dat grotere nederzettingen daar nog niet echt zijn vastgesteld. De archeologische informatie daar is nog grotendeels gebaseerd op de inspanningen van de lokale amateur-afdelingen, die, voor de nieuwbouw uit, in staat waren menige inheemse nederzetting te documenteren.[8]

Over het bewoningspatroon op de noordoever van de Rijn zijn we in vergelijking nog steeds veel minder goed ingelicht. Dankzij de waarnemingen, wederom van amateur-archeologen, vooral uit de omgeving Rhenen, Amerongen en Elst, valt af te leiden dat op de zuidelijke flank van de Heuvelrug waarschijnlijk sprake is geweest van een dichte bewoning, vooral in de 3de eeuw na Chr. Hoe die bewoning landschappelijk precies georganiseerd was, is wegens het ontbreken van goed begrensde, opgegraven, nederzettingsterreinen nog goeddeels onbekend. Wel is het zo dat bewoning in een aantal andere gebieden, zoals de Vechtstreek, de omgeving van Amersfoort en Leusden en het gebied rond Driebergen en Zeist, in de afgelopen decennia in ieder geval eveneens onomstotelijk is aangetoond. Het wachten is ook hier op de mogelijkheid om een goedgeconserveerde nederzetting eens uitgebreid te onderzoeken.

Plattegrond van de omgreppelde nederzetting op De Horden

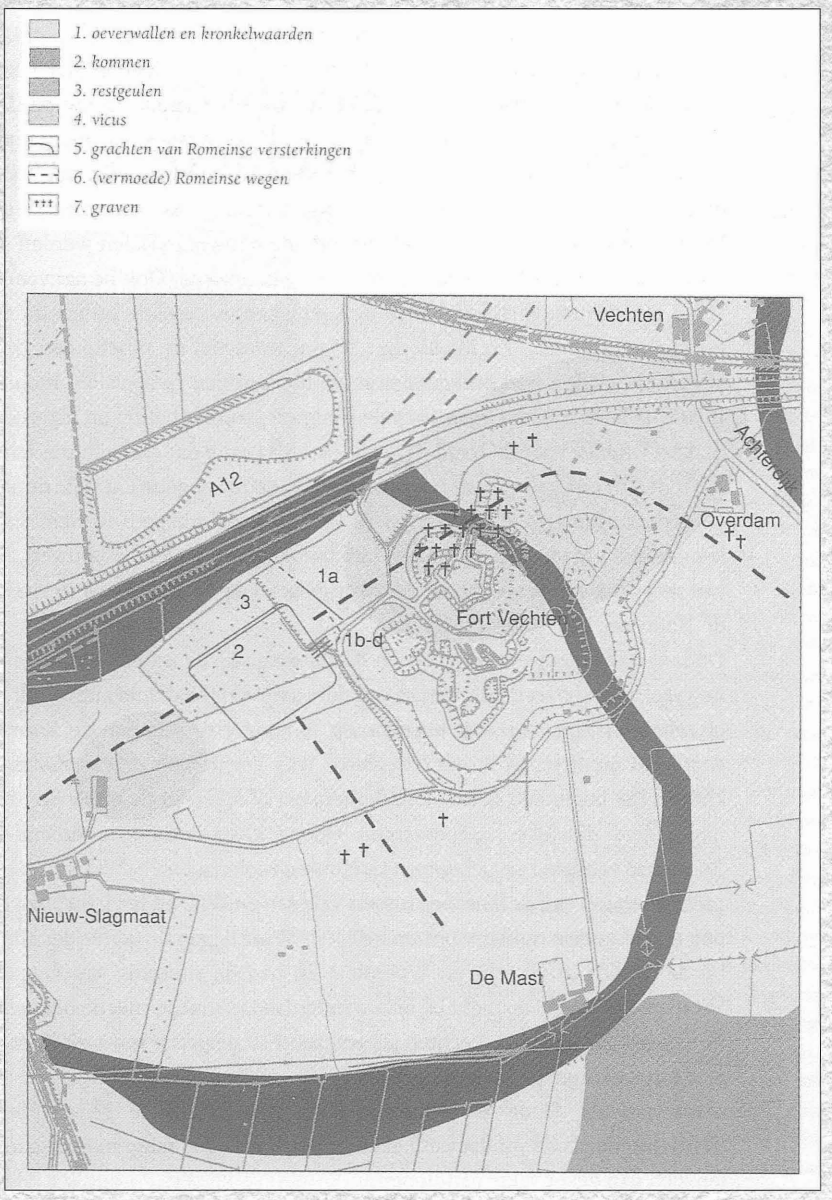
Romeinse helmen uit de uiterwaarden tegenover Wijk bij Duurstede

De militaire infrastructuur

De belangrijkste vorderingen voor wat betreft onze inzichten over het militaire deel van het Romeinse grensgebied *(limes)* in de provincie zijn waarschijnlijk in de laatste paar jaar gemaakt. In het hierboven genoemde onderzoeksproject Centraal Rivierengebied van de ROB lag het accent duidelijk op de inheemse bewoning. Misschien als een logische reactie daarop kon de volgende generatie archeologen zich met hernieuwd enthousiasme gaan storten op de militaire vestigingen. De opgravingen in het centrum van Utrecht 9 en in dat van Woerden zijn daarvan mooie voorbeelden. In Woerden is na jaren van slechts incidentele en fragmentarische waarnemingen[10] nu eindelijk de exacte ligging van het Romeinse castellum binnen de huidige topografie achterhaald en kan met veel belangstelling worden uitgezien naar de opgravingen die daar in de komende jaren nog moeten plaatsvinden.

De plaats van het castellum Levefanum bij Wijk bij Duurstede kennen we inmiddels ook. ROB-archeologen begeleidden daar eind jaren '70 de klei- en zandwinning bij de steenfabriek Roodvoet (tegenover Wijk in de buurt van Rijswijk, Gelderland). Aan de hand van de vele Romeinse militaire vondsten wisten ze de exacte positie van het fort aannemelijk te maken.[11] Helaas zijn de mogelijkheden voor toekomstig onderzoek daar uiterst klein.

Misschien nog informatiever dan het onderzoek in de castella zelf, was het onderzoek van de directe omgeving daarvan. Het veldwerk in Leidsche Rijn, waar een groot stuk van de Romeinse *limesweg* met bijbehorende installaties in goedgeconserveerde toestand in kaart is gebracht, spreekt ongetwijfeld het meest tot de verbeelding, maar ook verder naar het oosten, in buurt van het castellum op de Hoge Woerd bij De Meern, en ten oosten en ten westen van het castellum van Vechten hebben de opgravingen sinds 1995 veel nieuws opgeleverd. Zo weten we bijvoorbeeld veel meer over de uitgestrektheid en inrichting van kampdorpen - de oostelijke virus van Vechten behoorde waarschijnlijk tot de grootste van ons land.[12] Ook hebben we eindelijk zicht gekregen op de aanwezigheid van kleinere militaire bouwwerken langs de *limesweg,* zoals wachttorens en aanlegsteigers en weten we nu ook veel meer over de wijze waarop de militaire bouwprogramma's werden georganiseerd en uitgevoerd.[13] Utrecht mag dan een uithoek van het Romeinse rijk zijn geweest, met de bouw van de *limes* en de organisatie van de verdediging hebben verschillende Romeinse keizers, onder wie Trajanus en Hadrianus, zich persoonlijk bemoeid.[14] Epigrafische gegevens, zoals militaire dakpanstempels, wij- en grafinscripties en ingekraste namen van militairen en hun afdelingen op uitrustingsstukken hebben de namen opgeleverd van de garnizoenen die in Utrecht gelegerd waren. Of de etnische herkomst van de soldaten zelf net zo divers was als de namen van de eenheden doen vermoeden - Thraciers in Wijk, Spanjaarden, Britten en Thraciers in Vechten, Spanjaarden in Utrecht, Breuci (uit Oost-Europa) in Woerden – is overigens nog een open vraag.

Kaartje van de ligging van de Romeinse vindplaatsen rond Vechten

In ieder geval lijkt het er op dat bij de verdeling van infanterie-, cavalerie- en vlooteenheden over de verschillende forten goed met de specifieke terreinomstandigheden werd rekening gehouden.IS Hoe meer details van de militaire organisatie zichtbaar worden, hoe meer men zich verbaast over de organisatiegraad en het technologisch vernuft binnen het Romeinse militaire apparaat. Kilometers dijk en weg, met de bijbehorende bruggen en duikers, konden binnen één of twee jaar worden gerealiseerd. De benodigde bouwmaterialen werden desnoods over afstanden van honderden kilometers aangevoerd. Ook de aanvoer van proviand en uitrustingsstukken voor de garnizoenen berustte op goed doordachte logistieke principes. Zo loonde het bijvoorbeeld wel de moeite om grote transportaken beladen met bulkgoederen als bouwstenen of spelt- en broodtarwe de Rijn af te laten zakken, maar was de terugreis, zonder lading en tegen de stroom in, veel minder voor de hand liggend. Het lijkt erop dat veel van die schepen om die reden in ons gebied werden onttakeld en de romp gebruikt voor de aanleg van oeververstersingen en dijklichamen. De betere dekplanken werden waarschijnlijk verwerkt in vloeren en zolders van barakken en andere gebouwen. Een vorm van recycling van scheepshout die overigens tot in de 19de eeuw in streken langs de Noordzee heel gebruikelijk was.

Ondanks alle nieuwe informatie en detaillering van de militaire topografie blijven nog veel vragen over de Romeinse militaire aanwezigheid onbeantwoord. En er zijn er zelfs een aantal nieuwe bijgekomen. Wanneer verschenen de Romeinen bijvoorbeeld nu eigenlijk in het Utrechtse? Was Vechten als eerste militaire versterking in het begin een geïsoleerde buitenpost of lagen in de omgeving misschien nog andere, tijdelijke, kampementen. Hoe verklaren we in dat verband de vroeg-Romeinse vondsten en gebouwen in Houten-Molenzoom?I6 Wat was eigenlijk het precieze traject van de *limesweg* tussen Vechten en Wijk en heeft/hebben daarlangs nog een of enkele militaire posten gelegen? Waar liggen de grafvelden die hoorden bij de castella in Utrecht en Woerden? En had de situering van de castella van Vechten en Utrecht zo dicht bij elkaar inderdaad te maken met de bijzondere functie van het garnizoen in Vechten als een soort strategische reserve?17 Genoeg redenen om toekomstige bodemingrepen in de smalle militaire zone op de zuidelijke oever van de Oude en Kromme Rijn consentieus te blijven begeleiden. Verrassingen als de vondst van het complete Romeinse schip in Leidsche Rijn zullen zich dan zeker vaker aandienen.

'Bataafse' boeren

Ons beeld van de pre- en vroeghistorische gemeenschappen in onze streken is over het algemeen nogal stereotiep en eentonig. Sinds de Bronstijd werd het bewoningspatroon gekenmerkt door kleine boerengemeenschappen die meestal via een mengvorm van akkerbouw en veeteelt - vooral rundvee - in hun eigen levensbehoeften konden voorzien. Soms moesten grondstoffen, zoals metaal of

zout, of gebruiksvoorwerpen als maalstenen, van buiten de regio betrokken worden en dat gebeurde dan via eenvoudig ruilverkeer. Grote verschillen of specialismen traden niet op en bijzondere machtscentra lijken te ontbreken. Veel meer kleur valt er vaalc niet in aan te brengen.

Voor de Romeinse tijd in het Nederlandse rivierengebied is de situatie dankzij het onderzoek van de laatste jaren echter veel meer divers. Kort na het begin van de jaartelling lijken de boeren uit de schaduw van hun traditionele bestaan te treden. Ze investeren in grotere veestapels. Nieuwe landbouwgronden worden ontgonnen en nederzettingen gesticht. Varmen van specialisatie doen hun intrede - de inwoners van de omgreppelde nederzettingen als Wijk bij Duurstede-De Horden en Houten-Tiellandt richten zich op het fokken en waarschijnlijk ook africhten van paarden.[18] Maar ze doen ook andere dingen, zoals handel drijven (met geld) en ze nemen dienst in het Romeinse leger, waardoor ze kennismaken met andere gewoonten en nieuwe producten. Ten opzichte van de IJzertijd zijn de snelle toename van de bevolking en een grotere materiële welstand de meest in het oog springende algemene verschillen. Maar er is meer, de plattelandbewoners hebben een naam - ze heten volgens Tacitus en andere geschiedschrijvers nu Bataven - maar we kennen soms ook individuen, zoals Volusius Vettonianus[19] en Tiberius Julius (zie Houten-Molenzoom in deze kroniek), die waarschijnlijk in de buurt van Houten hebben gewoond. We weten iets meer van hun etnische achtergrond, want uit de stijlkenmerken van het locale aardewerk valt op te maken dat de pottenbak(stjk)ers rond het begin van de jaartelling nauwe contacten onderhielden met de bewoners verder naar het (noard)westen.[20] We weten ook dat op gezette tijden andere groepen zich in het gebied vestigden: Friezen langs de Oude Rijn[21], schippers uit Tongeren in het kampdarp bij Vechten en in ieder geval vanaf de 3de eeuw, maar wellicht al eerder, Germanen van de zandgebieden ten noorden van de Rijn.[22]

Hoewel uit de lay-out van de nederzettingen en gebouwen, en de botanische en zoologische informatie die daaruit is verzameld, valt af te lezen dat de agrarische economie goed georganiseerd was, zijn de economische en sociale mechanismen achter de bestaanswijze vooral nog hypothetisch. De ontwikkeling naar grotere en gespecialiseerde landbouwbedrijven als Wijk bij Duurstede-De Horden, De Geer of Houten-Tiellandt kan bijvoorbeeld net zo goed zijn gebeurd op instigatie van de inheemse elite als van het militaire gezag in de castella. In het verlengde daarvan is het eveneens een open vraag of er sprake was van vraag en aanbod, en dus ook van handel in agrarische producten tussen de inheemse bevolking en de militairen of dat we eerder moeten denken aan vormen van belastingheffing in natura.

Intussen lijkt het erop dat de combinatie van militaire dienst, diplomatieke contacten en vormen van handel de Bataafse elite in de Iste en 2de eeuw geen windeieren heeft gelegd. Een grotere afstand tussen de toplaag en de rest van de bevol-

king is op verschillende manieren merkbaar. In de grotere nederzettingen is meestal minstens een huis of erf te vinden dat zich in grootte, luxe of de overname van Romeinse elementen onderscheidt van de anderen. Hoewel villa-achtige huizen zoals gevonden naast de kerk in Houten nog steeds een echte uitzondering zijn in Utrecht, hebben ook sommige houten huizen, zoals op De Horden, een vergelijkbare functie en status gehad. Hetzelfde is bespeurbaar in het grafritueel, want ook daar laat zich, met name na het midden van de Iste eeuw, een bepaalde groep onderscheiden door de grootte van de grafmonumenten, het aantal en de kwaliteit van de grafgiften. De aanwezigheid van stenen grafmonumenten op het platteland buiten de militaire begraafplaatsen - de vondsten van Zure Maat en Molenzoom zijn tot nu toe de enige voorbeelden – zou kunnen duiden op na hun diensttijd terugkerende Bataafse veteranen die zich volgens Romeins gebruik lieten bijzetten. Helaas laat de archeologische context van de beide stenen nog veel ruimte voor interpretatie.
Indien het zo is dat de andere families in de omgreppelde nederzettingen en de kleinere 'satellietnederzettingen' daaromheen in een steeds afhankelijkere positie ten opzichte van de lokale leider kwamen te staan, dan zou een volgende fase in de ontwikkeling kunnen zijn geweest dat deze leiders zichzelf ook als de eigenaars van de nederzettingen en het bijbehorende landbouwareaal gingen beschouwen. De stap naar een sociale structuur die misschien niet zozeer in uiterlijke verschijning, als wel in de pralctische gang van zaken vergelijkbaar was met de villa-economie in Romeins Limburg is dan niet eens zo groot.
Het is vooral dankzij het grootschalige nederzettingsonderzoek dat in het Kromme Rijngebied in de afgelopen decennia is uitgevoerd dat wij ons nu dit soort vragen kunnen stellen en ook zoveel basisgegevens tot onze beschikking hebben, dat we kunnen verwachten dat via verder wetenschappelijk onderzoek ook antwoorden zullen worden gevonden.

Over de rand van **het** Romeinse rijk

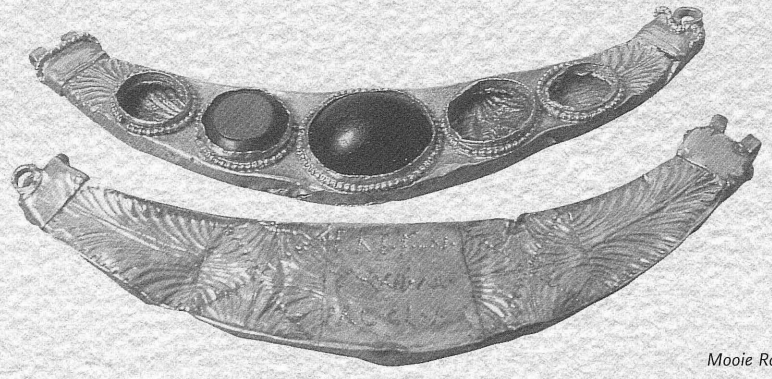
Het in de afgelopen 30 jaar uitgevoerde onderzoek voor de Romeinse periode ten noorden van de *limes* steekt qua omvang en intensiteit wat mager af bij wat datgene wat gebeurd is ten zuiden van de Rijn. Enerzijds heeft dit waarschijnlijk te maken gehad met de geringere ingrepen in het landschap in dat deel van de provincie, waardoor grootschalige opgravingen en inventarisaties minder frequent nodig waren, anderzijds speelt ook de samenstelling van het bodemarchiefhierbij een belangrijke rol. Voor zover wij het kunnen overzien was de bevolkingsdichtheid aan de noordkant veel geringer dan aan de Romeinse zijde. Pas in de loop van de 3de eeuw lijkt een verdichting plaats te vinden op de zuidelijke flanl<en van de Heuvelrug die vergelijkbaar is met de bevolkingsgroei die in de twee eeuwen daarvoor in het Kromme Rijngebied heeft plaatsgevonden.
Uit opgravingen als uitgevoerd in Bennekom kan ook opgemaakt worden dat pas

toen in dit gebied de grotere, omkavelde, nederzettingen begonnen te ontstaan.[23] In de periode daarvoor herkennen we nog steeds het nederzettingspatroon uit de IJzertijd: verspreid liggende kleine een- of tweefamiliebedrijven. De duidelijkste voorbeelden laten zich reconstrueren uit het onderzoek dat in de jaren '80 en '90 in de noordelijke uitbreidingsgebieden van Amersfoort heeft plaatsgevonden.[24] Daar zijn verschillende van die kleine erven met af en toe ook de bijbehorende begraafplaats opgegraven. Andere informatieve locaties zijn Oud-Leusden en de omgeving van Rhenen en Amerongen.[25] Uit het begeleidende vondstmateriaal valt af te leiden dat tussen het Romeinse gebied en het niet-bezette deel van Utrecht contacten bestonden en uitwisseling van goederen plaatsvond. Van een zeer intensief contact lijlct echter nu ook weer geen sprake. Een beperkt scala aan gebruiksvoorwerpen, zoals wapens, sierraden en bepaalde soorten luxe aardewerk, vond in ieder geval zijn weg naar het noorden, maar voor het overige bleef toch het meeste bij het oude. Wat de andere kant op ging heeft overigens nauwelijks sporen nagelaten. Door het vrijwel ontbreken van ecologische gegevens zijn we ook vrij slecht ingelicht over de landbouweconomie en de gevolgen daarvan voor landschap en vegetatie. Uit het vondstmateriaal blijkt wel dat de contacten tussen de beide kanten van de *limes* in de loop van de 3de en het eerste deel van de 4de eeuw het intensiefst waren. Sommige archeologen beschouwen dit als een aanwijzing dat (een deel van) de mannelijke bewoners van dit gebied in die tijd via diplomatieke verdragen, en natuurlijk ook tegen betaling, werd ingehuurd om mee te helpen de rijksgrens te verdedigen, toen het grootste deel van de reguliere eenheden het grensgebied had verlaten. In de buurt van Amerongen ligt een vindplaats die duidt op militaire activiteiten in die periode en die het waard lijlct eens nader te bestuderen.[26]

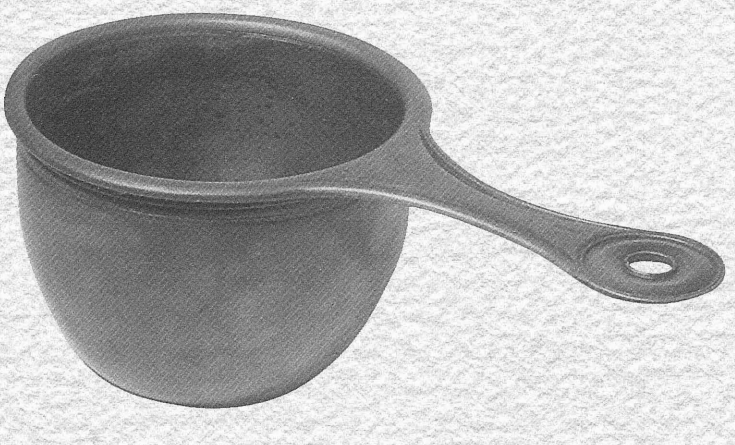
Hoe moeilijk de ldeine, over het algemeen relatief vondstarme, nederzettingen en de bijbehorende begraafplaatsen op de Heuvelrug, in de Vallei en langs de Vecht zich ook laten opsporen, gedetailleerd onderzoek van enkele nieuwe vindplaatsen zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de opvulling van een nog steeds aanzienlijke leemte in onze kennis over het functioneren van de *limes* in de paradoxale rol van zowel barrière als doorgeefluik.

Materiële **cultuur**

Meer nog dan de grondsporen, fundamenten en andere structuren in de bodem die voor de archeologen vaak zo informatief zijn, spreken toch de Romeinse gebruiksvoorwerpen het meest tot de verbeelding. De bodem van de provincie heeft daarvan in de afgelopen 30 jaar een aantal zeer bijzondere voorbeelden opgeleverd, die de rijkdom en de toenmalige *impact* van de Romeinse cultuur en de hoge ontwild<elingsgraad van de militaire organisatie onderstrepen. Wat dat laatste betreft kan niet voorbij gegaan worden aan de vondstenrijkdom van Vechten en zijn directe omgeving. In alle archeologische laonieken die in de afgelopen

Mooie Romeinse importvondst van een vindplaats ten noorden van de Rijn (4de-eeuwse gouden ketting uit Rhenen)

Romeinse bronzen pan uit een waterput in de oostelijke vicus bij Vechten

jaren zijn verschenen wordt wel melding gemaakt van bijzondere vondsten, zowel afkomstig uit reguliere opgravingen, ldeinere waarnemingen en begeleidingen, als toevallig gevonden. Helaas bestaat de indruk dat een niet onaanzienlijk deel van de bodemvondsten uit Vechten in de anonimiteit en illegaliteit is verdwenen zonder dat ze bij de provincie of ROB zijn aangemeld. Achteraf gezien lijkt bij een van de eerste verbredingen van de AI2 ter hoogte van Vechten aan het einde van de jaren '60 en in het begin van de jaren '70 een enorme kans te zijn gemist. De ROB heeft toen onder moeilijke omstandigheden slechts een kortstondig onderzoek kunnen uitvoeren in de oeverzone en bedding van de Romeinse Rijn ter hoogte van het castellum.[27] Op andere momenten zijn toen tijdens het grondwerk grote hoeveelheden militaire uitrustingstukken gevonden, die als afval en opvulmateriaal oudtijds langs en in de rivier waren terechtgekomen. Een deel daarvan is in de jaren daarna achterhaald en omvat onder andere een aantal bronzen en ijzeren helmen, ijzerbaren, wapens, leren schoenen, riembeslagen en onderdelen van hamassen.[28] Ook bij de latere opgravingen langs de AI2 viel op dat de conserverende omstandigheden voor met name metalen voorwerpen langs de Rijnbedding uitzonderlijk goed waren, hetgeen een extra dimensie geeft aan de hoge archeologische waarde van dit monument en de noodzaak van beschermende maatregelen.

Ook andere vindplaatsen hebben, zoals we zagen, bijzondere vondsten opgeleverd. We noemen de houten constructies en gebruil<svoorwerpen uit de Romeinse weg in Leidsche Rijn, de grote collectie fibulae en kleine metalen gebruiksvoorwerpen, waaronder opvallend veel paardentuigage, van De Horden en de Geer in Wijk bij Duurstede, de inscripties op wijaltaren, grafstenen en wijnvaten uit Vechten, Houten en Woerden, de scheepswrakken uit Woerden en De Meern en de sde-eeuwse grafvondsten uit de binnenstad van Utrecht.

Het einde van een **tijd?**

De Romeinse *limes* in Utrecht die rond het midden van de rste eeuw na ehr. zijn definitieve vorm had gekregen, functioneerde waarschijnlijk zo'n 200 jaar. Aan het einde van de 2de eeuw dienen de tekenen van het verval zich aan. Het onderhoud van de *limesweg* stagneerde en het is de vraag of de castella in die tijd nog wel allemaal een permanente bezetting kenden. Kort voor r80 na ehr. hadden onze streken erg te lijden onder invallen van verschillende Germaanse stammen uit het noorden. In de decennia daarvoor, beginnend tijdens de regering van keizer Trajanus, waren geleidelijk steeds meer troepeneenheden uit de provincie Neder-Germanië, waartoe ook Utrecht behoorde, teruggetrokken om bijvoorbeeld aan het Donaufront ingezet te worden. Dit leek mogelijk door de betrekkelijke rust in onze streken en door verbeteringen aan de communicatieroutes, waardoor de overblijvende eenheden zich sneller konden verplaatsen. Uiteindelijk bleek de verzwakking echter catastrofaal. Met veel moeite wisten de

Romeinen onder aanvoering van de gouverneur van Belgica, Didius Julianus, de invallen tot staan te brengen. Korte tijd later was dezelfde Didius als gouverneur van Neder-Germanië (hij zou het even tot keizer schoppen), verantwoordelijk voor de reparatie en versterking van een groot aantal forten langs ons deel van de *limes,* waaronder waarschijnlijk in ieder geval ook Utrecht en Vechten. In de decennia daarna is er sprake van intensieve diplomatieke activiteit om de stammen ten noorden van de grens om te vormen tot een buffer die kan worden ingeschakeld bij de grensverdediging. Het is daarom niet verbazingwekkend dat juist in de periode rond het begin van de 3de eeuw de aanwijzingen voor Romeinse importen, waaronder ook de nodige muntvondsten, in het gebied ten noorden van de Rijn opduiken, maar ook voor de vestiging van groepen van over de Rijn in het Kromme Rijngebied. Uit het eigengemaakte aardewerk van deze groepen blijkt in ieder geval dat ze zeer nauw verwant waren aan de bewoners van de Heuvelrug.

Het tij was echter niet te keren en kort na 240 is er, als gevolg van herhaalde invallen, waarschijnlijk van een effectieve grens geen sprake meer. Geen grens en geen soldaten betekende voor de plaatselijke bevolking waarschijnlijk grote onveiligheid, maar ook geen afzetmarkt. De agrarische economie was sinds generaties voor een zeer belangrijk deel gebaseerd op de vraag naar paarden, vlees, huiden en zuivelproducten uit de forten. Het is moeilijk in te schatten welke factor zwaarder woog, maar het resultaat was in ieder geval dat de plattelandsbevolking demografisch gezien in zeer korte tijd volledig ineenstortte. Niet alleen nam het aantal bewoonde nederzettingen zeer snel af, ook het bewoonde areaal binnen de overblijvende woonplaatsen kromp tot het niveau van de gemiddelde IJzertijdnederzetting. Men werd dus teruggeworpen op een zelfVoorzienend bestaan.

Het grootste deel van de oorspronkelijke, Bataafse, bevolking is waarschijnlijk weggetrold<en. In hun plaats kwamen mondjesmaat de Germanen van over de Rijn. Zolang de onveiligheid bleef - in de volgende krappe 100 jaar hebben de Romeinen met wisselend succes geprobeerd de orde enigszins te herstellen - waren de aantallen nieuwkomers beperkt. De Romeinen noemden hen meestal *Salii,* Salische Franken. In de loop van de 4de eeuw weten de Romeinen hen te bewegen tot een bondgenootschap en proberen ze samen een nieuwe golf van nieuwkomers, de Chamaven, buiten de deur te houden. In de praktijk zullen de Saliërs het meeste werk verricht hebben en ook de oude forten bezet hebben gehouden. In Utrecht en Vechten zijn daar ook wat archeologische aanwijzingen voor gevonden. Bij Rhenen blijkt uit de rijke grafVondsten van onder andere de Donderberg, dat zich hier langs de strategisch zo belangrijke Rijn een lokale of zelfs regionale hoofdman met zijn gevolg heeft gevestigd. In de eeuwen daarna zou dit machtscentrum verder worden uitgebouwd. Na de definitieve val van het Romeinse rijk in onze streken (meestal wordt daarvoor het jaar 406 aangehou-

den) zou uit dezelfde Saliërs het Merovingische rijk ontstaan. In de ook archeologisch gezien duistere periode van de 4de en de 5de eeuw, is in het rivierengebied de basis gelegd voor de claim van de Merovingische koningen op het bezit van de meeste van de Romeinse steunpunten. Later kwam het merendeel van deze koninklijke goederen in Wijk bij Duurstede, Vechten, Utrecht en wellicht ook Woerden in handen van de kerk.

Daarmee is een eerste bruggetje geslagen tussen de Romeinse tijd en de perioden daarna. Hoewel op het eerste gezicht de ineenstorting van de Limes een radicale breuk betekende en van een Romeinse nalatenschap weinig merkbaar is, is in de afgelopen jaren wel degelijk duidelijk geworden dat er ook sprake is van continuïteit. Lang is aangenomen dat de oorsprong van het huidige landschap in Utrecht in de Middeleeuwen was gelegen. Dankzij het archeologisch onderzoek in de afgelopen jaren is gebleken dat het verkavelingspatroon, de doorgaande wegen en de oorsprong van een belangrijk deel van de oudste nederzettingen zelf in streken als het Kromme Rijngebied zeker teruggaan tot in de Romeinse tijd. De afwezigheid van al te veel toponiemen met een Romeinse oorsprong als Vechten/Fectio of Utrecht/Traiectum is dus niet zozeer te wijten aan een langdurige onderbreking in de bewoning op de meeste plaatsen, maar eerder aan de overname door sociaal en etnisch andere groepen met een andere taalkundige achtergrond. Die overname vond plaats in een volledig ingericht landschap. Door de verminderde bevolkingsdichtheid kon de natuur in de daaropvolgende eeuwen echter nog flink wat terrein terugwinnen.[29] Pas in de 12de of 13de eeuw lijkt het cultuurlandschap ten westen van de Kromme Rijn in omvang weer terug te zijn op hetzelfde peil als in de 2de helft van de 2de eeuw.

Ook in het gebied ten noorden van de Rijn wordt het steeds duidelijker dat bewoning in de meeste vroegmiddeleeuwse dorpskernen in een ononderbroken lijn teruggaat tot in de 2de of 3de eeuw na Chr. Hier heeft waarschijnlijk ook geen wisseling in de bevolking plaatsgevonden.

Door gericht onderzoek moet het mogelijk zijn in het huidige landschap veel meer overblijfselen vast te stellen uit de Romeinse tijd. Te denken valt aan hergebruikte Romeinse bouwmaterialen in de funderingen van de oudste kerken en seculiere gebouwen, aan bezitsgrenzen en gebruiksrechten, rituele plaatsen en wellicht ook aan historische cultuurgewassen en oude vegetatiepatronen. Ze zouden een inspiratiebron kunnen vormen om meer van de voormalige Romeinse rijksgrens in het huidige landschap beleefuaar te maken.

Blik op de toekomst

Overzien we de afgelopen 30 jaar van Romeins onderzoek in Utrecht, dan kunnen we een aantal stadia in de aanpak onderscheiden. De jaren '70 worden nog vooral gekenmerkt door het documenteren van toevalsvondsten en het doen van

waarnemingen, veelal door amateur-archeologen, bij de uitvoering van bouwwerkzaamheden. Een enkele maal leidt zo'n waarneming tot een echte noodopgraving. Het aantal reguliere opgravingen is uiterst ldein en maakt onderdeel uit van een wetenschappelijk onderzoeksproject. Eind jaren '70 en begin jaren '80 zien we de eerste veldverkenningen en booronderzoeken, in eerste instantie ingegeven vanuit een puur wetenschappelijke vraagstelling en pas later als instrument voor de archeologische monumentenzorg in het kader van ruimtelijke projecten. Vanaf het midden van jaren '80 zien we een duidelijke toename van het aantal reguliere opgravingen die voortvloeien uit, en medegefinancierd worden binnen grote bouwprojecten: Wijk bij Duurstede-De Geer, Houten-Tiellandt, de verbreding van de AI2 en later de Vinexlocaties Houten-Zuid en Leidsche Rijn. Een structurele aanpak van vooronderzoek en inpassingsmaatregelen om schade aan het bodemarchief zoveel mogelijk te voorkomen komt pas werkelijk van de grond in de jaren '90. Tegelijkertijd daarmee loopt het aantal noodbergingen en waarnemingen op plaatsen waar eigenlijk onderzoek had moeten plaatsvinden geleidelijk terug. Blijkbaar zijn de betrokken instanties en archeologische instellingen steeds beter in staat te anticiperen op potentiële schade aan het bodemarchief. Ons beeld van Romeins Utrecht en de *limes* is dankzij 30 jaar speurwerk aanzienlijk verscherpt. Hoewel verrassingen als de vondst van de Romeinse weg op de Heldammer stroomrug nooit kunnen worden uitgesloten, weten we over het algemeen veel beter waar we moeten zoeken en wat we kunnen verwachten. Dit biedt betere mogelijkheden voor zowel het beschermingsbeleid als het maken van een verantwoorde selectie van nog te onderzoeken vindplaatsen. Een successtory voor de Utrechtse archeologische monumentenzorg? Ja, zeker als het gaat om de realisatie van behoud voor de toekomst beter archeologisch toezicht en meer opgegraven vierkant meters.

Toch lijkt er de laatste jaren, ook voor wat betreft het Romeinse onderzoek, en heel specifiek de *limeszone,* iets aan te ontbreken. Ik doel op een integrale aanpak en nauwere vormen van samenwerking. Was een van de zwaktes van het archeologiebestel in het begin van de jaren '70 nog dat slechts een of twee archeologische instituten en een handjevol amateur-archeologen enige aandacht aan de provincie konden besteden, anno 2002 dreigt de aandacht zich te versnipperen over een groot aantal instanties, beleidsmedewerkers en uitvoerende bedrijven. Iedereen is consentieus bezig - de gemeentelijke diensten in Amersfoort en Utrecht (inclusief Leidsche Rijn), het Archeologisch Diensten Centrum in Rhenen of Woerden, de ROB af en toe nog steeds in Wijk bij Duurstede en dan weer met de spoorverbreding tussen Woerden en Geldermalsen, RAAP met karteringen in IJsselstein, en dan is er nog een handvol archeologische adviseurs en provinciale en gemeentelijke beleidsmedewerkers - maar wie heeft nog het overzicht? Indien we er niet in slagen tot een betere onderlinge afstemming te komen, samen te werken bij het beantwoorden van

de hierboven genoemde onderzoeksvragen en het introduceren van nieuwe methoden en technieken, dan zijn we gedoemd in herhalingen te vallen. Het over de jaren voorzichtig opgebouwde draagvlak voor de Romeinse *limes* kan dan weer gemakkelijk wegebben. Uit de grotere projecten uit het recente verleden, of het nu een puur wetenschappelijke vraagstelling had als het Project Centraal Rivierengebied van de ROB of een planologisch-cultuurhistorische als de archeologische aanloop naar Leidsche Rijn, valt veel te leren. Ze verdienen het om nauwkeurig geëvalueerd te worden.

En wie neemt of nemen dan het estafettestokje voor een echt Utrechts *limesproject* over? Het *project Limes en Landschap* in de Leidsche Rijn van het ABC van de gemeente Utrecht is een voorbeeldige stap in de goede richting, maar de grenzen van de Utrechtse *limes* reiken verder dan de grenzen van de stad. Er wacht in ieder geval een aantal interessante uitdagingen: de *limes* moet (planologisch) op de kaart, boven de grond zichtbaar worden gemaakt en beter tussen de oren van mensen (als informatie- en inspiratiebron).

Aangehaalde literatuur

- H.J.A. Berendsen, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht, een fysisch geografische studie*, Utrechtse Geografische Studies 25 (Utrecht 1982)
- W.c. Braat, 'Opgravingen te Vechten 1931-1932 en 1936-1937', *OML* 20 (1939) 47-65
- H. Brunsting, 'Romeinse grafpijlers in Nederland', *L'Antiquité Classique* 17 (1948) 73-80
- S.G. van Dockum, 'Houten in de Roman Period, part I: a stone building in Burgemeester Wallerweg', *BROB* 40 (1990) 297-323
- E.P. Graafstal, 'Over de uitrusting van de Romeinse rijksgrens in Nederland', *Westerheem* 51 (2002) 1, 2-27
- H.L. de Groot, *Traces at Traiectum, an archaeological survey* (Utrecht 1993)
- W.A. van Es, M. Miedema en S.L. Wynia, 'Eine Siedlung der Romischen Kaiserzeit in Bennekom, Provinz Gelderland', *BROB* (1985) 35, 533-652
- W.A. van Es en W.A.M. Hessing, *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland, van Traiectum tot Dorestad* 50 *v. Chr.* - 900 *n. Chr.* (Utrecht/Amersfoort 1994)
- W.A.M. Hessing, 'De Romeinen in Utrecht en Duistere tijden: de vijfde tot de zevende eeuw', in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *De Geschiedenis van de Provincie Utrecht* (Utrecht 1997) 43-64
- Idem, 'Building programmes for the Lower Rhine Limes; the impact of Trajans' and Hadrians' visits to Germania Inferior', in: H. Sarfatij, W.J. Verwers and Ph.J. Woltering, red., *In Discussion with the Past; papers presented to W.A, van Es* (Amersfoort/Zwolle 1999) 149-156
- W.A.M. Hessing, R. Polak, W. Vos en S.L. Wynia, Romeinen *langs de snelweg; Bouwstenen voor Vechtens verleden* (Abcoude/Amersfoort 1997).
- W.A.M. Hessing, en R. Steenbeek, 'Landscape and Habitation History of 'De Horden' at Wijk bij Duurstede (prov. of Utrecht): an Overview', *BROB* 40 (1990) 9-28
- W.A.M. Hessing en K.E. Waugh, 'From small holders to horse breeders; specialisation in rural economics in the Dutch river area during the 1St and 2nd centuries AD', in: *BROB 46* (in voorbereiding)
- L.L Kooistra, *Borderland Farming, Possibilities and limitations offarming in the Roman period and Early Middle Ages between the Rhine and Meuse* (Assen/Amersfoort 1996)
- R.J. Ooyevaar, *Archeologie van de Lopikerwaard: Het ontstaan van Zuid-West Utrecht.* Waardenreeks 3 (1996)
- E. Taayke, 'Het 1e_2e eeuwse aardewerk van Wijk bij Duurstede-De Horden', in: *BROB* (te verschijnen).

Noten

Braat 1939.
2 Van Es 1981, 169 e.v.
3 van Dockum 1990.
4 Brunsting 1948.
5 Berendsen 1982.
6 Voor een discussie, zie Van Es en Hessing 1994, deel I.
7 Graafstal 2002.
8 Ooyevaar 1990.
9 De Groot 1992.
ra Zie de kronieken over de jaren 1988-199I.
ıı Van Es 1984,
12 Hessing, Polak, Vos & Wynia 1997, 21 e.v.
13 Graafstal 2002.
14 Hessing 1999·
lS Hessing 1997, 49·
16 Van Es en Hessing 1994, 224·
17 Hessing 1997, SI.
18 Hessing en Waugh 2002.
19 Van Es en Hessing 1990.
20 Taayke **in** prep.
21 Mond. meded. E.Graafstal.
22 Kleine hoeveelheden van het kenmerkende aardewerk uit dit gebied zijn aangetroffen op een van de boerderij-erven van de Iste- en 2de-eeuwse nederzetting op De Horden.
23 Van Es et al. 1985.
24 Zie de kronieken over 1988-1989, Amersfoort-Zielhorst.
25 Met name het ontbreken van een eindrapport van de opgravingen **in** het tracé van de A28 bij Oud-Leusden is een groot gemis. Voor een tussentijds verslag zie de Kroniek over 1980-1984-
26 Amerongen-'t Spijk, Zie de kroniek over 1970-79, p. 4
27 Zie kroniek over 1970-I.
28 Een deel hiervan is opgenomen in de collectie van het PUG.
29 Kooistra 1996.

AMERONGEN ❖ Bovenpolder P.A.M.M. VAN KEMPEN

Stichting RAAP heeft, in opdracht van de Dienst Landelijk Gebied Utrecht, eind 1999 een aanvullende archeologische inventarisatie uitgevoerd in twee gebieden in het herinrichtingsgebied de Amerongse Bovenpolder. Deelgebied 1 ligt ten oosten van het kasteel Amerongen en heeft een omvang van ca 45 ha. Deelgebied 2 ligt ten westen van het kasteel en heeft een omvang van ongeveer 30 ha.
Binnen de deelgebieden heeft uitsluitend onderzoek plaatsgevonden op locaties waar ontgrondingen dieper dan 40 cm beneden het maaiveld zijn gepland. Uit de inventarisaties bleek dat de (klei)bodem in deelgebied longerijpt is. Er werden ook geen archeologische vindplaatsen aangetroffen.
In deelgebied 2 werd wel een stevige en gerijpte bodem aangetroffen. In de uiterste zuidoosthoek van het gebied werden enkele archeologische indicatoren (brokjes houtskool, bot en baksteen) gevonden. Deze indicatoren bevonden zich echter zeer waarschijnlijk in een verstoorde context.

Literatuur
• G.H. de Boer en C.S.I. Thanos, *Inrichtingsplan Amerongse Bovenpolder. Gemeente Amerongen. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)* RAAP-rapport 55r (Amsterdam 2000)

AMERSFOORT ❖ Amicitia F. SNIEDER

In 1999 is archeologisch onderzoek verricht op het terrein achter de te handhaven gevel van de sociëteit Amicitia, die in de nieuwbouw zou worden opgenomen (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999). Een verwoestende storm heeft echter de zorgvuldig bewaarde gevel van de sociëteit op een nacht weggeblazen. Kort daarop konden de archeologen hier aan de slag. De eerdere conclusie dat de voorgevel van Amicitia zich op de plaats bevindt van de stadsmuur, moet na dit onderzoek worden herzien. De tweede stadsmuur lag weliswaar onder het gebouw van de sociëteit, maar eerder richting achtergevel dan onder de voorgevel. Geen enkele muur maakt voor de fundering gebruik van de oude stadsmuur. De stadsmuur is zelfs voor het grootste deel weggebroken, er rest slechts het uitbraakpuin. Vanaf 1829 was de sloop van de stadsmuur voortvarend aangepakt en blijkbaar zo rigoureus dat de stenen tot aan het funderingsniveau zijn weggebroken. Toen de eerste sociëteit in 1837 werd gebouwd, was dit gebied tussen Utrechtse- en Slijkpoort al enkele jaren veranderd in plantsoen.

AMERSFOORT ❖ Bloemweg M. VAN DIJK

De bouw van een appartementencomplex bij de Bloemweg en de Vlasakkerweg was voor de Sectie Archeologie van de gemeente Amersfoort aanleiding om archeologisch onderzoek te verrichten voorafgaande aan de bouwwerkzaamheden. Het onderzochte terrein bestaat uit twee gedeelten: een strook langs de Vlasakkerweg, waar huizen werden gesloopt en een terrein langs de Bloemweg, dat braak lag nadat al enkele jaren geleden panden waren afgebroken. Het onderzoeksgebied is gelegen op de oostflank van de Amersfoortse berg.
Naast enkele 17de- en 18de-eeuwse greppeltjes en een aantal 20ste-eeuwse afvalkuilen werden op het terrein langs de Bloemweg vooral sporen aangetroffen van de recente sloopwerkzaamheden. Ook op het terrein langs de Vlasakkerweg werden vele recente kuilen aangetroffen, waar het plastic vaak letterlijk uitstak. Op basis van het archeologisch onderzoek kan worden vastgesteld dat dit gebied pas laat door mensen in gebruik is genomen. Er zijn geen sporen gevonden die wijzen op akkers of andere agrarische activiteiten. De vroegste sporen, enkele greppeltjes, dateren vermoedelijk uit de 17de of 18de eeuw. Behalve de recent gesloopte panden uit het begin van de 20ste eeuw zijn er geen bewoningssporen aangetroffen.

AMERSFOORT ❖ Isselt en De Birkt T. D'HOLLOSY

Een groot plan wordt ontwikkeld voor de aanleg van een bedrijventerrein van ruim 10 *ha bij Isselt en* De *Birkt.* De *aanwezigheid van een kleine dekzandrug ter hoogte van* De *Birkt en het nabijgelegen archeologische rijksmonument kapel Isselt maakt dit plangebied archeologisch interessant. Daarom* is *dit gebied door middel van proefsleuven in de maanden februari, maart en april van* 2000 *archeologisch onderzocht. Het plangebied, en daarmee ook de onderzoekslocatîe, bestond uit* twee *afzonderlijke deelgebieden: het ene werd begrensd door het spoor Amersfoort-Amsterdam, de Amsterdamseweg, de Melksteeg en de Birktstraat. Het andere gebied, een voormalig volkstuinencomplex, lag nabij de kapel Isselt en werd begrensd door de Isseltseweg, Uraniumweg, Heliumweg en Amsterdamseweg. Van dit laatste terrein kon de meest zuidelijke hoek niet onderzocht worden, vanwege al voor het onderzoek in gang* gezette *bouwactiviteiten.*

Middelhoef

Het eerste gebied, langs het spoor, valt onder het buurtschap De (Lage) Birkt en draagt op enkele oude kaarten de naam De Haar. Er lijkt op deze kaarten enkel in de noordwest hoek, bij het kruispunt Melksteeg-Birkstraat oude bebouwing te

hebben gestaan: een woonlocatie die de naam Middelhoef droeg. Tot voor kort heeft daar een boerderij gestaan die omwonenden kennen als De Greef van de familie De Greef. Geen wonder dus dat er vele resten van deze boerderij zijn aangetroffen. Maar niet alleen van deze boerderij: ook van zijn voorgangers. Bewoning op deze plek gaat terug tot in de 14de eeuw. In die tijd lag hier een houten boerderij. De kuilen waar de palen in hebben gestaan waren nog duidelijk als verldeuringen in de grond aanwezig. Vele sloten met een andere richting dan de recente sloten duiden erop dat de verkaveling oorspronkelijk georiënteerd was op de oude Soesterweg.
In het midden van het tweede gebied, ook nog binnen het buurtschap De Birkt, zijn enkele vergelijkbare sloten en paalgaten aangetroffen, ter hoogte van waar ooit boerderij Zandberg - ook wel het Oude Huis genaamd - heeft gestaan. De sporen van deze houtbouw dateren uit de I5de of I6de eeuw. Waarschijnlijk hebben we hier niet de resten van de boerderij zelf aangetroffen, maar van een houten bijgebouw (schuur/stal). De boerderij zelflag meer naar het zuiden, in een niet onderzocht deel van het terrein. In de I7de en I8de eeuw is het complex uitgebreid met enkele waterputten en bakstenen gebouwtjes.

Isselt
Bij De Birkt lag het middeleeuwse gerecht Isselt. Daar lag in de I4de eeuw (en waarschijnlijk al in de I3de eeuw) een huis met hofstede en 4 morgen land. Een 3 m brede sloot was ooit de scheiding tussen de heerlijkheid Isselt en het omliggende land van De Birkt. Deze sloot is ook in de opgraving op meerdere plaatsen aangesneden. Een driehoekig stuk grond aan de noordkant van dit onderzoeksgebied kon binnen de heerlijkheid Isselt geplaatst worden. Opvallend is dat de grond erbuiten een andere bewerking heeft gekend dan de grond binnen de heerlijkheid zelf; de eerste is afgegraven, diep-geploegd en geëgaliseerd, de tweede is vrijwel onbewerkt en vertoonde hier en daar zelfs een onverstoord bodemprofiel (podzol).
In dit stuk land zijn sporen van een houten boerderij aangetroffen, uit het einde van de I3de of het begin van de 14de eeuw. Vele paalkuilen vormen een plattegrond van een ruim Ia m lang en bijna 7 m breed houten gebouw. Eromheen zijn enkele greppels, sloten, kuilen en wat rundergraven aangetroffen.

AMERSFOORT & Huis Isselt P.A.M.M. VAN KEMPEN

In opdracht van de ROB werd in het kader van het Project Actualisering MonumentenRegister een weerstands- en booronderzoek uitgevoerd op het omgrachte terrein van het huis Isselt, dat omstreeks 1635 is gebouwd. Doel van

De opgraving bij De Isselt

Kapel en landhuis De Isselt in 1731, getekend door L.P. Serrurier naar C. Pronk. (foto HUA)

het onderzoek, dat een vervolg is van het hier boven beschreven onderzoek, was om vast te stellen of zich binnen het omgrachte terrein nog resten van voorgangers van het huidige huis (met kapel) Isselt in de bodem bevinden. In 1515 liet Volcken van Isselt, een lid van de familie die al sinds de 14de eeuw eigenaar was van het huis Isselt, ten westen van het oude huis een nieuwe hofstede bouwen, die volgens sommige onderzoekers een voorganger is van de huidige hofstede.
Uit het onderzoek bleek dat ten zuiden van het huidige huis nog summiere archeologische resten verwacht kunnen worden van het in 1784 gesloopte landhuis. Dit landhuis, rond 1640 tegen de kapel aangebouwd, werd wegens bouwvalligheid afgebroken.
In slechts één boring werd een 10 cm dik puinlaagje aangeboord, mogelijk een uitbraaksleuf van de zuidgevel van het landhuis. Ten noordoosten van het bestaande huis bevindt zich vrij veel puin in de bodem. Samen met de in het verleden (1941 en 1966) aangetroffen bakstenen vormt dit mogelijk een aanwijzing voor de aanwezigheid van funderingen in dit deel van het terrein. In het onderzoeksgebied zijn geen concrete aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een (bak-)stenen middeleeuws kasteel of versterkt huis. Op basis van het historisch onderzoek lijkt het echter aannemelijk dat in het onderzoeksgebied een middeleeuws versterkt huis heeft gestaan, dat dus een voorganger is van het 17de-eeuwse landhuis. Niet uitgesloten kan worden dat het middeleeuwse huis ter plaatse van het bestaande huis (19de-20de eeuw) lag, direct ten westen van de bestaande (middeleeuwse) kapel.

Literatuur

- P.A.M.M. van Kempen, *Huis Isselt, gemeente Amersfoort; een archeologisch onderzoek, RAAP-briefVerslag* (Amsterdam 2000)
- B. Olde Meierink ea., red., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995)

AMERSFOORT .:. Kapel Koelhorst F. SNIEDER

De kapel gelegen bij het landgoed Koelhorst in westelijk Hoogland vormt met de omgeving een zeer schilderachtig geheel, maar is bij nadere beschouwing wel erg bouwvallig. Een restauratie is zeer noodzakelijk en de plannen hiervoor worden voorbereid. De RDMZ adviseerde zeer terecht hieraan voorafgaand een bouwhistorisch onderzoek uit te laten voeren. Ten dienste van bouwhistorici van het Bureau voor Bouw- en Architectuurgeschiedenis (BBA) deden de gemeentelijk archeologen het werk onder het maaiveld.
Voor eerdere restauratieplannen in 1996 waren de fundamenten van de kapel al eens gedeeltelijk blootgelegd, maar toen waren er bouwhistorici noch archeologen aan te pas gekomen.

De kapel is gefundeerd op spaarbogen, een systeem van funderen dat in de Late Middeleeuwen in zwang kwam. Men spaarde er, zoals het woord al zegt, stenen mee uit. Een boog, die rust op twee pijlers, overspant een ruimte die is opgevuld met grond, op welke plek stenen werden uitgespaard. De kapel lijkt (ondergronds) uit één bouwfase te bestaan. De baksteenformaten wijzen op een datering in het begin van de 14de eeuw, mogelijk rond 1325. De vroegste vermelding van de kapel dateert van 1363. De nabijgelegen kapel van Isselt, die net zoals de kapel van Koelhorst tot de Leusdense parochie behoorde, was in 1339 gesticht. De ouderdom van de kapellen ontloopt elkaar dus niet veel.

AMERSFOORT .:. Muurhuizen 26 F. SNIEDER

Vlakbij de Amersfoortse synagoge (tussen Kortegracht en Muurhuizen, met de ingang aan de Drieringensteeg), bevond zich vroeger een joods bad, een zogenaamde mikweh. Hier, op het huidige adres Muurhuizen 26, konden joden een rituele reiniging ondergaan. Het badhuis bevond zich in het pand aan de zuidzijde van de synagoge. Korte tijd na de bouw van de synagoge in 1727 heeft men waarschijnlijk het bad aangelegd. In 1943 werden de synagoge en de mikweh vernield; na de oorlog werd de mikweh niet hersteld. Het badhuis werd in 1953 verbouwd tot woning en over de baden legde men een betonnen vloer.

Bij een verbouwing in het voorjaar van 2000 stuitte de huidige eigenaar bij het openen van de vloer op een van de zeer beschadigde en met puin vol gestorte bassins. Eigenaar en architect hebben de stadsarcheologen toen advies gevraagd. Het idee van de eigenaar was dit bad af te dekken met een glazen plaat als vloer, zodat de geschiedenis van het pand zichtbaar zou blijven.

Bij het archeologisch onderzoek werden een tweede bassin en de opvangbekkens (citemes) voor het hemelwater, waarmee de mikweh gevuld diende te worden, ontdekt. Een mikweh is altijd volgens strikte voorschriften gebouwd en moet voor een deel worden gevuld met natuurlijk, 'rein' water, dus bron- of regenwater. Het opgevangen water wordt verzameld in een bassin, dat in verbinding staat met een tweede bassin, het eigenlijke bad. Dit bad kan zodoende volgens het voorschrift worden aangevuld met het 'reine' regenwater. Het regenwater werd waarschijnlijk via dakgoten en regenpijpen gevoerd naar ondergrondse cisternes, waarvan zich er twee onder het plaatsje tussen synagoge en badhuis bevinden. Vandaar loopt wellicht een buis naar een van de bassins. De cisternes onder het plaatsje zijn heel ondiep en breed, wat te maken heeft met het niveau van de toevoer naar de bassins. Het had uiteraard geen zin deze cisternes dieper te maken dan het aanvoergat in het bassin. De bassins waren even groot: ruim 1,10 m in het vierkant. Het opvangbassin was beldeed met platen marmer en had twee

Gezicht op dorp en kapel Koëlhorst in 1729. Tekening van L.P. Serrurier naar C. Pronk (foto HUA)

De mikweh (joods bad)

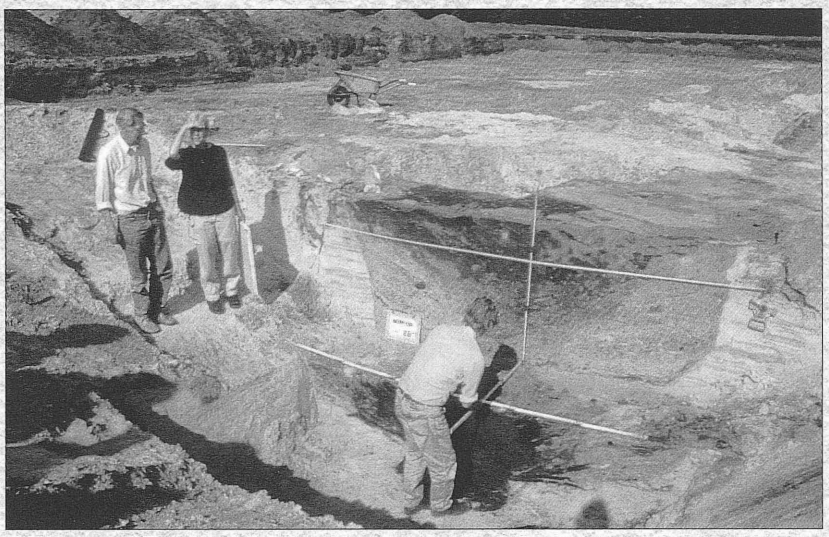
mooie messing kranen. Het bassin ernaast, waarschijnlijk het eigenlijke bad, waarin men werd gedompeld, was mogelijk in een laatste stadium bekleed met eenvoudige crèmekleurige tegels. Het was echter voorheen ook bekleed, met marmeren platen. Tussen de twee bassins bevond zich ondergronds een verbindingsbuis, waardoor het water van het ene in het andere kon lopen. **In** de plavuizen vloeren van beide bassins bevonden zich afvoergaten, dichtgezet met een messing stop. Hoe het hele systeem van opvang, toevoer en menging heeft gewerkt, was met de voorhanden zijnde gegevens niet precies te reconstrueren. Daarvoor zou meer graafwerk nodig zijn geweest, ook onder het plaatsje waar de cisternes liggen.

Het onderzoek naar de Mikweh kreeg in 2001 een vervolg, toen de eigenaar de vloer van het pandje verder openlegde. Vlak naast de twee eerder gevonden bassins kwamen er nog twee tevoorschijn. Een bassin meet 1,15x1,40 m en was bijna even diep als de twee die eerder gevonden waren. De wanden zijn bekleed met witte tegels. Aan de oostelijke wand is ongeveer ter halver hoogte een half zwart tegeltje aangebracht, wellicht om het waterpeil aan te geven. De vloer van dit bad bestaat uit rode plavuizen; enkele centimeters hierboven bevinden zich nog de restanten van mogelijk een houten vlonder of rooster.

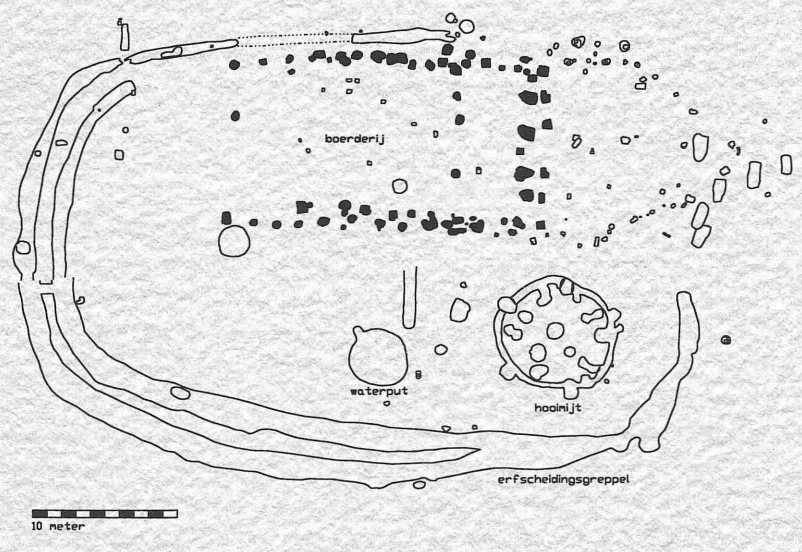
Het andere bassin is groter (1,20X1,60 m), maar veel ondieper: de onderkant lag enkele centimeters onder het niveau van het zwarte tegeltje in het bassin ernaast. De wanden van dit bassin zijn bekleed met donkergrijze tegels en de vloer bestaat uit bakstenen. Tussen deze twee bassins lijkt een verbinding te hebben gezeten. Het ondiepere bassin heeft misschien de functie van opvangbassin of reservoir gehad en het witbetegelde bassin was waarschijnlijk het eigenlijke bad.

Hoe deze bassins in relatie stonden met de twee eerder opgegraven exemplaren is niet geheel duidelijk. Voorlopig kunnen we concluderen dat er zes bassins zijn, waarvan er twee of drie de functie van bad hebben gehad. Het vloerniveau van deze baden was vrijwel gelijk, terwijl het vloerniveau van de bassins onder de binnenplaats en het bassin met de zwarte tegelwand ook ongeveer gelijk is en ruim 20 centimeter lager ligt dan dat van de drie 'echte' baden. Deze bassins zijn wellicht de verzamelbekkens voor het 'reine' hemelwater, waarmee de baden volgens de voorschriften voor een deel moesten worden gevuld.

De twee bassins die bij dit vervolgonderzoek zijn gevonden, lijken jonger dan de eerder aangetroffen bassins. De witte tegeltjes zijn niet ouder dan circa 1900. Helaas zijn geen begeleidende vondsten aangetroffen, die iets meer over een datering kunnen zeggen.

De waterput gevonden bij Nimmerdor

Op de plattegrond zijn goed de boerderij, de waterput en de plaats van de hooimijt te herkennen.

AMERSFOORT .:. Nimmerdor F. SNIEDER

Toen de voetbalvelden van sportpark Nimmerdor plaats moesten maken voor een nieuwbouwwijk zijn deze terreinen onderzocht. Alleen al vanwege de nabijheid van Oud-Leusden was het een locatie met hoge archeologische potentie. Nu staat in Oud-Leusden alleen de toren van het Romaanse kerkje, maar in de Middeleeuwen lag hier de belangrijke nederzetting Lisiduna. In een beroemde oorkonde uit 777, waarin Karel de Grote goederen schenkt aan de bisschop van Utrecht, is sprake van de villa Lisiduna, een domein dat een centrale rol in deze streken speelde. De nederzetting bestond toen al enkele eeuwen, want bij opgravingen voorafgaand aan de aanleg van de A28, begin jaren '80, is een grafveld gevonden, waarin de oudste graven dateren van ca 550.

Leusden heeft gedurende de Middeleeuwen, tot de 12de eeuw, een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van centraal Nederland. Deze rol was wellicht grotendeels gebaseerd op de ijzerindustrie. Het ging hierbij om de winning van ijzer uit klapperstenen, die voorkwamen in de stuwwallen van de Utrechtse Heuvelrug en ook van de Veluwe. Bij deze vorm van ijzerindustrie zijn zeer grote hoeveelheden houtskool nodig, waarvoor men de bossen van deze gebieden heeft gebruikt. Dit leidde tot een dramatische ontbossing, die hier en daar uitgestrekte zandverstuivingen tot gevolg had. Uit de opgravingen in de jaren '80 bleek dat Leusden tegen de 12de eeuw te kampen kreeg met dit soort verstuivingen, waardoor de landbouwgronden bedreigd werden.

Het archeologisch onderzoek dat in augustus en september 2000 op sportpark Nimmerdor is uitgevoerd, voegde aan de geschiedenis van middeleeuws Leusden weer een hoofdstuk toe. Dicht onder de grasmat van de twee voetbalvelden zijn namelijk de sporen aangetroffen van een verdwenen dorp uit de 13de en 14de eeuw.

In de zandige bodem tekenden zich de sporen af van minstens vier boerderijen, die hier in de periode van ca 125° tot 1350 hebben gestaan. Het waren niet alleen woonhuizen met aangrenzende stallen, maar ook schuren, hooimijten en waterputten. Op een bepaald moment kregen de huisplaatsen greppels als erfafscheiding. Het dorp is slechts gedeeltelijk opgegraven, de sporen liepen door buiten het onderzoeksterrein. De gebouwen waren geheel uit hout opgetrokken; de wanden waren met leem bestreken. De houten palen waren totaal weggerot, slechts een verkleuring van het zand verried de vorm en grootte. Alleen in de waterputten, waar de bodem iets vochtiger was, zijn restanten van organisch materiaal gevonden: de houten tonnen waaruit de putten zijn opgebouwd, en een piepklein kinderschoentje.

Het dorp zou wel eens de opvolger van het 12de-eeuwse Leusden kunnen zijn, dat slechts enkele honderden meters van deze nederzetting verwijderd lag. De met ontbossing samenhangende verdroging heeft de bewoners aangezet tot het

verplaatsen van de nederzetting in noordelijke richting, daar waar de gronden lager en relatief natter zijn. In de Middeleeuwen werden nederzettingen in de loop van de tijd vaak verplaatst, de dorpen 'wandelden'. Als de nabijgelegen landbouwgrond was uitgeput, bracht men nieuw land in cultuur, waarbij de boerderijen verplaatst werden om in de buurt van de akkers te blijven.
De opgraving heeft ook aanwijzingen opgeleverd, waarom de boeren deze plek in de loop van de 14de eeuw weer verlaten hebben. De vele (geheel verdroogde) waterputten tonen aan dat de bewoners steeds weer op zoek zijn gegaan naar drinkwater. Dat kan, samen met verdroging van de landbouwgronden, de oorzaak zijn geweest dat men het dorp rond 1350 heeft verlaten. Heeft men zijn heil verder in noordelijke richting gezocht om op lager gelegen en dus nattere gronden het boerenbedrijf voort te zetten? Wie weet heeft het in die tijd bloeiende en groeiende Amersfoort deze boeren gelokt. De meest dramatische mogelijkheid is, dat de grote pestepidemie die woedde van 1348 tot 1350, een groot aantal van de bewoners heeft geveld.

Literatuur

• W.J. van Tent, *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1980-1984* (Utrecht 1988) 19-33

AMERSFOORT .:. Rozendael F. SNIEDER

Een proefonderzoek werd uitgevoerd op een terrein ten westen van de Vinexlocatie Vathorst, waar uitbreiding komt van de grondopslag van de firma Smink, kortweg 'vuilstort Smink'. Volgens oude kaarten konden hier de resten van de buitenplaats Rozendaelliggen. Rond 1600 wordt Rozendael al in de bronnen vermeld. Het onderzochte perceel bevatte echter geen enkel spoor van de buitenplaats, en zelfs niet van een bijgebouw of gracht. Het is mogelijk dat even ten oosten van het onderzochte perceel nog wel resten van de buitenplaats in de bodem bewaard zijn gebleven. Hier ligt echter een grondwal, die tijdelijk van aard is. Wanneer deze in de komende jaren wordt verwijderd, zal verder worden gezocht naar buitenplaats Rozendael.

AMERSFOORT ❖ Rusthof M. VAN DIJK

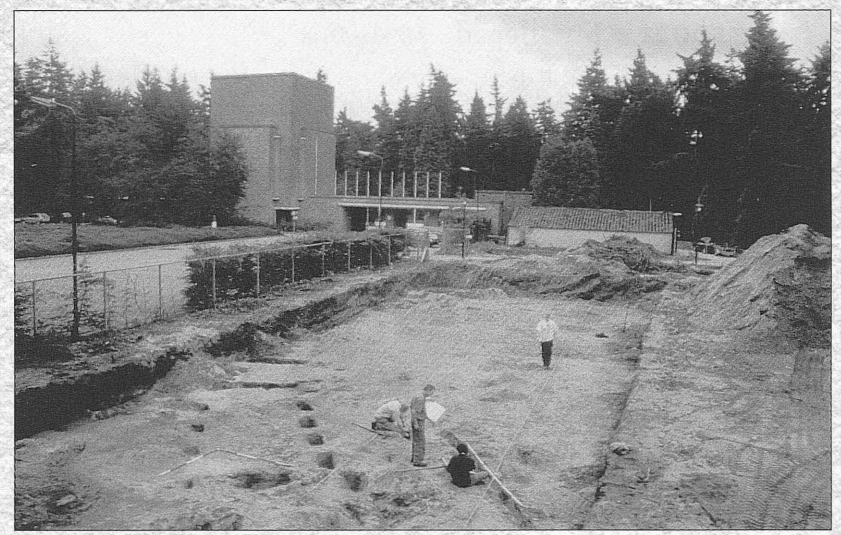
Voordat werd begonnen met de aanleg van de A28 tussen Amersfoort en Utrecht, heeft de ROB in de periode 1983 tot en met 1985 archeologisch onderzoek verricht direct ten noorden van de begraafplaats Rusthof vlakbij het oude kerkje van Leusden. Dit onderzoek volgde op een proefopgraving van de AWN op

deze locatie. Het resultaat van deze campagnes was indrukwekkend. Er werden sporen aangetroffen uit diverse perioden, waaronder de Bronstijd, de IJzertijd en de Vroege en Late Middeleeuwen. Bijzonder was de vondst van een wachttoren uit de Romeinse tijd. De meest spectaculaire vondst was een rijengrafveld uit de Merovingische periode met 160 graven. Sommige daarvan bevatten bijgaven, zoals een bronzen haarspeld en ijzeren sierelementen van een gordel, ingelegd met zilver en messing. De vroegste vermelding van Oud Leusden dateert uit 777. Volgens een schenkingsoorkonde uit dit jaar schonk Karel de Grote de villa Lisiduna en een aantal bospercelen aan de bisschop van Utrecht. Het domein Leusden was in die periode een belangrijk centrum van ijzerhandel en ijzerindustrie.
De begraafplaats Rusthof ligt direct ten zuiden van dit archeologisch en historisch zeer interessante gebied. Daarbij ligt het niet ver van de nederzetting die is aangetroffen bij Nimmerdor. De bouw van een crematorium bij de begraafplaats vormde voor de Sectie Archeologie dan ook aanleiding het bouwterrein te onderzoeken. In de periode december 2000 tot en met september 2001 is er in drie campagnes archeologisch onderzoek verricht.

Op het terrein zijn diverse greppels gevonden met verschillende oriënteringen. In enkele greppels is vondstmateriaal uit de Brons- en IJzertijd en mogelijk wat inheems Romeins aardewerk gevonden. De meeste greppels bevatten echter vondstmateriaal uit de Late Middeleeuwen. In de omgeving van de greppels zijn enkele paalsporen aangetroffen met middeleeuws aardewerk in de vulling. Gezien het geringe aantal en de ruimtelijke verspreiding van deze sporen is het niet mogelijk een huisplattegrond te reconstrueren. De combinatie van de afwezigheid van bewoningssporen, het niet op elkaar aansluiten van de greppels en de vondst van een vennetje dat wijst op de vochtigheid van het gebied, doet vermoeden dat de functie van de greppels in de sfeer van afwatering gezocht moet worden. Mogelijk werd via de laatmiddeleeuwse greppels overtollig water afgevoerd vanuit de door de ROB aangetroffen nederzetting uit dezelfde periode, die meer naar het noorden gelegen is.
De resultaten van de laatste opgraving sluiten goed aan bij de bevindingen van de opgravingen uit de jaren '80. Er zijn sporen en vondstmateriaal uit dezelfde periodes aangetroffen en mogelijk behoren de greppels uit de laatste opgraving bij de nederzetting die door de ROB is opgegraven. Overigens is de grens van deze nederzetting nog niet vastgesteld: niet in de opgravingen van de ROB en ook niet in de laatste opgravingen.

Literatuur

• W.J. van Tent, *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1980-1984* (Utrecht 1988) 19-33

De opgraving in Rusthof

De overkluizing

AMERSfOORT .:. **Smallepad** M. VAN DIJK

In de periode van lS oktober tot en met 22 oktober 2001 heeft de Sectie Archeologie onderzoek verricht op het voormalig parkeerterrein aan het Smallepad. Op deze locatie is een bezinkbak geplaatst met afmetingen van ca 40XIO m. De diepte van de bak, ongeveer 4,5 m, verstoorde de bodem dusdanig dat archeologisch onderzoek voor het plaatsen van de bak noodzakelijk was.
Het opgravingsterrein bevond zich op de locatie van de in de jaren '50 van de 20ste eeuw dichtgegooide stadsgracht, de buitenste van de twee stadsgrachten die deel uitmaakten van de tweede stadsomwalling die in het midden van de I5de eeuw gereedkwam. Tijdens de opgraving werden de sporen van de demping van de gracht aangetroffen. Dit recente pakket zet zich voort tot op de bij de werkzaamheden te ontgraven diepte.

AMERSfOORT .:. **Varkensmarkt** M. VAN DIJK

In de periode van 10 tot en met 21 september 2001 heeft de Sectie Archeologie onderzoek verricht op de Varkensmarkt. Het planten van bomen op het plein, en de daarmee gepaard gaande verstoring van het archeologisch bodemarchief, was de aanleiding voor deze opgraving. Een groot gedeelte van het plein is opengelegd. Het interessante onderzoek levert nieuwe gegevens op over de historie van dit stukje Amersfoort.
Uit historische bronnen weten we dat het plein tot 1552 bekend stond onder de naam St Joostenplaats. De naamswijziging viel samen met het verplaatsen van de markt voor varkens van de huidige Appelmarkt naar de Varkensmarkt. Over eventuele bewoning of andere gebouwen op het plein was uit historische bronnen niets bekend.
Het archeologisch onderzoek leidde tot twee belangrijke ontdekkingen. Ten eerste werd aan de kant van de Westsingel, min of meer parallel aan de huidige straat, ca I,S m onder het huidige loopniveau, een bakstenen gewelfvormige constructie aangetroffen. Als snel was duidelijk dat het hier ging om de overkluizing van de Hellegracht, een gracht aangelegd aan het eind van de 13de ofbegin 14de eeuw, die deel uitmaakte van de eerste stadsomwalling van Amersfoort. Toen de vroegste stadsmuur nog in functie was, lag deze gracht uiteraard nog gewoon open, maar in de 16de eeuw werd de waterloop overkluisd met een bakstenen constructie en op deze plaatsen verdween de gracht onder het straatniveau. Op de stadsplattegrond uit ongeveer 1560, gemaakt door Jacob van Deventer, is te zien dat de gracht in een groot gedeelte van de stad open lag, maar inderdaad bijvoorbeeld op de Varkensmarkt overkluisd was. Hieruit kunnen we opmaken dat

de door ons aangetroffen overkluizing in ieder geval voor 1560 moet zijn aangelegd. De afmeting van de bakstenen geeft ons nog een aanwijzing wat betreft de datering: het gebruikte formaat komt pas voor vanaf 1500. Dit betekent dus dat de overkluizing tussen 1500 en 1560 is aangelegd. Het is overigens niet de eerste keer dat de overkluizing van de Hellegracht op de Varkensmarkt is aangetroffen. In 1981 werd deze bij rioleringswerkzaamheden al waargenomen. Ook op andere locaties in de stad is de Hellegracht al eens aangetroffen. In de periode 1977-1980 werd door de AWN een opgraving uitgevoerd bij het Observantenklooster, waar nu het stadsinformatiecentrum is gehuisvest. Tijdens dit onderzoek werd een vergelijkbare overkluizing aangetroffen, waarvan de aanleg voor 1600 gedateerd wordt. De oorspronkelijke grachtbodem werd hier blootgelegd en bevatte vroeg 14de-eeuws materiaal (kogelpot en vroeg steengoed).

Een tweede belangrijke resultaat van het archeologisch onderzoek was de ontdekking dat de Varkensmarkt binnen de stedelijke geschiedenis helemaal niet zo'n oud verschijnsel is. In de vroegste fase van de stad was hier helemaal geen open ruimte. Sporen van houten palen tonen aan dat tot in de 14de eeuw ter plaatse van de huidige Varkensmarkt gewoond is. Vermoedelijk hebben hier één of meerdere huizen of boerderijen gestaan in de periode voordat de stad werd uitgebreid en de tweede stadsomwalling werd aangelegd, die rond 1450 was voltooid. Uit de paalkuilen, de verldeuringen in de bodem veroorzaakt door het vergaan van houten palen, kwamen scherven uit de 13de en 14de eeuwen in enkele kuilen werd zogenaamd Pingsdorf aardewerk gevonden, dat dateert van de nde tot begin 13de eeuw. Mogelijk was er dus al bewoning vanaf de nde eeuw. De vondst van veel metaalslakl<en duidt op ijzerbewerking in de buurt. Misschien woonde hier een smid, niet zo verbazingwekkend naast de belangrijke toegangspoort, de Rodetorenpoort, die in de 13de en 14de eeuw de stad aan de zuidkant afsloot.

Beide hierboven beschreven vondstcomplexen werden afgedekt door ophogingspakketten zoals al ook elders in de stad aangetroffen zijn. Parallel aan de Arnhemsestraat werd nog een klein gedeelte van een verstoorde bakstenen waterafvoer aangetroffen. Deze dateert vermoedelijk uit de 17de of 18de eeuw. Exact onder deze waterafvoer werd een 13de- of 14de-eeuwse greppel aangetroffen met de dezelfde oriëntatie.

De herinrichting van de Varkensmarkt vormde voor de archeologen een zeldzame gelegenheid de geschiedenis van het plein nader te onderzoeken. Zoals gezegd zorgde het onderzoek voor tot nu toe onbekende informatie en mag dus als zeer succesvol beschouwd worden.

Literatuur

• W.J. van Hoorn e.a., *Observantenklooster Amersfoort* (Amersfoort 1982)

De paalgaten op de Varkensmarkt

AMERSFOORT .:. Vathorst M. VAN DIJK

In de *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 werd al melding gemaakt van onderzoek in Vathorst, dat in de zomer van 1999 begon. De Vinex-locatie Vathorst is een deelgebied van Amersfoort, in het noorden van de gemeente, ten westen van Hooglanderveen. De verwachting was hoog, gezien de ligging in een gebied met dekzandruggen. In de Prehistorie moeten dekzandruggen aantrekkelijke plaatsen voor bewoning zijn geweest. In de weilanden is een groot aantal proefsleuven aangelegd. Uit de proefsleuven blijkt echter dat met name de hogere gedeeltes van de dekzandruggen sterk vergraven zijn door zandwinning in de jaren '50 en '60 voor de aanleg van wegen in het gebied. Hierdoor zijn waarschijnlijk veel archeologische sporen op de schop gegaan.

Na het vaststellen van de verstoring van de hogere gebieden, richtte het onderzoek zich dit jaar op de lagere, nattere gebieden en de flanken van de dekzandruggen. Uit de proefsleuven was namelijk gebleken dat de lagere gebieden minder verstoord waren. Bij de Calveenseweg en de Veenweg zijn tientallen kuilen aangetroffen. De grondsporen variëren in doorsnede van ongeveer 80 cm tot 2,5 m en zijn gevuld met lemig materiaal. Vele bevatten brokjes houtskool. In enkele kuilen werden microlithen aangetroffen. Een aantal houtskoolmonsters is met de C14 methode gedateerd. De dateringen wijzen op een ouderdom van 9000 tot 7000 jaar: de periode van het Mesolithicum (de Midden-Steentijd). Een aantal van de kuilen moet waarschijnlijk als haardkuil bestempeld worden; de overige sporen hebben een andere functie gehad, gezien het geringe aantal houtskoolfragmenten in de vulling.

Vergelijkbare kuilen zijn in het nabijgelegen Nieuwland gevonden. Het gehele gebied, dat zich in de Midden-Steentijd kenmerkte door een afwisseling van hogere, beboste dekzandruggen en lagere delen, doorsneden door beekjes en de rivier de Eem, moet een voedselrijk milieu gehad hebben. De sporen van jagers en verzamelaars zijn er wel, maar moeilijk te duiden. Organisch materiaal ontbreekt in de sporen.

Het fysisch-geografisch onderzoeksbureau Alterra in Wageningen heeft in 2000 onderzoek verricht naar een aantal van de sporen in de lager gelegen gebieden aan de Calveenseweg en de Veenweg. Studie van slijpplaatmonsters wees uit dat een aantal van de sporen een menselijke oorsprong kan hebben. Fragmenten van verbrand naaldhout in de sporen dragen naast de microlithen en de C14 dateringen bij aan de mesolithische datering, gezien het veelvuldig voorkomen van naaldhoutbossen in deze periode.

Het onderzoek in Vathorst is nog niet afgerond. Nadruk binnen het verdere onderzoek zal liggen op de gebieden aan de Calveenseweg en de Veenweg waar de mesolithische kuilen zijn aangetroffen.

AMERSfOORT .:. **Zeldertseweg 85** T. D'HOLLOSY

De Zeldertseweg is een ruim twee kilometer lange landweg door één van de polders tussen Amersfoort en Bunschoten. Deze polder draagt de naam Zeldert. De oorsprong van deze naam ligt in de kreek Zeldrecht die door dit gebied stroomde. Zeldert is in twee eenheden ontgonnen: Over-Zeldert ten zuiden van de Zeldertseweg, en Neder-Zeldert ten noorden ervan. Beide ontginningen dateren uit de I2de eeuw. In vergelijking met het nabijgelegen Hoogland is Zeldert veel lager gelegen. Veel van de boerderijen langs de Zeldertseweg liggen dan ook op huisterpen (in oorsprong vaak dekzandopduikingen). De bewoning op deze plaatsen is mogelijk van (laat-)middeleeuwse oorsprong; in elk geval zal bewoning in Zeldert aanvankelijk alleen op deze plaatsen mogelijk geweest zijn. Alle huisterpen aan de Zeldertseweg zijn om deze redenen aangewezen als Archeologisch Belangrijke Plaats (ABP) en vallen daarmee onder de archeologische paragraaf van gemeentelijke Monumentenverordening.
Op de rand van één van deze terpen, Zeldertseweg 85, is op 8 maart 2001, vooruitlopend op grondwerkzaarnheden, een proefonderzoek uitgevoerd. Bij het onderzoek is een systeem van haaks op elkaar geplaatste greppels aangetroffen. De ouderdom hiervan is onbekend, door het ontbreken van enig dateerbaar vondstmateriaal. Daarnaast zijn op enkele plaatsen ernstige en diepgaande verstoringen aangetroffen.

BREUKELEN .:. **Hazeslinger I** REDACTIE

In november 2000 werd door Amicon in opdracht van Ahold Vastgoed een archeologische inventarisatie uitgevoerd aan de Hazeslinger in Breukelen. Daar, in de omgeving van de Kerkbrink, zou een ondergrondse parkeergarage worden aangelegd. Het perceel waar het onderzoek plaatsvond stond tot in de 18de eeuw bekend als de Ruwielse akker, vermoedelijk omdat deze lang onbebouwd gebleven plek een leengoed was van het geslacht Van Ruwiel. Een tijdlang bevond zich een kolfbaan op de akker. In de 19de eeuw werden een kerk, een schoolgebouw en een aantal villa's op het terrein neergezet. Nog veel later verschijnen er winkels, supermarkten en een flatgebouw aan de Hazeslinger, centraal op de Ruwielse akker gelegen.
Na een veldverkenning werd een booronderzoek uitgevoerd. De diepe boringen gingen tot 4 m beneden het maaiveld, een aantal andere slechts tot 50 cm onder maaiveldhoogte. Uit de boringen blijkt dat op een diepte van 3,1-3,7 m onder het maaiveld de zandige oeverwal van de Vecht aantoonbaar is. Daarbovenop ligt een natuurlijke ldeiafzetting, die door de mens later is opgehoogd. Daarin is wat

houtskool en baksteen te herkennen, wat de laag dateert in de I2de- of 13de eeuw. Op dit ophogingspakket ligt weer een humeuze akkerlaag, die dunner wordt naar het centrum van Breukelen toe. De grote concentraties puin in de toplaag stammen van voor 185°. Zoals uit de historie te verwachten viel is het grootste deel van het terrein archeologisch van lage waarde. Alleen in de richting van de StraatwegjKerkbrink is sprake van een oude ontginningsfase met historisch aantoonbare middeleeuwse bebouwing.

Literatuur

• E.E.A. van der Kuijl, *Verkennend archeologisch bodemonderzoek ter plaatse van Centrum Breukelen (Hazeslinger e.o)* Rapport Coo-636.Z (Nieuwerkerk aid IJssel 2000)

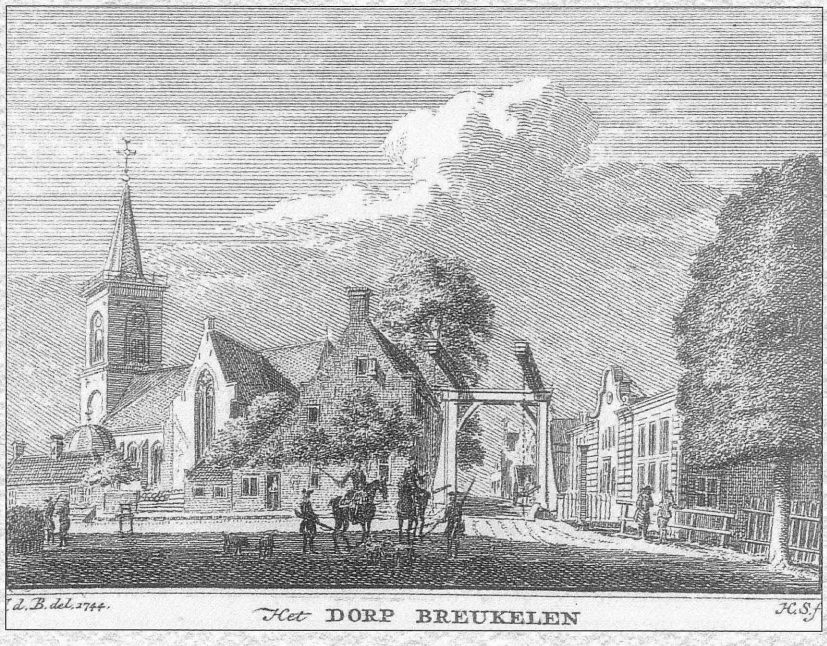
BREUKELEN .:. **Hazeslinger 11** REDACTIE

Als vervolg op het bovenstaande onderzoek voerde ARC in november 200I een proefonderzoek uit om de kwaliteit van het bodemarchief ter plekke van de geplande parkeergarage te bepalen. Beperkt door de bestaande bebouwing en een groot aantal buizen en leidingen werden drie sleuven gegraven. De onderzoeksvragen richtten zich vooral op de vroege geschiedenis van Breukelen. Wanneer had Breukelen zich tot nederzetting ontwikkeld, welke vorm van landgebruik kende men in de vroegste fase en tot slot, waren er nog sporen van de grote brand die in 1672 Breukelen in de as legde?

Hoewel geen concrete resten van middeleeuwse bebouwing in de sleuven zijn aangetroffen, werd wel een zwarte humeuze laag gevonden met hout, leer en plantenresten die wijzen op menselijke aanwezigheid. Op basis van een Paffrath kogelpot kon de laag gedateerd worden in de I2de-13de eeuw.

De eerste sleuf bevatte een bruingrijze laag, mogelijk een middeleeuwse bouwvoor, die ongeveer een meter hoger lag dan het bewoonde deel. Waarschijnlijk was dit een deel van de oeverwal van de Vecht. De derde sleuf toonde natuurlijke kleilagen: de menselijke bewoning heeft zich dus tussen sleuf I en 3 bevonden. De eikenhouten paaltjes in sleuf 3 wijzen op een aanlegsteiger: op de huidige lokatie van de Herenstraat lag blijkbaar een kleine waterloop, die in verbinding stond met de Vecht. De veronderstelde huizen stonden bijna direct aan het water, een vaker voorkomend verschijnsel in de Middeleeuwen.

In alle sleuven werden vondsten uit latere perioden aangetroffen. In de tweede sleuf bevond zich een meter dik ophogingspald<et, dat waarschijnlijk verband houdt met de aanleg van moestuinen. In de derde sleuf kwam een keldervloer aan het licht, betegeld met vierkante plavuizen. De kelder correspondeert met de 17de-18de eeuwse huizen die nu nog langs de Herenstraat staan. Uit verkleuringen en slijtageplekken was afte leiden dat de kelder als voorraadopslag voor een keuken werd gebruikt.

Het dorp Breukelen in 1744. Getekend door H. Spilman naar J. de Beyer. (foto HUA)

Er zijn 212 fragmenten aardewerk gevonden. Een klein deel bleek middeleeuws importaardewerk, vooral uit het Duitse Rijnland, Paffrath en Pingsdorf. Uit latere eeuwen stamde veel roodbakkend aardewerk met loodglazuur, wat steengoed, witbakkend aardewerk maar ook fragmenten majolica en faience. Twee blauw porseleinen bordjes toonden een jachttafereel en bloemen en bleken afkomstig uit China.
Botanische resten wijzen op de aanwezigheid van granen en kruiden, maar ook van druiven. In middeleeuwse tuinen werden soms druiven geteeld, maar het is onduidelijk of dit eigen oogst is of import. Grappig was de vondst van een luxe leren winterschoen, die gezien de gebruikte technieken, gedateerd kan worden in de 17de of 18de eeuw. Geconcludeerd mag worden dat deze plek archeologisch van groot belang is.

Literatuur
• A.M. Bakker, 'Lederen schoen uit de 17de/18de eeuw opgegraven in Breukelen', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 17 (2002) 2, IIS-II9
• CG. Koopstra, *Een aanvullend archeologisch onderzoek aan de Hazeslinger, centrum Breukelen, provincie Utrecht.* ARC-publicaties 58 (Groningen 2002)

BREUKELEN ❖ Kerkbrink REDACTIE

Het pand Kerkbrinl< ı in Breukelen werd in de herfst van 2000 afgebroken. Enkele amateur-archeologen van de Historische Kring Breukelen voerden onder supervisie van de provinciale assistent-archeoloog een onderzoek uit.
Uit historische bronnen was bekend dat ongeveer op deze plek zowel sporen konden worden verwacht van een huis van de middeleeuwse O.L. Vrouwebroederschap als van een middeleeuwse hofstede. Deze gebouwen zijn in het Rampjaar (1672) verloren gegaan. Later werden op deze plek huizen gebouwd, die in de 18de eeuw door huisschilders werden bewoond. Nog weer later werd in een van de panden een café gevestigd.
De grond onder het pand Kerkbrink ı was na eeuwenlang door schilders te zijn gebruikt, flink vervuild. De eerste 50 cm was verstoord, maar er werden wel bakstenen van na de herbouw in 1672 gevonden. Onder deze laag lag puin van de oudere bebouwing in een laag zwarte klei, waarin ook enl<ele 20 cm brede stroken van door kalk grijs gekleurde grond werden aangetroffen. Op het terrein achter het huis werden in de grond diverse losse voorwerpen - vaak schildersbenodigdheden - gevonden die uit de latere perioden stamden. Op 12 tot 16 machter de achtergrens van het huis werd het fundament aangetroffen van een 4 m lange muur, waarschijnlijk een oude tuinmuur. Hij was opgetrokken in stenen van formaat 22x1ox3/4 cm.

Er werden vele onderdelen van kruiken gevonden die waarschijnlijk als verharding van een tuinpad dienden. De meeste van deze onderdelen zijn 19de-eeuws. Half onder de tuinmuur lag een gemetselde regenwaterput van 3,5 m diep, waaruit twee loden pijpen staken.
Bij het afgraven van het perceel werd op 90 cm diepte opnieuw een verzameling scherven aangetroffen, die stamden uit de 15de-16de eeuw. In het voorterrein werd op dezelfde diepte een laag rode bakstenen gevonden, varierend van 23x10x5 cm tot 30x15,5x8 cm. Dit zou de fundering kunnen zijn van een oudere woning of misschien de middeleeuwse hofstede.

Literatuur

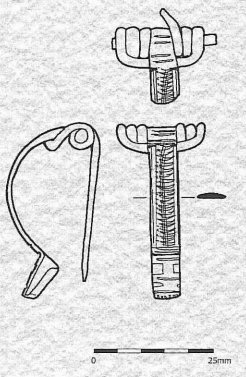
• H.f. van Es, 'Kerkbrink 1 te Breukelen: geschiedenis en archeologie', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 16 (2001) 3, 103-118

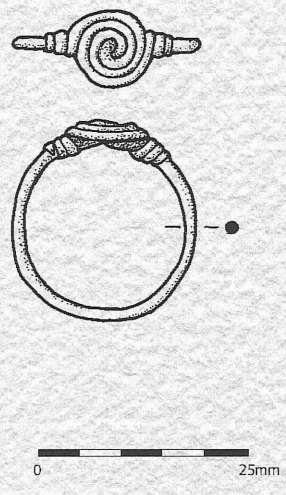
BUNNIK-ODIJK ❖ Singel/Schoudermantel

N.M. PRANGSMA EN E. LOHOF

In het voorjaar van 2000 heeft in Odijk, gemeente Bunnik, een archeologisch onderzoek plaatsgevonden op een terrein tussen Singel en Schoudermantel waar al eerder vondsten uit de IJzertijd, de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen waren aangetroffen. Het onderzochte gebied ligt op een stroomrug van de Kromme Rijn, die bestaat uit restgeulen, oeverwallen en kronkelwaarden. De Kromme Rijn stroomde in de Vroege **IJzertijd** westelijker dan tegenwoordig. Vooral de oeverwallen vormden, vóór de middeleeuwse bedijking, door hun hoge ligging goede vestigingsplaatsen. Er bestond dan ook de verwachting dat deze vindplaats gegevens over de overgang van Romeinse tijd naar Vroege Middeleeuwen op zou kunnen leveren.
Er is een aaneengesloten oppervlak van 1030 m^2 onderzocht. Hierin is een groot aantal paalgaten, greppels en kuilen vastgesteld. Het sporenniveau tekende zich goed af op een diepte van ongeveer 0,50 m onder huidige maaiveld. De bodem bestaat op dit niveau uit lichtgrijze tot lichtgele zware zavel. Tot ongeveer een decimeter onder de bouwvoor is de bodem flink door de activiteiten van mollen aangetast. Uit de profielen bleek dat de ondergrond overal bestaat uit een opeenvolging van horizontale, kleiige en zandige lagen en laagjes. In totaal zijn 276 paalsporen herkend. De dieptes van de paalgaten ten opzichte van het vlak variëerden van 5 tot 40 cm.
Een duidelijke huisplattegrond is niet aangetroffen, maar uit het voorkomen van minstens zes spiekers of graanopslagplaatsen kan worden afgeleid dat het een nederzettingsterrein betreft. Vijf van deze structuren bestaan uit zes paalgaten. De afmetingen zijn respectievelijk 1,8x2 m, 2x3 m, 2x3 m, 3x1,75 m en 2,4x2,55 m. Er is een

Fibula (4de-5de eeuw na Chr.).

Koperen vingerring uit een graf.

negenpalige structuur van 2,5x2,5 m. Andere structuren duiden op hekken en afscheidingen met ldeine paalgaten die 3 tot 3,5 m uit elkaar staan.
Er zijn 26 greppels gevonden, waarvan de meeste op grond van vondsten uit de vulling uit de Midden-IJzertijd dateren.
Enige oost-west verlopende greppels zijn waarschijnlijk vroegmiddeleeuws of jonger. Een van de oudere greppels was 4 m breed en 1,30 m diep en bevatte tot onderin vondsten. Hierbij waren ook de skeletdelen van een hond die blijkbaar in de greppel was begraven. Aardewerkscherven uit de lichtbruingrijze, zavelige vulling duiden op een datering in de IJzertijd.
Er zijn 76 kuilen gevonden, waarvan er 65 zijn gecoupeerd. Deze kuilen zijn meestal komvormig en bevatten geen vondsten. Sommige hebben een vlakke bodem. Twee kuilen hebben rechte zijkanten en een vlald<e bodem. Beide zijn ook diep (68 en 80 cm). Dit soort cilindrische kuilen wordt meestal als opslagkuil of silo geïnterpreteerd. Er zijn twee waterputten gevonden. Beide zijn trechtervormig zonder herkenbare bekisting. Ze dateren uit de Laat-Romeinse tijd/Vroege Middeleeuwen.
Langs de oostelijke rand van de opgraving was de bodem ldeiiger. Een lichte depressie was gevuld met een donkergrijze laag, waarin houtskool-, bot- en (vooral IJzertijd-) aardewerkfragmenten voorkwamen. Deze donl<ergrijze laag is mogelijk een restant van een bewoningslaag. Paalgaten bevonden zich zowel in, als onder deze laag. Enl<ele kuilen, gezien hun vulling van houtskool, hamerslag en slakken, wijzen op metaalbewerking of -productie. Ook zat in deze kuilen een flinke hoeveelheid verbrande ldei, waaronder grote, gesinterde brokken die doen denken aan delen van een ovenwand.
Er werd een graf met skeletresten uit een veel latere tijd aangetroffen. Rond de voetbotjes lagen drie ijzeren spijkers, vermoedelijk restanten van een ooit aanwezige lijlddst. Vaag was de ingraving van de grafkuil in het vlal< waarneembaar. De oriëntatie van het graf was noord-zuid. De dode lag met de voeten naar het noorden. De zuidkant van het graf was verploegd. Dit is waarschijnlijk de reden dat de schedel en een deel van de ribben en de rugwervels waren verdwenen. Het geslacht van de begravene kon niet worden vastgesteld, de leeftijd lag waarschijnlijk tussen de 15 en 21 jaar. Opvallend was een gewrichtsafwijking aan een vinger van de rechterhand, waarschijnlijk ontstaan door dislocatie. De botten zijn daarna niet in de juiste positie teruggekomen, hetgeen resulteerde in een infectie en een vervorming van het gewrichtsoppervlak van beide botten. Naast het linkerbovenbeen lag een geheel gecorrodeerde gesp. Aan de ringvinger van de linkerhand bevond zich een ringetje van koperdraad dat aan de uiteinden in een punt is uitgesmeed. Dat soort ringen, die ook uit Scandinavië bekend zijn, worden vaker in Nederland gevonden. Ze stammen uit verschillende perioden. De datering van het graf kan daarom op dit moment niet nader dan als 6de tot I7de eeuw worden aangegeven.

In totaal zijn meer dan 4000 aardewerkscherven verzameld. Door tijdgebrek is slechts een deel daarvan bekeken. Ruim de helft is afkomstig uit de IJzertijd, vermoedelijk de Midden-IJzertijd. Het gaat om handgevormd, grijs- tot zwartbruin, meestal met potgruis gemagerd aardewerk. Een deel van de scherven (6,8%) is versierd met ingekraste lijnen, kamstreken, nagel- of vingerindrukken. Bijna 10% van de scherven is besmeten. Gepolijste scherven komen in geringe mate (2,4%) voor. Een grote minderheid wordt gevormd door aardewerk, zowel handgevormd als gedraaid, uit de Laat-Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen (272 scherven). De handgevormde scherven zijn met grof zand, steengruis of schelpgruis gemagerd. Bij het gedraaide aardewerk zijn ruwwandige scherven in de meerderheid. Scherven van zogenaamde pseudosigillata zijn vrij nauwkeurig in de 5de en 6de eeuw na ehr. te dateren. Typerend voor de 5de eeuw is ook een wijdmondige pot met verdikte rand en kordonlijst, waarvan een aantal scherven is aangetroffen. Dit complex wordt in de 4de tot 7de eeuw na Chr. gedateerd.
Een relatief gering aantal scherven is afkomstig uit de Vroeg- of Midden-Romeinse tijd (66 scherven). Het merendeel van dit aardewerk is handgevormd. Sporadisch is versiering met ingekraste lijnen, nagelindrukken en gepolijste scherven. De magering is over het algemeen van plantaardig materiaal, soms in combinatie met potgruis. Dit aardewerk, dat verspreid over het terrein voorkomt, zowel in sporen met scherven uit de IJzertijd als uit de Laat-Romeinse tijd/Vroege Middeleeuwen, is op het einde van de IJzertijd, tot het begin van de Laat-Romeinse periode in omloop. Een derde mogelijkheid is dat het om aardewerk gaat dat met bemesting van de akkers is meegekomen.
Al bij de aanleg van de eerste put is een stukje blauw glas van een Romeinse ribkom gevonden. Later zijn een halve blauwe, glazen ring en twee fragmenten van een La Tène-armband gevonden (3de tot 1ste eeuw voor ehr.) gevonden. Een bronzen dubbele voetboogfibula, overigens aangetroffen in een paalgat van een spieker uit de IJzertijd, wordt in het laatste deel van de 4de eeuw tot het begin van de 5de eeuw gedateerd.
Tenslotte kunnen nog een ijzerklomp van bijna drie kg (wellicht een gietvorm) en een ijzeren beiteltje van 7 cm lengte en een ijzeren klinknagel met aangeklonken plaatje worden vermeld. De klinknagel is zeker recent. Van dit soort klinknagels is bekend dat ze zijn gebruikt voor de verbinding tussen de overnaadse planl<en van een schip. Dat wil echter niet zeggen dat de onderhavige klinknagel een dergelijk doel heeft gediend.
Er zijn veertien monsters onderzocht op het voorkomen van botanische resten. Bijna alle monsters leverden botanische resten op, meestal in de vorm van verkoold graan. Onverkoold botanisch materiaal is vrijwel alleen in de twee waterputten aangetroffen. Beide dateren vermoedelijk uit de Laat-Romeinse tijd/Vroege Middeleeuwen. De monsters uit de twee waterputten zijn rijker dan de andere monsters: vooral water-, oever-, wilde, storings- en tredplanten.

Van gebruiksplanten zijn tien soorten aangetoond: gerst, emmertarwe, pluimgierst, hazelnoot, meidoorn, sleedoorn, vlier, ijzerhard, raapzaad, wouwen wellicht haver. De drie laatstgenoemde soorten kunnen echter ook als onkruid in de nederzetting hebben gegroeid. De graansoorten zullen in de omgeving zijn verbouwd. Of de haverkorrel van de gecultiveerde soort afkomstig is, kan niet met zekerheid worden gezegd. Emmertarwe is in de monsters uit de Midden-IJzertijd minder prominent aanwezig dan in die uit de Laat-Romeinse tijd/Vroege Middeleeuwen. In die laatste monsters zijn daarnaast ook haver en pluimgierst gevonden. De gevonden wilde planten geven voornamelijk de vegetatie van de ald<ers en tuinen en in de nederzetting zelf weer. De verzamelde vruchten en noten zullen in bossen of struwelen hebben gegroeid. Daarnaast zijn aanwijzingen gevonden voor weidegronden. Of deze in de directe nabijheid hebben gelegen of dat de gevonden zaden afkomstig zijn uit de mest van vee dat daar geweid is, is niet met zekerheid te zeggen.
Het grootste deel van het gedetermineerde botmateriaal komt uit de (Midden-) IJzertijd. Dit is een gevolg van de nadruk die bij de keuze van het te determineren materiaal is gelegd op botresten uit grondsporen, waarvan het merendeel uit de (Midden-)IJzertijd afkomstig blijkt. Het rund was veruit de talrijkste soort, gevolgd door paard, hond en een ongeveer gelijk aandeel van varken en schaap/geit. Het grote aandeel hond laat zich verklaren door een grotendeels compleet skelet uit een greppel, die waarschijnlijk uit de **IJzertijd** stamt. Rund, varken en schaap/geit hebben, op grond van de grote fragmentatie van de botten en het voorkomen van slachtafVal, als voedsel gediend. Tenminste een deel van de slacht vond op of nabij het terrein plaats. Paarden en honden werden niet gegeten. Aan vogels zijn alleen resten van de wilde eend aangetroffen. Dit kan een gevolg zijn van het feit dat materiaal met de hand is verzameld waardoor kleine botfragmenten niet zijn opgemerkt.
Ook in het faunaspectrum uit de Laat-Romeinse tijd/Vroege Middeleeuwen blijkt het rund de talrijkste soort, gevolgd door varken en schaap/geit. Paard en hond ontbreken. Wel is een botfragment van een bever aangetroffen. Opvallend is het voorkomen van een fragment van een oeros in een grondspoor uit de Midden-IJzertijd en dat van een eland in een vermoedelijk laat-Romeinse/vroegmiddeleeuwse context. De runderen werden in ieder geval pas na hun tweede jaar geslacht. Ze werden niet alleen gehouden voor de productie van vlees, melk en mest, maar blijkbaar was ook de beschikbaarheid van treklaacht van belang. Wat betreft schaap/geit en varken is het aantal gegevens te beperkt om een betrouwbaar beeld van de exploitatiewijze te geven. Dit laatste geldt ook voor al het laat-Romeinse/ vroegmiddeleeuwse botmateriaal.

Samenvattend kan worden gesteld dat in plangebied Peek en het zuidelijke deel van plangebied Singel West een nederzetting uit de Midden-IJzertijd is vastge-

Een grondboor wordt
boven een zeef geleegd
foto RAAP

steld. Het onderzoek heeft een grote hoeveelheid aardewerk en aanwijzingen voor spiekers en metaalbewerking opgeleverd. Het is mogelijk dat de bewoning in de Late IJzertijd nog aanwezig was. Ondanks de geringe hoeveelheid aardewerkscherven uit de Vroege en Midden-Romeinse tijd is het terrein in die periode waarschijnlijk niet bewoond of in gebruik geweest anders dan eventueel als akker. Er zijn te weinig aanwijzingen voor een nederzetting ter plaatse in deze periode. Hier kan worden verwezen naar de Romeinse sporen en vondsten die op het enige honderden meters zuidelijker gelegen terrein aan De Vork op dezelfde oeverwal zijn gevonden. Vervolgens hebben er in een aaneengesloten periode van de Laat-Romeinse tijd tot in de Vroege Middeleeuwen (4de en 7de eeuw na Chr.) activiteiten plaatsgevonden waarvan enige kuilen en greppels en een redelijke hoeveelheid aardewerk getuigen. In een latere periode (Middeleeuwen of begin Nieuwe tijd) is nog een graf aangelegd. Enige greppels in het noordelijke deel van het terrein kunnen in verband staan met bewoning of activiteiten in de Late Middeleeuwen. Deze hebben zich vermoedelijk verder noordelijk, buiten het onderzoeksgebied afgespeeld.

Literatuur

• E. Lohof, *Archeologisch onderzoek op de locatie Singel/Schoudermantel, Odijk, gemeente Bunnik (plangebieden Odijk-Peek en Odijk-Singel West).* ADC-rapport 60 (Bunschoten 2000)

BUNNIK-ODIJ!< ❖ Werkhovenseweg P.A.M.M. VAN KEMPEN

In opdracht van Lithos Bouw B.Y. heeft RAAP een AAI uitgevoerd in het plangebied Peek aan de Werkhovenseweg te Odijk. De ondergrond van het plangebied is opgebouwd uit oeverwallen en/ofkronkelwaarden van de Kromme-Rijnstroomrug. Tijdens het onderzoek werden twee vindplaatsen aangetroffen. In het zuidelijke deel van het plangebied werden resten aangetroffen van een nederzettingsterrein uit de IJzertijd en/of Romeinse tijd. Hier werden in vrijwel alle boringen archeologische indicatoren aangetroffen. Het betreft aardewerkscherven, houtskool, (verbrand) bot, puinfragmentjes en fosfaat. De indicatoren bevinden zich (met uitzondering van het fosfaat) hoofdzakelijk tussen 0,2 en 0,5 m beneden het maaiveld in een overwegend bruingrijze tot grijze laag. Aan het oppervlak werden enkele scherven aardewerk aangetroffen. Op basis van de vondsten kan gesteld worden dat de kern van het nederzettingsterrein zich aan de zuidelijke rand van het plangebied bevindt. De tweede vindplaats ligt in het noordelijke deel van het plangebied; het betreft een vindplaats van geringe omvang, waar weinig archeologisch materiaal is gevonden. Slechts in drie boringen werden archeologische indicatoren aangetroffen. Het betreft een stukje houtskool, bot en een ldein scherfje prehistorisch (niet nader te dateren) aarde-

werk. Aan het oppervlak zijn hier twee prehistorische en twee Romeinse aardewerkscherven gevonden. Het is onduidelijk of de vondsten van deze vindplaats verspoeld zijn of dat het mogelijk nederzettingsruis betreft, bijvoorbeeld van een bekende vindplaats die direct ten noorden van het plangebied ligt, of van de eerstgenoemde vindplaats.

Literatuur

• c.S.I. Thanos, *Plangebied Peek te Odijk. Gemeente Bunnik; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI),* RAAP-Briefverslag (Amsterdam 2000)

BUNNIK ❖ Rijneiland A.J. TOL

In opdracht van de gemeente Bunnik heeft RAAP in november 2000 een AAI (karterend booronderzoek en oppervlaktekartering) uitgevoerd in het plangebied Rijneiland. Het plangebied ligt ten zuiden van de bebouwde kom van Odijk en heeft een omvang van ca 10 ha. In de toekomst zal het plangebied worden heringericht als woonwijk.

Uit het booronderzoek blijkt dat de bodem in het plangebied grotendeels is opgebouwd uit oever- en kronkelwaardafzettingen van de Kromme Rijn. Daarnaast is langs de (zuid)westelijke grens een smalle, met zware ldei opgevulde bedding aanwezig. De oeverafzettingen van de Kromme Rijn hebben een hoge verwachting voor het aantreffen van archeologische resten uit de periode IJzertijd tot en met Late Middeleeuwen. Noch het karterend booronderzoek, noch de oppervlaktekartering leverden echter aanwijzingen voor bewoning op. Mogelijk hangt het ontbreken van vindplaatsen samen met het nog sterk meanderen van de Kromme Rijn tot in het begin van de Late Middeleeuwen, waardoor eventueel aanwezige oudere vindplaatsen zijn geërodeerd. Een andere mogelijkheid is dat in het plangebied resten van ldeinere nederzettingen of vindplaatstypen als akkercomplexen en greppelsystemen aanwezig zijn. Dergelijke vindplaatsen zijn moeilijk met behulp van booronderzoek te traceren.

Literatuur

• A.J. Tol, *Plangebied Rijneiland te Odijk: gemeente Bunnik: een Aanvullende Archeologische Inventarisatie.* RAAP-rapport 638 (Amsterdam 2001)

BUNNIK ❖ Vechten F. LINDEMAN

Na afloop van het langdurige onderzoek van de ROB bij fort Vechten, waarover in diverse eerdere kronieken is bericht, startte Rijkswaterstaat in 1996 met het grondwerk voor het verbreden van de AI2 en het verleggen van een pijpleiding. Ongelukkig genoeg werd daarbij onvoldoende rekening gehouden met afspraken over onder meer het achterwege laten van grondwerk in de nog niet archeologisch onderzochte delen van het terrein. Het grondverzet werd niet archeologisch begeleid, zodat pas in een later stadium de archeologen via vondstmeldingen op deze misser werden geattendeerd. Op dat tijdstip hadden al tal van (schat)gravers grote en diepe gaten in de onverstoorde en vondstrijke grond gegraven. Sommige gaten waren zelfs meer dan 2 m diep!

Een vondst uit het gebied die op deze wijze werd vernield, is een gouden Romeinse vingerring met ringsteen. Hij is afkomstig uit wit zand in een leidingsleuf. De ringsteen is ovaal, meet 7,5 x 9,5 mm en is een *nicolo,* een donkere, blauwzwarte agaat met een dunne blauwgrijze toplaag. Op de steen is een Bonus Eventus afgebeeld, een Romeinse personificatie voor de Goede Tijden, een van de beschermgoden van de landbouw. De god heeft het lichaam en hoofd naar links gekeerd, staat op een korte grondlijn en heeft in beide handen een bundel aren. Het lichaam, gezicht en haar zijn niet in detail zichtbaar, waardoor de steen typologisch tot de zogenaamde 'plain grooves style' gerekend kan worden. Dit soort stenen werden op grote schaal gemaakt vanaf het laatste kwart van de 1ste tot in de 3de eeuw na Chr. Het KPK dateert deze ringsteen in de 2de tot 3de eeuw.

Uit dezelfde geroerde context kwamen vers gebroken fragmenten van een terra sigillata kom van het type Dragendorff 30 en crematieresten. Kommen van dit type zijn in Nederland zeldzaam. Ze werden geproduceerd in La Graufesenque in Zuid-Frankrijk en dateren uit de tijd rond 50 na Chr. Over de samenhang van de ring, de kom en de crematieresten kan naar hartelust gespeculeerd worden. Duidelijkheid daarover valt niet meer te verkrijgen. Bij de datering van de ring moeten we er rekening mee houden, dat we niets weten van de gebruiks- en levensduur van dit soort ringen. Het is goed mogelijk, dat zulke kostbare voorwerpen de bezitter (lang) overleefden en uiteindelijk in een latere vondstcontext opduiken. Ongetwijfeld is de ring gedragen door een Romeins persoon met aanzien. Het recht om gouden exemplaren te dragen was lange tijd voorbehouden aan een betreld<elijk kleine groep mannen. Behalve als sieraad en als onderscheidingsteken werden ringstenen ook praktisch gebruikt voor het verzegelen van documenten of goederen. Door de keuze van de afbeelding op de ringsteen kon men zijn persoonlijke smaak of religieuze opvatting uiten. Als amulet bracht de steen ook nog eens geluk!

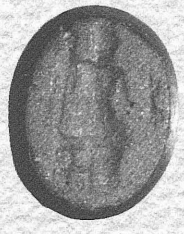

De gouden ring met de afgebeelde god

Detail van de ring met de god met de aren

De verweerde steen, de afbeelding is nauwelijks te herkennen.

De steen met daarop Cupido

Ongeveer twee jaar eerder zijn los op een akker ca 400 m ten zuidwesten van de vindplaats van de vingerring ook al twee ovaalvormige ringstenen gevonden. Qua stijl lijken beide stenen veel op de zojuist besproken ringsteen. De ene steen meet 10X12X3 mm en is van hetzelfde type als die in de vingerring. Hij is erg verweerd, waardoor de voorstelling moeilijk te zien is: een god, gezeten op een troon, hoofd en lichaam frontaal afgebeeld, met een scepter in de linkerhand en in de rechterhand een niet te bepalen object. De andere steen heeft nagenoeg dezelfde afmetingen (10X12X3,5 mm) en is wit. Mogelijk is de steen secundair verbrand - het craquelé wijst hier op- en om die reden wit. Op de ringsteen staat Cupido, herkenbaar aan de vleugels op z'n rug, met in de linkerhand een onbekend object. Het lijkt wel of hij onder z'n linkerarm een speer klemt met een forse vis eraan.

BUNNIK-WERKHOVEN ❖ Klein Sonsbeek J. VAN DOESBURG

In de zomermaanden van 2000 is door A. Veenhof en M. Floor in wegcunetten en bouwputten binnen het plangebied Klein Sonsbeek een groot aantal grondsporen waargenomen, geregisteerd en onderzocht. Een gedeelte van het ca 14 ha grote terrein staat op de Archeologische Monumenten Kaart Utrecht vermeld als terrein van hoge archeologische waarde. Voorafgaande aan de planontwikkeling heeft RAAP in 1998 op het terrèin een booronderzoek uitgevoerd (zie Marinelli 1998; Ter Brugge & De Jager 2000). Hieruit bleek dat alleen aan de noordoostzijde van het terrein bewoningsgsporen te verwachten waren. Het door RAAP gegeven advies, om op deze locatie enkele proefsleuven aan te leggen en/of de geplande bouwwerkzaamheden onder archeologisch toezicht te laten plaatsvinden, is niet opgevolgd, met als gevolg dat bij het ontgraven van delen van het plangebied archeologische resten aan het licht kwamen.

Het is bekend dat in Klein Sonsbeek een nederzetting uit de Late IJzertijd moet hebben gelegen, omdat er een aantal plattegronden van woonstalhuizen en bijgebouwen binnen een omvangrijk min of meer rechthoekig greppelsysteem is gevonden. Op basis van oversnijdingen kan de bewoning in twee fasen worden onderverdeeld. De vondststrooiing is in en rond de nederzetting gering en dit, samen met het feit dat er vrijwel geen fosfaten in de bodem zijn terecht gekomen, verklaart waarom de nederzetting haar aanwezigheid nauwelijks in de boringen verraadde. Mogelijk bevond zich in het terrein ook een grafveld. In de wegcunetten zijn enkele kringgreppels waargenomen. De ouderdom van het grafveld is niet bekend, maar gezien de ligging ten opzichte van de nederzetting lijkt een datering in de Late IJzertijd waarschijnlijk. Op het terrein zijn ook enkele sporen uit de Midden-IJzertijd gevonden.

Aan de zuidzijde van het terrein, dicht bij de kruising van Pelikaanweg en Achterweg, werd een grintbaan met ter weerszijden daarvan een greppel aangesneden. Uit het grintpakket en de greppels zijn vondsten uit de Romeinse tijd geborgen. De aard van de sporen doet vermoeden dat we mogelijk te maken hebben met de resten van een Romeinse weg. Tevens werden in dit gebied lineaire rijen paalkuilen en een oud (loop)niveau gevonden. De datering van deze fenomenen is vooralsnog onduidelijk. Mogelijk stammen ze uit de Bronstijd. In 2002 zullen op het niet bebouwde terrein enkele proefsleuven worden gegraven.

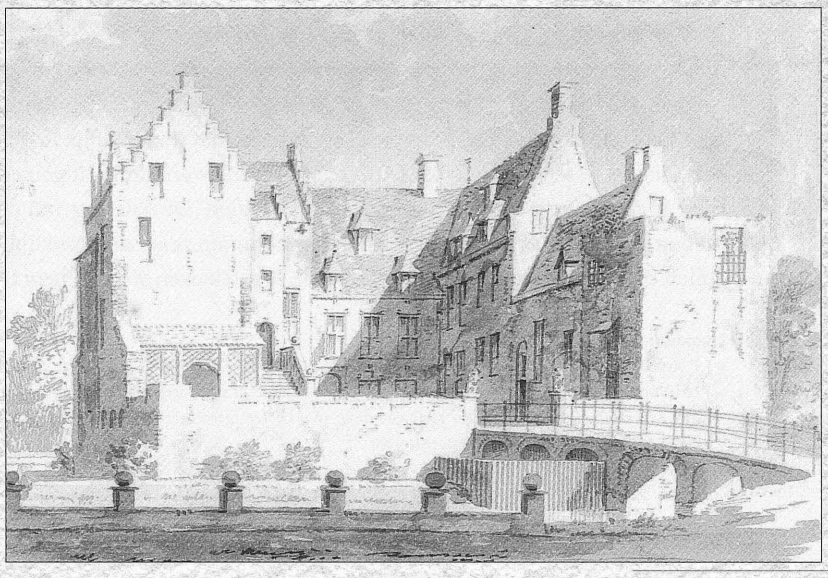
Literatuur
• J.P. ter Brugge en D.H. de Jager, 'Bunnik, Klein Sonsbeek', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) 42-44
• M.G. Marinelli, *Bestemmingsplan Klein Sansbeek, Werkhoven, gemeente Bunnik; een archeologisch onderzoek,* RAAP-rapport 361 (Amsterdam 1998)

DRIEBERGEN-RIJSENBURG ❖ **Kasteel Rijsenburg**

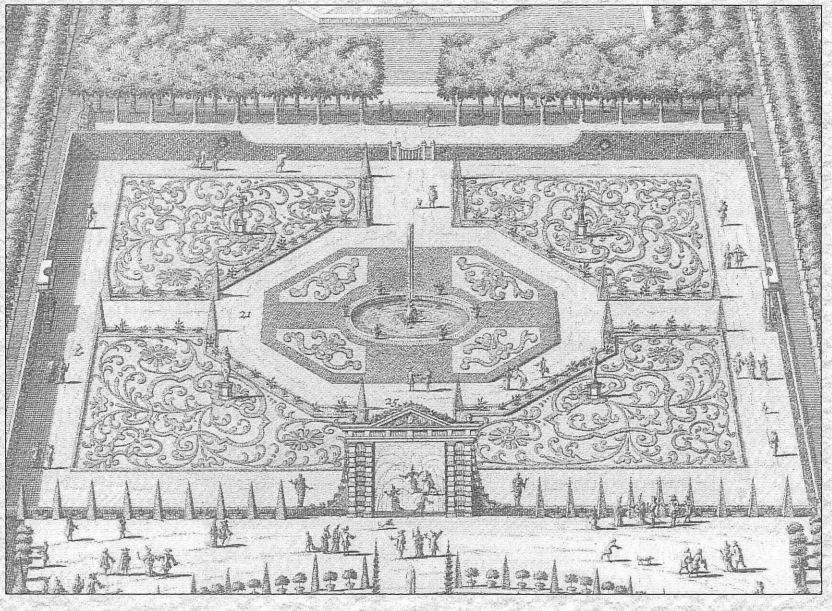
P.A.M.M. VAN KEMPEN

In november 2001 heeft RAAP in opdracht van de heer G. van Yperen een archeologisch onderzoek uitgevoerd naar de resten van het kasteel Rijsenburg. Rijsenburg is een van de woontorens die in de 13de eeuw langs de Langbroekerwetering verrezen. Het kasteel werd in 1297 verwoest maar meteen weer herbouwd. Het kasteel verwisselde een aantal malen van eigenaar maar kwam aan het einde van de 18de eeuw in handen van Willem van Dam, die het liet slopen. Een latere eigenaar liet de sloopresten opgraven en afbikken. De stenen gebruikte hij voor de bouw van de rooms-katholieke kerk in Rijsenberg van 1810.

Het onderzoek, bestaande uit historisch-, weerstands- en booronderzoek, had ten doel de archeologische resten van het kasteel in kaart te brengen en de conserveringstoestand daarvan vast te stellen. Op basis van het onderzoek kon de ligging van het kasteel inderdaad vrij nauwkeurig worden vastgesteld. De omvang van het kasteel, exclusief de grachten bedraagt ca 40 bij 37 m. De grachten rondom het kasteel waren ca 15 m breed en zo'n 2,50 m diep. Uit het onderzoek bleek tevens dat, ondanks het feit dat in 1800 delen van de funderingen zijn uitgebroken, en ondanks de aanleg van twee vijvers en een sloot op het terrein, er nog belangrijke delen van de funderingen en grachten in de bodem aanwezig zijn. Dit was ook al gebleken bij de aanleg van een vijver op het terrein in 1992. Toen werden er enkele lagen baksteen van de funderingen teruggevonden, genoeg om een goed beeld te verkrijgen van de ligging en aard van de funderingen. Tijdens het RAAP-onderzoek werd op het terrein ook een baksteen gevonden. Deze bak-

Het kasteel Rijsenburg, getekend door C. Pronk in 1731 (foto HUA)

Een overzicht van een deel van de parterretuin die voor het huis lag, zoals te zien op de vogelvluchttekening gemaakt door Daniel van Stoopendaal rond 1700. (foto HUA)

steen, met afmetingen van 31x16x7 cm, is waarschijnlijk afkomstig van de middeleeuwse (poort)toren en zal na de aanleg van de vijver in 1992 op het terrein verzeild zijn geraakt.

Literatuur
• P.A.M.M. van Kempen, *Kasteel Rijsenburg, gemeente Driebergen-Rijsenburg; een archeologisch weerstands- en booronderzoek,* RAAP-rapport 770 (Amsterdam 2002)
• B. Olde Meierink e.a., red., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995)

DRIEBERGEN-RIJSENBURG ❖ Rijsenburgse Laan

P.A.M.M. VAN KEMPEN

Ten behoeve van de aanvraag van een ontgrondingsvergunning heeft de gemeente Driebergen-Rijsenburg RAAP verzocht een archeologische inventarisatie uit te voeren ter plaatse van twee aan te leggen paddenpoelen. De geplande poelen bevinden zich ten zuidwesten van de bebouwde kom van Driebergen-Rijsenburg, in het landelijk gebied ter weerszijden van de Rijsenburgse Laan en hebben een gezamelijke oppervlakte van 0,8 ha.
Uit het booronderzoek bleek dat het dekzandniveau door fluviatiele erosie verstoord is. Er zijn in het dekzand geen concrete aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen. In de afzettingen van de Kromme Rijn (die het dekzand afdeld<en) werd relatief veel puin aangetroffen. Dit materiaal lijkt verspoeld en bovendien relatief recent van datering te zijn.

Literatuur
• LA. Schute, *Aanleg twee paddenpoelen. Gemeente Driebergen-Rijsenburg. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)* RAAP-Briefverslag (Amsterdam 2000)

HOUTEN ❖ Heemstede E. LOHof

In 1680 gaf de nieuwe eigenaar van kasteel Heemstede in Houten, Diderick van Velthuysen, opdracht tot de aanleg van een grote tuin in Frans-classisitische stijl. Deze die in 1695 zal zijn voltooid, werd een geliefd excursieobject voor geïnteresseerden uit binnen- en buitenland. Na de dood van Van Velthuysen in 1720 raakte de tuin in verval. Er volgde weliswaar nog een herstel in een eenvoudige vorm, maar in het begin van de 18de eeuw is de classicistische aanleg vervangen door een tuin in landschappelijke stijl.
Het voornemen om behalve het kasteel Heemstede, dat in 1987 door brand was verwoest, ook de omliggende, 17de eeuwse tuinaanleg in oude glorie te herstel-

len, vormde de aanleiding tot een bouwkundig en archeologisch onderzoek dat in oktober 2000 plaatsvond. Weliswaar bestaan van de 17de-eeuwse tuin aquarellen van Daniël Stoopendaal en tekeningen van Isaac de Moucheron, maar er bestond gerede twijfel aan de betrouwbaarheid van deze afbeeldingen voor wat betreft details van de aanleg en vooral de afmetingen van de tuinelementen.

Op een aantal geselecteerde plaatsen achter het kasteel zijn in totaal 20 proefsleuven van verschillende afmetingen gegraven. Het archeologische onderzoek leverde veel bijzonderheden op voor een reconstructie van een aantal elementen uit het oorspronkelijke tuinontwerp. Dit betreft het verdwenen Kabinet tegen de (nog bestaande) halfronde achtermuur van de tuin, het terras rond de ovale Grote Vijver en de daarbij horende trappen, een duiker in de vijver, die wellicht in verband stond met de waterspuwende draken die op afbeeldingen te zien zijn en de fundamenten van een Cascade- of Waterboog. Tussen deze laatste en de fontein in de zogenaamde parterretuin zijn de poeren teruggevonden waarop de waterleiding rustte die het geheel van water voorzag, inclusief de bedriegertjes achter de waterboog. De leidingen zelf, oorspronkelijk van lood of hout, zijn niet aangetroffen.

De fontein in de parterretuin bleek vlak onder het huidige maaiveld nog in goede en complete staat aanwezig te zijn. Er waren drie bouwfasen, waarvan de laatste twee in de 18de en 19de/20ste eeuw zijn te dateren. De oorspronkelijke aanleg had een vloer van afwisselend gele IJsselsteentjes en zwarte en witte natuursteen in de vorm van een windroos. Het noorden was aangegeven met een in wit marmer uitgevoerde Franse lelie. Op een iets lager niveau naast de fontein is een bijenkorfvormige zogenaamde stapelput aangetroffen. Het is niet duidelijk of deze stapelput gelijk met de eerste of met de tweede bouwfase is aangelegd.

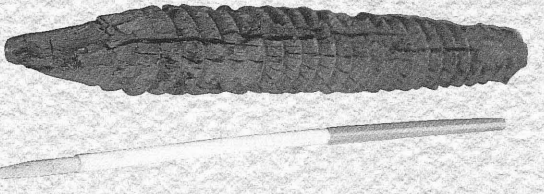
Nog aanwezige funderingsfragmenten van sokkels verraadden de plaats van de beelden die ooit de parterretuin sierden. Ook over enige paden en sloten is meer duidelijkheid verkregen. De buitenoever van de kasteelgracht bleek een terrasrand te hebben gehad, vergelijkbaar met die van de Grote Vijver. Alleen van het Grote Kabinet (ook wel Turkse tent genoemd) dat tussen de moestuin en de Boogaard ten zuiden van het kasteel stond, kon wel de positie maar geen duidelijke plattegrond worden verkregen. Ter plaatse zijn de fundamenten van latere gebouwen aangetroffen.

Hoewel de 17de-eeuwse tuinaanleg globaal overeen kwam met wat bekend is van de aquarellen, gravures en tekeningen van Daniël Stoopendaal en Isaac de Moucheron, blijkt toch dat deze, vooral waar het de afmetingen en verhoudingen betreft, eerder als afbeeldingen van een geïdealiseerde werkelijkheid dan als ontwerpschetsen moeten worden beschouwd.

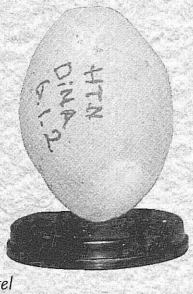
Vrijwilligers vonden in de binnentuin nog diverse opvallende voorwerpen. Daaronder waren veellJzertijdscherven, een bewerkt hertengewei en middel-

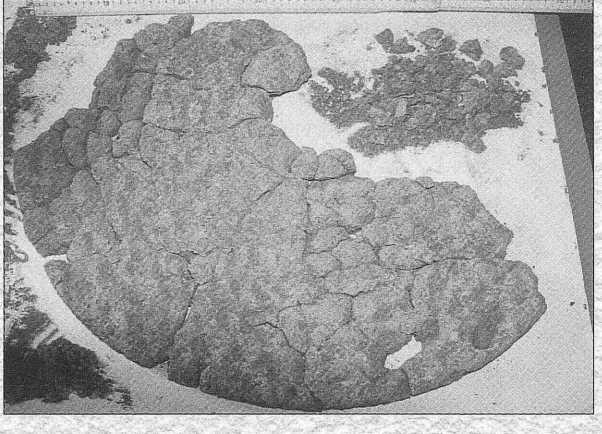
Dit is de windroos in de fontein die het centrum vormde van de parterretuin. (foto O. Wttewaall)

Het voorwerp dat zoveel hoofdbrekens kostte: de blokvijzel

Een slingerkogel

Fragmenten van een molensteen

eeuwse munten. Bijzonder was een grote houten schroef met een lengte van lIS cm en een doorsnede van cm. Aanvankelijk leek dit een onderdeel van een molen, maar later bleek het waarschijnlijker dat het om een onderdeel van een blokvijzel ging, een soort houten dommekracht. Ook werd een slingerkogel gevonden en een fragment van een maalsteen.

Literatuur
- E. Lohof, M.W. Endeman en J.W.M. Oudhof, *Archeologisch onderzoek en bouwhistorische opname in het zuidwestelijke deel van de tuinen van kasteel Heemstede te Houten.* ADC-rapport 66 (Bunschoten 2001)
- L.B. Wevers, *Heemstede. Architectonisch onderzoek van een zeventiende eeuwse buitenplaats in de provincie Utrecht* (Delft 1991)
- O. Wttewaall, 'De tuin van kasteel Heemstede bij Houten', in: J. de Jongste, J. Roding, B. Thijs, red., *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd* (Hilversum 1999) 73-98

HOUTEN — Honswijkerwaarden D.H. DE JAGER

In opdracht van Dekker Zandbaggerbedrijf B.v. heeft RAAP een AAI uitgevoerd op drie locaties in de Honswijkerwaarden, ten zuiden van Polder Tull en 't Waal in de gemeente Houten. De aanleiding tot het onderzoek was de aanvraag voor een ontgrondingsvergunning voor de winning van industriezand.

De bodem in het gebied bestaat uit beddingafzettingen die tussen 300 en 1300 na Chr. ontstaan zijn, afgedekt door uiterwaardafzettingen die na de bedijking afgezet zijn. Aan het gebied is een 'middelmatige kans op het voorkomen van vindplaatsen uit de Vroege en Late Middeleeuwen en losse vondsten uit alle perioden' toegekend (Odé, 2000).

Er werden drie locaties voor onderzoek geselecteerd. De eerste twee liggen direct ten westen van de Noorder Lekdijk, respectievelijk ter hoogte van De Lange Uitweg 71, en 650 m ten noorden daarvan. Op deze plekken ligt het beddingzand relatief hoog in het profiel: binnen I m beneden het maaiveld. Daarnaast ligt de eerstgenoemde locatie in de directe nabijheid van hogere stroommggronden. Er werden echter geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische resten. Verder archeologisch onderzoek wordt hier dan ook niet noodzakelijk geacht.

Op de derde locatie, nabij de Lek, hebben leden van de Archeologische Werkgroep Schalkwijk in 1991 en 1992 resten van een u-vormige steenoven opgegraven (Van den Hoogen e.a., 1992). Deze oven had een omvang van ongeveer 12X16 m. Tijdens de opgraving van de steenoven werden muur- en vloerresten blootgelegd. De buitenmuren waren van baksteen, de vloer bestond uit klei waarin stookkanalen waren aangelegd. De ldei was door de hitte van de oven hard gebakken. De resten waren afgedelct door een puinlaagje van minder dan een

halve meter dik. Aan het eind van de opgraving zijn alle bakstenen van de muren verwijderd. De vloer van de oven is wel intact gebleven (mondelinge mededeling dhr. Landzaat). Op grond van het vondstmateriaal dat tijdens de opgraving is verzameld, kan de oven in de I7de eeuw gedateerd worden, maar het steenformaat maakt ook een datering rond 1600 mogelijk.

Ten noorden en zuiden van de oven bevinden zich steilranden. Deze zijn veroorzaakt door het afstichelen van het gebied. Tijdens de ldeiwinning is de zone rond de oven niet afgegraven en als een verhoging in het landschap achtergebleven. Het niet-afgegraven gedeelte heeft een omvang van ongeveer 75x75 m. Dit is waarschijnlijk de maximale omvang van de vindplaats. Waarschijnlijk was de ldei door de grote hoeveelheid puin op deze locatie niet bruil<baar. Op de ovenlocatie zijn in totaal lS boringen gezet. In de boringen is de vloer van de steenoven aangetroffen op 0,5 m onder het maaiveld. In twee boringen ten westen van het reeds opgegraven areaal is tussen 0,4 en 0,5 m onder het maaiveld een zeer donkere, bruinzwarte laag met puin en as aangetroffen. Het zandige materiaal tussen de as vertoont overeenl<ümsten met de gebald<en ldei op de bodem van de baksteenoven. Het is mogelijk dat zich in de bodem nog resten bevinden die samenhangen met de steenoven.

Vervolgonderzoek zou kunnen bestaan uit het aanleggen van één of meer zoeksleuven ten westen van de oven, om duidelijkheid te verkrijgen over de aard van die archeologische resten.

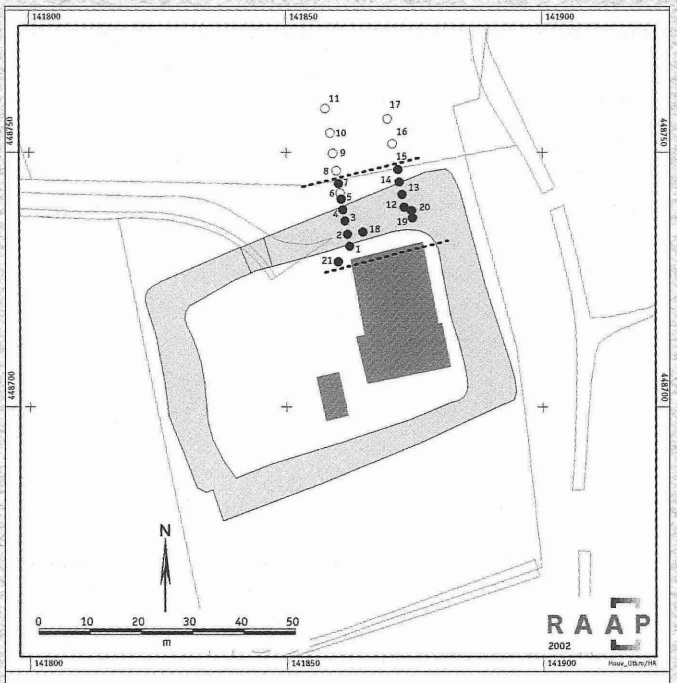
Literatuur

- A.E. Kattenberg, *Drie locaties in de Honswijkerwaarden, gemeente Houten; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie,* RAAP-briefverslag (Amsterdam 2001)
- H. van den Hoogen, F. Landzaat en N. Staakman,'Opgraving van een steenoven te Tull en 't Waal nabij de Lek', *Tussen Rijn en Lek* 26 (1992) 3, 27-32
- F. Landzaat, 'Houten - Tull en 't Waal", in: D.H. Kok, S. van Dockum en F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1990-1991* (Utrecht 1997) 43
- O. Odé, 'Neder-Rijn en Lek - Project Ruimte voor Rijntakken', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) II-14

HOUTEN ❖ Huis Overdam P.A.M.M. VAN KEMPEN

Begin 2000 heeft RAAP een archeologisch onderzoek uitgevoerd op het terrein van het versterkte Huis Overdam aan de Rietdijk te Houten. Een familie Overdam komt al vanaf 1263 in de bronnen voor, het huis wordt in 1357 voor het eerst genoemd. Het huis kwam in handen van het Utrechtse kapittel van Oudmunster, die het in bezit hield tot het einde van de I8de eeuw. Het ging om een monumentale dwarshuisboerderij met vele bijgebouwen, omgeven door een gracht. Een poortgebouw gaf toegang tot het complex. Halverwege de 20ste eeuw werd de gracht gedempt.

Het opgravingsterrein rond Huis Overdam

Huis Overdam, gemeente Houten

Resultaten van het onderzoek

legenda

boringen

- zonder grachtvulling
- met grachtvulling
- 12 boornummer

overig

- gracht volgens kadasterkaart
- vermoedelijke begrenzing gracht

Doel van het onderzoek was om de exacte breedte van de direct ten noorden van de huidige boerderij gelegen voormalige gracht vast te stellen. Het onderzoek wees uit dat de gracht ca 17,5 m breed was. De zuidelijke begrenzing van de gracht moet onder het noordelijke deel van de huidige boerderij gezocht worden. Het is dus aannemelijk dat de boerderij op een zeker moment in noordelijke richting is uitgebreid. Mogelijk werd dit bij een verbouwing in de 18de eeuw gedaan en heeft men daartoe een deel van de gracht dichtgeworpen. De gracht was gemiddeld 150 cm diep. Het diepste deel van de voormalige gracht bevond zich nabij de noordgevel van de huidige boerderij en bedroeg ongeveer 260 cm. Alhoewel de noordgracht in de 20ste eeuw onder andere met puin is gedempt, kon door middel van het booronderzoek worden aangetoond dat het diepere deel van de gracht mogelijk nog goed geconserveerde en daardoor waardevolle archeologische resten bevat. Die archeologische resten kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de bewoningsgeschiedenis van het versterkte huis Overdam.

Literatuur

- P.A.M.M. van Kempen, *Huis Overdam. Gemeente Houten. Een archeologisch onderzoek,* Raap-BriefVerslag (Amsterdam 2000)
- B. Olde Meierink, *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995)

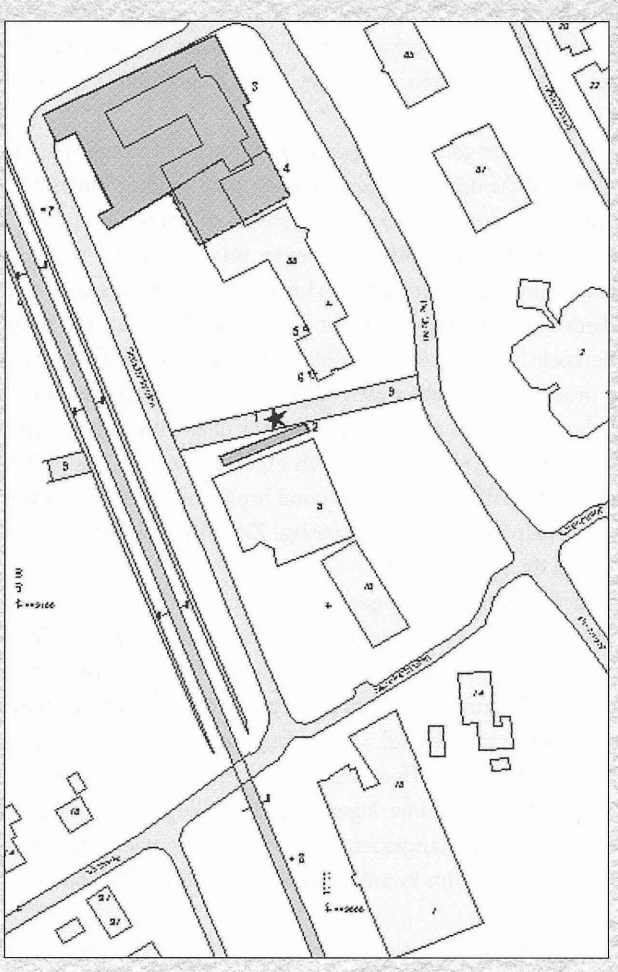
HOUTEN ❖ **Molenzoom** T. DERKS EN A. VAN ROOIJEN

Op dinsdagavond 11 april 2000 meldde de heer B. Elberse (Bunnik) aan de provincie de ontdekking van een fossiele geulbedding, die bij de aanleg van een fietstunnel onder het spoor in de Houtense wijk Molenzoom was aangesneden. De bedding liep ongeveer noord-zuid en zou ongeveer 3 m breed en 2 m diep zijn. In de putwand van de fietstunnel had hij op de geulbodem veenresten gezien en in de ldeiige en zandige vulling enkele Romeinse aardewerkscherven en puinresten aangetroffen, waaronder met name ldeine brokstukjes van Romeinse dakpannen. De opbouw van de geul was volgens hem gelaagd. Op de witzandige geulbodem lag een grijze tot donkerbruine ldeilaag met veenresten van circa 0,8 m dik. Hierop lag, scherp begrensd, een vondstniveau, en daarop weer een ongeveer 1,2 m dikke donkerbruine laag met betrekkelijk weinig vondsten. Tijdens de aanleg van de fietstunnel had hij in het vlak geen sporen waargenomen, maar gezien de snelheid waarmee de tunnelbak werd gegraven, was dat niet verwonderlijk. Van groot belang was de vondst van een groot fragment van een grafsteen met inscriptie uit een zandstort bij de rondweg van Houten. Op het stort had hij verder een rechthoekige kalkstenen plaat, een fragment van een kalkstenen zuiltje en enkele Romeinse scherven gevonden. De uitgegraven grond waarin deze vondsten zich bevonden, bleek afkomstig uit de hierboven genoemde geulbed-

ding. De gevonden grafsteen bleek van groot cultuurhistorisch en wetenschappelijk belang. Op dit moment is hij permanent geëxposeerd in het gemeentehuis van Houten.

In de directe omgeving van de vindplaats van de steen zijn in het verleden bij diverse gelegenheden archeologische waarnemingen gedaan. Ongeveer 50 m ten noorden is een nederzettingsterrein uit de Late IJzertijd en de Romeinse tijd onderzocht (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1988-1989, 41-43, *idem* 1992-1993,41, 43f, *idem* 1994-1995, 69). Het opvallendste is een houten gebouw met *porticus* dat minstens 40 m lang was. De twee rijen staanders van de kernbouw waren gefundeerd op stiepen van bouwpuin, bestaande uit natuursteen, dakpannen en fragmenten van muurschilderingen. De bouw van dit complex plaatsen de onderzoekers in het begin van de 2de eeuw. Het puin en de muurschilderingen zijn op grond van begeleidend aardewerk in de 1ste eeuw gedateerd (Van Dockum en Hessing 1994; Van Dierendonck 1994). Ze stammen van een ander gebouw dat gezien de steenbouw en de wandschilderingen een representatieve functie heeft gehad. We denken aan een *villa* of villa-achtige nederzetting vlak buiten het opgegraven areaal.
Later werden er bij de spooruitbreiding op het baanvak Utrecht-Geldermalsen grondsporen gezien, waarbij brold<en tufsteen, dakpannen, aardewerk en botten werden gevonden. Ten oosten daarvan kon in bodemverkleuringen een fossiele bedding van een geul gezien worden. Het vervolg van die geul is echter niet ontdekt bij de eerdere opgravingen.
Op basis van deze waarnemingen menen we te kunnen vaststellen dat de nederzetting bij Molenzoom in het noorden wordt begrensd door de komgrond van de Geersloot, in het westen door de spoorbaan en in het zuiden door de nieuwe fietstunnel. De oostelijke begrenzing is vooralsnog onbekend. Tegen deze achtergrond ligt het voor de hand de nieuwe vondsten uit het tracé voor de fietstunnel met de nederzetting bij Molenzoom in verband te brengen.

In samenspraak met de gemeente Houten besloten de provincie en de Vrije Universiteit te Amsterdam in mei 2000 tot een aanvullend archeologisch onderzoek (AAO). De gemeente financierde de uitvoering van het veldonderzoek, waaraan ook de leden van de archeologische werkgroep Leen de Keijzer meehielpen. Doel was de oorspronkelijke vindplaats van de grafsteen zo nauwkeurig mogelijk vast te stellen, eventueel andere nog in de bodem aanwezige archeologica te bergen, en nadere gegevens te verzamelen voor een advies omtrent een eventueel vervolgonderzoek bij de vindplaats. Met het oog daarop werd een proefsleuf van 22,5 bij 2 m gegraven op de smalle strook grond tussen de in aanleg zijnde fietstunnel en het kantoorpand Standerdmolen 8. De locatiekeuze van de sleuf was behalve door praktische overwegingen ook ingegeven door het feit, dat

1 Vindplaats van de grafstenen;
2 proefsleuf van het aanvullend onderzoek;
3 opgegraven areaal van het ROB-onderzoek in 1989 en 1992;
4 opgegraven areaal van het ROB-onderzoek in 1995 (ongepubliceerd);
5 grondspoor met veel houtskool en verbrand aardewerk;
6 Romeinse waterput;
7 grondspoor met tufsteenblokken, dakpanmateriaal, een complete kruik en veel botten;
8 geulbedding (?);
9 fietstunnel.
(tekening AIVU, Amsterdam).

Het archeologisch onderzoek naar aanleiding van de vondst van de Romeinse grafstenen met Ilyscriptie trok veel belangstellenden. Kijkrichting oost

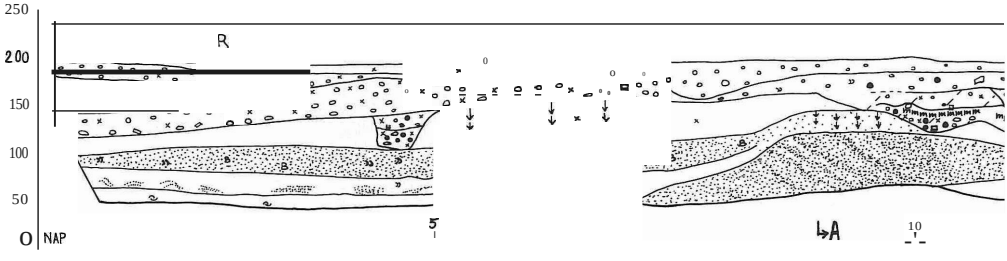
de archeologische waarden in deze strook bedreigd werden door de aanleg van kabels en leidingen. De onderzoeksomstandigheden waren verre van ideaal: de sleuf was noodgedwongen smal, de beschikbare tijd kort en het weer regenachtig.

De eerder gesignaleerde geul werd inderdaad in de sleuf aangesneden. Het lijkt te gaan om een geul die opvallend genoeg niet op de geomorfologische kaart van Berendsen (1982) is gekarteerd. De tenminste 20 m brede geul ligt op de brede, zuidwest-noordoost georiënteerde, Houtense stroomrug. In verband met de werkzaamheden rond de tunnel kon slechts de oostelijke oeverzone en een deel van de geulbedding worden onderzocht. De westelijke oever, die buiten bereik van het onderzoek lag, ligt vermoedelijk onder de spoorbaan. In de oostelijke helft van de proefsleuf tekenden zich nagenoeg direct onder de bestrating nog enl(ele forse bodemsporen af, die ongetwijfeld deel uitmaakten van hetzelfde nederzettingsterrein waarvan eerder delen zijn onderzocht. Onder het uit deze sporen geborgen vondstmateriaal zijn vooral brokken tufsteen en een grote hoeveelheid oesterschelpen vermeldenswaardig. Zij wijzen duidelijk op het bijzondere karakter van de nederzetting.

Helaas zijn tijdens het onderzoek geen nieuwe fragmenten van de grafsteen aan het licht gekomen. Wel konden kleine fragmenten kall(steen, brokken tufsteen, stukken Romeinse dakpan en kleine fragmenten van Romeins vloerbeton en Romeinse muurschilderingen worden geborgen, met name uit een vondstlaag in de vroegere oeverzone van de geul. Uit die laag moet ook de steen met inscriptie stammen, zoals nog aangetroffen sedimentresten lijken te bevestigen. Voorts komen uit de onderste, zandige lagen van de geulopvulling enkele scherven handgevormd aardewerk. Aangezien tijdens het onderzoek geen enl(ele post-Romeinse scherf tevoorschijn kwam, moet de geul nog in de Romeinse tijd zijn verland en opgevuld.

De vorm en de datering van het grafteken, de tekst van het opschrift en de context van de vindplaats geven de grafsteen van Houten een bijzondere betekenis.

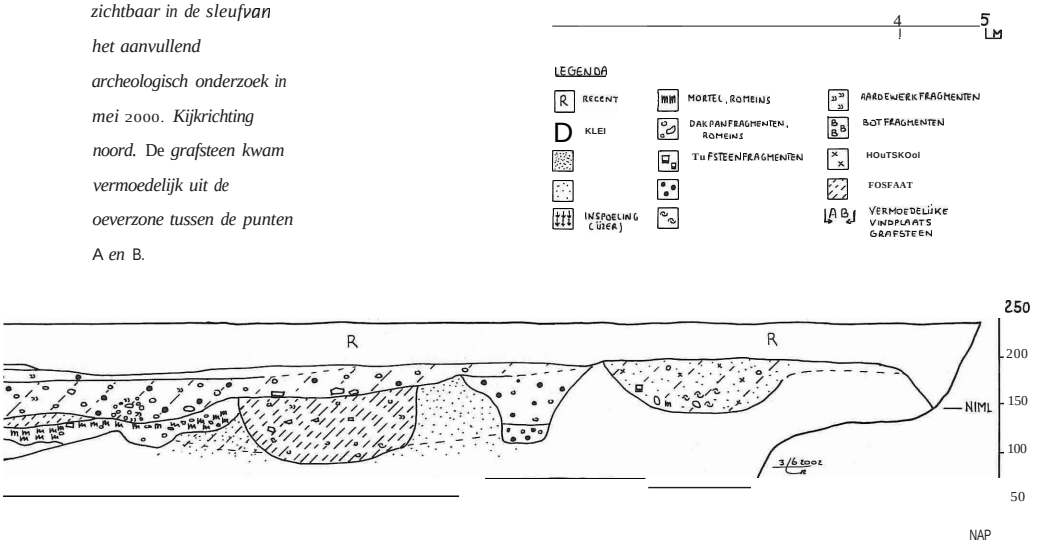
Het nieuw ontdekte grafmonument behoort tot het type van de zogenaamde Rijnlandse grafsteles. Deze hoge plaatvormige monolithen van witte kalksteen waren in het Nederrijngebied met name in de eerste eeuw na Chr. in zwang. De steen werd gewonnen in groeves aan de bovenloop van de Moezel. De ateliers

waar deze grafstenen werden vervaardigd, zijn niet exact gelokaliseerd, maar het lijdt geen twijfel dat voor de in het Nederrijngebied gevonden exemplaren Keulen het belangrijkste productiecentrum is geweest (Röder 1960/61). Ook de steen uit Houten zal wel in een Keulse werkplaats zijn gemaakt.

Hoewel grafstenen van dit type in Keulen ook zijn gebruikt als graftekens voor burgers, zijn ze toch vooral bekend als grafmonumenten voor soldaten en afgezwaaide militairen. De meeste voorbeelden stammen dan ook uit de omgeving van militaire legerplaatsen. De rijkste varianten, waartoe ook de steen uit Houten mag worden gerekend, tonen boven de omraamde tafel van de inscriptie een voorstelling van de overledene. Van het in Houten ontdekte grafmonument is minder dan de helft bewaard. Het fragment meet ca 0,9 bij 0,3 bij 0,2 m. Oorspronkelijk moet de steen echter tenminste 2 m hoog en bijna 0,7 m breed zijn geweest. Hoewel van de nis waarin de overledene is uitgebeeld, slechts weinig is bewaard, is duidelijk dat het gaat om een zeldzame portrettering van de overledene in de vorm van een borstbeeld. De plooien van het gewaad en de aanzet van de rechterhand zijn voldoende bewaard om daar zeker van te zijn. De geportretteerde grijpt met zijn rechterhand in de zoom van de over zijn linkerschouder gedrapeerde *toga.* Typologisch moet de grafsteen tussen ca 30 en 50 na Chr. worden gedateerd. De grafinscriptie behoort daarmee tot een van de oudste uit ons land!

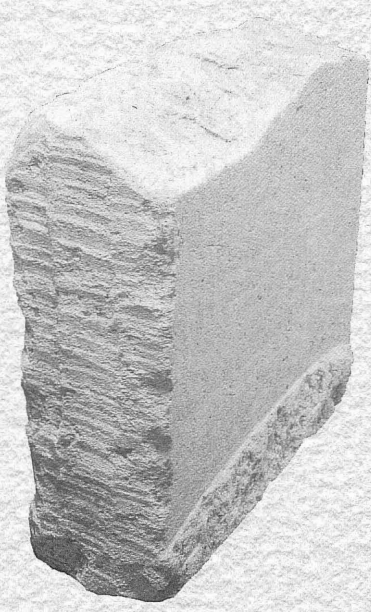
Het zevenregelige Latijnse opschrift laat enig licht schijnen over de identiteit van de overledene en zijn naaste verwanten, al blijven door het fragmentarische karakter van de tekst tal van vragen onbeantwoord. Onbetwistbaar is dat hij als

Het profiel van de geul, als zichtbaar in de sleuf van het aanvullend archeologisch onderzoek in mei 2000. Kijkrichting noord. De *grafsteen kwam vermoedelijk uit de oeverzone tussen de punten* A *en* B.

De Romeinse grafsteen met inscriptie

Oe *rechthoekige kalkstenen plaat*

soldaat in de hulptroepen van het Romeinse leger heeft gediend en afkomstig was uit Forum lulii, een Romeinse *colonia* in de provincie Gallia Narbonensis, gelegen aan de Middellandse-Zeekust nabij het huidige Fréjus. Zeker is ook dat hij het Romeins burgerrecht had. Daarop wijst zowel zijn *toga* als zijn naam. In de eerste regel van de inscriptie zijn daarvan twee karakteristieke elementen bewaard, te weten de voornaam Tiberius en de familienaam lulius; aan het begin van de tweede regel lezen we vermoedelijk een deel van een derde naamselement, de bijnaam. Er zijn goede redenen om aan te nemen dat onze Tiberius lulius niet is overleden tijdens zijn actieve dienstjaren, maar pas nadat hij de diensttijd voltooid had. Anders zou hij namelijk eerder in volle wapenrusting zijn uitgebeeld en zou het grafmonument door mede-soldaten zijn verzorgd en op een begraafplaats in de nabijheid van een legerplaats opgericht.

Voor een juiste interpretatie van de Houtense stele is allereerst van belang te weten of de overledene een Romeins burger van geboorte was of een provinciebewoner, die in de loop van zijn leven tot Romeins staatsburger was genaturaliseerd. Gezien de vermelding van zijn erfelijk bepaalde geboorteplaats zal onze Tiberius lulius naar alle waarschijnlijkheid een nazaat zijn geweest van een van oudsher in Forum luli gevestigde familie van Romeinse burgers, ook al omdat de naam luli veel voorkomt in die plaats. De rest van de inscriptie is niet gemald<elijk te reconstueren. Misschien heeft er nog 'zoon van Gaius' gestaan. De letters 'pro' zijn waarschijnlijk deel van zijn bijnaam geweest. De volledige naam zou dan kunnen zijn: *Ti. Iulius Cf An(iensi tribu) Probus.* Een prettige bijkomstigheid is, dat het vóórkomen van een bijnaam de eerder verkregen datering van het monument nader preciseert: het moet na ca 42 na Chr. zijn opgericht.

Op de regels daaronder heeft waarschijnlijk gestaan 'missicus', wat een synoniem is voor veteraan. Verder werd daarin zijn legeronderdeel aan gegeven en zijn leeftijd (minimaal 45 jaar). Het legeronderdeel is verloren gegaan, wel weten we dat hij bij de infanterie diende. Maar de status als Romeins burger, de herkomst uit Forum luli, en het overlijden in Nedergermanië kunnen wijzen op een mogelijke diensttijd in de *cohors I Classica.* De bewijzen zijn echter niet waterdicht. De inscriptie wordt afgesloten met wellicht twee erfgenamen: een vrouw uit de familie lulia. De tekst wijst in de richting van de vrouw van Tiberius, die wellicht een lid van een Bataafse familie was. De tweede genoemde persoon is wellicht een zoon, maar een dochter valt niet uit te sluiten.

Waar stond de grafstèle oorspronkelijk opgesteld? Allereerst moeten we hier vaststellen dat de steen verschillende levens heeft gekend. Na dienst te hebben gedaan als grafmonument is hij in een tweede leven hergebruikt als bouwsteen. Daarvan getuigen zowel de zaagsporen aan de boven- en onderzijde van het bewaarde fragment, als ook de aanwezigheid van Romeinse, met dakpangruis vermengde mortel. Sporen daarvan zijn bewaard op beide zijden van het fragment, in de profiellijst rond de schrifttafel en in de groeven van enkele letters.

Het ligt voor de hand dat de steen is hergebruikt in een gebouw in de nederzetting op de oever van de geul. Pas nadat het bouwwerk waarin de steen was opgenomen is ontmanteld, is hij als onbruikbaar bouwpuin in de geulbedding terecht gekomen.
Hoewel de steen afkomstig kan zijn van een begraafplaats bij het nabijgelegen castellum Vechten, lijkt een grafveldje nabij Molenzoom aantrekkelijker. De vermoede veteranenstatus van de overledene en de rol van een vrouw in de verzorging van het grafmonument passen beter in de context van een rurale nederzetting dan in die van een Romeinse legerplaats. Een derde argument is dat de grafsteen met inscriptie het bijzondere karakter van de nederzetting kan verldaren. De sporen en vondsten van de nederzetting Molenzoom wijzen onmiskenbaar op de nabijheid van een representatief stenen gebouw uit de eerste eeuw. In zo'n bouwwerk zal een uit het Mediterrane gebied afkomstige veteraan met zijn familie zich beslist thuis hebben gevoeld! Een niet onbelangrijk laatste argument kan tenslotte aan de samenhang met een andere vondst worden ontleend. Tegelijk met de grafsteen was een rechthoekige kalkstenen plaat gevonden (breedte 0,61 m; dikte 0,15 m; bewaarde hoogte 0,60 m). Bij nader inzien blijkt het hier te gaan om het compleet bewaarde benedendeel van een tweede grafsteen van hetzelfde type als de grafsteen met inscriptie. Kenmerkend is de voorzijde, die glad is afgewerkt met uitzondering van een licht gebogen, gebosseerde rand aan de basis. Dergelijke bewerkingssporen zijn bekend bij tal van andere grafstenen en hebben te maken met de winning van de steen (Röder 1960/61). De bovenzijde toont een antieke breul<, maar aan de beide smalle zijden en de onderzijde is de plaat compleet. Gezien hun verschillende dikte kunnen beide fragmenten niet tot dezelfde grafstele hebben behoord. Gesteld dat ook deze tweede steen uit de geul stamt, kan hier dezelfde vraag naar de oorspronkelijke standplaats worden opgeworpen. Bij het beantwoorden van deze vraag is van belang dat déze steen wel een antieke breuk, maar geen sporen van hergebruik vertoont. Deze combinatie maakt onwaarschijnlijk dat deze tweede steen oorspronkelijk uit Vechten stamt en pas in tweede instantie in Houten terecht is gekomen. De zienswijze dat eventueel alleen het ontbrekende deel werd hergebruikt, is weinig plausibel, want de vraag is dan, waarom men na de moeite van het transport het complete benedendeel onbenut liet. Tegen deze achtergrond dringt zich de gedachte op dat de tweede grafsteen oorspronkelijk in de directe omgeving van de geul stond. Dat ook de steen met inscriptie oorspronkelijk in de nabijheid van zijn vindplaats stond, is daarmee een stul< aannemelijker geworden. We menen daarom te mogen concluderen, dat beide steles eens grafperken markeerden van personen die woonden in de nederzetting Molenzoom. Een interessante vraag is, wie op de tweede grafsteen werd herdacht. Bij gebrek aan ook maar het geringste fragment van een inscriptie kunnen we hiernaar uiteraard slechts gissen. Een goede kandidate is de echtgenote van Tiberius Iulius.

Welke betekenis heeft nu de ontdelddng van deze steen en de daarin gebeitelde tekst voor de beeldvorming van het Romeinse verleden in Nederland en omgeving? De vondst levert tenminste twee nieuwe gezichtspunten op.

Allereerst is de tekst van de inscriptie, hoe fragmentarisch ook, een voor Nederland uniek document van een huwelijksrelatie tussen een veteraan van het Romeinse leger en een lokale vrouw. Dat Romeinse soldaten, die tijdens de periode van hun diensttijd niet gehuwd mochten zijn, wel degelijk duurzame relaties met vrouwen in de directe omgeving van de legerplaats onderhielden, is op zich niets nieuws. De uit deze 'gemengde' relaties geboren illegitieme kinderen kennen we van verschillende inscripties uit de kampdorpen rond de legerplaatsen. Tot dusver suggereerden de epigrafische gegevens echter, dat veteranen die *niet* naar hun geboortestreek terugkeerden, zich bij voorkeur vestigden in het kampdorp of in een nabijgelegen stad. Deze voorkeuren zullen des te meer hebben gegolden voor soldaten die niet uit de streek afkomstig waren waar zij hun diensttijd hadden volgemaakt: dezen beschilcten immers nauwelijks over een netwerk op het platteland. De inscriptie uit Houten levert het eerste voorbeeld van een zeker niet uit Neder-Germanië afkomstige soldaat die zich na afloop van zijn dienstperiode samen met zijn lokale vrouw op het platteland vestigde. Dit betekent dat we ons anders dan dikwijls min of meer stilzwijgend wordt aangenomen, het platteland in de grensstreek van het Romeinse rijk niet moeten voorstellen als bewoond door een etnisch homogene gemeenschap. Mettertijd vestigden zich in de lokale gemeenschappen op het platteland ook uit andere windstreken afl<omstige veteranen. De traditionele gesloten rurale gemeenschappen werden op deze wijze via het leger opengebroken voor nieuwkomers van buiten en dat, zoals onze steen leert, al in een vroeg stadium van de Romeinse aanwezigheid!

Het laatste belangrijke gezichtspunt houdt verband met het bijzondere karakter van de nederzetting Molenzoom. Anders dan het Zuid-Nederlandse lässgebied kenmerken de zand- en kleigronden van Midden-Nederland zich door een nagenoeg ontbreken van Romeinse *villae.* Verreweg de meeste rurale nederzettingen bestaan er uit één of meer woonstalhuizen met lemen wanden, rieten daken en een in het woonhuis opgenomen staldeel. Tegen deze achtergrond is het op zijn minst opmerkelijk dat de nederzetting bij Molenzoom, die van dit standaardbeeld sterk lijkt af te wijken, bewoond blijlct te zijn door een veteraan en zijn familie. We kunnen ons goed voorstellen dat voor een veteraan, die vanuit zijn geboortestreek reeds met het comfort van een Romeinse *villa* vertrouwd was, het woonstalhuis geen aantrekkelijke woonomgeving was. Zijn de weinige andere *villae* of villa-achtige nederzettingen in dit deel van Nederland dan misschien ook merendeels door oud-soldaten gesticht? En mogelijk vooral door veteranen uit zuidelijker, meer geromaniseerde streken? Misschien kan nader onderzoek van villa-terreinen hierop in de toekomst een antwoord geven.

Literatuur
- H.J.A. Berendsen, De *genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht, een fysisch geografische studie,* Utrechtse Geografische Studies 25 (Utrecht 1982)
- S.G. van Dockum en W.A.M. Hessing, 'Houten-Dorp en Houten-Doornkade', in: *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland* (Amersfoort 1994) 222 ev
- R.M. van Dierendonck, 'Kromme-Rijnse kandelabers', in: *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland,* (Amersfoort 1994)
- J. Röder, 'Sägespuren an römischen Kalksteindenkmälern', *in Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 5 (1960/61) 38-5°

HOUTEN **Randstadspoor** D.H. DE JAGER

NS Railinfrabeheer B.V. werkt momenteel aan een verbetering van de bestaande spoorverbinding die Woerden (via Utrecht) met Geldermalsen verbindt. De ROB heeft voor het geplande tracé een Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI) opgesteld, waaruit blijkt dat de spoorverbinding de archeologisch interessante stroomgordel van de Kromme en Oude Rijn volgt en op of nabij een groot aantal bekende archeologische vindplaatsen ligt. In verband met de mogelijke aantasting van archeologische resten heeft het projectteam vervolgens aan RAAP opdracht gegeven een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uit te voeren in de tracé-delen die nog niet grootschalig verstoord zijn door eerdere bouwwerkzaamheden en dan met name op die locaties waar ook daadwerkelijk verbreding plaatsvindt. In totaal betrof dit r6,25 km van het tracé, soms aan één zijde, soms aan beide zijden van het bestaande spoor. De breedte van de te onderzoeken verbredingsstrook varieerde van 5 tot ca 40 m. De westelijke begrenzing van het onderzoeksgebied wordt gevormd door de gemeentegrens tussen Utrecht en Woerden, de zuidoostelijke begrenzing door het Amsterdam-Rijnkanaal. Voor een groot deel ligt het onderzoeksgebied in de bebouwde kom; daarnaast is het gebied in gebruik als grasland, boomgaard en volkstuinen.
Al snel bleek het onderzoek de rijkdom van het archeologisch archief tussen Vleuten en Houten nogmaals te bevestigen. Binnen de verbredingszones komen archeologische sporen voor uit de Bronstijd, IJzertijd, Romeinse tijd, Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Op ca tien locaties is daarom aanbevolen aanvullend onderzoek plaats te laten vinden in de vorm van proefsleuven om aard, ouderdom, omvang en kwaliteit van de archeologische sporen te bepalen. Op negen andere locaties is begeleiding van de grondwerkzaamheden aanbevolen. Hieronder vindt u de belangrijkste vindplaatsen in de gemeente Houten. De andere treft u aan onder UtrechtjVleuten-De Meern - Randstadspoor.

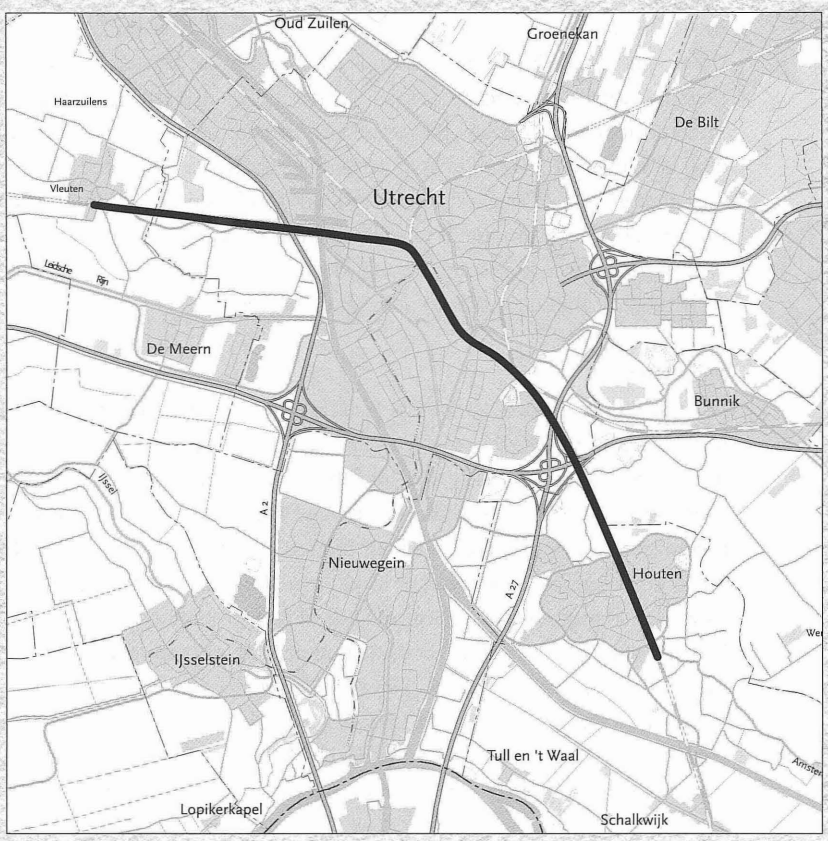
Marsdijk

In de regeringsperiode van keizer Claudius (omstreeks 47 na Chr.) werd de loop van de (Kromme en Oude) Rijn als noordelijke grens van het Romeinse Rijk gekozen. Ter verdediging werden langs deze *limes* nieuwe forten *(castella)*

gebouwd. De forten werden met elkaar verbonden door een weg die ongeveer de loop van de Rijn volgde. Uit eerder onderzoek blijkt dat de weg met name is aangelegd op de overgang van de zone met beddingafzettingen naar de zone met oeverafzettingen. De weg van het castellum bij Bunnik-Vechten *(Fectio)* naar het westen toe (richting Utrecht, *Traiectum)* moet ruwweg evenwijdig aan de Romeinse geul van de Oud-Wulverbroeker stroomrug hebben gelopen. Deze moet dus ergens ten zuiden van de AI2 de huidige spoorlijn kruisen.
Op de grens van Houten en Bunnik zijn bij het onderzoek ter hoogte van de Marsdijk meerdere fragmenten aardewerk uit de IJzertijd/Romeinse tijd, Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd verzameld. In meerdere boringen werd in de zandige klei tot 0,60 m onder het maaiveld veel grind aangetroffen, met daaronder matig tot grofbeddingzand. Het grind, dat aan beide zijden van de spoorweg is aangetroffen, duidt mogelijk op de aanwezigheid van de genoemde Romeinse *limesweg.* Het is echter ook niet uitgesloten dat het uit latere tijden dateert en in verband staat met de aanleg van de Marsdijk.

Molenzoom
In de storthopen naast een nieuw gegraven fietstunnel onder het Randstadspoor werd in 2000 in de Houtense wijk Molenzoom een bijzondere grafsteen uit de Romeinse tijd gevonden, zoals hierboven is beschreven. In het kader van de spoorverbreding viel er slechts een smalle strook grond te onderzoeken, dichtbegroeid met bramen, brandnetels en bomen. Er werd helaas geen nadere informatie verkregen met betrekking tot de geul waarin de grafsteen heeft gelegen. Nabij de fietstunnel zijn wel enige aardewerkfragmenten gevonden en iets noordelijker werd wat fosfaat en houtskool onder de bouwvoor aangetroffen. Er moet hier zeker rekening gehouden worden met archeologische resten behorend bij het gebouwencomplex Molenzoom, hetzij in de vorm van nederzettingsresten, hetzij in de vorm van perceleringen. De verstoringsbreedte van het spoor, en daarmee de beschikbare ruimte voor onderzoek, is echter beperkt.

Loerik
Ten zuiden van de rondweg van Houten bevindt zich aan de oostzijde van het spoor een terrein van archeologische waarde, waar in het verleden vele fragmenten aardewerk uit de Romeinse tijd en Late Middeleeuwen zijn gevonden. Boringen hebben uitgewezen dat de cultuurlaag op dat terrein echter geheel is vergraven en de bodem is tot op ca 1 m beneden het maaiveld verstoord.
Nu er in het kader van de spoorverbreding bij de Albert Pistoriusweg aan de westzijde van het spoor werd geboord, is geconstateerd dat daar wél een relatief ongestoorde bodem aanwezig is. In de boringen werd een voormalige geul aangetroffen tot op een diepte van ca 1,90 m onder het maaiveld, met aansluitend in zuidelijke richting oever- en crevasse-afzettingen op komafzettingen. In de boringen

Het totale tracé van het aan te leggen randstadspoor

zijn veel archeologische indicatoren aangetroffen, waaronder relatief veel Romeins aardewerk (gedraaid en handgevormd), puin, fosfaat, houtskool en verbrande leem tot op ca 0,70 m onder het maaiveld. Naar het zich laat aanzien zijn er dus archeologische sporen te verwachten, die minder zijn aangetast dan op het naastgelegen terrein.

Hoogdijk en De Trip

Ten zuiden van het nieuwe Houtense station met de ietwat verwarrende naam Castel1um ligt een terrein van zeer hoge archeologische waarde met sporen uit de IJzertijd tot en met Late Middeleeuwen, dat wettelijk is beschermd. Uit onderzoek van de ROB is gebleken dat hier meerdere clusters van nederzettingen langs restgeulen hebben gelegen. Proefsleuven op dit beschermde monument wezen op een zeer rijk en goed geconserveerd bodemarchief.

Het hoeft niet te verbazen dat ook direct naast het monument, in de verstoringszone van de spoorlijn, een duidelijke vuile cultuurlaag werd aangetroffen tot op een diepte van ca 1 m beneden het maaiveld in de oeverafzettingen. De vuile laag bevat fosfaat, houtskool, bot en aardewerk (IJzertijd/Romeinse tijd). Er mag van worden uitgegaan dat er zeer goed geconserveerde archeologisch sporen uit de betreffende periode aanwezig zijn. Er moet rekening mee gehouden worden dat het een voortzetting van de vindplaatsen in het noorden, oosten en zuiden betreft. Verrassend was dat bij één boring een tweede vuile laag op een dieper niveau werd aangetroffen. Dit onderste niveau (tussen 1,°5-1,3° m beneden maaiveld) bevatte onder andere kwartsgemagerd aardewerk. Op één fragment is duidelijk een zogenaamde stafuand zichtbaar. Dit aardewerk is kenmerkend voor de Midden en Late Bronstijd. Sporen uit de Bronstijd zijn in deze omgeving nog niet eerder aangetroffen, hetgeen aanleiding is om nu reeds rekening te houden met de noodzaak van fysieke bescherming of een grootschalige opgraving.

Ten zuiden van de nieuw aangelegde warmtekrachtcentrale zijn, direct grenzend aan het bovengenoemde archeologisch monument, over een lengte van ca 600 m in een groot aantal boringen aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische sporen op de oever-, kom- en crevasse-afzettingen aangetroffen. Dit duidt er op dat zich ook hier delen van het uitzonderlijk grote Houtense complex van nederzettingen uit de IJzertijd/Romeinse tijd bevinden. De aanleg van de spoorlijn geeft een unieke kans om een 'ritssluiting' over dit complex open te trekken.

Literatuur

- S.G. van Dockum en W.A.M. Hessing, 'Houten-Dorp en Houten-Doornkade', in: W.A. van Es, en W.A.M. Hessing, red., *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland: van Traiectum tot Dorestad (50 voor Chr.-950 na Chr.)* (Amersfoort 1994)
- D.H. de Jager, *Plangebied Randstadspoor / Vleugel, provincie Utrecht. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie. Archeologisch onderzoek.* RAAP-rapport 752. (Amsterdam 2001)

HOUTEN ❖ Schalkwijk H. ELSEVIER STOKMANS

De afgelopen twee jaar zijn in Schalkwijk langs de Kanaaldijk in de bouwvoor van enkele grote gediepploegde akkers veel vondsten uit de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen aan het licht gekomen. Ze zijn door M. Rietdijk (Nieuwegein) en de auteur op het oog en met de metaaldetector verzameld. Voor het belopen van de akkers was toestemming gevraagd aan en verkregen van de landeigenaar. Tot voor kort waren de akkers archeologisch niet bekend. De omringende terreinen zijn wel bekend als vindplaatsen van Romeins materiaal. Op het nieuwe terrein vonden we Romeins materiaal en overblijfselen uit de Vroege Middeleeuwen.

Uit de Romeinse tijd verzamelden we veel scherfmateriaal, zowel inheems als import en betreld<elijk grote stukken terra sigillata, waaronder een wandfragment met een fraaie afbeelding van een springende steenbok. Een groot fragment van een hoge, brede terra-sigillata kom met eierlijstversiering is tevens het vermelden waard. We vonden de stuld<en terra sigillata rondom een gebied met veel gebruiksaardewerk, waaronder fragmenten van kookpotten en deksels.

Verreweg de meeste metaalvondsten lagen verspreid in het terreindeel met het vele gebruiksaardewerk. Naast een aantal fragmenten van Iste- en 2de-eeuwse draadfibulae vonden we acht denarii, waaronder twee vroege exemplaren die geslagen zijn tijdens het leven van Julius Caesar. De ene denarius toont op de voorzijde een olifant die een slang vertrapt en op de keerzijde enkele tempelattributen. Deze munt is geslagen tussen 49 en 48 voor Chr. Van de tweede denarius is de keerzijde geheel onleesbaar, waarschijnlijk omdat de munt is verbrand. Ook een andere denarius, geslagen onder keizer Vespasianus, is flink verbrand. Deze munt is daardoor niet verder te determineren. De beide verbrande denarii vonden we naast de concentratie van gebruiksaardewerk. Misschien duiden ze op de aanwezigheid van een graf, temeer daar we op deze plaats ook een stukje Romeins glas vonden. Vermeldenswaardig is de hanger van een bronzen Romeinse oorbel, die versierd is met puntcirkels.

Uit de Vroege Middeleeuwen liggen verspreid over het hele terrein metaal- en aardewerkvondsten, vooral handgevormd en grof gemagerd witbakkend aardewerk. Wellicht is deze situatie ontstaan door grondverzet in het verleden, waarbij wel de vroegmiddeleeuwse sporen zijn aangetast, maar de Romeinse sporen niet of in mindere mate.

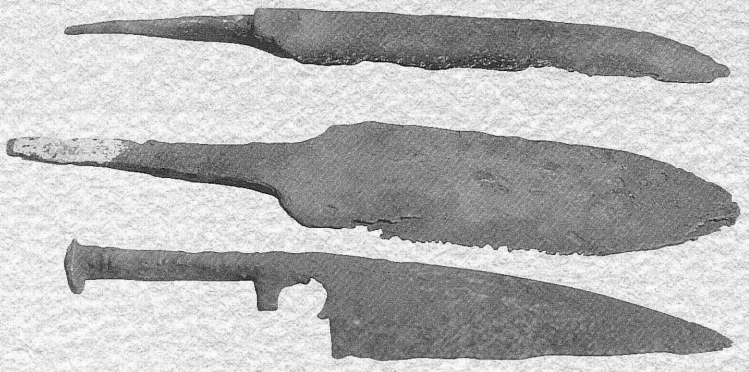
De metaalvondsten uit deze periode zijn minder talrijk dan die uit de Romeinse periode. Een tot de verbeelding sprekende vondst is een gesloten, bronzen armband. Hij heeft een ldeine ovaalvormige verdikking, waarop duidelijk een gezichtje te herkennen is, vergelijkbaar met de afbeeldingen van gezichten op de 6de-eeuwse fibulae van het zogenaamde type Domburg (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1990-1991, 104). Het gezichtje op de armband was oor-

spronkelijk verzilverd. De binnenmaat van de armband is klein, 4,7 cm. Vaak werden dergelijke sieraden al op jonge leeftijd omgedaan en konden ze later niet meer afgedaan worden. De sterke gebruiksslijtage aan de binnenzijde van de armband wijst in ieder geval op een langdurig gebruik. Misschien had dit soort armbanden een kwaadafwerende functie, hetgeen trouwens overwegend het geval lijkt te zijn bij sieraden uit de Vroege Middeleeuwen en de tijden ervoor. Een andere metaalvondst is een ijzeren bijl uit de Merovingische tijd. Het overwegend Merovingisch scherfmateriaal en de metaalvondsten wijzen mogelijk op bewoning in de Vroege Middeleeuwen. Over de conservering en de aard van de sporen is zonder archeologisch onderzoek geen uitspraak mogelijk. Tot slot vonden we een complete, zilveren oorbel uit de 1sde eeuw, die welliswaar niet relevant is voor een archeologisch verhaal, maar wel opvalt als een aantrekkelijk vormgegeven ldeinood.
Het nieuw ontdekte terrein wordt evenmin als de omringende, al bekende terreinen acuut bedreigd, maar een nauwgezette bepaling van de grootte en de kwaliteit van de archeologische resten is gewenst.
In 2000 werden daarnaast in Schalkwijk een drietal oude stenen bruggen gerestaureerd. Bij die werkzaamheden zijn tientallen vondsten uit uiteenlopende perioden gedaan, maar vooral uit de laatste twee eeuwen. Daaronder zijn bakstenen, huishoudelijke voorwerpen, aardewerk en metalen voorwerpen.
Op de Vuijlcopse Stroomrug werden nabij boerderij Carpe Diem 23 Romeinse aardewerkfragmenten aangetroffen, maar ook een waarschijnlijk 18de-eeuwse scherf met daarop Pauline Bonaparte.

LEERSUM .:. **Rijksstraatweg** A. VAN ROOIJEN

In juni 2000 meldde mw. J. Geeraus (Leersum), dat bij het verbreden van de provinciale weg en het vernieuwen van de riolering ten zuiden van de dorpskerk een oude put en muurwerk waren gevonden. Ze had in afwachting van archeologisch onderzoek en met instemming van de uitvoerder het werk stilgelegd. Bij zo'n besliste aanpak hoorde een passende actie. In enkele dagen tijd onderzocht de provincie het wegcunet dat pal langs de Michaëlskerk liep, daarbij geholpen door enkele medewerkers van de uitvoerder.
De waterput bleek reeds op voortvarende wijze door leden van de plaatselijke historische vereniging te zijn onderzocht. Hij bevindt zich aan de zuidzijde van de Rijksstraatweg dichtbij de gevel van Rijksstraatweg 129 en ligt ongeveer 0,5 m onder het huidige trottoir-niveau. Slechts een klein deel ligt onder de provinciale weg. De buitendiameter bedraagt 1,7 m en het steenformaat is 2S,SX13xS cm. Volgens de eigenaar van de woning op nr. 129 hoorde de put vroeger bij zijn

Enkele van de opgegraven metalen voorwerpen

Het aardewerkfragment naast de tekening van Pauline Bonaparte

Een deel van de gemetselde muur nabij de dorpskerk

woonhuis en was hij mogelijk zelfs inpandig. De waterput dateert vermoedelijk uit de r6de tot r8de eeuw.
Het onderzoek van de provincie concentreerde zich op de resten van enkele stenen muren ten noorden van de as van de provinciale weg, die vlak onder het bitumen tevoorschijn gekomen waren. Opvallend was een vierkante kelder uit de r8de of r9de eeuw op enkele meters afstand van het schip van de kerk, waarvan het muurwerk aan de noord-, oost- en westzijde nog grotendeels intact was. Een vloerniveau ontbrak. De keldermuur was op zand gefundeerd en naar schatting r,2 m hoog.
Ter hoogte van de consistorie-uitbouw van de dorpskerk bleken de oudste funderingsresten te liggen, evenwijdig lopend aan de provinciale weg onder het noordelijke weggedeelte. De funderingsmuur, minstens 0,7 m dik met stenen van ca 27xr5x5 cm, heeft aan de zuidzijde minstens 6 versnijdingen en is ongeveer 3 m lang. In het oosten is het metselwerk verdwenen door een recent riooltracé. Het baksteenformaat van de toren, gebouwd rond r50o, is 28x14x6,5 cm, zodat we voor de funderingsresten een datering tussen r500 en r600 kunnen aannemen. In het verlengde ervan is aan de westzijde - enigszins naar het noorden toe inspringend- een rommelig gemetselde muur opgetrokken. Die muur loopt ca 2,5 m door, voordat hij door een recente bodemverstoring geheel verdwijnt. Kort voor dat punt loopt een zijmuur naar het zuiden, ongeveer 0,8 m breed en 0,7 m lang. Het is niet duidelijk of het uiteinde van de zijmuur is uitgebroken of afgewerkt. In het laatste geval hebben we met een steunbeer te mal<en.
Na onderzoek verdween de vierkante kelder onder het wegdek van de vernieuwde provinciale weg, evenals de andere muurresten.
Van de dorpskerk van Leersum en de bebouwing in de directe omgeving is een aantal historische pentekeningen bekend. We gingen na of de aangetroffen muurresten hiermee in verband gebracht konden worden. Op de oudste pentekening van A. Rademaker (r630) kijkt de tekenaar naar het westen en zien we ten zuiden en ten zuidoosten van de kerk een klein bouwwerk. De zuidmuur van het zuidoostelijke bouwwerk zou wel eens de muur ter hoogte van de consistorie kunnen zijn. Ook de geringe lengte van de muur op de pentekening, hooguit 4 m, komt overeen met de archeologische bevindingen. Helaas weten we niet hoe betrouwbaar deze pentekening de werkelijkheid weergeeft.
Op een pentekening van P.V. Linder, meer dan roo jaar later, uit r755, kijkt de tekenaar naar het oosten en zien we ook enkele bouwwerken pal ten zuiden van de kerk. Allereerst een woonhuis met achterhuis, nagenoeg haaks op de zuidgevel van de kerk. De achtergevel van het achterhuis ligt op slechts geringe afstand van de muur van de zijbeuk. Mogelijk hoort de vierkante kelder uit de r8de of r9de eeuw bij dit achterhuis. Het voorhuis ligt tegen de straatweg. Vanaf de zuidwestelijke hoek van het huis loopt met een boog een borsthoge erfscheidingsmuur tot voor de ingang van de kerktoren. Aan de oostzijde is tegen dit woonhuis een ander woonhuis gebouwd, met de lange gevel naar de straatweg gekeerd. De

De opgraving onder de weg naast de kerk van Leersum

De kerk zoals afgebeeld in 1630 door A. Rademaker

P.V. Linder tekende de kerk vanuit een andere hoek in 1755

gevel van dit huis ligt ongeveer een meter zuidelijker dan die van het vorige. De vijf schoorstenen wijzen op vijf afzonderlijke wooneenheden. Mogelijk is deze woning de voorloper van de huidige bebouwing aan de zuidzijde van de straatweg. Bij de wegwerkzaamheden kwam ter hoogte van het trottoir aan de zuidzijde van de provinciale weg namelijk een lange gevel tevoorschijn. Dit zou de noord- of de zuidgevel van de woning geweest kunnen zijn. Meer overeenkomsten tussen de pentekeningen en de aangetroffen bouwsporen ontbreken.

Een betrouwbare bron waar het gaat om bebouwing in het begin van de r9de eeuw is de kadastrale minuutkaart van 1832 schaal r:ro.ooo, waarbij bovendien per perceel het grondgebruik en de bezitter staan vermeld. Ter hoogte van de muurresten bij de consistorie staat op de minuutkaart een bouwwerk dat eigendom is van de kerk van Leersum en wordt aangeduid als 'huis en erf van 't schoolhuis'. In r926 werd het gebouwtje afgebroken. Tot die tijd is het ook gebruikt als kosterswoning en consistorie (Lägers 2000). Jammer is, dat de bebouwing als weergegeven op de beide zojuist genoemde pentekeningen niet op de rninuutkaart herkenbaar is.

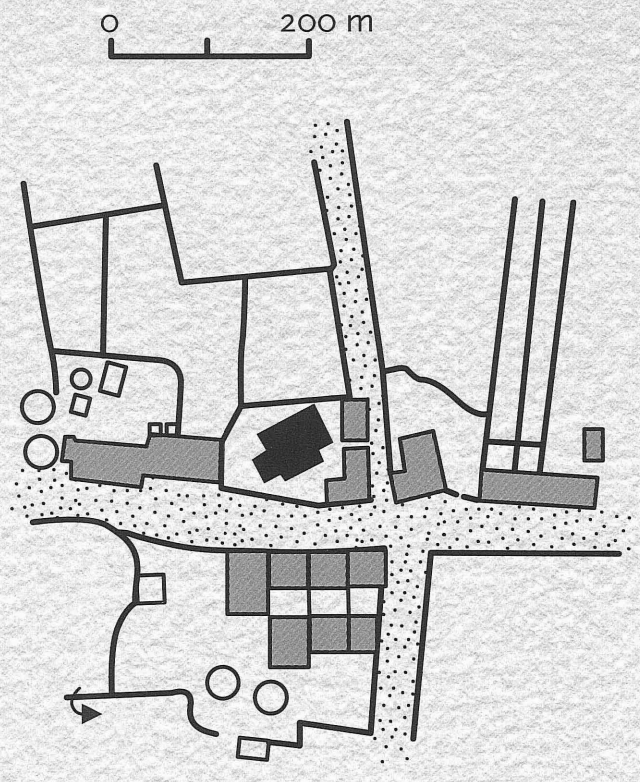
Kunnen we rondom de kerk oudere bouwresten verwachten? Waarschijnlijk niet. Naar men aanneemt bevinden die zich wel resten onder de huidige kerk in de vorm van een houtbouwfase, voorafgaand aan de verstening in de tweede helft van de r3de of het begin van de r4de eeuw (Lägers 2000). Hooguit zouden we nog oudere begravingen uit die houtbouwfase rondom de kerk kunnen aantreffen. Hoewel tijdens het onderzoek kort onder het wegdek op enkele plaatsen resten van skeletten zijn gevonden en geborgen, wijst niets erop, dat dit resten zijn van oudere graven. De resten waren sterk (recent?) verstoord en lagen op een diepte die voor oudere begravingen onwaarschijnlijk lijkt. Nog tot r827 werd in of direct rond de kerk begraven.

In elk geval staat vast, dat mogelijke archeologische overblijfselen in welke vorm dan ook rondom en in de kerk zijn aangetast door de uitbouw van het schip aan de noordzijde (r750, r8ro/r8r9, r895), de bouw van een consisitorie (r928) en de aanleg van een ketelruimte (r936/r937). Het is dus zaak extra aandacht te besteden aan de mogelijk nog resterende overblijfselen!

Het is daarom goed dat de aangetroffen resten nagenoeg ongeschonden onder het vernieuwde asfalt van de provinciale weg bewaard zijn gebleven. Ook ligt er een kans om de historische beleving op die plaats te versterken, door bijvoorbeeld in het plaveisel de omtrek van de waterput met afwijkende bestrating te markeren. Zo kan op eenvoudige wijze een onzichtbaar overblijfsel uit ons verleden weer een bescheiden rol in ons huidige leven krijgen.

Literatuur

• H.L.F. Lägers en M.A. Prins-Schimmel, *Leersum, Geschiedenis en Architectuur. Monumenten-Inventarisatie provincie Utrecht* (Zeist 2000)

(Minuutplan 1832)

Legenda Leersum

Kerk

Bebouwing

Weg, pad

De kerk en omgeving in 1832

LOENEN .:. De Werf D.C.M. RAEMAEKERS

RAAP heeft in juni 2001 archeologisch onderzoek uitgevoerd in het gebied waar de uitbreiding van het Loenense bedrijventerrein De Werf is gepland. Het gebied kent een hoge archeologische verwachting, mede gebaseerd op de resultaten van archeologisch onderzoek ten westen van het plangebied, aan de westkant van het Amsterdam-Rijnkanaal. In het kader van de verbreding van de spoorbaan Amsterdam-Utrecht is onder andere ter hoogte van de hoeve Eben-Haëzer booronderzoek uitgevoerd. Hierbij is in drie boringen houtskool in oeverafzettingen van de Angstel aangetroffen (op een diepte van 35-60 cm beneden het maaiveld). Deze vondst kan wijzen op de aanwezigheid van een archeologische vindplaats, mogelijk uit de IJzertijd (De Jager 2000).

In totaal zijn 26 boringen gezet. Deze boringen maken duidelijk dat in het gebied een zone met oever- op beddingafzettingen voorkomt. In één boring is op een diepte van 50 cm onder het maaiveld houtskool gevonden; tussen 55 en 65 cm beneden het maaiveld bevond zich bovendien een pakket gele klei. Aangezien in het veld onduidelijk was wat dit pakket voorstelt, is een monster verzameld. Dit monster is nat gezeefd met behulp van een zeef met een maaswijdte van 1 mm en onder binoculaire (vergroting 2x) onderzocht. De kleilaag blijkt een grote hoeveelheid brokken verbrande klei te bevatten. Deze brokken hebben een maximale grootte van 1 cm. Waarschijnlijk duidt de gele kleilaag dus op een lokale brandplaats. Dit type archeologische resten is slechts weinig bekend en slecht gedocumenteerd. Een uitzondering hierop vormt de opgraving van brandplaatsen op de Papendrechtse Stroomrug in de gemeente Graafstroom, daterend uit de Late IJzertijd (Dijkstra, Brinld<emper en Koot, 1999). Hier zijn verschillende brandplaatsen opgegraven op een oeverwal, alle met een diameter van enige meters. Tussen de vuurresten zijn botten van jachtwild en huisdieren gevonden, evenals (delen van) potten.

Literatuur

- D.C.M. Raemaekers, *Uitbreiding bedrijventerrein De Werf, gemeente Loenen; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-I),* RAAP-briefverslag (Amsterdam 2001)
- Y. Dijkstra, O. Brinkkemper en C.W. Koot, red., *Archeologie in de Betuweroute - Papendrechtse Stroomrug.* RAM rapport 80 (Amersfoort 1999)
- D.H. de Jager, 'Breukelen en Loenen; Spooruitbreiding', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) 38-39

LOOSDRECHT .:. porseleinfabriek

K. NIEUWENHUIZEN, E.H.L. KASTELEIJN EN M.H. BARTELS

In Loosdrecht is van 1774 tot 1784 een porseleinfabriek actief geweest. Door zijn beeldschoon uiterlijk, fijne beschildering en kwaliteit heeft het Loosdrechts porselein internationale vermaardheid verworven. Na het beëindigen van de fabricage lijkt het of de fabrieksgebouwen van de aardbodem zijn weggevaagd.

In het laatste kwart van de vorige eeuw zijn verscheidene onderzoekingen gedaan naar de plaats van de gebouwen waar eind 18de eeuw zoveel bedrijvigheid was. Behoudens enige rijtjes stenen - van muren was geen sprake - zijn er tijdens deze onderzoeken, met medewerking van de Archeologische Werkgroep Nederland, geen resten, bouwsporen of overblijfselen gevonden.

Historische achtergrond

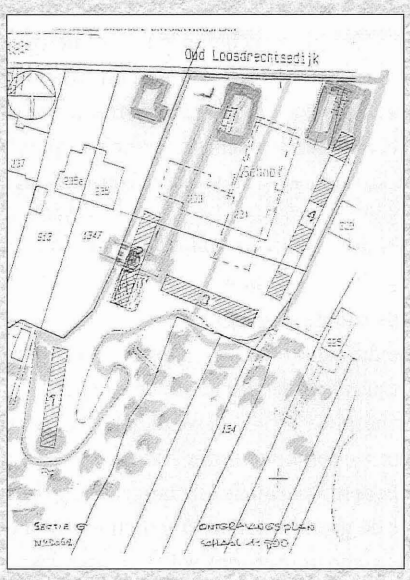
Oud- en Nieuw-Loosdrecht hebben zich gevormd aan het riviertje de Drecht, dat ontsprong aan de voet van de Gooise stuwwal. De Drecht zocht zijn weg door het laaggelegen veengebied en mondde bij Mijnden uit in de Vecht. In het veengebied werd turf gewonnen. Turf als bron van inkomsten was echter eindig en in de r8de eeuw heerste armoede in dit gebied. In 1753 vestigde zich dominee Johannes de Mol in Loosdrecht. Hij was een breed ontwikkeld man en experimenteerde onder meer met het maken van porselein uit grondstoffen, die hij aan de rand van het Gooi aantrof. In diezelfde tijd nam de vraag naar porselein toe. De Mol besloot ter leniging van de nood in Loosdrecht een porseleinfabriek op te zetten. Hij kon gereedschappen, grondstoffen en halffabrikaten overnemen van een Weesper fabriek. In 1774 opende de fabriek haar deuren: er vonden 60 volwassenen en 25 kinderen werk. De kinderen kregen bovendien onderwijs in rekenen, taal en schrijven.

Helaas leerde de tijd dat de idealen van De Mol en de werkelijkheid niet overeenkwamen. Door concurrentie uit het buitenland, niet alleen op het gebied van porselein, maar ook van het opkomende Engelse Wedgwood, nam de verkoop niet zo'n omvang aan als verwacht was. De hoge productiekosten en de grote voorraden dreven de kosten ontoelaatbaar op. Ondanks loterijen en belening kon De Mol niet voorkomen dat zijn levenswerk al in 1782 in andere handen over moest gaan. Twee weken na de overdracht overleed hij.

Het onderzoek

Van het Loosdrechts porselein, de gebruiksvoorwerpen, de vormen en de beschildering is veel bekend. Over de fabriek en de productiemethoden is veel minder informatie beschikbaar: vanwege angst voor bedrijfsspionage werden vreemdelingen niet in de fabriek toegelaten en zijn er ook geen afbeeldingen van bekend. Toen De Mol in r772 het terrein kocht was stond er een hofstede, die ingericht

Een kaartje van het opgravingsgebied met daarin de geplande putten

Een houten fundering in het veen.

Een detail van de fundering: een paal in de grond ondersteunt met een dwarsbalkje een langshout van 700x30x6 cm. Daarop zijn de steenlagen gemetseld.

De dwarsfundering aan de plaszijde.

werd als atelier. Ook is sprake van verschillende types ovens. Zo'n dertig jaar na de opheffing van de fabriek zijn alle opstallen van het terrein verdwenen en werden er enkele schoollokalen gebouwd. Omstreeks 1950 werd de oude school vervangen door de Ireneschool. In 1999 werd het terrein opgeleverd aan de gemeente Loosdrecht in verband met de voorgenomen bouw van een nieuw dorpscentrum. Toen de plannen voor deze ontwikkeling bekend werden, heeft het bestuur van de Historische Kring Loosdrecht besloten deze laatste kans aan te grijpen en is toestemming verkregen voor een archeologisch onderzoek naar funderingsresten, die aanwijzingen zouden kunnen geven over de basisvorm en de plaats van de fabriek.

Grondwerkenbedrijf Cluysenaar uit Loosdrecht stelde een graafmachine met machinist beschikbaar, aannemer Aalberts heeft een keetwagen in bruikleen gesteld en de kerk aan de overzijde van de dijk bood een lunchplek – bij regen – en sanitaire voorzieningen. Gereedschap kon worden geleend van de AWN en Natuurmonumenten, meetapparatuur van de gemeente Loosdrecht.

Afwisselend met machinewerk en handwerk hebben we diepten bereikt tot 1,50 m onder het maaiveld. Vooraf hadden we een kist zonder bodem vervaardigd om op het vlak te plaatsen en dan uit te diepen, waarbij de kist langzaam mee naar beneden gaat, om zo plaatselijk onder de grondwaterstand te komen. Achteraf bleek het veen zo langzaam waterdoorlatend te zijn dat we - zonder kist – tot wel 50 cm onder de grondwaterspiegel hebben kunnen graven. Pas na enkele uren begon het water in de putbodems omhoog te wellen.

De vondsten

Aan bedrijfsgebouwen zijn een aantal langwerpige baksteen structuren gevonden die ateliers en stookmimtes zijn geweest. Het zijn de bekende houten gordingconstructies met hierop baksteen muren. Het was bijzonder degelijk metselen heiwerk.

Rondom de gebouwen en uit de plas zijn diverse vondsten gedaan. De overgrote meerderheid bestond uit keramisch huishoudelijk afval van vuilnisschepen uit Amsterdam. Daarnaast werd afval van de porseleinfabriek gevonden. Dit is op te delen in oveninventaris (grote en kleine proenen, staafjes, kokers, cassettes en cirkelproenen), atelierbenodigdheden als verfbakjes, uitprobeerstukjes en technische keramiek als smeltkegels voor de temperatuurbeheersing. Tenslotte is ongeveer 0,2 m^2 misbrand gevonden. Dit betreft een zeer breed scala aan verschillende voorwerpen. Zowel grote voorwerpen als soepterrines als kleine theekoppen werden gevonden. Opmerkelijk is dat niet van een bepaald soort een heleboel voorwerpen werden aangetroffen, maar dat het steeds om een of enkel stuks van een bepaald vormtype gaat. De bal<sels van het porselein zijn onderling verschillend. Niet alles is even wit, veel lichtgrijze of licht gespikl<elde objecten komen voor. Zowelonderglazuur blauw (Zwiebelmuster) als bovenglazuur

handbeschildering zijn toegepast. Het kenmerkende Loosdrechtse roze in strooibloemdecor bevindt zich ook onder het afval. Op de bodem van de voorwerpen komt incidenteel een met de hand ingekrast merk 'MOL' voor.
Tenslotte is een grote (winkel) voorraad van meer dan 100 kopjes en schoteltjes grijs *saltglazed stoneware* met *scratch-blue* decor aangetroffen. Daarnaast bevond zich een flinke partij eveneens ongebruilcte *red stoneware* en *Jackfield* theepotten en toebehoren (spoelkommen etc) onder de vondsten. Dit materiaal is allemaal te dateren rond 1740-1760.
De vindplaats mag van het grootse belang worden genoemd voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiekindustrie. Met name het feit dat de andere productieplaatsen (Weesp, Over-Amstel en Den Haag) naar alle waarschijnlijkheid zijn vernietigd en te Loosdrecht nog de helft van de site is behouden, geeft er alle aanleiding toe om deze te beschermen en zo voor het nageslacht te bewaren. De voorgenomen nieuwbouw van luxe-appartementen aan de plas rechtvaardigt het vernietigen (voor of na onderzoek) van deze vindplaats niet.

Literatuur

• K. Nieuwenhuizen en E.H.L. Kasteleijn, 'Historische Kring Loosdrecht, opgraving fundamenten porseleinfabriek Mol', *Historische Kring Loosdrecht* 27 (2000) 130, 146-159

MAARSSEN ❖ Oud-Zuilen A. VAN ROOIJEN

In januari 2000 meldde dhr. Van der Teems (Utrecht), voorzitter van de Stichting Vrienden van de kerk te Oud-Zuilen, de vondst van een tegelvloer en een grafsteen onder de vloer van deze kerk. Die kwamen tevoorschijn tijdens het vervangen van een deel van de houten vloer. De grafsteen in de tegelvloer bleek van graafWillem van Rennenberg († 1545).
De grafsteen is zwaar beschadigd en de linl<erbovenhoek ontbreekt. In het (recente?) verleden heeft men gepoogd die met cement aan te vullen. Wel zijn het familiewapen en de wapens op de drie hoeken duidelijk te zien. J. Witte (Maarssen) onderzocht de steen en vermoedt, dat die niet op z'n oorspronkelijke plaats ligt. De steen is IX2 m en ca 25 cm dik en ligt oost-west georiënteerd. De ene helft ervan was na het wegbreken van de vloer direct zichtbaar, de andere helft lag onder een dunne stortlaag.
Op drie plaatsen waar met de prikstok stenen in de ondergrond waren vastgesteld, zijn met een troffel kleine ca 60 cm diepe kijkgaten in de tegelvloer gegraven. Direct onder de tegelvloer zit een puinlaag met veel leisteen en enl<ele stukken dakpan. Op één plaats was onderin een roodplavuizen vloer te zien met tegels van 25x25x3,5 cm. Elders zat een soort fundering met bakstenen van 28x14x8 cm. Eenkijkgat onder de kansel leverde niets op.

De heer Van der Teems wist al dat de grafsteen van Van Renneberg onder de kerkvloer lag. Hij was echter benieuwd of ook de grafsteen van graaf Van Lockhorst er lag. Uit geschriften blijkt namelijk, dat deze graaf in het koor bij de preekstoel van de oude kerk begraven zou moeten zijn. De plattegrond van de oude kerk en die van de huidige dekken elkaar echter niet. Zijn steen werd niet teruggevonden. De beperkte tijd, mogelijkheden en middelen lieten een verdergaand onderzoek helaas niet toe.

MIJDRECHT ❖ signaleringen

Bij verkennende graafWerkzaamheden in 2000 achter een gebouw bij de gereformeerde kerk direct aan de Dorpsstraat in het centrum van Mijdrecht zijn diverse r8de-eeuwse scherven boven gehaald. Boringen stuitten echter al snel op de natuurlijke veenlaag. Meer hoop om op eventuele bebouwing te stuiten geeft de verwachte sloop van het bankgebouw. Daaronder zou zich meer interessants kunnen bevinden.

Literatuur
• M. Sterenborg, 'Opgravingen in Mijdrecht', De *Proostkoerier* 16 (2000) 4, 142

NIEUWEGEIN ❖ Blokhoeve P.A.M.M. VAN KEMPEN

In opdracht van de gemeente Nieuwegein heeft RAAP in 2000 een archeologisch booronderzoek uitgevoerd in het plangebied Blokhoeve. Het onderzochte gebied betrof het zuidwestelijke deel van het terrein van de golfclub Nieuwegein. In het midden van dit gebied bevindt zich het aan drie zijden omgrachte terrein van de Blokhoeve, een versterkte boerderij. Het onderzoek heeft aangetoond dat zich in het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied uitsluitend oeverafzettingen bevinden. De rest van de bodem in het onderzoeksgebied bestaat hoofdzakelijk uit door oeverafzettingen afgedekte komafzettingen. Het is daarom niet verwonderlijk, dat slechts in het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied, afgezien van het omgrachte terrein van de Blokhoeve, aanwijzingen zijn gevonden voor de aanwezigheid van archeologische resten.
In dit deel van het onderzoeksgebied werden in twee boringen archeologische indicatoren aangetroffen (houtskool, puin, bot en aardewerk uit de IJzertijd/inheems-Romeinse tijd). Deze archeologische resten maken zeer waarschijnlijk deel uit van de (inheems-) Romeinse nederzetting die in de jaren '80

direct ten zuiden van het plangebied werd opgegraven (Lockefeer 1986 en 1996). Tijdens het onderzoek werd voorts de voormalige gracht direct ten zuiden van boerderij de Blokhoeve aangeboord. In de vulling van de gracht werd aardewerk uit de late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd, veel baksteenpuin en mortel, en houtskool aangetroffen. De bodem van de gracht bevond zich op een diepte van 215 cm onder het maaiveld en is ingegraven tot in de beddingafzettingen. Op basis van deze boring lijlct het erop dat zich in de grachten nog waardevolle archeologische resten kunnen bevinden.
In de noordwesthoek van het omgrachte terrein werd een 'vuil pakket' met daarin veel puin aangeboord, dat waarschijnlijk verband houdt met graafactiviteiten gedurende de bewoningsperiode van de boerderij. Behalve een aantal oppervlaktevondsten in de tuin van de huidige boerderij, zijn op het omgrachte terrein geen archeologische resten aangetroffen. Naast een stuk bot bestonden de oppervlalctevondsten hoofdzakelijk uit aardewerk. Er werden vijf scherven inheems-Romeins aardewerk, één scherfje Romeins zwartgeverfd aardewerk, één scherf proto-steengoed en drie scherven roodbakkend aardewerk aangetroffen.

literatuur

- P.A.M.M. van Kempen en LA. Schute, *Plangebied Blokhoeve, gemeente Nieuwegein; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-I),* RAAP-rapport 577 (Amsterdam 2000)
- M. Lockefeer, 'Een inheemse nederzetting uit de Romeinse tijd te Nieuwegein', *Westerheem* 35 (1986) 191-196
- M. Lockefeer, 'Nieuwegein: Blokhoeve', in: D.H. Kok, S.G. van Dockum & F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provin.cie Utrecht* 1988-1989 (Utrecht 1996) 51-54

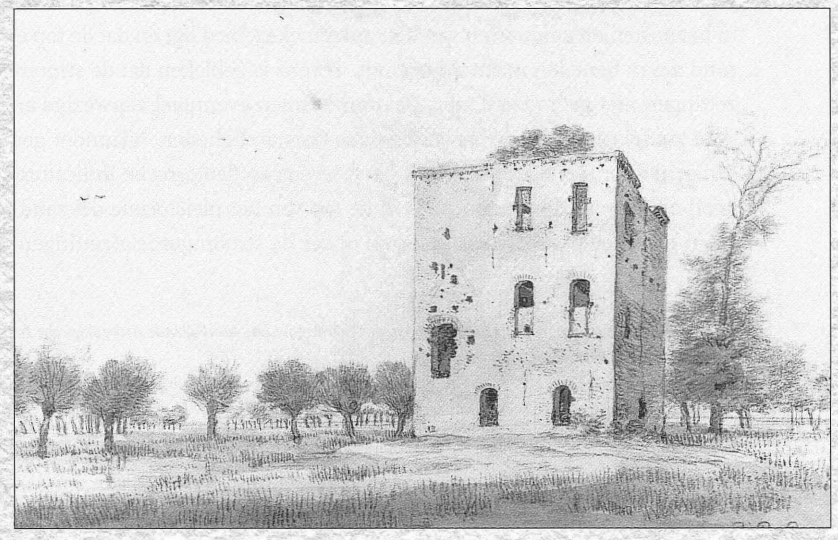
NIEUWEGEIN ❖ **Het Klooster** A.J. TOL

RAAP heeft in 2000 en 2001 twee archeologische onderzoeken uitgevoerd in opdracht van de gemeente Nieuwegein en de provincie Utrecht in het toekomstige bedrijventerrein Het Klooster. Het plangebied ligt ingeklemd tussen het Lekkanaal, het Amsterdam-Rijnkanaal, de snelweg A27 en de Schalkwijksewetering en bestaat grotendeels uit weilanden.

AAI noordelijk deel polder Klein Vuylcop

Het eerste onderzoek betrof een AAI in het noordelijk deel van plangebied. Het betreft de polder Klein Vuylcop met een omvang van ca 46 ha. De AAI bestond allereerst uit een karterend booronderzoek om de aanwezigheid van nog onbekende vindplaatsen vast te stellen. Daarnaast was het de bedoeling om de waarde te bepalen van de twee reeds bekende vindplaatsen in het gebied. Een van die te waarderen vindplaatsen – een terrein van archeologische betekenis met mogelijk

de resten van een nederzetting uit de **IJzertijd** of Romeinse tijd - bleek echter ontoegankelijk voor onderzoek vanwege de aanwezigheid van bebouwing en bestrating.
Uit het karterend onderzoek blijkt dat de bodem in het onderzoeksgebied is opgebouwd uit stroomgordelafzettingen in het noorden en komafzettingen in het zuiden. Stroomgordelafzettingen hebben een hoge archeologische verwachting. Negen boringen in de zone met stroomgordelafzettingen leverden archeologische indicatoren op, in alle gevallen fosfaatverkleuringen. Bijna alle boringen met fosfaat liggen op de overgang van stroomrug naar komgebied. Omdat andere archeologische indicatoren ontbreken, weerspiegelen de fosfaatvlekken mogelijk een extensief activiteitengebied net buiten een grotere nederzetting. **In** een boring in het komgebied net buiten de stroomgordelafzettingen, is een losse scherf handgevormd aardewerk uit de Prehistorie aangetroffen. Er dient daarom rekening gehouden te worden in het plangebied met het voorkomen van prehistorische bewoningsresten. Deze zijn met name te verwachten op de stroomgordelafzettingen, in de vorm van verspreid liggende boerderijen.
Het waarderend booronderzoek had betrelddng op een terrein van hoge archeologische waarde dat de resten herbergt van een ridderhofstad Oud-Heemstede uit de Late Middeleeuwen. Een ridderhofstad is een versterkt complex bestaande uit een of meer stenen gebouwen die worden omgeven door een brede gracht. Soms is het omgrachte terrein voorzien van een kunstmatige verhoging waarop de gebouwen staan. De ridderhofstad Oud Heemstede is waarschijnlijk gebouwd in de tweede helft van de 14de eeuw. Er bestaat een tekening van Roelant Roghman uit ongeveer 1647 waarop het toen reeds tot ruïne vervallen kasteel staat afgebeeld. Deze tekening geeft een indruk van het oorspronkelijke uiterlijk van de ridderhofstad. Het betreft in eerste aanleg een woontoren van drie verdiepingen en een omvang van ca 7x7 m, die later aan twee zijden is uitgebreid tot een blokvormig huis van ca 12X12 m. Ook is te zien dat het huis was aangelegd op een verhoging, waarvan de voet was omgeven door een gracht. Tegen het einde van de 17de eeuw is de ruïne verdwenen (Wevers 1995).
Het booronderzoek heeft uitgewezen dat de resten van de ridderhofstad zich uitstrekken over vrijwel het gehele oostelijke deel, alsmede het noordwestelijke deel van het onderzochte terrein. De resten van de ridderhofstad bestaan uit een (vermoedelijk) rechthoekige gracht van 75x70 m en een binnenterrein met de resten van een kunstmatige ophoging (verhoogd platform) waarop het kasteel was gebouwd. Bij de noordwestelijke grachthoek bevindt zich de aanzet van vermoedelijk een verbindingssloot. De archeologische resten zijn goed geconserveerd. Op het binnenterrein zijn mogelijk nog resten van de kasteelfundering aanwezig.

De tekening van de ruïne van de ridderhofstad Heemstede door R. Roghman (foto HUA)

Verkennend onderzoek Wiersche stroomgordel

Het laatste deel van het onderzoek werd uitgevoerd in het centrale en zuidelijke deel van het plangebied Het Klooster, waar afzettingen aanwezig zijn van de Wiersche stroomgordel. Algemeen wordt aangenomen dat stroomgordels, door hun relatief hoge ligging, in het verleden de meest gunstige vestigingsplaatsen waren. Op grond van zijn geologische ouderdom is de Wiersche stroomgordel mogelijk voor bewoning geschikt geweest vanaf ca 5700 tot 4200 voor Chr. (eindfase Mesolithicum en Vroeg Neolithicum). Er zijn van de Wiersche stroomgordel echter geen archeologische vindplaatsen bekend, zodat deze verwachting vooralsnog niet kan worden bevestigd.

Uit het verkennend booronderzoek blijkt dat de Wiersche stroomgordel met name in het oosten en zuidoosten van het onderzoeksgebied ligt en dat de top ervan zich rond 2,2 m beneden maaiveld bevindt. Tevens is gebleken dat de stroomgordelafzettingen niet geërodeerd zijn. Daarom kunnen eventueel aanwezige archeologische vindplaatsen, mede gezien de natte omstandigheden, bijzonder goed geconserveerd zijn. Het booronderzoek heeft tevens archeologische indicatoren (houtskool) opgeleverd op twee locaties in de top van het pleistocene dekzand (op circa 5,3-6 m beneden maaiveld), naast en onder de stroomgordelafzettingen.

Literatuur

- A.J. Tol, *Bedrijventerrein Het Klooster, gemeente Nieuwegein: een Aanvullende Archeologische Inventarisatie.* RAAP-rapport 607 (Amsterdam 2000)
- idem, *Bedrijventerrein Het Klooster: gemeente Nieuwegein: archeologisch onderzoek in het kader van de CHER.* RAAP-verslag (Amsterdam 2001)

1. Wevers, 'Heemstede 1', in: B. Olde Meierink e.a., red., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995) 242-243

NIEUWEGEIN .:. **laagravense Weg** P.A.M.M. VAN KEMPEN

Ten behoeve van de aanvraag van een ontgrondingsvergunning heeft Het Recreatieschap Stichtse Groenlanden RAAP verzocht een archeologisch onderzoek uit te voeren ter plaatse van de aan te leggen recreatieplas aan de Laagravense weg. Het te onderzoeken gebied bedroeg ca 3 ha. Omdat het plangebied gelegen is op de overgang van de oeverwal van de Jutphase stroomrug naar het oostelijk hiervan gelegen komgebied is de archeologische verwachting hoog voor wat betreft vindplaatsen vanaf de IJzertijd. Tijdens het onderzoek bleek dat het gehele plangebied met ca 1,5 m zand, klei en veen was opgehoogd. Het materiaal is afkomstig uit de Veilingplas en is hier 20 à 30 jaar geleden gestort (mondelinge mededeling dhr. G. Peek). Onder dit ophogingspakket werd een deels afgegraven bouwvoor aangetroffen. Tijdens het booronderzoek werden hoofdzakelijk komafzettingen aangeboord. In de noordwesthoek van het plange-

bied werden oeverwalafzettingen aangetroffen die mogelijk verband houden met een (tot dusverre onbekende) crevasse. In het hele plangebied ontbraken aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische waarden.

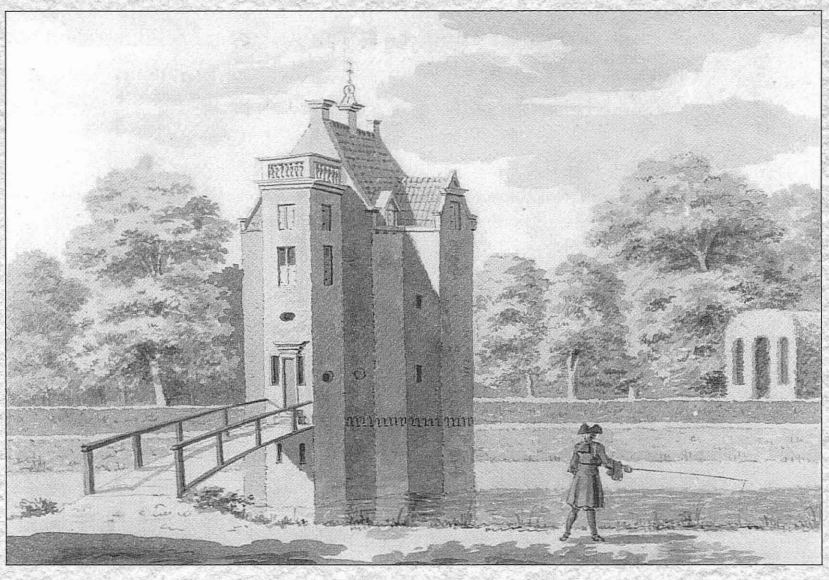
Literatuur
• J.W. de Kort. *Recreatieplas Laagraven. Gemeente Nieuwegein. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI).* Raap-Briefverslag (Amsterdam 2000)

RHENEN ❖ Boslandweg Oost

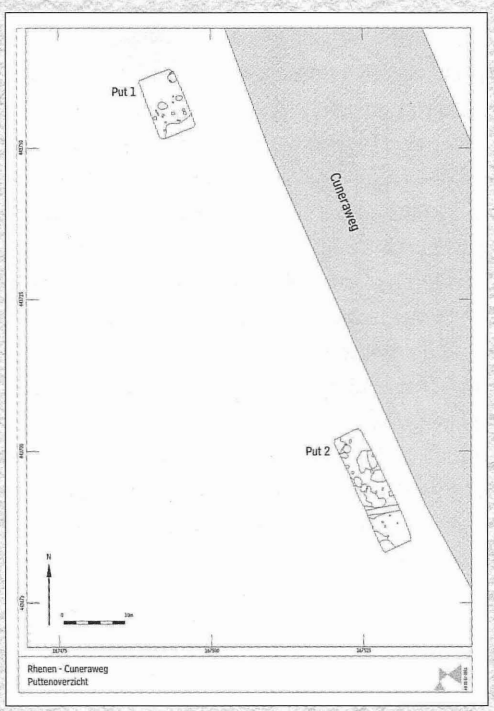
W.A.M. HESSING EN J.W.M. OUDHOF

Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie heeft in opdracht van de gemeente Rhenen een archeologische quickscan uitgevoerd voor het nieuwbouwproject Boslandweg-Oost in Rhenen. Het betreft een langgerekt terrein van ca 0,8 ha waarop woningen zijn gepland, en bij de realisatie van deze bouwplannen bestaat de kans dat eventueel in de grond aanwezige archeologische resten verloren kunnen gaan. De inventarisatie heeft als doel een inschatting te geven van de archeologische potentie van het terrein. Daartoe is een bureauonderzoek en een kleinschalig booronderzoek uitgevoerd. Hierbij is gekeken of en in welke mate bodemerosie had plaatsgevonden en wat de gevolgen zijn geweest voor de archeologische resten. De aan- of afwezigheid van een middeleeuws esdek zou bepalend kunnen zijn voor de conservering van archeologische overblijfselen en bekeken is in welke mate het huidig landgebruik de archeologische resten ter plaatse kan hebben aangetast.
Een deel van het terrein ligt braak en behoorde oorspronkelijk tot een opslagplaats van zand en grind. Een ander deel bestaat uit grond voor een boomkwekerij. Het onderzoek heeft een aantal duidelijke indicaties opgeleverd voor de aanwezigheid van archeologische resten in situ op het terrein in de vorm van aardewerkfragmenten uit de Middeleeuwen en mogelijk de IJzertijd en houtskool.
Vestigia adviseert om op het terrein een AAO uit te laten voeren om de aard, datering en kwaliteit van de archeologische resten vast te stellen. Aangezien voor het terrein reeds bouwplannen ontwikkeld zijn, lijkt het raadzaam om de aan te leggen opgravingsputten voor het aanvullend veldonderzoek zoveel mogelijk te situeren binnen de geplande bodemingrepen. Gezien de resultaten van het booronderzoek zou de ligging en afmetingen van de door het ADC voorgestelde AAO putten aan moeten worden gepast op dit voortschrijdend inzicht. Vestigia adviseert dan ook om in ieder geval ter hoogte van perceel 1750 één noordoost - zuidwest georiënteerde proefsleuf aan te leggen.

Literatuur
• W.A.M. Hessing en J.W.M. Oudhof, *Quick-scan archeologie: Rhenen, Boslandweg oost*. Vestigia rapport V20 (Bunschoten 200r)

Remmerstein in 1731 vanuit het zuid-oosten. Getekend door L.P. Serrurier naar C. Pronk. (foto HUA)

De twee putten aan de Cuneraweg

RHENEN ❖ Cuneraweg D.H. DE JAGER EN REDACTIE

De provincie Utrecht heeft RAAP opdracht gegeven een AAI uit te voeren ten behoeve van de reconstructie van de N233 in Rhenen ter plaatse van de kruising Provinciale weg (Cuneraweg) met de Geertesteeg.

Uit het booronderzoek blijkt dat in het onderzoeksgebied, in tegenstelling tot wat de kaarten aangeven, slechts in beperkte mate sprake is van een enkeerdgrond en/of dekzand. In de meeste boringen is op ca 0,45 m beneden het maaiveld geelgrijs zand vermengd met grind aangetroffen. Naast enkele fragmentjes verbrande leem en handgevormd aardewerk, werd veel recent puin en een aantal (sub)recente verstoringen aangetroffen. De vondsten duidden op mogelijke bewoningssporen uit de Prehistorie en menselijke activiteiten die mogelijk in verband staan met het nabijgelegen huis Remmerstein. Remmerstein komt voor op de vroeg 17de-eeuwse lijst van ridderhofsteden. Het zou gaan om een omgracht huis van twee verdiepingen, dat aan het einde van de 18de eeuw werd vervangen door een duiventoren.

Na dit onderzoek is het ADC gevraagd vervolgonderzoek te doen. Daarom zijn op de plekken van de boringen, die zo'n 75 m uit elkaar lagen, twee putten gegraven. Aanvankelijk waren dit putten van 4X10 m maar deze werden flink vergroot toen al meteen grondsporen werden aangetroffen.

In de meest noordelijke put werd 60 cm onder het maaiveld een 35 cm dikke humeuze laag gevonden, die weliswaar officieel te dun is om als esdek te worden aangeduid maar toch duidelijk door het opbrengen van grond voor bemesting is ontstaan. Onder dit dek lagen drie kuilen met een donkergrijze vulling en een kuil vol puin en grote bakstenen. Daarnaast zijn 14 vermoedelijke paalsporen ontdekt. Gezien de vondsten ter plekke, waaronder rood- en grijsbakkend aardewerk, gaat het om resten uit de Late Middeleeuwen. Enkele losse vondsten gaan verder terug.

De tweede put was veel grindiger dan put 1. Er was nauwelijks opgebrachte grond, wel bevond zich ook hier een groot aantal kuilen gevuld met puin en grijs- en roodbakkend steengoed. Het hele complex is dus eveneens in de Late Middeleeuwen te dateren, behalve een oost-west lopende greppel, die met veel recenter materiaal was gevuld.

Geconcludeerd kan worden dat het gebied in de Middeleeuwen is gebruikt voor zandwinning of industriële activiteiten. Misschien hing dat samen met de bouw van boerderijen in de omgeving of de aanleg van kasteel Remmerstein, dat direct ten noorden van het onderzoeksterrein lag.

Literatuur

- D.H. de Jager, *Reconstructie N233, gemeente Rhenen. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*. RAAP-briefverslag (Amsterdam 2001)
- E. Lohof, *Rhenen Cuneraweg AAO*, ADC-rapport 98 (Bunschoten 2001)

RHENEN .:. Heimenberg REDAeTIE

In 2001 werd naar de bekende ringwalburcht op de Rhenense Heimenberg door de ROB onderzoek verricht. De burcht bestaat uit twee zandwallen waar twee ingangen door heen snijden. Een ingang bevindt zich aan de oostelijke zijde, een andere aan de noordwestkant. De lengte van de wallen, die verschillend van hoogte zijn en worden gescheiden door een droge greppel, is 240 m. De doorsnede van het omwalde terrein is 170 m.

Dwars door het zandlichaam van de hoogste wal werd een sleuf van 3XI5 m gegraven. In het voorterrein werd een sleuf van I,5x50 m aangelegd. Het zand uit deze sleuven werd gezeefd. De coupure door de wal bracht een duidelijk profiel aan het licht. Duidelijk werd dat de wal uit verschillende lagen was opgebouwd, die telkens begroeid zijn geraald en vervolgens opnieuw met zand zijn opgehoogd. Aan de zuidelijke kant leken ook afdrukken van heideplaggen herkenbaar.

Er kwamen diverse vondsten uit de lagen te voorschijn. Daaruit kon worden geconcludeerd dat de wal in verschillende fases maar wel in betrekkelijk korte tijd is opgebouwd. Bij verder graven bleek de onderkant van de wal 1 m onder het huidige voetpad te liggen. Bovendien werd duidelijk dat de wal aanvankelijk een droge gracht was, die later is dichtgegooid en vervolgens is opgehoogd. Tijdens het uitgraven van de gracht tussen de wallen werd een vuurstenen dolk aangetroffen. De dolk vertoonde geen slijtsporen, wat doet denken aan een religieuze functie. De vondsten uit de wal dateren allemaal van rond 2000 voor Chr. Onduidelijk is wat deze vondsten kunnen zeggen over de ouderdom van de burcht zelf.

In de sleuf door het voorterrein kwamen geen vondsten voor. Wel werd een deel van een loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog aangetroffen. Een latere sleuf aan de zuidzijde van de wal richting het binnenterrein toonde een vierde gracht aan. De zuidelijke wal, die hoger was dan de noordelijke, bleek ook breder en plat van boven.

Literatuur

• H. Smulders, 'Het project Ringwalbucht op de Heirnenberg', *Oud Rhenen* 21 (2002) 2, 51-62

RHENEN .:. Prattenburgsche Bosch P.A.M.M. VAN KEMPEN

In opdracht van de provincie Utrecht, Dienst Ruimte en Groen heeft RAAP een archeologische inventarisatie uitgevoerd in verband met de aanvraag voor een ontgrondingsvergunning voor de aanleg van een (padden)poel. De poel is gepland ten noorden van het Prattenburgsche Bosch en zal in een kleine depres-

sie worden aangelegd. Uit het booronderzoek blijkt dat deze depressie oorspronkelijk nog iets dieper geweest moet zijn. Onder de bouwvoor werd een laag zand aangetroffen met een dikte van ca 0,5 m die het nog aanwezige restant van de oude bosbodem blijkt te overdekken. Hieruit kan worden afgeleid dat ooit getracht is de depressie op te vullen met zand dat waarschijnlijk van een hoger gelegen deel van het perceel afkomstig is. **In** de oude bosbodem werden geen archeologische indicatoren aangetroffen.

Literatuur
• LA. Schute, *Aanleg van vier (padden)poelen. Gemeente Veenendaal en gemeente Rhenen. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*, RAAP-Briefverslag (Amsterdam 2000)

RHENEN .:. Remmerden REDACTIE

Al in 1995 is er een archeologische inventarisatie gedaan van het gebied ten noorden van industrieterrein Remmerden vanwege een geplande uitbreiding. Daaruit werd geconcludeerd dat het gebied archeologisch waardevol was en er zeker begeleiding nodig was bij eventuele bouwplannen. **In** 2001 kocht de gemeente Rhenen een 6 ha groot terrein aan voor de uitbreiding. Dit gebied is door het ADC archeologisch onderzocht.

Het terrein ligt op een sandr-vlakte (een puinwaaier, ontstaan door het smeltwater van het ijs dat ook de Utrechtse Heuvelrug heeft opgestuwd) ten oosten van een fossiel smeltwaterdal. Het gebied is al vanaf de Steentijd door de mens bewoond en in de zeven proefsleuven werd dan ook al vlot een aantal sporenconcentraties uit de Bronstijd en uit de IJzertijd ontdekt. Met de ROB werd afgesproken dat het onderzoek niet alleen moest bijdragen aan de kennis van de bewoning van het gebied in de Prehistorie en dat de archeologische resten gewaardeerd zouden worden in relatie tot de fysieke omgeving, ook zou het moeten leiden tot aanbevelingen hoe in de toekomst vergelijkbare terreinen onderzocht zouden moeten worden. Daarom werd een groot deel rondom de gevonden sporenconcentraties vrijgelegd. **In** totaal werden zo 3°00 m^2 en 45°0 m^2 onderzocht.

Onder een middeleeuwse eerdlaag van 30-50 cm dikte bevond zich een podsollaag uit de IJzertijd en Romeinse tijd van ongeveer de helft van die dikte. Daaronder werden de grote sporenconcentraties gevonden, waaronder grote kuilen en paalsporen. Veel van de vondsten betrof aardewerk met name uit het Late Neolithicum en de Bronstijd. Omdat vanaf de IJzertijd op de sandrvlakte akkers zijn aangeleged, waren veel grondsporen, vooral in de bovenste lagen, verdwenen. Ondanks dat geeft de vindplaats een interessante blik in de menselijke bewoning vanaf de Steentijd. Zo kon op basis van de paalgaten in een van de put-

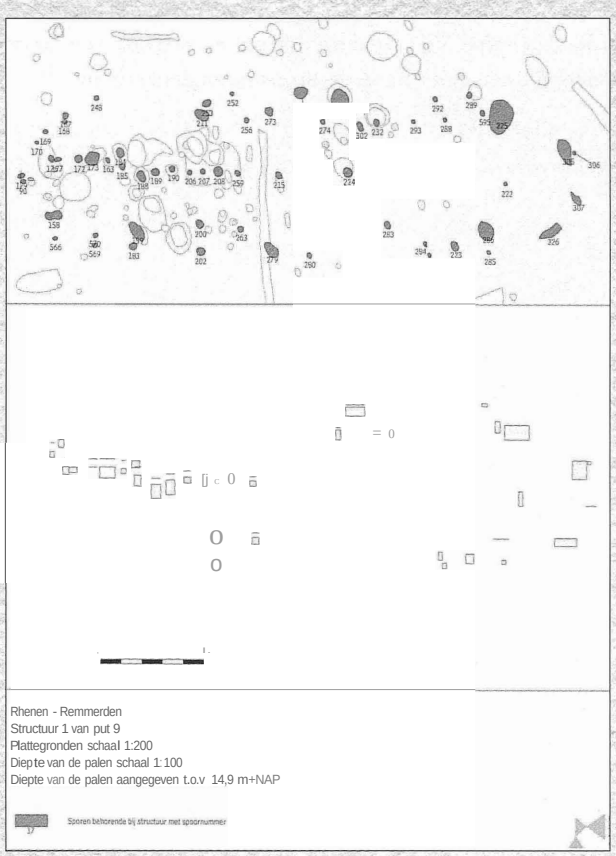
ten een 28 m lang, tweeschepig huis worden herkend. Een rij palen droeg de dakconstructie, twee andere palenrijen vormden de wand. De ruimte tussen de wandpalen was tussen de 0,5 en 1,1 m, de daksteunen stonden bijna 2 muit elkaar. Van buitenwand tot buitenwand was het huis 8 m breed. In zulke huizen woonden mens en dier gezamenlijk. In het zuidelijk deel bevond zich een extra diepe kuil, misschien een afvalkuil of een voorraadkelder. De ingang lijkt zich in de zuidelijke wand te hebben bevonden. Het woongedeelte, dat ongeveer I2x6 m omvat, kan onderdak hebben geboden aan 10-12 personen. Het stalgedeelte is bijna even groot, II,5x6 m. Daarin kunnen 20 stuks vee gestald worden. Het merendeel der gevonden scherven in het huis stamt uit de Bronstijd, een paar uit het Laat-Mesolithicum. Het huis is daarmee te dateren rond 1800 voor Chr.

Moderner was een structuur iets zuidwestelijk van het bovenbeschreven huis. Hier werd het dak gedragen door twee rijen palen, waardoor minder gewicht op de wanden rustte. De middenstaanders stonden 2 m uit elkaar en de rijen waren 1,5 muit elkaar geplaatst. De totale lengte van deze boerderij bedroeg tussen de 15 en 20 m. De totale breedte wordt op 5 m geschat. De indeling van het huis was niet te reconstrueren, maar dit soort drieschepige huizen stamt vooral uit de Bronstijd (1800-800 voor Chr.). Iets ten westen van dit huis stond nog een veel kleinere structuur, van ongeveer 5x3 m opgebouwd uit 8 palen. Wat het was, is onduidelijk. Een ovale structuur in het noordwesten van het onderzoeksgebied zou heel goed een veekraal geweest kunnen zijn, die uit de IJzertijd zou kunnen stammen.

Aan het einde van het onderzoek werd nabij het eerste huis een nog veel groter gebouw ontdekt. Op grond van de paalsporen werd de lengte ervan vastgesteld op 33 m bij een breedte van 7,5 m. Dit huis, dat aan 20-24 runderen onderdak zou kunnen bieden, stamt gezien de vondsten uit dezelfde periode als het eerste huis. Misschien betreft het hier een herbouwfase van datzelfde huis, een klein stukje verderop. Naast deze goed te herkennen huizen zijn er nog veel meer sporen en kuilen gevonden. Niet altijd is duidelijk vast te stellen om wat voor soort sporen het gaat en of we dus te maken hebben met eventuele paalkuilen van gebouwen of een regelmatig patroon van afvalkuilen. Zo is op basis van een patroon van kuilen in een put ten noorden van de hierboven beschreven huizen eventueel ook een huis van 20X7 m herkenbaar. Ten zuiden hiervan zijn nog twee, ldeinere, structuren, gezien: een ovale van 3x5 m en een rechthoekige van 2x3m. Die laatste zou een spieker geweest kunnen zijn.

De 615 scherven aardewerk die zijn gevonden stammen voor een groot deel uit het Laat-Neolithicum en de Bronstijd, beduidend minder uit de IJzertijd en de Middeleeuwen, terwijl maar een handjevol zijn herkomst vindt in de Romeinse periode. Het middeleeuwse materiaal is afkomstig uit de bovenste laag en moet worden beschouwd als ruis. Twee bekers uit het Laat-Neolithicum konden gereconstueerd worden. Het gaat om eivormige, versierde bekers met een korte, uitstaande hals en een versierde voet. Een pot van 27 cm hoog en een rand van 29

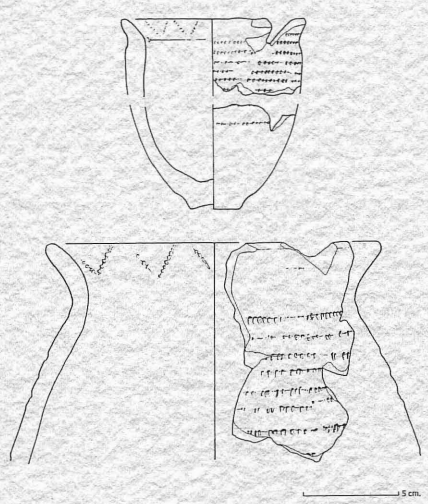
Een van de structuren in Remmerden

Rhenen - Remmerden
Structuur 1 van put 9
Plattegronden schaal 1:200
Diepte van de palen schaal 1:100
Diepte van de palen aangegeven t.o.v 14,9 m+NAP

Sporen behorende bij structuur met spoornummer

Een pot met touwdraadafdrukken

cm doorsnee bleek versierd met touwindrukken. De pot is waarschijnlijk gerepareerd door de gebruikers en lijkt op een type uit de Vroege Bronstijd, al duidt de vorm op een wat later type. Verspreid over de putten zijn ook 73 vuurstenen artefacten gevonden, die een datering in de Bronstijd ondersteunen.

Literatuur
• P.F. B. Jongste, *Rhenen Remmerden, AAO en DO*, ADC-rapport 92 (Bunschoten 2001)

RHENEN ❖ signaleringen

Nabij een graansilo aan de Cuneraweg in Rhenen is in 2000 een groot aantal scherven gevonden in een donkere baan aarde die scherp afstak bij het geelwitte zand van de afvalput. De 47 scherven zijn te identificeren als afkomstig uit de 1ste-3de eeuw na Chr.

Literatuur
• L. Delfin, 'Een belangrijke archeologische vondst', *Oud Rhenen* 20 (2001) 1, 18-19

UTRECHT ❖ A2 Leidsche Rijn B. JANSEN

Tijdens een karterend booronderzoek in het kader van de verbreding van de rijksweg A2, traject Haarrijn-Ouderijn (tracédeel km 56.6 *tot* 59.7), is *door RAAP in* 2000 *één archeologische vindplaats gevonden. In het zuiden van het onderzoeksgebied blijken enkele crevasseruggen te liggen en op de flank van één van deze ruggen* is *de vindplaats aangetroffen. Op grond van het aardewerk en de diepte waarop de vondsten zijn aangetroffen, lijkt de vindplaats uit de Late Bronstijd of IJzertijd te dateren. Op grond van de geringe hoeveelheid vondstmateriaal en het aangetroffen verbrande bot kan geconcludeerd worden dat het mogelijk een grafveld of een kortstondig bewoonde nederzetting betreft. In de wijk Leidsche Rijn zijn in een soortgelijke geologische situatie verschillende van dergelijke kortstondig bewoonde nederzettingen aangetroffen. Bij opgravingen bleken er steeds goed bewaarde archeologische resten in de ondergrond aanwezig te zijn. Ten noorden van de Oude Rijn zijn deze vindplaatsen zeldzaam.*

Nederzettingen
In het tracédeel van km 59.7 tot km 62.5 zijn vervolgens in 2001 drie zekere archeologische vindplaatsen én een mogelijk kruispunt met de Romeinse *limes*-weg op de oever- en beddingafzettingen van de Oude Rijn aangetroffen.

De Oude Rijn heeft tussen 43°0 voor Chr. en 1122 na Chr. door het centrale deel van het onderzoeksgebied gestroomd. Gedurende de actieve periode heeft de Rijn zich verschillende malen verlegd; hierdoor is een brede zone met beddingafzettingen ontstaan. Tijdens overstromingen van de geulen is een oeverpakket afgezet op de ten noorden en ten zuiden van de bedding aanwezige komafzettingen.
De eerste vindplaats dateert uit de IJzertijd en/of de Romeinse tijd. De omvang van de vindplaats bedraagt ca 15x20 m. Gezien de geringe omvang en het feit dat in twee boringen een cultuurlaag is aangetroffen, lijkt het een kortstondig bewoonde nederzetting te betreffen. Waarschijnlijk zijn de sporen goed geconserveerd.
De tweede vindplaats bevindt zich direct ten noorden van boerderij De Hoef op de rand van een smalle restgeul. In verschillende boringen werd een dikke cultuurlaag aangetroffen. Verwacht wordt dat direct onder de bouwvoor redelijk tot goed geconserveerde bewoningssporen aanwezig zijn. De vindplaats dateert uit de Vroege Middeleeuwen. Vindplaatsen uit de Vroege Middeleeuwen zijn relatief zeldzaam in het gebied van de Oude Rijn stroomgordel.
De derde vindplaats bevindt zich langs de rijksweg A2 ter hoogte van sportpark Strijland. Het betreft wederom een vroegmiddeleeuwse nederzetting. In de kern van de nederzetting, die ca 70x50 m groot is, werd in verschillende boringen aardewerk aangetroffen. In twee boringen werd direct onder het maaiveld een duidelijke cultuurlaag aangetroffen met daarin fosfaat. Op grond van de aanwezigheid van een cultuurlaag wordt geconcludeerd dat de aanwezige sporen redelijk tot goed geconserveerd zullen zijn. In een ruime zone rondom de kern van de nederzetting werd tot ca 0,6 m beneden het maaiveld puin en houtskool aangetroffen. Deze zone wordt beschouwd als de periferie van de nederzetting. In de periferie kunnen bijvoorbeeld sporen van schuurtjes, greppels, erfafscheidingen, kuilen e.d. aanwezig zijn. Op grond van de omvang van de periferie lijlct het aannemelijk dat de kern van de vindplaats zich tot buiten het onderzoeksgebied uitstrekt. Dit deel zal bij de aanleg van de huidige rijksweg A2 verdwenen zijn.

Romeinse weg
Op drie locaties langs de A2 is getracht de Romeinse *limesweg* te traceren die de castella langs de Rijn met elkaar verbond. Op grond van de ligging van de castella in De Meern en in Utrecht lijlct het zeker dat deze weg het onderzochte tracé zou moeten kruisen.
Op een locatie ten zuiden van de Leidsche Rijn werd de Romeinse weg mogelijk aangetroffen. Hier werden in de boringen enige (beperlcte) aanwijzingen gezien. In een zone van tien meter werd in vier boringen tot 0,65 m beneden het maaiveld grind aangetroffen. Het grind bevond zich in een mogelijk opgebracht pakket. Voor zover uit eerder onderzoek bekend is, bestaat de Romeinse weg uit een laag dijkje met daarop een laag grind ter versteviging. Het grind in de boringen

lijkt te wijzen op de aanwezigheid van een dergelijk wegtalud. De oriëntatie van de weg kon tijdens onderhavig onderzoek niet met zekerheid vastgesteld worden. Vermoedelijke verdwijnt de weg in noordwestelijke richting onder de bebouwing. Proefsleuven zouden uitsluitsel moeten kunnen geven over de aanwezigheid van de Romeinse weg op deze locatie en de oriëntatie ervan.

Literatuur
- B. ransen, *Rijksweg A2, Leidsche Rijn (km* 56.6 *tot* 59.7) *een Aanvullende Archeologische Inventarisatie.* RAAP-rapport 604 (Amsterdam 2000)
- idem, *Rijksweg A2, Leidsche Rijn (km* 59.7 *tot* 62.5) *een Aanvullende Archeologische Inventarisatie.* RAAP-rapport 668 (Amsterdam 2001)

UTRECHT ❖ Bekkerstraat R. VAN DER MARK

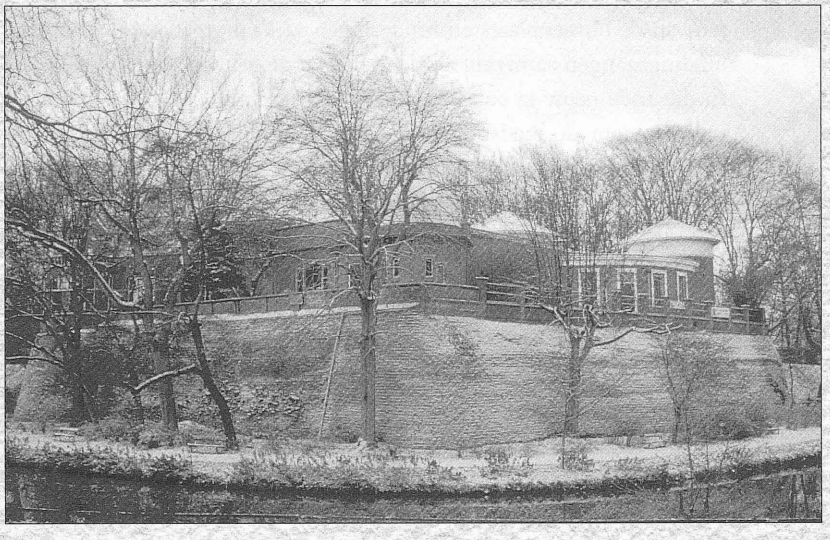
Na de melding op 24 februari 2000 van de vondst van oudere funderingen onder de bestaande houten vloer van het huis Bekkerstraat 46, die voor een verbouwing was verwijderd, zijn de aangetroffen resten ter plaatse bekeken en gedocumenteerd. Het bleek om een deel van een washuis te gaan, dat deels nog schuil gaat onder Bekkerstraat 48 en de tuinen van beide panden. De fundering van de stoold<etel, een afvoerput en omliggend muurwerk waren nog aanwezig. De resten zijn te dateren in het begin van de 19de eeuw.

UTRECHT ❖ Bolwerken B. KLÜCK

In het zuidoosten van de binnenstad van Utrecht waar het singelpark op zijn breedst is, bevindt zich sinds 1854 de (oude) sterrenwacht van de Utrechtse universiteit. De razendsnelle ontwikkelingen in de astronomie, waarbij de rol van het door telescopen spiedend oog in betekenis afnam in het scala van moderne waarnemingstechnieken, maakten een verhuizing van het instituut naar de Uithof noodzakelijk. Hetgeen geschiedde met achterlating van de eminente professor Cees de Jager en een uniek instrumentarium in een bijzonder gebouwencomplex. Het ommuurde plateau, waarop de gebouwen zich ruim 7 m boven de Stadsbuitengracht verheffen, is onderdeel van het dankzij de sterrenwacht bewaard gebleven bastion Zonnenburg uit 1551.

Precies 450 jaar na de bouw van Zonnenburg vormde de voorgenomen restauratie van de sterrenwacht en verbouwing tot museum aanleiding voor een grondig bouwhistorischjarcheologisch onderzoek dat werd uitgevoerd door Agnes Hemmes en de auteur. Aansluitend kon ook het bolwerk Manenburg (1553-1554)

Een winterse aanblik van het bastion Zonnenburg: het enige van de vier 16de-eeuwse bastions dat zijn ommuurde bastionpunt behouden heeft. Hierop is in de 19de eeuw de Sterrenwacht gebouwd.

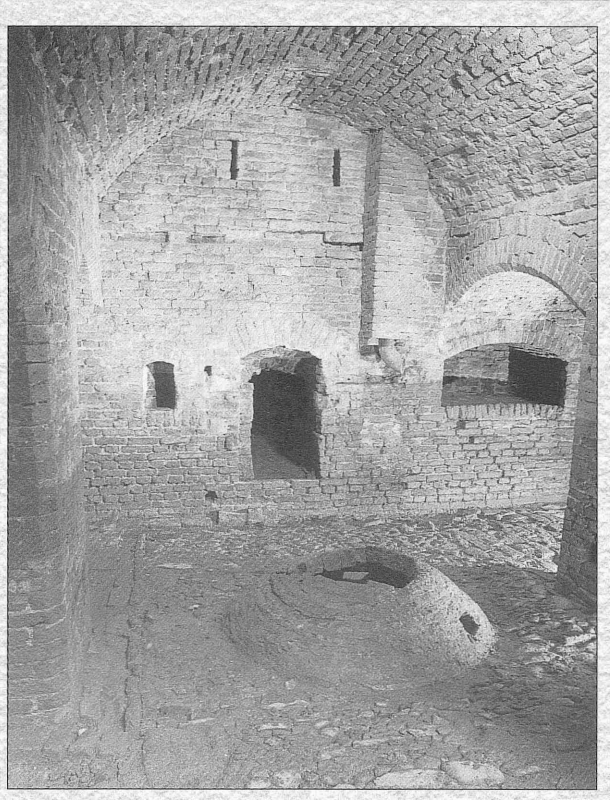
onderzocht worden. Aanleiding hier was de restauratie van het atelier van de recent overleden stadsbeeldhouwer Pieter d'Hont.

Beide bolwerken waren onderdeel van een groots project uit het midden van de 16de eeuw, waarbij onder het bewind van keizer Karel V stadsbouwmeester Willem van Noort de opdracht kreeg om de stadsverdediging te moderniseren door de bouw van vier bastions en het herstellen en vernieuwen van grote delen van de noordelijke en zuidelijke stadsmuren. Het als eerste gebouwde bastion Morgenster (1544) was gelegen bij de noordelijke toegang van de Oudegracht. Aan de andere zijde van de stad, daar waar de Oudegracht in het zuiden de stadsmuur kruiste, verrezen de bastions Manenburg en Sterrenburg ter weerszijden van een vernieuwde Tolsteegpoort. Het zuidoostelijk front werd gesloten door Zonnenburg. In de 19de eeuw is Morgenster ten behoeve van de scheepvaart ten zuiden van de Weerdsluis volledig gesloopt waarbij ook de vijfhoekige bastionpunt is vergraven. Bij rioleringswerken in 1979-1982 is gebleken dat nog restanten van de binnenplaats en funderingen van aangrenzende kazematten en verbindingsgangen aanwezig zijn onder de 19de-eeuwse Nieuwekade.

In die 19de eeuw is ook het bolwerk Sterrenburg grotendeels geslecht om de vaarweg door de Stadsbuitengracht te vergemakkelijken. De oostelijk gelegen geschutskelders met het daarboven gelegen 16de-eeuwse woonhuis zijn echter door architect *T.D.* Zocher als opvallende elementen in zijn eveneens 19de-eeuwse singelpark geïntegreerd. Sterrenburg is tijdens restauratiewerkzaamheden in 1996 door Hein Hundertmark gedocumenteerd.

Uit het gedetailleerd gedocumenteerde muurwerk van de kazematten met zijn kanon- en musketgaten, de bestrating van de gangen en van de binnenplaatsen, de systemen van rookafvoer en afwatering, de drinkwatervoorziening en latrines , blijkt dat bij de bastions van zeer complete en doordachte ontwerpen werd uitgegaan waarbij Italiaans vernuft en Utrechts pragmatisme op onovertroffen wijze samenvielen. Er hebben nooit krijgshandelingen plaatsgevonden. Dit in weerwil van de aangetroffen sporen van paraatheid van de bezetting zoals afgedankte wapens maar ook vaatwerk, misschien gebruikt voor het regelmatig moed indrinken. In plaats daarvan werd in Zonnenburg de vrucht van de vrede geplukt: een bloeiende wetenschap bepaalde in de vorm van een hortus botanicus en later het meteorologisch instituut en de sterrenwacht de toekomst van dit bolwerk. Manenburg daarentegen werd als woning en veestal op een wat prozaïscher wijze gebruikt.

Door een toevallige samenloop der omstandigheden is het mogelijk gebleken in korte tijd veel kennis en nieuwe inzichten te vergaren omtrent deze vier voor die tijd moderne bastions, die werden gebouwd op de overgang van het middeleeuwse verdedigingssysteem naar een moderne vestingbouw. De compleetheid van het materiaal en de rijkdom aan bouwkundige details maken deze bouwwerken tot een zeldzaam erfgoed.

Een kijkje in de onderste noordelijke kazemat van Zonnenburg. Na het uitgraven kwamen de keienvloer en de schietgaten voor kanon en musketten tevoorschijn.

De uitgegraven binnenplaats van Zonnenburg met links en rechts de toegangen naar de onderste kazematten en in de gebogen muur de toegang naar de verborgen waterput.

Het fascinerende verhaal van de Utrechtse bolwerken en hun unieke plaats in de internationale vestingbouwhistorie zal binnen afzienbare tijd in een publicatie gepresenteerd worden.

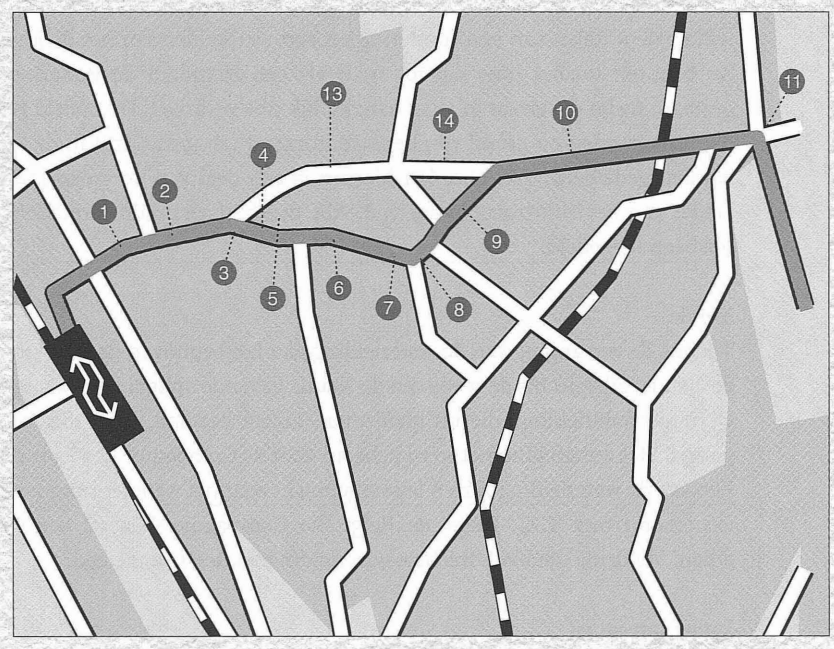
literatuur
• A.A. van Berkel en L.C. van der Vlerk 'Nieuwekade', *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht* 1982, 95-101

UTRECHT ❖ Busbaan H.L. DE GROOT

Lange tijd heeft de aanleg van een nieuwe route door de Utrechtse binnenstad ten behoeve van het openbaar vervoer de gemoederen zowel in de politiek als onder de bevolking danig beziggehouden. Tot in het begin van de jaren '90 was sprake van een sneltram, daarna van dubbel-gelede bussen die via een vrije busbaan door de stad zouden rijden. Van meet af aan was duidelijk dat bij de aanleg van een tram- of busbaan archeologische aspecten aan de orde zouden komen. Dat was niet alleen een gevolg van de aanleg van de eigenlijke baan, maar vooral ook van het verleggen van kabels, leidingen en rioleringen, die aanzienlijke ingrepen in de bodem noodzakelijk zouden maken. Daarom is *vrijwel vanaf het begin zowel in de planning als in de begroting van het project rekening gehouden met archeologisch onderzoek. In de Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 is *reeds verslag gedaan van een aantal waarnemingen dat tijdens de eerste fase van de aanleg* is *gedaan. Hieronder staan enkele, meestal kortdurende, onderzoeken centraal en zal ook een aantal waarnemingen de revue passeren. Daarbij zal het tracé van de busbaan van west naar oost worden gevolgd.*

lange Viestraat/Oudegracht

Tijdens de reconstructie van de Lange Viestraat in de jaren '80 zijn over een aanzienlijke lengte in het oostelijke deel van deze straat funderingsresten waargenomen, die toen overigens niet zijn gedocumenteerd. Het betreft huizen die zijn afgebroken toen de Viestraat in het begin van de vorige eeuw is verbreed. In verband met een nieuw aan te leggen riooltracé zijn twee proefonderzoekjes gedaan die nauwelijks archeologische sporen opleverden. Doordat zowel de plannen ten aanzien van de diepte van de busbaan als ook van de riolering naderhand zijn aangepast was het niet nodig om het werk in dit gebied archeologisch te volgen. De werkzaamheden aan de Viebrug ten behoeve van het HOV (hoogwaardig openbaar vervoer) voorzagen in het aanbrengen van een tafelconstructie over het bestaande bruggewelf heen. Dat is overigens ook bij de Gildbrug en de Stammetsbrug gebeurd. De brug lag oorspronkelijk schuin over de Oudegracht en verbond de smalle Viesteeg met de eveneens smalle Potterstraat. Na een aan-

Legenda

1. *Lange Viestraat*
2. *Potterstraat*
3. *Neude*
4. *Lange Jansstraat*
5. *Janskerkhof*
6. *Nobelstraat*
7. *Lucas Bolwerk*
8. *Wittevrouwensingel*
9. *Kruisstraat*
10. *Biltstraat*
11. *Berekuil*

tal verbouwingen in de afgelopen eeuwen is rond 1930 de gehele brug in beton herbouwd. Tijdens de recente werkzaamheden kwamen aan de westzijde fragmenten van de Viebrug uit de 14de eeuw in zicht, evenals een verbouwing van de brug uit de 18de eeuw. Van het oudste bruggewelf was alleen nog een afdruk bewaard in een fragment van een betonnen gewelf dat kort na 1900 ter versteviging was aangebracht. Slechts het metselwerk uit de 18de eeuw, de zuidelijke zijmuur van de brugkelder, is gespaard gebleven.

Potterstraat

Net ten oosten van de Viebrug zijn op 13 september 1999 bij het graven van een leidingsleuf delen van een fundering en een werfkelder aan het licht gekomen. Ze behoren tot het huis dat tot 1928 als een eiland in de Potterstraat heeft gestaan, nadat die straat in 1924 aanzienlijk was verbreed. De oudste resten van dat huis konden op grond van het steenformaat (31XI7x8,S cm) in de 13de eeuw worden gedateerd. Ten noorden hiervan is een deel van de vroeg 17de-eeuwse kelder van het buurhuis blootgelegd. Alle overblijfselen zijn inmiddels door de busbaan toegedekt.

Neude

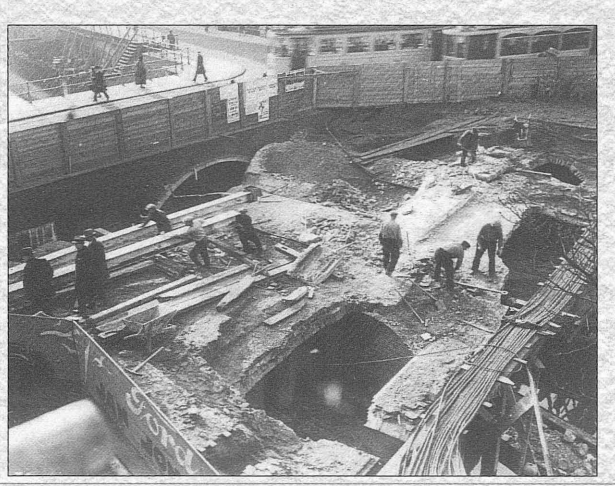
Tijdens de vervanging van de waterleiding aan het begin van de Voorstraat (nabij de Neude) zijn slechts de reeds van de Neude bekende ophogingen waargenomen. De oude waterleiding, die uit gietijzeren buizen bestond, is in 1881 in Utrecht gelegd. Het waterleidingnet werd beheerd door de Compagnie des Eaux d'Utrecht. Eén van de waterleidingbuizen is overgebracht naar het waterleidingmuseum. Hij is gemerkt met 'c.G. Liège: de Belgische Compagnie Général des Conduites d'Eau', de firma die het Utrechtse waterleidingnet heeft aangelegd.

Lange Jansstraat

Op de hoek van de Lange Jansstraat en het Janskerkhof is in juni 2000 een muur aangetroffen die mogelijk uit de Isde eeuw stamt (steenformaat ?XI4x6/7 cm). Het is mogelijk dat deze muur verband houdt met een muur die in 1980 iets zuidelijker is waargenomen. We zouden dan voorzichtig kunnen denken aan de overblijfselen van de westelijke toegangspoort van de immuniteit van St Jan.

Janskerkhof

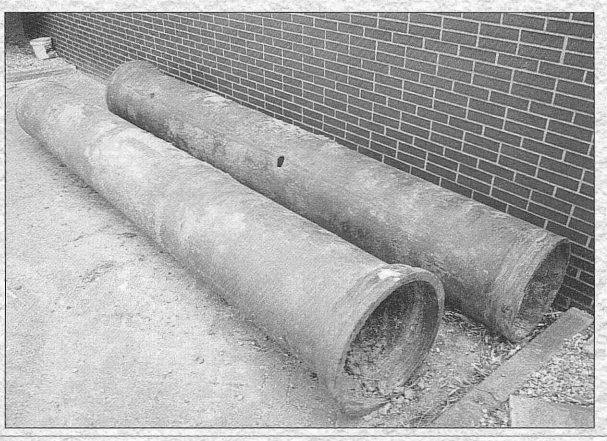
De vondst die veruit het meest tot de verbeelding van het publiek heeft gesproken is de opgraving nabij de Janskerk. Tientallen menselijke skeletten, waarvan een aantal in I2de-eeuwse tufstenen sarcofagen, kwamen daarbij aan het licht. Helemaal verrassend was die vondst niet: reeds eerder, zowel in de jaren '70 als ook bij proefonderzoek dat aan de aanleg van de busbaan vooraf ging, waren sarcofagen en begravingen gevonden.

De sloop van de Viebrug (1929-1930. Bij het recente onderzoek zijn slechts fragmenten teruggevonden die op aeze foto rechtsboven zichtbaar zijn.

De verbreding van de Potterstraat is in de jaren '20 van de vorige eeuw een aantal jaren opgehouden doordat één pand in de weg bleefstaan. Bij het onderzoek is een deel van de fundering van dit huis en van zijn 'linkerbuurman' tevoorschijn gekomén. Reèhts zien we het toen gloednieuwe hoofdpostkantoor.

Enkele van de gevonden waterleidingbuizen

Onder grote publieke belangstelling is van 26 juni tot 7 juli 2000 het noordelijke tracé van de busbaan, direct ten westen en ten zuiden van de Janskerk onderzocht. Daarbij hebben we ons beperkt tot een diepte die slechts enkele decimeters groter was dan de diepte van het cunet voor de busbaan. Een deel van het bodemarchief ter plaatse is op die wijze bewaard gebleven.
In totaal zijn 63 individuen geborgen. Daarbij ging het in de meeste gevallen om gewone begravingen. In een aantal gevallen zijn sporen van doodskisten vastgesteld. Daarnaast is vastgesteld dat er een groot aantal herbegravingen in knekelkuilen heeft plaatsgevonden. Dat duidt op ruimtegebrek voor nieuwe begravingen. We weten echter niet of de individuen die in de kuilen zijn herbegraven oorspronkelijk binnen of buiten de kerk hun laatste rustplaats hadden. Alle individuen lagen met het hoofd naar het westen en de voeten naar het oosten.
In totaal zijn bij de verschillende onderzoeken in verband met het HOV 17 sarcofagen aangetroffen, waarvan een aantal op hun plaats in de bodem bewaard is gebleven. Het gaat om sarcofagen die uit platen tufsteen zijn opgebouwd en die een zadelvormig dak hebben. Gezien de (middeleeuwse) periode waarin op grote schaal van tufsteen gebruik is gemaakt, ligt een datering in de nde of I2de eeuw voor de hand. Daarnaast nemen we aan dat in deze sarcofagen personen van een hogere sociale status zijn bijgezet. Van de 17 sarcofagen die aan het licht gekomen zijn, is een aantal niet of slechts gedeeltelijk onderzocht omdat ze door de werkzaamheden ten behoeve van de busbaan niet werden bedreigd. Deze zijn dus in de bodem bewaard gebleven.
Omdat de Janskerk een kapittell<erk was, viel te verwachten dat in de sarcofagen uitsluitend mannen waren bijgezet. Dat bleek niet het geval te zijn. In ieder geval zijn er drie vrouwen in sarcofagen begraven. In één geval was dat een normale begraving (1 individu in 1 sarcofaag), in het andere geval ging het om drie skeletten in één sarcofaag, overigens een verschijnsel dat wel vaker voorkomt.
De laatste bijzetting in dit graf betrof een vrouw. In deze sarcofaag werden overblijfselen van twee eerder begravingen aangetroffen. Het betroffen een man en een vrouw. Wellicht dat sommige vrouwelijke religieuzen binnen een immuniteit hun laatste rustplaats kregen. Maar we moeten ook rekening houden met de mogelijkheid dat in deze periode (ook) welgestelde inwoners van Utrecht, ongetwijfeld tegen betaling, zich op het gebied van de immuniteit konden laten begraven.

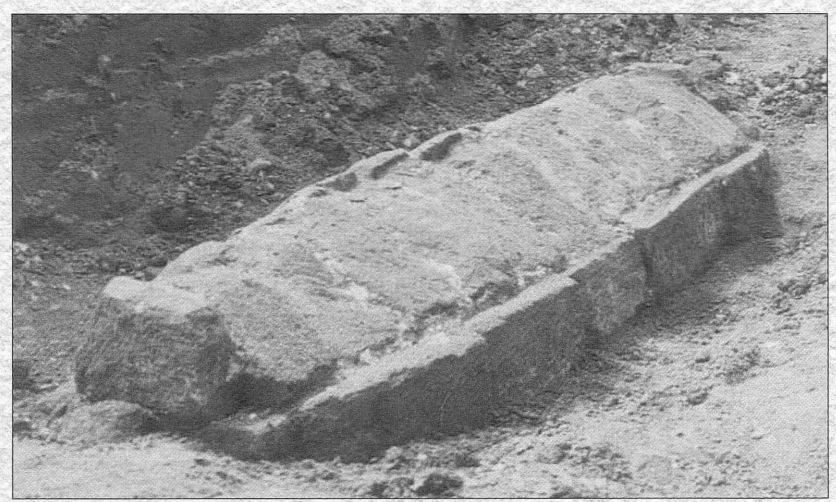
Pandhof

In 1960 is ten noorden van de Janskerk een beperkte opgraving uitgevoerd. Daarbij is gebleken dat deze kapittell<erk een pandhof aan deze zijde heeft gehad. Dat is (in Utrecht) ongebruikelijk. In alle andere gevallen ligt of lag de pandhof namelijk aan de zuidzijde van de kerk. Deze afwijkende situatie bij de Janskerk is wel verklaard uit een mogelijk ongeschikte grondslag ten zuiden van de kerk, die

In deze sarcofaag bleken drie personen te zijn begraven. Aan het (westelijke) hoofdeinde zijn duidelijk twee schedels te zien. Oe best herkenbare is die van een vrouw.

Een compleet bewaarde sarcofaag, die duidelijk de bouwwijze van de tufstenen graven uit de elfde en twaalfde eeuw laat zien.

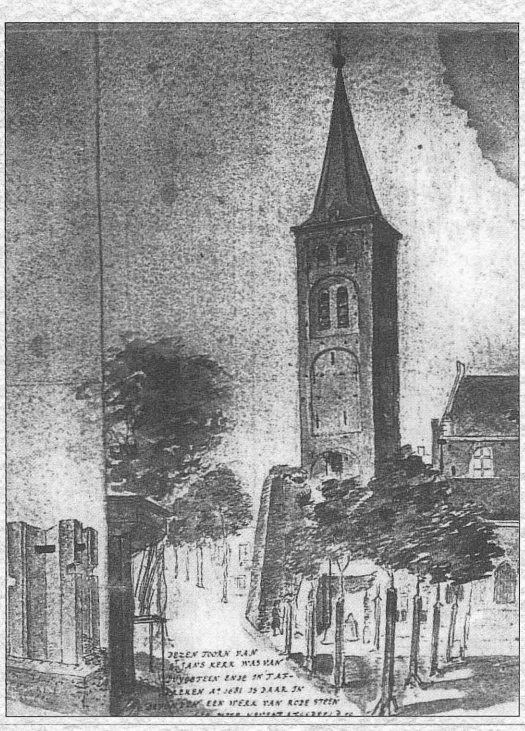
op zijn beurt weer zou kunnen samenhangen met de voormalige loop van de Rijn ter hoogte van de Annastraatj Minrebroederstraat. Dat is niet ondenkbaar omdat bekend is dat de zuidelijke toren van het verdwenen westwerk van de Romaanse Janskerk door een bakstenen steunbeer tegen verdere verzakking is beschermd.
Tijdens de restauratie van de Janskerk in het begin van de jaren '80 is aan de buitenzijde van de zuidelijke dwarsarm een funderingsfragment van tufsteen waargenomen. Dat gaf opnieuw voedsel aan de veronderstelling dat er ook ooit een pandhof aan de zuidzijde zou zijn geweest of ontworpen, waarbij tevens rekening werd gehouden met de mogelijkheid dat die pandhof nooit zou zijn voltooid.
De opgraving in het bustracé zou wellicht antwoord gaan geven op deze vragen. Een eerste aanwijzing dat er op zijn minst een plan zou hebben bestaan om een pandhof aan de zuidzijde te bouwen, was dat het overgrote deel van de sarcofagen zich in de denkbeeldige binnenruimte van de pandhof bevond. De tweede en veel duidelijker aanwijzing was dat in het verlengde van de westelijke muur van het Romaanse zuidertransept en even ten zuiden daarvan een deel van een fundering is aangetroffen. Het ging om zogeheten kistwerk, waarbij het buitenblad van ledesteen was gebouwd. De vulling bestond uit mortel en brokken tufsteen en ledesteen. Het gebruik van de laatst genoemde steen is uitzonderlijk in Utrecht. De fundering was voor een aanzienlijk deel gesloopt om op deze plaats een sarcofaag te bouwen, die voor het grootste deel ook uit ledesteen bestond. We denken dat het om hergebruikt materiaal van de fundering gaat. Verder zuidelijk is geen spoor van deze fundering, of van een uitbraaksleuf die er mee verband zou kunnen houden, waargenomen. Ten oosten van deze plek zijn nog twee tufstenen sarcofagen gevonden. Deze sarcofagen lagen dus buiten een denkbeeldige pandhof. Het raadsel van de zuidelijke pandhof van de Janskerk is ook met deze recente vondsten dus nog steeds niet opgelost.

Westwerk

Uit eerder onderzoek (r932 en r958) was al bekend dat ten westen van en aansluitend op de kerk overblijfselen van een oorspronkelijk westwerk in de bodem aanwezig waren. Het behoort tot de oorspronkelijke opzet van de kerk en heeft bestaan uit twee torens van tufsteen met daartussen een halfronde apsis. Bij het jongste onderzoek is een deel van deze apsis en de zuidelijke toren in het zicht gebracht. Het gaat daarbij voor het grootste deel om uitbraaksleuven: van de oorspronkelijke tufstenen fundering is maar weinig overgebleven. Na de sloop van de resten van het westwerk, dat al grotendeels door het noodweer van augustus r674 was vernietigd, is het tufsteen op grote schaal verzameld om tot tras (= waterdichte specie) te vermalen. De zuidelijke toren stond er in r682 in ieder geval nog wel, getuige een prent van Joost van Atteveld. Daarop zien we ook de zware bakstenen steunbeer die al eerder ter sprake kwam. De fundering daarvan is bij het onderzoek eveneens in het zicht geweest.

De *fundering van ledesteen met - in omtrek ziêhtbaar- de daar later doorheen geconstrueerde sarcofaag.*

Het westelijk deel van de Janskerk in 1682 getekend doof Joost van Atteveld.
De *bakstenen steuYlbeer gaat gedeeltelfjk schuil achter de bomen op het kerkhof*

De aanlegdiepte van het cunet van de busbaan, die hier over een deel van het westwerk was gepland, was zodanig, dat de resten van het westwerk niet zijn aangetast. Het bodemarchief is hier dus weer keurig toegedekt.

Overige sporen van de immuniteit van Sint Jan

Op diverse plaatsen zijn op het Janskerkhof andere sporen van de immuniteitsstructuur ontdekt. Enkele daarvan zijn een speciale vermelding waard. Zo is ten zuiden van de Janskerk de fundering van een muur aan het licht gekomen. Het gaat om de muur die, waarschijnlijk in het midden van de 13de eeuw, is gebouwd als afscheiding met het gebied van het Minrebroederldooster dat ten zuiden van de immuniteit was gelegen. Nabij de Stammetsbrug (de brug over de Drift ten westen van de Nobelstraat) is de gedempte middeleeuwse kerkhofsloot gevonden. Een deel van deze sloot bestaat heden ten dage nog aan de noordzijde van het Janskerkhofbij het kantongerecht. Ook ter plaatse van het water van de Drift was deze sloot ooit aanwezig. De sloot had aan weerszijden bakstenen kademuren. Na de Reformatie, toen het Janskerkhof deel ging uitmaken van de openbare ruimte, is het zuidelijk deel van de sloot gedempt en is de Stammetsbrug, die al uit de 14de eeuw stamt, verbreed.

Nobelstraat

In de Nobelstraat zijn zowel aan de noordzijde als aan de zuidzijde op diverse plaatsen funderingsresten aangetroffen. De zwaarst gefundeerde bebouwing is aan de zuidzijde van de straat vastgesteld. Daar verrezen vanaf de vroege 14de eeuw grote huizen. In de 17de eeuw is de zuidelijke rooilijn verlegd, waardoor de straat ongeveer een meter breder werd. Dat gebeurde omstreeks 1950 nogmaals met het gedeelte tussen Drift en Ambachtstraat, waarmee de huidige situatie ontstond. Aan de noordzijde van de Nobelstraat stonden aanvankelijk (vanaf de late 13de eeuw) huizen van een kleiner kaliber. Sommigen hadden aanvankelijk zelfs lemen vloeren. Aan de westzijde van de Nobelstraat is een tuinmuur waargenomen, die vermoedelijk bij een claustraal perceel van de immuniteit heeft behoord. De lengte van deze muur was ongeveer 21 m, wat wellicht met de perceelsdiepte overeenkomt. Omstreeks 1890 is de noordelijke rooilijn van de Nobelstraat sterk teruggelegd. Daardoor werd deze straat verbreed van 6,5 naar 13 m.

Wittevrouwensingel

Bij de werkzaamheden bij de Wittevrouwensingel tussen de Nachtegaalstraat en de Kruisstraat is een fundering en enig opgaand muurwerk aangetroffen. Op basis van het steenformaat (22/22,5 x IO,5/n x 3,5/4 cm) stamt deze muur uit de 18de eeuw. De datering en de plaats van de muur maakt duidelijk dat het hier gaat om de fundering van het hekwerk van de voormalige buitensociëteit Tivoli. De sociëteit heeft gefunctioneerd van 1823 tot 1929.

Biltstraat

De werkzaamheden in de Biltstraat hebben twee zaken opgeleverd die het vermelden waard zijn. Tussen de Buys Ballotstraat en de Willem Barentzstraat is tijdens het vervangen van de riolering een dwarsdoorsnede door de rivierafzettingen van de voormalige Vecht gedocumenteerd. De waarnemingen zijn tot enkele decimeters beneden NAP gedaan, dat is ter plaatse tot zo'n 4 m onder het maaiveld. Het oostelijk deel van het profiel bestond onderin uit vrijwel horizontaal afgezette zandlagen, waarop een pakket klei lag dat langzaam in westelijke richting afhelt. In het westelijk deel ligt op deze ldei een aantal zandlagen, waarvan sommige zogeheten 'foresets' vertonen (scheve gelaagdheid).

Uiteindelijk zijn de beschreven lagen afgedekt door een pakket klei. Hoogstwaarschijnlijk bevinden we ons hier op de oostelijke oever van de laatste loop van de Vecht in dit gebied. Deze rivierloop is in 1983 vastgesteld bij de Emmalaan en de Museurnlaan. Vermoedelijk stroomde het water net ten westen van de F.e. Dondersstraat en langs de Alexander Numankade, de restgeul van de Vecht.

Daar waar het zojuist genoemde water onder de Biltstraat door duikt, ligt de Gildbrug. De brug ontleent zijn naam aan de Gildpoort, één van de buitenpoorten van de stad, die in deze omgeving moet hebben gelegen. Deze buitenpoorten markeerden de grens van de stadsvrijheid.

Aan weerszijden van de huidige Gildbrug zijn overblijfselen gevonden van de oude Gildbrug. Op grond van het steenformaat en de gebruikte kalkmortel is de brug in het laatste kwart van de 13de eeuw te dateren. Dat komt goed overeen met de datering die gegeven wordt voor de bestrating (als een van de eerste landwegen in ons land) van de Biltstraat. Aan beide zijden is het oorspronkelijke landhoofd van de brug gedocumenteerd. Bovendien bleek aan de oostzijde nog een klein deel van het gewelf uit de late 13de eeuw aanwezig te zijn. Ook sporen van latere verbouwingen, onder andere in de 14de en 17de eeuw, waren nog in de bodem aanwezig. Hoewel in de directe omgeving nog diverse fragmenten metselwerk aan het licht zijn gekomen, is het niet mogelijk gebleken om deze aan de voormalige Gildpoort toe te wijzen. Het is dan ook nog steeds mogelijk dat deze poort verder in oostelijke richting moet worden gezocht, iets dat door de kaart van Jacob van Deventer (omstreeks 1560) overigens ook wordt gesuggereerd.

Conclusie

De verwachting dat bij de aanleg van de busbaan op veel plaatsen archeologische overblijfselen tevoorschijn zouden komen, is bewaarheid. Slechts in de Lange Viestraat is van de oude bebouwing, die na een teruglegging van de rooilijn in de straat was komen te liggen, nauwelijks iets meer waargenomen. Dat hing, zoals wij zagen, samen met de aanpassingen van het ontwerp van de busbaan en de riolering ter plaatse.

Een opname van de rivierafzettingen die in de Biltstraat ten oosten van de Oosterspoorbaan zijn gedocumenteerd. Kijkrichting naar het zuiden.

De Gildbrug gezien naar het zuidoosten. Links zien we het restant van het oorspronkelijke bruggewelfuit de dertiende eeuw. Rechts daarvan aanpassingen en gedeeltelijke dichtzettingen uit de 14deen 17de eeuw. De overblijfselen zijn vrijwel geheel gespaard.

In het algemeen zijn uit het archeologisch onderzoek twee belangrijke conclusies te trekken. Ten eerste blijlct dat in Utrecht ook in de openbare ruimte nog substantiële archeologische resten aanwezig zijn. Zeker op die plaatsen waar rooilijnen zijn verlegd, of waar bewoning is gesloopt en het gebied is toegevoegd aan de openbare ruimte (Korte MinrebroederstraatjGanzenmarkt!) is dat het geval.
Een tweede conclusie is dat dergelijke overblijfselen vaak nog verrassend dicht onder het maaiveld liggen. Het is dan ook zaak om in de toekomst het beleid voort te zetten om grondwerkzaamheden in de openbare ruimte archeologisch te begeleiden.

Literatuur
- R. van der Mark, 'HOV-tracé binnenstad', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) IIO-II4
- C.L. Temminck Groll, 'Janskerkhof. Janskerk', *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht* 1926-1972,125-133

UTRECHT .:. Dichterswijk West R. VAN DER MARK

Dichterswijk West is *het gebied ten westen van het stadscentrum en wordt aan de oostkant begrensd door de Croeselaan, in het zuiden door de Bolksbeekstraat, in het noorden door de Van Zijstweg en in het westen door het Merwedekanaal. Het gebied wordt gedomineerd door braakliggende terreinen en vervallen bedrijfsgebouwen. Van 25 oktober tot 7 december 2000 zijn hier archeologische waarnemingen gedaan. Dichterswijk-West is één van de weinige gebieden in de nabijheid van het centrum dat nog niet herontwikkeld is. Het ligt echter in het voornemen hier op korte termijn woningbouw te realiseren. Het zuidelijke deel- ruwweg de Molenbeekstraat, Bijleveldstraat en het voormalige veilingterrein aan de Heycopstraat - zal als eerste in ontwikkeling worden gebracht.*

Historische achtergrond
Het gebied heeft vanouds buiten het bebouwde deel van de stad gelegen en wel in het gerecht (en de latere gemeente) Buiten Catharijne. Wel waren er reeds in de 17de eeuw plannen om het bij de stad te voegen maar deze stadsuitleg van Hendrik Moreelse is nooit uitgevoerd, op het graven van een aantal grachten (de Kruisvaart en de Moesgracht, thans Croeselaan) na.
Het gebied had vooral een agrarische functie. Ook waren er enkele steenbakkerijen en andere industrieën gevestigd. In het begin van de 20ste eeuw is een deel bestemd voor woningbouw en in het zuidwesten is in de jaren '20 een groente- en fruitveiling met insteekhaven gerealiseerd.
Aanvankelijk zou het onderzoek geschieden door middel van proefsleuven. Na

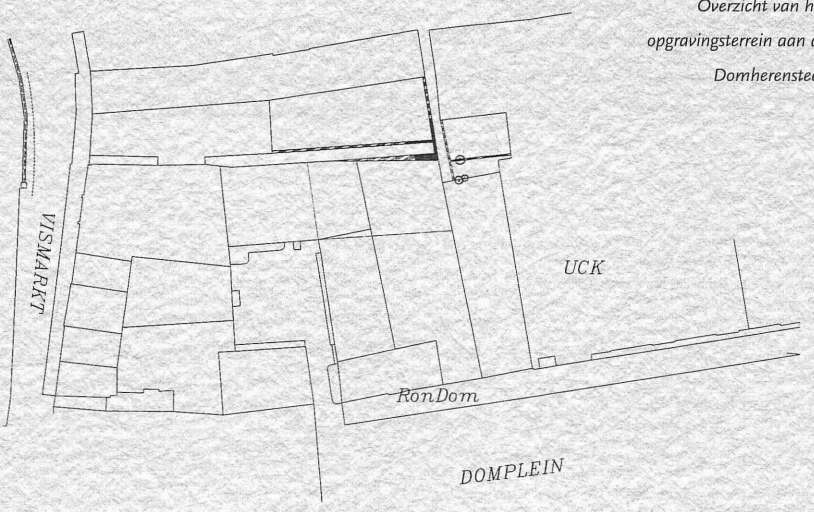
overleg is echter besloten het proefonderzoek samen te laten vallen met de aanleg van rioleringen in het zuidelijk deel, dat na de gedeeltelijk sloop van de voormalige veiling zou plaatsvinden.

Resultaten van het archeologisch onderzoek
De archeologische verwachtingen van het gebied waren onduidelijk. Fysisch-geografisch zou het gebied echter wel interessant kunnen zijn, omdat in het verleden hier mogelijk een tak van de rivier de Rijn heeft gelopen, de zogenaamde Lijnpadrijn. Met name de oost-west lopende rioolsleuven zouden meer inzicht kunnen geven in de plaats van deze veronderstelde rivierloop ten westen van de binnenstad. Ter hoogte van de Bijleveldstraat werd het bodemprofiel gedomineerd door zware komklei die te relateren is aan het stroomgebied van een oude rivierloop. Archeologische sporen oflagen zijn niet vastgesteld. Het terrein rond de voormalige veiling was bovendien verstoord door de recente sloopactiviteiten en de aanwezigheid van de voormalige insteekhaven.

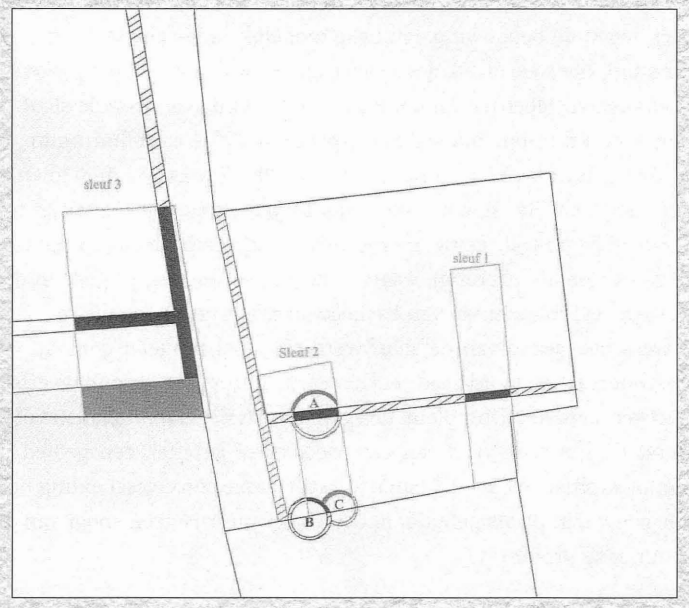
Conclusie
Uit het onderzoek is gebleken, dat het zuidelijke deel van het plangebied geen grote archeologische waarde heeft. Bij de ontwikkeling van dit deel van het plangebied zal derhalve geen nader archeologisch onderzoek worden uitgevoerd.

UTRECHT .:. Domherensteeg (Domplein) RENÉ VAN DER MARK

Het archeologische proefonderzoek Domherensteeg vond plaats in het kader van het beter toegankelijk en zichtbaar maken van de resten van de Romeinse castellummuur op de binnenplaats van de Gemeentelijke Muziekschool aan het Domplein. Die betere toegankelijkheid zal deels verkregen worden via de Domherensteeg, die achter RonDom naar de Vismarkt loopt, waarbij een deel van de steeg zal worden verdiept. Voorafgaand aan het onderzoek werd verondersteld dat de achtergevels van de huizen aan de noordzijde van deze steeg mogelijk zouden staan op het tracé van de castellummuur, die daar nog tot in de 12de eeuw aanwezig was. Het proefonderzoek werd uitgevoerd in twee campagnes, de eerste op 28 en 29 april 2001 en de tweede op 18 en 19 mei 2001.
De *belangrijkste doelstellingen van het proefonderzoek waren het onderzoeken in hoeverre er nog onderdelen van de castellummuur aanwezig zijn op de binnenplaats van de Muziekschool, achter Joop's eetcafé en achter RonDom, alle drie gelegen aan het Domplein; en het traceren van mogelijk andere archeologische waarden ter plaatse van de Domherensteeg.*

Overzicht van het opgravingsterrein aan de Domherensteeg

Hier zijn de twee 14de/15de - eeuwse beerputten (A en C) en een 19de-eeuwse waterput (B). Het 14de-eeuwse muurwerk is met grijs aangegeven, de 17de- en 18de-eeuwse tuinmuren in zwart.

Het proefonderzoek

Het onderzoek werd gedaan op een klein terrein achter de genoemde panden en op de binnenplaats van de muziekschool. Deze terreinen waren slechts toegankelijk via de bebouwing aan het Domplein waardoor alleen een kleine graafmachine, met een breedte van 79 centimeter, kon worden ingezet. De grootte van zowel het terrein als van de machine zorgde voor een aantal beperkingen ten aanzien van de stort en de diepte van de sleuven. De machine kon tot een maximale diepte van 2,50 m reiken en dat is niet zoveel, gezien het feit dat de middeleeuwse ophogingslagen hier plaatselijk een dikte van ca 6 m kunnen hebben. De vier kleine sleuven die zijn aangelegd, dienden zodoende deels handmatig op diepte te worden gebracht. Die diepte bedroeg steeds minimaal het niveau waarop de bovenzijde van het nu zichtbare deel van de castellummuur op het binnenterrein van de Muziekschool zich bevindt.

De eerste sleuf die werd aangelegd, bevond zich tussen de kelder van het al zichtbare deel van de castellummuur en de westvleugel van de gemeentelijke muziekschool en had tot doel de fundering onder de school te bekijken. De castellummuur werd hier niet aangetroffen.

Op het terrein achter Joop's eetcafé - een binnenplaats van 8X10 m - zijn twee andere sleuven gegraven die als sleuf 1 en 2 op de tekening staan aangegeven.

Sleuf 1 is aan de westzijde van de binnenplaats aangelegd - thans staat hier een aanbouw - in noord-zuidelijke richting waardoor hij het vermoede tracé van de castellummuur zou doorkruisen. De sleuf was 1,50 m breed en 2 tot 3 m diep. Tot een diepte van 1,50 m beneden straatpeil bestond de grond voornamelijk uit middeleeuws en post-middeleeuws puin. In het zuidelijk deel van de sleuf bevonden zich tegen de bebouwing aan twee mogelijk 14de-eeuwse beerputten (C op de tekening), die weer deels door een 19de-eeuwse put (B op de tekening) werden doorsneden. Meer naar het noorden (1,30 m) doorkruiste de sleuf een oost-west lopende tuinmuur die lag op de plaats waar de castellurnmuur werd vermoed. Deze muur lag 36 cm onder het maaiveld en was 48 cm diep en 'verjongde' zich één keer. Het steenformaat was 22,5xIO,2X3,5. De muur valt te dateren in de 18de of begin 19de eeuw. De muur was deels gefundeerd op een 15de-eeuwse beerput (A op de tekening), waarvan de koepel was ingeslagen. In deze beerput werden veel fragmenten van kacheloven-tegels gevonden.

In de westelijke wand van de sleuf werd een deel aangesneden van een 14de-eeuwse muur. Deze noord-zuid georiënteerde muur vormde ooit de erfscheiding tussen twee aan het Domplein gelegen claustrale erven. Claustraal betekent behorend tot het claustrum van een klooster of kapittel, een gebied waar dat klooster of kapittel zelf de rechtsmacht bezat. Deze perceelsscheiding heeft tot in de 18de eeuw zijn plaats behouden. Onder de muur is geen spoor van de castellummuur aangetroffen.

Ten noorden van deze muur is tot een diepte van 3,50 m gegraven. Mgezien van brokjes tufsteen bestond de grond daar vooral uit ophogingslagen. Sporen van de Romeinse castellurnmuur zijn niet aangetroffen. Ten zuiden van de muur kon niet erg diep worden gegraven door de aanwezigheid van kabels en gresbuizen.
Aan de oostzijde van de binnenplaats is vervolgens een tweede sleuf gegraven (sleuf 2 op de tekening) waarin de in sleuf 1 aangetroffen tuinmuur wederom in het zicht kwam. Ten zuiden van de muur werd onder het puinpakket een I2de-eeuwse ophogingslaag aangetroffen. Hierin werden een fragment Romeins beton, tufsteen en fragmenten tegula waargenomen. Ten noorden van de muur is getracht de sleuf te verdiepen, wat echter werd bemoeilijkt door de aanwezigheid van gresbuizen en leidingen. Om toch enige gegevens te verkrijgen, is met behulp van een prikstok en een grondboor getracht de castellurnmuur en/of een eventueel ander Romeins niveau te traceren. Tot 3 m beneden straatpeilleverde dit echter een negatief resultaat op: de grond bestond vooral uit ophogingsmateriaal.
Een derde sleuf (sleuf 3 op de tekening), werd aangelegd achter RonDom en wel haaks op de zuidoosthoek van de achtergevel. Deze sleuf had een oppervlakte van 5X2,50 m. Het vermoeden bestond dat de achtergevel van RonDom gefundeerd zou zijn op de castellurnmuur. Bij het graven kwam echter op een diepte van 0,40 m beneden maaiveld een 17de-eeuwse muur achter de achtergevel tevoorschijn, deze muur bleek 1,7° m diep en gefundeerd op een pakket puin van 0,38 m. Hieronder bevond zich een 14de-eeuwse muur op spaarbogen. Deze oostwest georiënteerde muur vormde eens de achtergevel van een vleugel van het claustrale complex waaruit het huidige pand van RonDom is voortgekomen. Op basis van kadastrale gegevens is van dit complex een reconstructie gemaakt. De in sleuf 1 aangetroffen noord-zuidmuur vormde de oostelijke begrenzing van dit claustrale perceel.
De achtergevel van het voormalige claustrale huis markeert vermoedelijk de plaats waar in de Romeinse tijd de castellummuur was gelegen. Ter plaatse werden echter tot een diepte van 4,50 m diepte geen sporen van de castellummuur aangetroffen. Wel werd haaks op het 17de-eeuwse muurwerk een tweede eveneens noord-zuid georiënteerde muur aangetroffen. Deze muur kan geïnterpreteerd worden als een 17de-eeuwse perceelsscheiding. Op 1,65 m ten noorden hiervan had deze tweede 17de-eeuwse muur een aftakking in westelijke richting die overeenkomt met de noordzijde van de Domherensteeg.

Tot slot

Hoewel tijdens het onderzoek de Romeinse castellummuur niet daadwerkelijk is aangetroffen, blijft het vermoeden bestaan dat het tracé van de castellummuur in de Middeleeuwen en ook daarna is blijven functioneren als perceelsscheiding. Dat er geen resten van de Romeinse muur zijn aangetroffen, betekent overigens nog niet dat deze er ook echt niet meer zijn. Het is immers mogelijk dat delen van de muur op een dieper niveau dan waar nu gegraven is nog wel aanwezig zijn.

UTRECHT .:. Eligenstraat R. VAN DER MARK

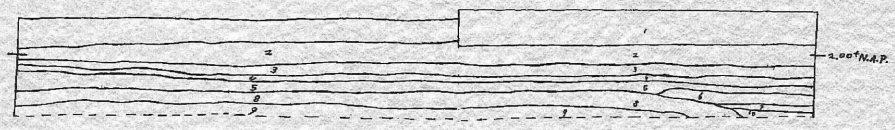
Het archeologisch onderzoek aan de Eligenstraat vond plaats van 9 december 1999 tjm 20 januari 2000 en van 29 maart tot 2 juli 2000. Het gaat om een terrein van 80X30 m en omvat een groot gedeelte van het bouwblok tussen de Eligenstraat en de Groenestraat. De bebouwing op het terrein is eind jaren '60 tot op het maaiveldniveau gesloopt. Daarna is het terrein in gebruik geweest als parkeerterrein van het voormalige Wilhelmina Kinderziekenhuis (WKZ). Thans is het terrein in bezit van de Holland Beton Groep (HBG), die er appartementen wil bouwen.

Aangezien in de jaren '60 niet verder dan tot aan het maaiveld is gesloopt, bestond de verwachting dat er nog resten van bebouwing uit de 15de tot de 19de eeuw aanwezig konden zijn. Daarnaast is uit eerder onderzoek van het ABC bekend dat er zich in dit gebied van de zuidelijke binnenstad resten uit de Romeinse tijd en de llde en 12de eeuw bevinden. De sporen die bij deze eerdere opgravingen werden aangetroffen, waren echter steeds fragmentarisch. Alleen al in dit opzicht vormde het perceel aan de Eligenstraat een unieke kans om eventuele sporen uit deze periode op een grotere schaal te onderzoeken. De resultaten beslaan drie hoofdperiodes: de Romeinse tijd, de Middeleeuwen en de post-Middeleeuwen.

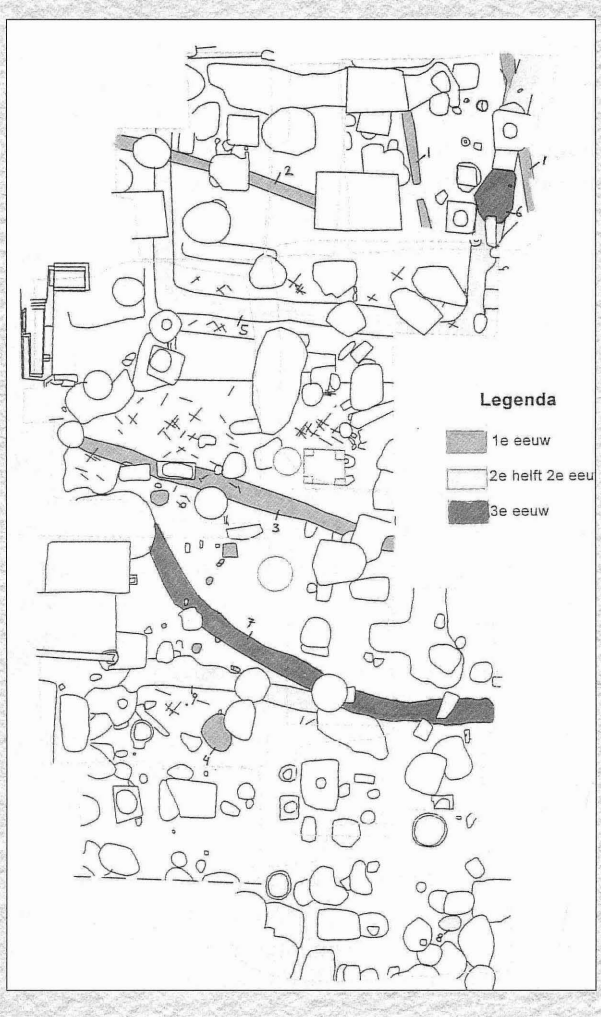
Stratigrafie

Het zuidelijke deel van de binnenstad bestaat voor het grootste deel uit een prehistorische stroomrug en in het noorden uit een komgebied. De oost-west lopende stroomrug volgt globaal de lijn Nicolaas Beetsstraat in het westen en de Oosterstraat in het oosten. De rug wordt afgedekt door een donker grijs bandje, een zogenaamd vegetatieniveau dat in de Romeinse tijd is gevormd. Op deze stroomrug zijn de oudste Romeinse bewoningssporen in dit gebied gevonden.

De oudste bewoningssporen in de opgraving aan de Eligenstraat dateren uit de lste eeuw na Christus en bevinden zich op de eerdergenoemde stroomrug. De afbeelding toont een ideaal profiel van zuid naar noord. De ondergrond wordt gevormd door de bovengenoemde stroomrug. Het natuurlijke zand (8) is wit van ldeur en fijn van structuur en ligt in het zuidelijke deel het hoogst op ca l,lO m boven NAP en in het noorden op rond 0,0 m NAP. De stijgende lijn zet zich in zuidelijke richting voort, getuige een waarneming in de Oude Hortus aan de zuidzijde van de Eligenstraat, waar de hoogte van het zand 1,45 m boven NAP is. Dit bevestigt het beeld dat de opgraving zich op de reeds genoemde pre-Romeinse oeverwal bevindt. Deze oeverwal en de bijbehorende stroomrug is afgedekt met een laag zavelige klei, die in het noordelijke en zuidoostelijke deel van opgraving dild<er is dan in het zuiden. De bovenzijde ervan bestaat uit een zwartgrijze laag met houtskool, aardewerk en plaatselijk veel fosfaat (4 en 5). Deze is te zien als een oude vegetatiehorizont en is ook elders in de zuidelijke binnenstad aangetroffen en wordt doorgaans aangeduid als een Romeins

Ideaal profiel van het opgravingsterrein van noord naar zuid
Zie voor uitleg pagina 128 ev

Overzicht van de belangrijkste sporen uit de Romeinse tijd en hun periodisering.
Zie voor de cijfers de beschrijving op pagina 130-132

vegetatieniveau of laldaag. Bij eerder onderzoek bevatte deze laag echter te weinig vondsten om een goede datering te geven. Op grond van determinaties van aardewerk uit deze laag in de Eligenstraat kan nu een datering in de tweede helft van de 2de eeuw gegeven worden. De sporen uit de Romeinse tijd komen uit deze of zitten er net onder en in het laatste geval is de datering in de 1ste eeuw. Daarnaast zijn er ook enkele sporen uit de Romeinse tijd die het vegetatieniveau doorsnijden en in de 3de eeuw zijn te plaatsen. In het vlak werden onder deze vegetatielaag ook ploegsporen waargenomen, zodat het hier zelfs aannemelijk is om van een ald<erlaag te spreken. De hoogte varieert van noord naar zuid tussen 1,40 en 1,76 m boven NAP.

Romeinse **tijd**

De bewoningssporen uit de Romeinse tijd dateren uit de 1ste-3de eeuw na Christus. Dit komt overeen met de bewoningsperiode van het castellum op het Domplein. De sporen bestaan uit greppels, paallmilen, waterkuilen, standgreppels en ploegsporen. Het aardewerkspectrum bestaat uit lokaal handgevormd en relatief veel Romeins importmateriaal. Het gaat om de resten van een deel van een Romeins-inheemse nederzetting en omliggend een perceleringsstructuur. Getuige de aangetroffen ploegsporen zal deze nederzetting een agrarisch karakter hebben gehad. Dat er contacten waren met het nabijgelegen castellum, komt naar voren uit het hoge percentage geïmporteerd aardewerk dat gevonden is. De bewoning is in drie perioden in te delen. Opvallend daarin is een korte onderbreking in de 2de eeuw, die met een verandering in de oriëntatie van de verkaveling samenvalt.

Periode 1, 1ste eeuw **na** Christus

Uit de 1ste eeuw zijn in het zuidoosten van het opgravingsterrein mogelijk een deel van een Romeins-inheemse boerderij gevonden en de resten van een bijbehorend perceleringssysteem. Van de boerderij zijn twee restanten van standgreppels teruggevonden. De bovenzijde van deze greppels bevindt zich op 1,40 m boven NAP en de onderzijde op 1,02 m boven NAP, de breedte varieert tussen de 40 en 50 cm. De lengtes van beide greppels zijn niet vast te stellen, aangezien die in oostelijke richting buiten het opgravingsterrein doorliepen en in westelijke richting geheel waren verstoord door jongere verschijnselen. De meest zuidelijke standgreppel is over een lengte van 8,5° m te volgen; de onderlinge afstand bedraagt 5,50 m. In de meest noordelijke greppel bevindt zich een opening van 80 cm, mogelijk de plaats van de ingang. In doorsnede hebben de greppels een vlald<e bodem.

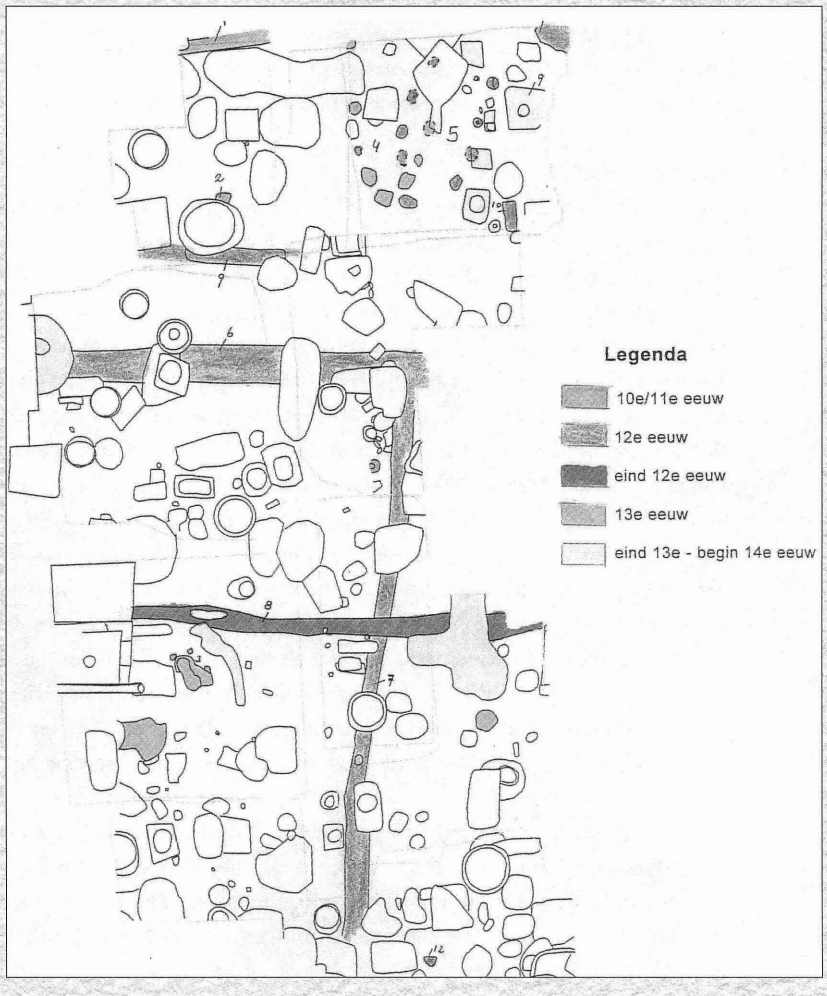
Het terrein binnen de standgreppels is helaas te veel doorgraven door jongere verschijnselen, zodat de palen van de eigenlijke boerderij niet meer zijn terug te vinden. De oriëntering van deze bebouwingsresten is zuidoost-noordwest en komt overeen met de richting van de pre-Romeinse stroomrug.

Uit dezelfde periode als de standgreppels zijn ook twee greppels (2 en 3) van de bijbehorende percelering teruggevonden. Zij zijn noordoost-zuidwest georiënteerd en hebben een onderlinge afstand van 16,5 m, een gemiddelde breedte van 1 m, een diepte tussen 60 en 70 cm en een U-vormig profiel. De vulling van deze greppels bestaat uit lichtgrijze klei en is in het zuidelijke deel fosfaat- en vondstrijker dan in het noordelijke deel van het terrein.
Ten westen van greppel 3 is ook nog een aantal paalkuilen uit dezelfde periode teruggevonden. Het is echter niet mogelijk om een onderlinge samenhang of structuur uit deze paalkuilen te herleiden.
Nabij de paalkuilen bevindt zich een vrij grote kuil (4) met een diameter van 2 m. De bovenzijde ligt op 1,50 m boven NAP, de onderzijde op 0,60 m boven NAP. De vulling is lichtgrijs en zeer fosfaatrijk en bevatte aardewerk. De kuil heeft een donkere kern en een vlakke bodem. Het gaat waarschijnlijk om een waterput, waarvan het houtwerk niet bewaard is gebleven.
Het vondstrnateriaal betreft bot en aardewerk. Het laatste bestaat in overmaat uit Romeins aardewerk (terra nigra, Zuid-Gallische terra sigillata, alsook glad- en ruwwandig aardewerk) en in mindere mate uit inheems handgevormd aardewerk. Enkele bijzondere en dateerbare voorwerpen bevinden zich tussen het Romeinse aardewerk uit de beide standgreppels (l) en uit de waterkuil (4), onder andere een fragment van een gladwandige kruik, een geverfde schubbeker en fragmenten van een kruikamfoor en een dolium. Als losse vondst dient nog een as genoemd te worden uit de regeerperiode van Nero, geslagen te Lugdunum (Lyon).

Periode 2, tweede **helft** 2de eeuw
De sporen uit periode 2 zijn ruwweg te dateren in de tweede helft van de 2de eeuw. Deze datering valt samen met de vorming van het vegetatieniveau. Uit deze periode zijn resten van de percelering teruggevonden. Opvallend is dat de oriëntering van de bij deze percelering behorende greppels gewijzigd is ten opzichte van de voorgaande periode in noord-zuid. De nieuwe percelering doorsnijdt die van de vorige periode. De redenen voor deze herverkaveling zijn vooralsnog onduidelijk. De vulling van de greppels is lichtgrijs en fosfaatrijk. Het vondstrnateriaal is ook hier weer aan de zuidzijde van het opgravingsterrein geconcentreerd. Vermoed kan worden dat de bijbehorende nederzetting direct ten zuiden van het onderzoeksgebied lag. De structuur van de verkaveling lijkt ook anders te zijn dan die van de voorgaande periode. Zo lijken de 1ste-eeuwse greppels bij een strook- ofblokverkaveling te horen.
Greppelstructuur 5 lijkt een rechthoek te omsluiten. De oostelijke begrenzing kan echter niet vastgesteld worden, aangezien die buiten het opgravingsterrein ligt. De breedte varieert van 1,35 tot 1,50 m, de bovenzijde ligt tussen 1,60 en 1,64 mboven NAP en de onderzijde tussen 0,77 en 1,00 m boven NAP. Opvallend is de grote hoeveelheid tufsteen aan de zuidzijde van deze structuur. Het gaat veelal om taart-

punt- en trapezium-vormige fragmenten van 23/32xi3/ 21X14/ro cm groot en sommige ervan vertonen dookgaten. Er zijn echter geen aanwijzingen gevonden dat dit materiaal afkomstig is van een bouwwerk ter plaatse. Mogelijk is de herkomst het castellum op het Domplein en is het in de nabijgelegen nederzetting hergebruikt. Binnen de bovengenoemde rechthoekige greppelstructuur bevinden zich aan de westzijde ploegsporen. Of dit patroon zich oostelijk ook heeft voortgezet, is onduidelijk, aangezien het terrein daar door jongere verschijnselen is verstoord. Hoewel er geen concrete aanwijzingen zijn gevonden, valt niet uit te sluiten dat het hier om een huisplaats met bijbehorende akker gaat.
Spoor 9 is de tweede greppel uit deze periode, die deels door een jongere greppel is vergraven. Die laatste lijkt eerst noord-zuid te hebben gelopen, maar vertoont in het noorden een vreemde westwaartse laomming. Voor die bocht is geen goede verldaring te geven, omdat het beloop van de greppel buiten het onderzoeksgebied valt en verder onderzoek dus niet mogelijk is. Aan weerszijden van de greppel zijn ploegsporen waargenomen en mogelijk heeft de bocht deel uitgemaakt van een cirkelvormige structuur. Daarbinnen zouden dan voor kortere oflangere tijd gewassen kunnen zijn opgeslagen van de omliggende akkers.
Naast bovengenoemde greppels is alleen in het zuidwesten van de opgraving nog een deel van een kuil (8) uit deze periode gevonden. Dit deel van het terrein, alsook de kuil zelf, zijn echter grotendeels verstoord door kuilen uit de 16de en 17de eeuw.
Een opmerkelijke vondst uit deze periode is een ruwwandige Romeinse pot. Daarnaast dient een aantal losse vondsten genoemd te worden: twee draad- of soldatenfibulae, een as (een munt) uit de regeerperiode van Marcus Aurelius en een olielampje afkomstig uit een middeleeuwse waterput die greppels doorsnijdt.

Periode 3, 3de eeuw na Christus
Uit de 3de eeuw zijn slechts twee sporen teruggevonden, een kuil en een greppel (6 en 7). De kuil ligt in het zuidoosten van de opgraving. Deze doorsnijdt de greppelstructuur uit periode 2 en bevat derhalve veel verspit materiaal. De bovenzijde van deze structuur bevindt zich op 1,62 m boven NAP en is ingegraven tot in het schone zand op 0,22 m boven NAP. De vulling is beigegrijs en erg fosfaatrijk; een kern is niet waarneembaar en de kuil heeft een diameter van 2,SO m. Een profiel kon bij het couperen door instorting niet getekend worden. De bodem van de kuil bevindt zich onder het grondwaterniveau en de kuil zal dus als waterkuil gefunctioneerd hebben. Later is hij opgevuld met afval en een deel van de vulling van structuur S.
Greppel 7 ligt centraal in de opgraving. De vulling is licht- tot beigegrijs en is fosfaatrijk. De breedte varieert van 1,20 tot I,SO m. Het zuidelijke deel volgt waarschijnlijk het beloop van greppel 9 uit periode 2, waarna die sterk afbuigt in oostelijke richting.
Uit kuil 6 zijn diverse fragmenten van een jachtbeker geborgen. Het overige vondstmateriaal bestaat uit bot, Romeins-inheems en Romeins aardewerk.

Overzicht van de belangrijkste sporen uit de 11de tot het begin van de 14de eeuw.
Zie voor uitleg van de cijfers de beschrijving op pagina 134-136

Middeleeuwen

Aan het eind van de 3de eeuw komt een eind aan de Romeinse bewoning. Pas in de nde eeuw verschijnen op het terrein weer tekenen van menselijke activiteit. Het Romeinse vegetatieniveau is dan inmiddels afgedekt door een pakket grijze klei. Daarin bevinden zich de oudste middeleeuwse sporen, die de periode van de nde tot het begin van de 14de eeuw beslaan.

In de tweede helft van de 14de eeuw wordt het terrein ca 1,50 m opgehoogd en opnieuw verkaveld. In deze periode verschijnt de eerste steenbouw.

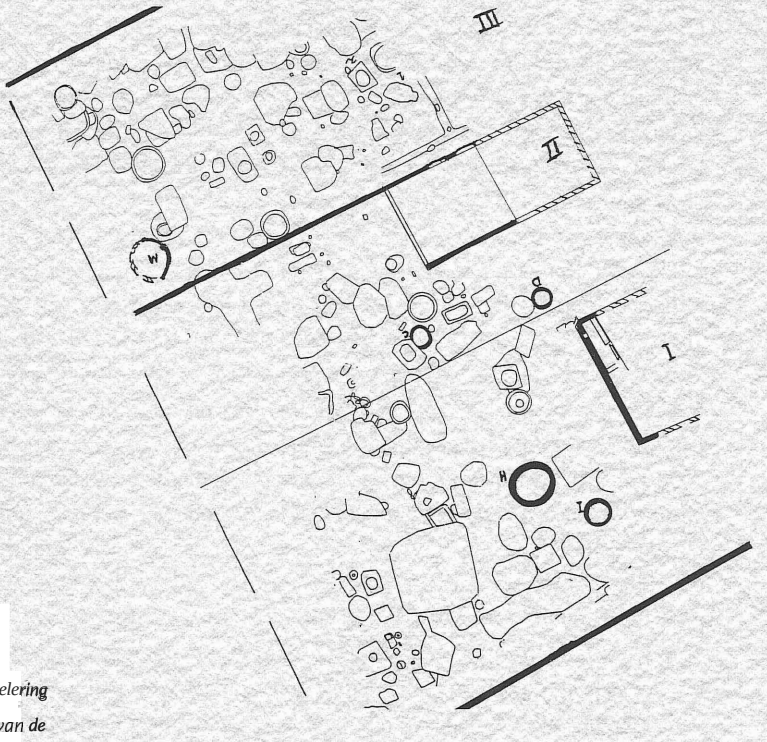
nde tot begin 14de eeuw

Uit de nde eeuw zijn fragmentarisch sporen aangetroffen, deels vergraven door jongere sporen. In het noordoosten, aan de rand van het onderzoeksgebied, is een deel van een noord-zuid georiënteerde greppel aangesneden. Het vervolg van de greppel in zuidelijke en noordelijke richting valt buiten de opgraving. De bovenzijde bevindt zich op 1,7° m en de onderzijde op 1,04 m boven NAP. De greppel is 0,95 m breed en de vulling bestaat uit zwarte humeuze ldei met veel houtskool en is aan de onderzijde zandiger. Aangezien het de enige teruggevonden greppel uit deze periode is, kan niet gezegd worden of deze een onderdeel vormde van een perceleringssysteem of een erfafscheiding. Ca 10 m westelijk van verschijnsel I bevindt zich een kuil met een licht- grijze ldeivulling, die echter grotendeels verstoord is door een latere beerput. Het deel dat bewaard is gebleven, heeft een diameter van 1,40 m. De functie van deze kuil is vooralsnog onduidelijk. In het centrale deel van de opgraving zijn drie paalkuilen gevonden (3), die mogelijk deel hebben uitgemaakt van een spieker. De vierde paalkuil is vergraven door een 13de-eeuwse kuil. De paalkuilen hadden een gemiddelde diameter van 0,20 m, een diepte van 0,54 m en een onderlinge afstand van 1,50 bij 1,40 m.

De samenstelling van het aardewerk uit deze sporen bestaat uit Mayen, Pingsdorf en kogelpot.

Uit de 12de en 13de eeuw zijn drie greppels, een deel van een gebouwen een vijftal kuilen teruggevonden. Greppels 6 en 9 zijn noord-zuid georiënteerd en hebben een onderlinge afstand van 3,55 m. Mogelijk heeft deze smalle strook gefunctioneerd als weg, maar sporen van verharding enjofkarrensporen zijn niet teruggevonden. De vulling bestaat uit grijze klei en op de bodem bevindt zich een venige laag. De greppels hebben een breedte van ca 1,40 m en een diepte van 1,14 m. Opvallend is dat zich tussen het vondstrnateriaal vrij veel ijzer- en smeedslakken bevinden, wat op activiteiten van een smidse in de omgeving kan wijzen. Het aardewerk ter plaatse bestaat uit Pingsdorf, Paffrath, Andenne en kogelpot, hetgeen een datering in de 12de eeuw rechtvaardigt.

Haaks op greppel 6 bevindt zich een oostwest lopende greppel (7). De vulling en het aardewerk erin komen overeen met die van bovengenoemde greppels. Deze greppel zal trouwens relatief kort in gebruik geweest zijn, omdat hij weer wordt

Overzicht van de bebouwing en-percelering in de tweede helft van de 14de en 15de eeuw
Zie voor Uitleg van de cijfers de beschrijving op pagina 137-139

doorsneden door een noord-zuid lopende greppel (8). Het aardewerk uit deze greppel komt weer overeen met dat van de andere greppels. Mogelijk is het terrein aan het einde van de 12de eeuw herverkaveld.
In de zuidoosthoek van het opgravingsterrein zijn uit deze periode paalkuilen van een gebouw gevonden. Een deel daarvan valt buiten het gebied van onderzoek, waardoor de exacte lengte niet meer te achterhalen is. Daarnaast ontbreekt een deel van de paalkuilen, aangezien deze zijn vergraven door jongere verschijnselen. Het gaat om een bootvormige plattegrond. De breedte bedraagt 3,40 m, de lengte - geschat - op 10 m. De paalkuilen hebben een diameter tussen de 45 en 52 cm en een diepte van 30 à 37 cm. In enkele gevallen is de paalkern nog te onderscheidden in de coupe. De plattegrond vertoont overeenkomsten met een plattegrond, die in 1994 bij de opgraving Payenborg is aangetroffen, met als verschil dat laatstgenoemde aan de kopse kant twee palen had en in dit geval slechts één.
Gezien de bescheiden afmetingen heeft het bouwsel mogelijk als schuurtje gefunctioneerd. Half over deze plattegrond ligt een tweede gebouw met ongeveer dezelfde afmetingen. Opvallend is dat er zich tussen het aardewerk uit deze paalkuilen ook proto-steengoed bevindt. Naar alle waarschijnlijkheid is het bouwsel in het begin van de 13de eeuw vervangen door nieuwbouw.
Direct ten zuiden van dit gebouwtje bevinden zich nog twee afvalkuilen (10 en n). Alleen kuil IQ kon opgegraven worden, kuil n valt grotendeels buiten het onderzoeksgebied, maar komt qua vulling overeen met kuil 10. Deze heeft een beigegrijze vulling en een afmeting van 0,62 bij 1,24 m en is 40 cm diep. Het vondstrnateriaal bestaat uit bot en aardewerk: Andenne en Vlaams hoogversierd (slechts één scherf). Beide kuilen hebben tot hetzelfde erfbehoord als dat van het bovenbeschreven gebouwtje. Overige nederzettingssporen bevinden zich waarschijnlijk nog ten oosten en ten zuiden van het opgravingsterrein. Naast bovengenoemde kuilen bevindt zich verspreid over de opgraving nog een aantal andere kuilen uit deze periode. Van kuil 12 dient nog te worden opgemerkt dat hieruit een fragment van een stenen vijzel en een maalsteen zijn geborgen.
In het begin van de 14de eeuw lijkt het bovengenoemde nederzettingsterrein nog in gebruil< te zijn geweest. Er zal in deze tijd ook een verandering in het grondgebruik hebben plaatsgevonden. De greppels uit 12de en 13de eeuw zijn dan niet meer in gebruik, getuige een aantal kuilen dat deze greppels oversnijdt.
In het zuidwesten van de opgraving zijn uit deze periode vier vierkante kuilen en een beerput (9) gevonden. Deze bevinden zich vlak onder de ophogingslaag op ca 1,62 m boven NAP. Op een diepte van 0,61 m boven NAP kwam bij de put het houtwerk van een ton in het zicht. Deze bestaat uit 18 eiken planken met een lengte van 70 tot 80 cm en van 8 tot 15 cm breed.
De hoepen bestaan uit 2 cm brede twijgen van wilg en zijn samengebonden met ldeine twijgjes. In de ton bevinden zich veel liggende planken, waarschijnlijk hier terechtgekomen bij het instorten van de put. Op de bodem ervan bevindt zich een

venig pakket met veel botmateriaal (o.a. visresten), zaden en insecten. Het overige vondstmateriaal bestaat uit grijsbakkend aardewerk, bijna-steengoed en steengoed. Opmerkelijk is dat onder het veenpakket een paardenschedel is aangetroffen, die daar waarschijnlijk werd gedeponeerd om het vereiste rottingsproces in de put op gang te brengen.

Tweede helft **14de** tot en met het begin van de 16de eeuw

In de tweede helft van de 14de eeuw wordt het terrein ca 1,20 m met puin, afval en grond opgehoogd. In deze periode wordt het herverkaveld en verschijnt de eerste steenbouw langs de Groenestraat. Er is in deze periode geen bebouwing aan de Eligenstraat. In totaal zijn er drie erven en restanten van twee huizen opgegraven. De percelen waren 64 m diep en hun breedte varieerde: perceel I was 20 m, perceel II 12 m en perceel III 17 m breed. De achtergrens werd gevormd door de Eligenstraat. Opvallend is dat de bebouwing geen aaneengesloten geheel vormde en niet langs de huidige rooilijn van de Groenestraat lag. De huizen lagen vrij op een ruim erf. In deze periode wordt een eerste aanzet gegeven tot het ontstaan van een meer stedelijk beeld in dit deel van de binnenstad.

Perceel I in het oosten van de opgraving is het grootste van de drie; van de erfscheiding is alleen de oostelijke tuinmuur teruggevonden. Van de scheiding met perceel II zijn geen sporen teruggevonden. Mogelijk was hier van een lichte houten constructie sprake, waarvan de sporen door latere activiteiten zijn opgeruimd. Op de kadastrale minuut van 1832 is vanaf de Groenestraat nog wel een klein steegje te zien, wellicht de voortzetting van de middeleeuwse perceelsscheiding. Aan de noordzijde is de fundering van de achtergevel van het bij dit perceel behorende gebouw gevonden. Opvallend is dat de hoek met de westgevel is afgevlakt, wat mogelijk een aanwijzing is dat perceel I en II eens bij elkaar gehoord hebben. De stompe hoek zou gediend kunnen hebben om met een kar de draai naar het achterterrein te bevorderen. Het muurwerk heeft nog een hoogte tot 1,16 m en de baksteenformaten (28XI5x6 cm, vijf-lagenmaat 40 cm) rechtvaardigen een datering in de 15de eeuw. Op de kadastrale minuut van 1832 is de bouwmassa van dit middeleeuwse pand nog te herkennen; de noordgevel van het pand loopt parallel met de achtergevel van Groenestraat 253-257. Het grondplan zou dan 6XI2 m zijn geweest en eenbeukig van opzet. In de 16de eeuw is aan het gebouw een kelder toegevoegd, die eventueel oudere gebouwsporen heeft uitgewist.

De aanwezigheid van 14de-eeuws materiaal in beerput H doet vermoeden dat er oudere bebouwing geweest is. Dit wordt onderstreept door de aanwezigheid van een aantal grote puinkuilen op het achtererf, die eveneens materiaal uit de tweede helft van de 14de eeuw bevatten.

Naast bovengenoemde beerput zijn op dit erf een waterput en een aantal afvalkuilen gevonden. Het vondstmateriaal daaruit bestaat voornamelijk uit steengoed uit Siegburg, alsook rood- en grijsbakkend gebruiksaardewerk.

Perceel Il is het middelste en smalste van de drie percelen. Aan de westzijde bevindt zich de scheidingsmuur met het volgende perceel, die tot aan de Eligenstraat is te volgen. Op deze erfscheiding is ook een deel van het bijbehorende huis teruggevonden. Dat bevindt zich voor iets meer dan de helft in het opgravingsterrein. De breedte van het pand is 6 m. In de tuinmuur van Groenestraat 29 is nog een deel van de oostgevel bewaard gebleven, zodat de lengte van het pand op lS m geschat kan worden.

Aan de westzijde is het muurwerk in de opgraving het best bewaard; de onderzijde ervan bevindt zich op 0,93 m en heeft twee versnijdingen. Het opgaande werk is tot een hoogte van 60-70 cm bewaard gebleven. De baksteenformaten zijn 29xI4x6 cm en de tienlagenmaat is 81 cm, wat een datering aan het einde van de 14de of het begin van de Isde eeuw verschaft. De oorspronkelijke pleisterlaag en afwerking zijn nog aanwezig; de ondergrond was wit en twee zwarte banden geven de plinten weer van twee op elkaar volgende vloerniveaus. Bij de vloeren is alleen nog de onderliggende zandlaag met mortel aanwezig, wat een aanwijzing is voor plavuizen vloeren.

In de muur zijn sporen van een muurkast, een nis en een in de muur uitgespaarde schouw aanwezig. De zijkanten van de schouw zijn afgewerkt met een in ossenrood geschilderde band van 20 cm. De halfronde in de muur uitgespaarde schouw is zwart geverfd en heeft in het centrum een afwerking in ossenrood. Mogelijk heeft men het effect van een haard met haardstenen willen imiteren. Vóór de haard bevond zich een lemen stookvloertje.

De oostgevel is fragmentarisch bewaard gebleven en is deels nog in een tuinmuur, deels in een in de I7de eeuw toegevoegde kelder waar te nemen. Sporen van de zuidgevel zijn niet gevonden. Wel is aan de westzijde een - niet afgekapte - hoek gevonden. Naar alle waarschijnlijkheid heeft het gebouw aan de noord- en zuidzijde een houten gevel gehad.

Van de binnenindeling zijn geen sporen teruggevonden; mogelijk heeft aan de zijde van de Groenestraat nog een aparte kamer gezeten. Het bij de opgraving aangetroffen deel zal in ieder geval als één ruimte gefunctioneerd hebben. In de I6de eeuw werd het huis in twee delen gesplitst. De desbetreffende muur is nog als tuinmuur bewaard gebleven en de eerdergenoemde schouw werd toentertijd dichtgezet.

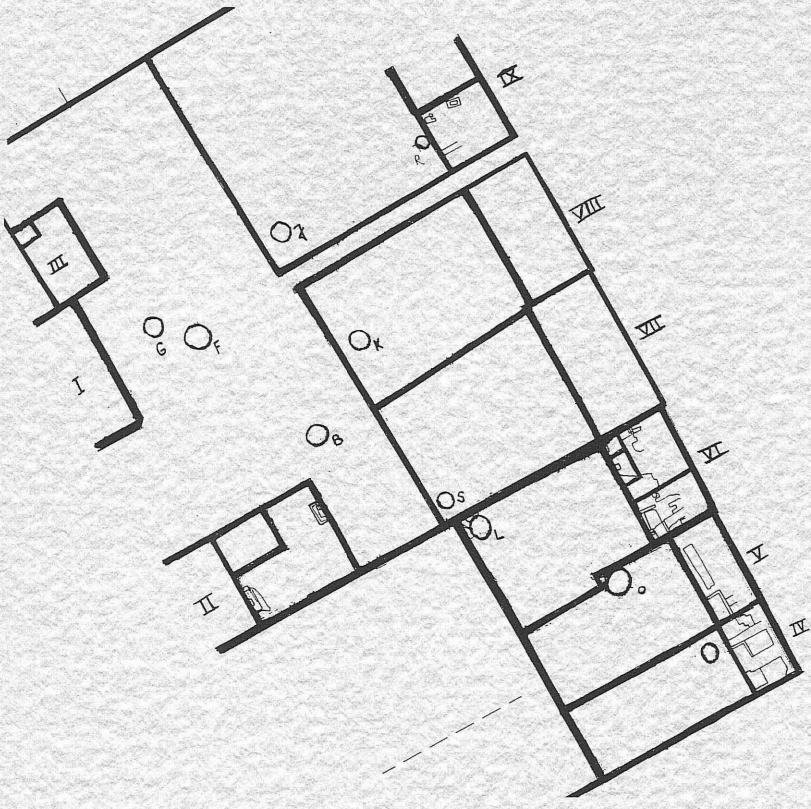
Direct ten zuidoosten van het bovenbeschreven bouwsel zijn waarschijnlijk de bij dit perceel behorende beerput (C op de afbeelding) en ook nog beerkuilen aangetroffen. Het vondstrnateriaal bestaat overwegend uit grijsbakkend aardewerk en komt qua datering overeen met die van het huis. Ten westen van het pand is een Isde-eeuwse waterput teruggevonden, opgebouwd uit gestapelde moppen (formaat: ?xI4x6.S cm). Overige structuren op het erf bestaan voornamelijk uit puin- en afvalkuilen.

In perceel lIl, met 17 m het breedst van de drie percelen, zijn geen sporen van

een gebouw aangetroffen. Eventuele resten ervan vallen waarschijnlijk buiten het onderzochte gebied. Wel is van dit perceel in 1980 bij een verbouwing aan het pand Groenestraat 25 een 16de-eeuwse tussenmuur aangetroffen. Die behoorde mogelijk tot de opvolger van het middeleeuwse pand dat hier eens gestaan zal hebben. Opvallend is dat deze opvolger, die nog op de kadastrale minuut van 1832 te vinden is, al georiënteerd is langs de rooilijn van de straat.
Achter op het erf, aan de zijde van de Eligenstraat, is een bij dit perceel behorende beerput teruggevonden. Helaas ligt de helft ervan in een deel van het terrein dat momenteel nog niet beschikbaar is. De diameter bedraagt 3,20 m, de put is opgemetseld uit breuksteen, formaat ?x14x7 cm. Hoewel de koepel was ingeslagen, zijn de stortkoker en de vier ribben van het gewelf nog wel te zien. Het vondstmateriaal bestaat overwegend uit grijs- en roodbakkend en een enkel fragment slibversierd aardewerk. Een bijzondere vondst is een fragment van een bronzen Christusfiguur met email. Het betreft een 5,4 cm hoog gekroond hoofd van Christus, hoogstwaarschijnlijk een product uit Iimoges en daterend uit de 14de eeuw.

Post-Middeleeuwen
De ontwikkeling vanaf de tweede helft van de 16de eeuw is langs de Groenestraat archeologisch moeilijk te volgen, aangezien dit deel buiten het onderzoeksgebied valt. Verondersteld mag worden dat de bebouwing langs de Groenestraat zich inmiddels meer verdicht en opschuift naar de huidige rooilijn. Een aanzet hiervoor kwam reeds bij de beschrijving van perceel III naar voren, waarbij de bebouwing al in de eerste helft van de 16de eeuw langs de rooilijn lag.

Ontwikkeling van de bebouwing in de tweede helft van de 16de tot de 17de eeuw
De ontwikkeling van de bebouwing op de achterterreinen en langs de Eligenstraat is goed te volgen. In de tweede helft van 16de eeuw verschijnt er naast gebouw I een tweede gebouw (III). Dat heeft een grondplan van 5,5x4,5 m, baksteenformaten van 25x13,5x6 cm (tienlagenmaat 68 cm) en metselwerk in kruisverband. Aan de noordzijde is nog een deel van het opgaande werk bewaard gebleven in een tuinmuur. In de muur bevinden zich de resten van een schouw en met name de sleuf van een houten onderbalk van een waarschijnlijk in vakwerk uitgevoerde schoorsteenmantel en een dichtzetting van de stookplaats. De helft van deze schouwresten is echter verstoord door recente nieuwbouw. Wel konden nog de stookvloer en het fundament van een 17de-eeuwse schouwwang worden teruggevonden. In de 17de eeuw wordt de schouw verldeind en verschijnt ernaast een bakstenen bedsteekelder; sporen van inhakkingen in de muur wijzen op een houten bovenbouw. Gezien het relatief ldeine oppervlak van het huis en de grootte van de schouw, is hier wellicht sprake van een keuken voor gebouw I. In de 17de eeuw zal het geheel tot kamerwoning verbouwd zijn.

Overzicht van de bebouwing en percelering in de 16de en 17de eeuw.

Aan gebouw 1I wordt in de 17de eeuw een kelder toegevoegd en wordt de achtergevel één meter in zuidelijke richting opgeschoven en in steen uitgevoerd. Tegen de 16de-eeuwse scheidingswand verschijnt een schouwen even zuidwestelijk wordt een nieuwe beerput aangelegd. In deze tijd wordt het gebouw in minimaal twee wooneenheden gesplitst.

De ontwikkeling van de bebouwing in de 17de eeuw

Van de eerder genoemde middeleeuwse percelen wordt in de loop van de 17de eeuw een strook, variërend van 13 tot 14 m, langs de Eligenstraat afgescheiden en bebouwd. Aangezien hierbij de oude perceelsstructuur deels nog herkenbaar bleef, zal het initiatieftot deze ontwikkeling bij de eigenaren van de percelen hebben gelegen.

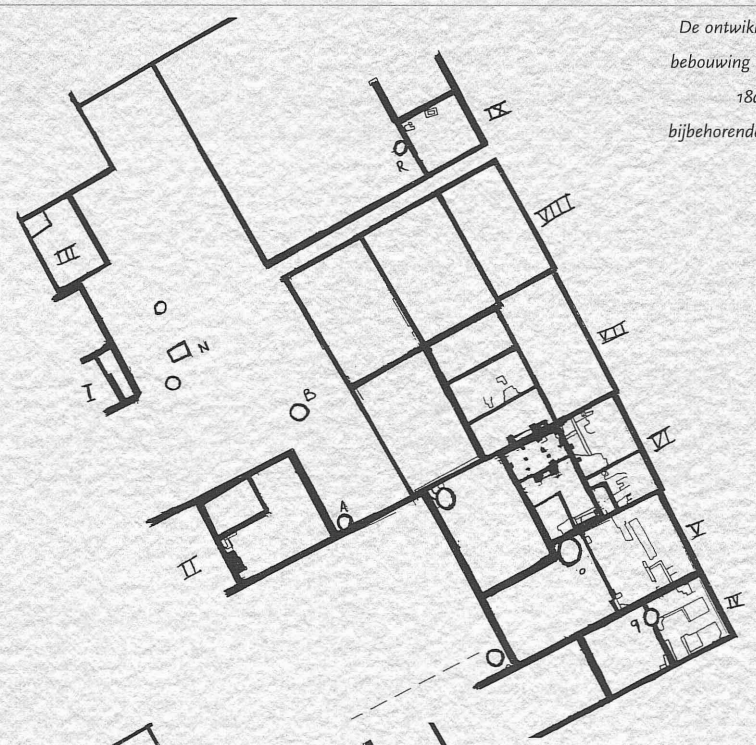
Dit verschijnsel treedt het eerst op bij perceel lIl: een strook van 14 m wordt middels een tuinmuur van de rest van het perceel gescheiden. De muur heeft steenformaten van 24XI2X5 cm, een tienlagenmaat van 59 cm en is gemetseld in leemspecie. Deze ontwikkeling zal in de eerste helft van de 17de eeuw hebben plaatsgevonden. Het deel aan de Eligenstraat wordt in drie afzonderlijke erven afgescheiden. Langs de straat komen kort na elkaar drie kamerwoningen tot stand (IV, V en VI). Alleen van IV kon een deel van de voorgevel worden getraceerd; bij de overige panden zijn die gereconstrueerd met behulp van kadastrale gegevens. Gebouw IV had een oppervlak van 4x5 m en had geen onderverdeling in aparte ruimtes. De oorspronkelijke vloer, die nog grotendeels aanwezig is, bestaat uit roodbald<ende ongeglazuurde plavuizen van het formaat 18xI8x2 en 19xI9xI,5 cm en vertoont verschillende fasen van herstel. De schouw is niet meer te traceren door een latere bedsteekelder, maar lag waarschijnlijk tegen de achtergevel.

Op het achtererf bevindt zich de bij deze kamerwoning behorende beerput. Door het tussentijds ledigen van deze beerput in latere tijden, is er geen 17de-eeuws materiaal meer aanwezig. Het naastgelegen huisje V vertoont eenzelfde opzet en zal ongeveer gelijktijdig zijn gebouwd. De oppervlakte van deze woning is iets groter; 4x7 m. Van de oorspronkelijke indeling is door latere bouwfasen weinig meer over. Het derde huisje in de rij (VI) is met zijn 7x5,5 m het grootst in oppervlak. Opvallend is dat het I,S m dieper is dan het andere en ook dat het achterliggende erf deels inspringt op het erf van V. Ook de indeling wijkt af; er zijn nu twee ruimtes te onderscheiden. Een kleine onderkelderde ruimte van 2,5x5,5 m met een vloer van IJsselsteentjes was mogelijk een spoelkeuken met voorraadkelder. Hiernaast ligt een grotere ruimte van 4,5x5,5 m. Deze was betegeld met bruin- en groengeglazuurde plavuizen (II,5xII,5x2 cm) en was voorzien van een haard, waarvan de stookvloer is teruggevonden. Achter op het erf is de bij deze woning behorende beerput aangetroffen.

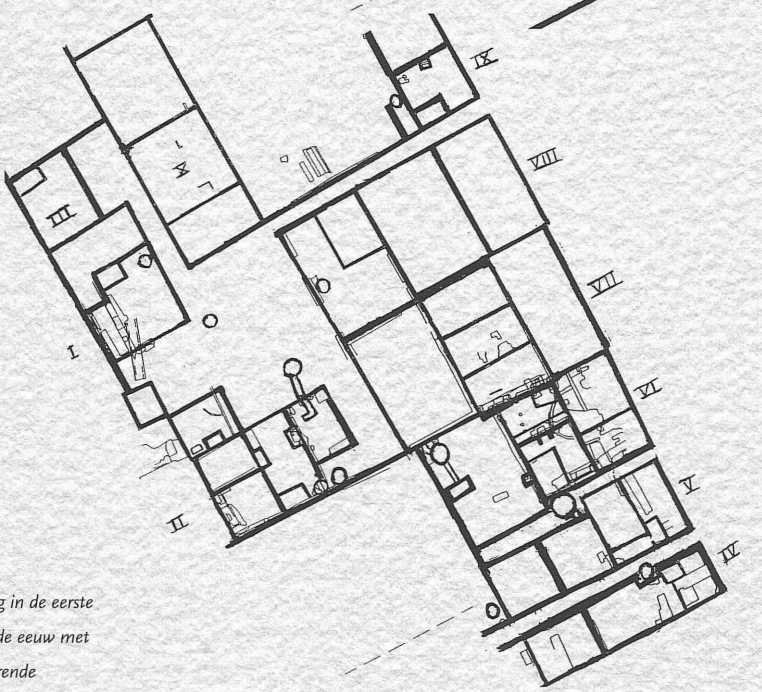
Zoals boven beschreven werd de middeleeuwse bebouwing in de loop van de

r7de eeuw voor een deel gesplitst. Perceel I en 11 worden dan ook samengevoegd en opnieuw verkaveld. Achter de voormalige middeleeuwse bebouwing ontstond een binnenplaats, waaraan de door splitsing van I en 11 ontstane woningen lagen. De binnenplaats was begrensd door de tuinmuren van de erven van de woningen die in deze periode langs de Eligenstraat ontstonden.
Grenzend aan perceel 111 werden in het midden van de r7de eeuw twee huizen (VII en VIII) gebouwd met ieder een oppervlak van 8,5x6 m. Bij de opgraving konden van deze huizen alleen de achtererven en achtergevels onderzocht worden. Er is weinig te vertellen over hun indeling. Gezien de grootte zullen het bescheiden woonhuizen zijn geweest en op de achtererven bevonden zich ook hier weer beerputten. Direct naast het erf van huis VIII bevond zich een smal steegje, dat toegang gaf tot de eerder genoemde binnenplaats. Die is waarschijnlijk toegankelijk geweest door een poortje. In een nabijgelegen puinkelder werd een zandstenen sluitsteen gevonden, mogelijk afkomstig van dit poortje. Deze sluitsteen heeft een versiering in hoogreliëf, een kop van een putti in lijstwerk. Direct ten westen van het steegje zijn nog de resten van twee kamerwoninkjes aangesneden. Opvallend is dat zij op een groot en gemeenschappelijk erf lagen.

De ontwikkeling van de bebouwing in de r8de eeuw
Rond r700 is de situatie compleet veranderd ten opzichte van die uit de r6de eeuw. De oude percelen zijn grotendeels gesplitst. Langs de Eligenstraat is een aaneengesloten bebouwing ontstaan en op het terrein tussen deze straat en de Groenestraat is een bebouwde binnenplaats tot stand gekomen, die via een steeg toegankelijk was.
In de r8de eeuw treedt er een toenemende verdichting op in de bebouwing. Huis IV wordt vergroot en uitgebreid met een kamer en tevens wordt het erf met een aantal meters uitgebreid. De huizen Ven VI worden verdubbeld in grootte. Huis VI heeft nu vier kamers, waarvan twee met een schouw, één met een voorraad- en één met een bedsteekelder. De individuele ontwikkeling van deze voormalige kamerwoningen doet veronderstellen dat de huisjes in deze tijd zijn verkocht aan particulieren.
Huis VII en VIII ondergingen eenzelfde ontwikkeling; ook hier werden de woningen verdubbeld in oppervlak. Huis VIII werd zelfs met een in bloemreliëf versierde ldokgevel verrijkt. In de met afbraakpuin volgestorte kelder op het perceel van huis VIII zijn hiervan fragmenten aangetroffen. Alleen kamerwoning IX onderging geen noemenswaardige wijzigingen.
Het hierboven geschetste roept een redelijk welvarend beeld op, wat ook naar voren komt uit enkele vondsten uit de beerputten en kelders uit deze periode. Met name beerkelder N op het binnenterrein is hiervan een goed voorbeeld. De inhoud is te dateren in het laatste kwart van de r8de eeuwen geeft een gevarieerd beeld van de materiële cultuur uit deze tijd. Het materiaal bestaat uit diverse bor-

De ontwikkeling van de bebouwing in de 17de en 18de eeuw, plus bijbehorende beerputten.

De ontwikkeling in de eerste helft van de 19de eeuw met de daarbijbehorende beerputten

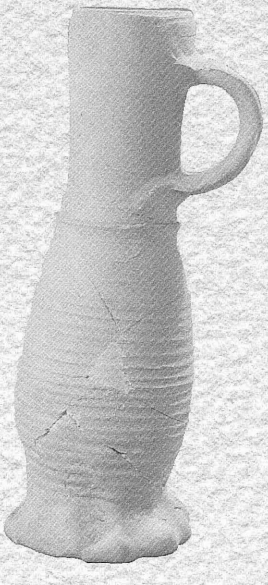
den Nederrijns, faience, majolica en *creamware.* Verder zijn schaaltjes, kommen en bordjes van Chinees en Engels porselein gevonden, naast kookpotten, kannen, voorraadpotten en ander kookgerei van rood- of witbakkend aardewerk en steengoed.
Het voert te ver om in het bestek van deze rapportage dit materiaal uitvoerig te behandelen. Toch is het illustratief voor het gemiddeld huishouden uit deze tijd. Het illustreert bovendien de overgang van ambachtelijk naar industrieel vervaardigde voorwerpen. Zo valt bijvoorbeeld op dat de meeste industrieel vervaardigde objecten afkomstig zijn uit Engeland.

De ontwikkeling in de periode 1800-1850
In de periode rond 1800-1850 treedt een verdere verdichting op in de bebouwing en een splitsing van de percelen. Opvallend zijn de erg kleine woningen met zeer lichte constructies die in deze periode verschijnen. Het gaat vaak om éénsteens muurtjes, die vaak niet dieper gefundeerd zijn dan tot net onder het vloerniveau. Langs de Eligenstraat worden de huisjes IV,V en VI verder gesplitst en de achtererven volgebouwd. De bebouwing daarop was toegankelijke via een smal doodlopend steegje. Van deze zogenoemde sloppen zijn er twee teruggevonden. In de sloppen bevond zich steeds één beerput, die voor acht wooneenheden was bestemd. Op foto's uit het begin van de 20ste eeuw is te zien dat zich op het einde van zo'n slop een blok van vier gemeenschappelijk te gebruiken secreten bevond.
Bij de naastgelegen percelen VII en VIII vindt ook een verdere uitbreiding van de bebouwing plaats. Aangezien beide gebouwen niet geheel onderzocht konden worden, is niet duidelijk of deze ook verder zijn gesplitst. Bij gebouw VII kan dit wel verondersteld worden, aangezien het achterste deel nu ook een haard krijgt. Gebouw VIII wordt uitgebreid met een ruime onderkelderde ruimte op het achtererf.
Het binnenterrein achter gebouw I en 11 krijgt ook een andere aanblik. Gebouw I wordt deels gesloopt en gesplitst. De kelder in het rechterdeel wordt vernieuwd en oostelijk verschijnt een ommuurd binnenplaatsje met waterkelder. Het linkerdeel wordt een apart huisje met schouwen bedsteekelder. Een opmerkelijke vondst in dit huisje zijn de restanten van een wateroven. Dit was een rond gemetselde oven waarop een grote ketel werd geplaatst waarin water werd gekookt. Tot in het begin van de 20ste eeuw waren er lieden - waterkokers - die een buurt van gekookt water voorzagen: zo blijkbaar ook hier in de Eligenstraat. Ten zuiden van dit huisje bevond zich een rechthoekig gebouwtje met een goot van geglazuurde plavuizen, die op een daarnaast gelegen beerput afvoerde. Het gebouwtje diende waarschijnlijk gemeenschappelijk voor een aantal secreten van de omwonenden. Gebouw I wordt ook voor een deel gesloopt, waarna er twee huisjes voor in de plaats komen; gebouw 111 blijft in opzet ongewijzigd. Direct ten zuiden hiervan

Een schubbeker, Romeins, 2de eeuw

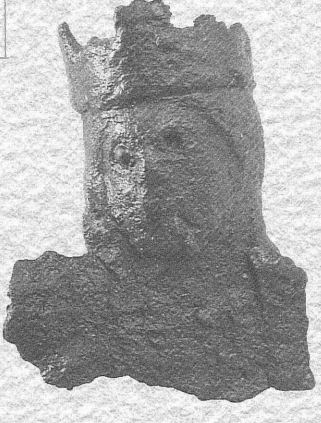

Siegburg kannetje, 14de-eeuws

Faience kwispedoor uit het midden van de 18de eeuw

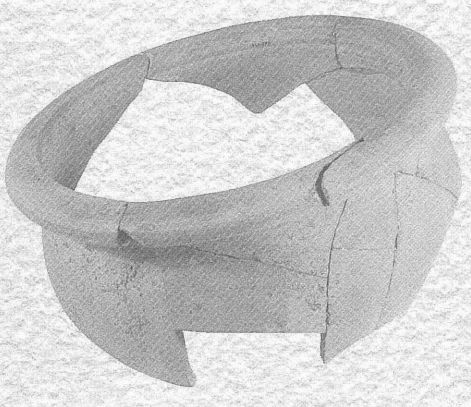
Fragment van een crucifix. Brons met emaille, Limoges 14de eeuw

Beslagstuk in de vorm van een harpij in brons, uit de 13de of 14de eeuw

Steengoed kan, Westerwald uit de 17de eeuw

Een Romeinse ruwwandige pot uit de 1ste of 2de eeuw

verschijnen ook weer drie huisjes (X). Daarvan is echter weinig bewaard gebleven, aangezien de bouw van een latere matrassenfabriek het terrein verstoord heeft. De binnenplaats krijgt het karakter van een hofje met aan de oostzijde een slop.
In de 19de eeuw krijgt de Eligenstraat de aanblik van een dichtbevolkt binnenstadswijk met sloppen, steegjes en plaatsjes en wordt bewoond door arbeidersgezinnen en ldeine ambachtslieden. In deze setting van slecht gebouwde woningen en bedenkelijke hygiëne zullen in het midden van de 19de eeuw veel slachtoffers zijn gevallen door epidemieën als cholera, die toen de kop opstaken.

Conclusie

Het archeologisch onderzoek aan de Eligenstraat heeft veel gegevens opgeleverd, die voor een belangrijk deel in bovengaande rapportage zijn neergeslagen. In het voor de binnenstad relatief grote oppervlak dat is onderzocht, kon een aantal verschijnselen dat eerder in de zuidelijke stad was waargenomen, nu op groter schaal en meer gedetailleerd onderzocht worden.
Zo is er meer ldaarheid ontstaan over het fenomeen en de datering van het zogenaamde vegetatieniveau. Duidelijk is gebleken dat het in de omgeving van de Eligenstraat gaat om een akkerlaag uit de tweede helft van de 2de eeuw. Het zou zinvol zijn om de gegevens van deze laag uit andere opgravingen in de binnenstad hiermee te vergelijken. Dan kan waarschijnlijk ook uitsluitsel gegeven worden of er hier sprake is van één en hetzelfde fenomeen.
Ten aanzien van de Romeinse tijd is het beeld van de percelering en periodisering ook verder verduidelijkt. Zo zijn er drie perioden te onderscheiden, de 1ste eeuw, de tweede helft van de 2de eeuwen de 3de eeuw. Opvallend is de wijziging in oriëntering in de tweede helft van de 2de eeuw.
Het is opmerkelijk dat er van de 3de eeuw tot aan de nde eeuw een onderbreking is in de bewoning ter plaatse. Aanwijzingen voor een vroegmiddeleeuwse percelering, zoals die verondersteld wordt voor de zuidelijke binnenstad, zijn nog niet gevonden. Van de nde tot de 14de eeuw geven de sporen nog steeds een agrarisch beeld. Dat verandert pas rond 1400 wanneer de eerste stenen bebouwing langs de Groenestraat ontstaat. In tegenstelling tot wat tot nu toe werd aangenomen, is dit geen bebouwing van een achterafstraatje tussen de Nieuwegracht en de Lange Nieuwstraat, maar die van ambachtslieden in meer goede doen.
De stedelijk ontwild<eling van het gebied tussen de Groenestraat en de Eligenstraat tussen 1400 en 1850 is eveneens duidelijk in beeld gekomen. Hierbij valt zowel de verdichting in de bebouwing op, als de economische terugval in het gebied.

Literatuur

• C.A.M. van Rooijen en H.L. Wynia, 'Utrecht-Zuidelijke binnenstad', in: D.H. Kok, S.G. van Dockum en F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1994-1995 (Utrecht 1998) 103-124

UTRECHT ❖ Grave van Solmsstraat R. VAN DER MARK

Vanaf 28 tot en met 3 oktober 2000 is er een proefonderzoek uitgevoerd op een toekomstig bouwterrein aan de Grave van Solmsstraat. Dit geschiedde direct na de sloop van de voormalige school Grave van Solmsstraat 6. Het pand werd slechts tot het maaiveld gesloopt om eventuele archeologische resten niet te beschadigen. Om die reden zouden de putringen waarop het gebouw was gefundeerd pas verwijderd worden, nadat de archeologische waarde van het terrein was bepaald.
Het terrein was gelegen direct ten noordoosten van de Josephkerk aan de Draaiweg en had een grootte van 30X25 m. Uit kartografisch onderzoek is gebleken dat hier tot aan het begin van de 19de eeuw een versterkt huis heeft gestaan, mogelijk direct ten westen van en deels onder de kerk. Dit huis komt reeds voor op kaarten uit 1630 en zou mogelijk de residentie van Graaf van Solms zijn geweest.

Doelstelling en methode

Het onderzoek was met name gericht om de archeologische waarde van het terrein te bepalen. Daarbij was vooral van belang of zich nog resten in de bodem bevonden die in relatie te brengen zijn met de aanwezigheid van een versterlct huis.
Als methode van onderzoek werd gekozen voor proefsleuven, waarvan er vijf zijn gegraven. De sleuven hadden een lengte tussen de 14 en 24 m en een breedte tussen de I,S en 3 m. Vier van de vijf sleuven waren noord-zuid georiënteerd en één sleuf oost-west.

Historische en geomorfologische achtergrond van **het gebied**

Tot het begin van de 20ste eeuw behoorde het gebied rond de Grave van Solmstraat tot het onbebouwde buitengebied van de stad. Het ligt **in** het oude stroomgebied van de Vecht, die vóór de I2de eeuw met een bocht om de oostkant van de oude stad liep. Gezien de blokvormige verkaveling rond deze Vechtloop is het mogelijk dat een deel van het gebied al voor de I2de eeuw ontgonnen is.
Een deel van de oude topografie is thans nog te herkennen, zoals in de Draaiweg en de Van der Mondestraat die vroeger de Kwal<eldijk vormde. Op een 16de-eeuwse kaart staat nabij de Draaiweg een gebouw afgebeeld met diverse bouwdelen en een traptoren. Verondersteld wordt dat het hier gaat om een riddermatig huis, dat in relatie staat tot de Graaf van Solms.
Daar het gebied ligt in het voormalige stroomgebied van de Vecht bestaat de ondergrond uit rivierldeiafzettingen en uit ldei-op-veen achter de stroomgordel in de komgronden.

Resultaten

Tijdens het proefonderzoek zijn geen sporen gevonden die zouden kunnen wijzen op de aanwezigheid van een versterlct huis. De wel gevonden afval- en puin-

kuilen dateren voornamelijk uit de 17de en 18de eeuw. Een oost-west lopende greppel halverwege sleuf 2 is mogelijk middeleeuws, hier werd één scherfje Andenne-aardewerk aangetroffen.
De grondsporen tekenden zich af op 0,40 cm boven NAP, dit is ca ra cm onder het niveau van de kruipruimte van het gesloopte pand. De meeste sporen zijn niet afgewerkt met uitzondering van een rechthoekige kuil van 4,50x4 m. De bovenste halve meter bestond uit bouwpuin. Daaronder bevond zich een mestvulling. De kuil was gegraven in het veen. Wegens instortingsgevaar is de coupe van de kuil niet getekend.
Het vondstmateriaal bestond uit spijkers, twee messen (waarvan een met een benen heft), roodbakkend aardewerk, witbaldeend aardewerk, steengoed, majolica en bot. Een merkwaardige vondst tussen het botmateriaal betrof twee menselijke schedeldakjes. Het aardewerk was in hoofdzaak huishoudelijk van aard op enkele loodwitpotjes van roodbakkend aardewerk na.

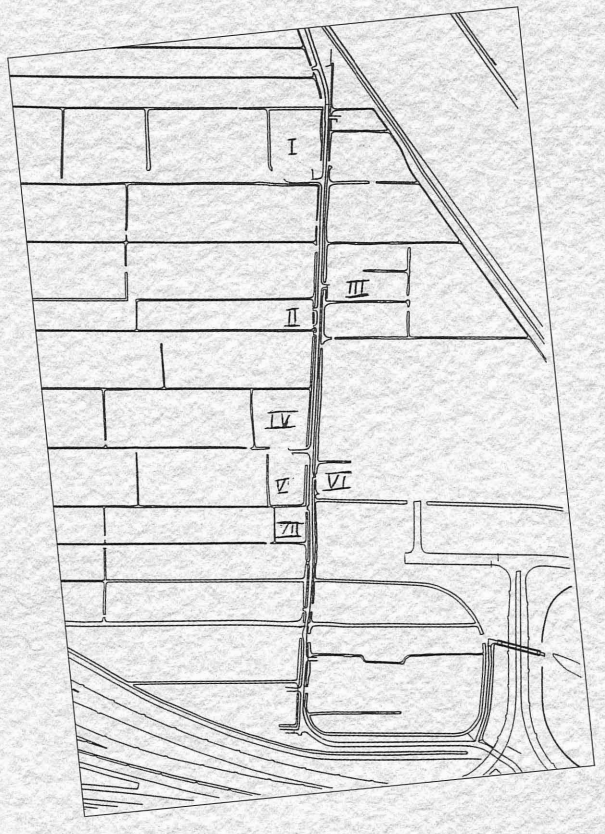
Op grond van het vondstmateriaal is de kuil te dateren in het begin van de 17de eeuw. Vergelijkbare loodwitpotjes zijn ook gevonden aan de Lauwerecht. Daar worden de potjes gedateerd in de 19de eeuw. Gezien de boven beschreven kuil, komen ze dus ook al voor in het begin van de 17de eeuw. Mogelijk is het afval afkomstig uit het nabij gelegen Lauwerecht waar de aanwezigheid van loodwitindustrie bekend is.

Conclusie

Het proefonderzoek aan de Grave van Solmsstraat heeft geen aanwijzingen gegeven voor de aanwezigheid van een versterkt huis. Mogelijk moet dit huis gezocht worden nabij de St Josephkerk aan de Draaiweg. De vondst van loodwitpotjes geeft wel een aanwijzing voor ambachtelijke activiteiten in de directe omgeving, te weten de fabricage van verf. De aangetroffen sporen geven geen aanleiding voor verder archeologisch onderzoek en/of eventuele beschenning van het terrein.

Een loodwitpotje uit het begin 17de eeuw

Archeologische vindplaatsen langs de Groenewoudsedijk

UTRECHT .:. Groenewoudsedijk R. VAN DER MARK

In mei 2000 is er een proefonderzoek uitgevoerd naar mogelijke middeleeuwse huisplaatsen langs de Groenewoudsedijk in de polder Papendorp. Dit onderzoek is uitgevoerd door middel van twaalfproefileuven. Bij het selecteren van de terreinen is de huidige verkaveling, die reeds uit de Middeleeuwen dateert, als uitgangspunt genomen. De verwachting was dat de middeleeuwse bewoning geconcentreerd aan de kop van de gestrekte percelen zou liggen, als een lint langs de Groenewoudsedijk, die de ontginningbasis van het gebied vormde. Deze percelen zijn vaak nog te herkennen aan een sloot die het perceel aficheidt van de rest van de kavel. De meeste van deze percelen zijn tot op recente datum bebouwd geweest en liggen voornamelijk aan de westzijde van de Groenewoudsedijk.

Een dergelijk verschijnsel is reeds eerder aangetroffen bij waarnemingen in het gebied Galekop in Nieuwegein. In dit gebied, dat tot hetzelfde ontginningsblok behoort, bleek eveneens dat de bewoning uit de ontginningsperiode (I2de eeuw) op de kop van de percelen was gelegen. Hier waren de percelen echter aan de westzijde van de ontginningskade (de Galecopperdijk) gelegen.
De proefsleuven zijn steekproefsgewijs op de tussenliggende percelen gegraven, zowel aan de oost- als aan de westzijde van de Groenewoudsedijk. Bij het proefonderzoek zijn zeven archeologische vindplaatsen aangetroffen. De oudste, I2de-eeuws, dateert uit de ontginningsfase, daarnaast zijn vier 13de- en 14de-eeuwse vindplaatsen getraceerd en twee 17de-eeuwse.

Vindplaats I
Op het meest noordwestelijke perceel aan de Groenewoudsedijk dat onderzocht is, zijn drie sleuven aangelegd. Slechts aan de oppervlakte werden enkele middeleeuwse scherven gevonden. Concrete bewoningssporen zijn aangetroffen in het zuidelijk deel van het perceel en dateren uit de 17de eeuw. Dit deel van het terrein is echter deels verstoord door sloop van de daar aanwezige bebouwing.
In het noordelijk deel is een merkwaardige greppelstructuur en een aantal grote kuilen waargenomen. Mogelijk gaat het hier om zandwinningskuilen uit de 14de eeuw. Voor de waargenomen greppelstructuur kon op basis van de gegevens van het proefonderzoek geen verklaring worden gegeven. De structuur van het perceel is nog intact, het gaat om een kopperceel dat door een sloot is afgesloten van een gestrekte kavel.

Vindplaats 11
Deze vindplaats is gelegen op een vrij smalle kavel aan de westzijde van de Groenewoudsedijk. De kop van dit perceel is rond 1900 gesplitst, waarna er twee woningen zijn gebouwd. Op dit perceel zijn twee sleuven gegraven. De sloop van

de bebouwing heeft hier relatief weinig verstoringen achtergelaten. In het ongestoorde vlak tekende zich in de zware klei sporen af die bestonden uit kuilen en greppels met veel 14de-eeuws materiaal. Op het zuidelijk deel van het perceel werd ook een enkel 13de-eeuws spoor waargenomen, dit deel was echter door de sloop van vroegere bebouwing verstoord. In het westen werd in de getrokken sleuven nog de sloot aangetroffen die het perceel oorspronkelijk afsloot van de rest van de kavel. Het gaat hier om een kopperceel dat sedert de 13de en 14de eeuw bewoond is geweest.

Vindplaats 111

Vindplaats 111 is gelegen ten oosten van de Groenewoudsedijk waar tot voor kort de 17de-eeuwse boerderij Groenewoud stond. Op dit perceel zijn geen sporen van vóór de 17de eeuw aangetroffen. Wel aangetroffen zijn de resten van een hooiberg en van een 17de- en 18de-eeuwse afvalkuil.
Het terrein is pas in de 17de eeuw bebouwd geraakt, de erfindeling zal in die periode ook zijn huidige vorm hebben gekregen. Door de sloopwerkzaamheden is de archeologische waarde van het terrein nihil.

Vindplaats IV

Deze vindplaats is gelegen ten westen van de Groenewoudsedijk en bevindt zich op een wat groter kopperceel. Het perceel was ten tijde van het onderzoek al grotendeels onder het zand van een wegcunnet verdwenen. Op ca 40 cm onder het maaiveld werd een vuile fosfaatrijke bewoningslaag met veel aardewerk aangetroffen. De bewoningslaag had een dikte tussen 38 en 40 cm. Het aangetroffen aardewerk bestond overwegend uit Paffrath en Andenne en dateert uit de I2de eeuw.
Aangezien het om een proefonderzoek ging, is er niet tot het niveau van de grondsporen gegraven. Wel dagzoomden zich door deze bewoningslaag enkele greppels en kuilen. Het lijkt hier te gaan om de resten van een ontginningshoeve uit de I2de eeuw.

Vindplaats V

Vindplaats V is gelegen direct naast vindplaats IV. Ook dit kopperceel, dat iets ldeiner was dan het hierboven genoemde perceel, was al grotendeels verdwenen onder het zand. De proefsleuf is precies op de zuidelijke rand van het perceel aangelegd. Een bewoningslaag is niet aangetroffen. Wel is een aantal sporen in de vorm van kuilen en greppels gevonden, waarin fragmenten van een kogelpot werden aangetroffen.

Vindplaats VI

Deze vindplaats is gelegen aan de oostzijde van de Groenewoudsedijk. Naast een aantal grote kuilen waaruit 14de-eeuws materiaal tevoorschijn kwam, zijn hier

geen overtuigende bewoningssporen aangetroffen. Het terrein was deels verstoord, door de sloop van een boerderij enkele jaren terug.

Vindplaats **VII**
Vindplaats VII is gelegen naast vindplaats V en is het derde en kleinste van de drie koppercelen die hier naast elkaar lagen. Het vlak in de proefsleufbestond uit humeuze tot venige ldei, waarin slechts één spoor werd waargenomen. Dit spoor betrof een smalle lemige baan van ca 30 cm breed met 13de-eeuws materiaal. Mogelijk gaat het hier om een standgreppel.

Conclusie
Bij het proefonderzoek is een aantal vindplaatsen waargenomen. Vier van deze vindplaatsen dateren uit de Middeleeuwen. De meest ongeschonden vindplaats dateert uit de I2de eeuw, de tijd waarin het gebied werd ontgonnen.

UTRECHT .:. **Hamburgerstraat** R. VAN DER MARK

Op 29 en 30 mei 2001 heeft er een archeologisch proefonderzoek plaatsgevonden op het terrein van de voormalige rechtbank aan de Hamburgerstraat. Het onderzoek was erop gericht om te kijken ofhet noodzalzelijk zou zijn om tot een uitgebreidere opgraving over te gaan indien er nieuwe bouwplannen zouden worden uitgevoerd. De verwachtingen waren hooggespannen, de oude rechtbank staat immers op het terrein van de nde-eeuwse Paulusabdij. Bovendien liggen de resten van het Romeinse castellum ook niet al te ver van deze plaats vandaan. Al met al vielen de resultaten niet tegen. Zo bleek een deel van het 19de-eeuwse Krammgebouw te rusten op een Isde-eeuws fundament, dat een onderdeel was geweest van de middeleeuwse abdij.
Op de verdiepte binnenplaats kwam aan de noordoostzijde een concentratie tufsteen aan het licht. Bij deze brokstulzken werden elzenhouten paaltjes aangetroffen met een diameter van 4 tot 10 cm. In zuidoostelijke richting werd wederom tufsteen puin aangetroffen, zij het zonder elzenpaaltjes. Vijf meter naar het westen werd een putje gegraven om de grondopbouw beter te kunnen bekijken. Er bleek een zavelig ldeipaldzet aanwezig te zijn dat na 26 cm werd gevolgd door een 34 cm diepe donkergrijze kleilaag met veel houtskool en Romeins aardewerk. Mogelijk gaat het om een oud maaiveld uit de Romeinse tijd. Onder deze laag bevond zich een 12 cm dildze uitspoelinglaag van fosfaatrijke zanderige zavel waarna het natuurlijke zand volgde.
Gezien de historische waarde van de plek en de tijdens het proefonderzoek aangetroffen archeologische sporen zal het noodzalzelijk zijn bij eventuele bouw-

activiteiten eerst archeologisch onderzoek te doen. De werkzaamheden in en aan het complex worden overigens nauwkeurig gevolgd door bouwhistoricus Hein Hundertmark.

literatuur

• H.L. de Groot en M. Montforts, 'Korte Nieuwstraat', *Archeologische en Bouwhistonsche Kroniek Gemeente Utrecht* 1982, 64-72

UTRECHT .:. Hardebollenstraat R. VAN DER MARK

Op 25 september 2001 werd tijdens rioolwerkzaamheden in de Hardebollenstraat door een archeoloog meegekeken. Zodoende werd er weer een tipje van de sluier opgelicht over de ondergrond in dit gebied waar de Voorstraat zijn merkwaardige bocht maakt. Het bleek dat onder het wegcunnet een relatief dunne ophoginglaag van 40 à 50 cm aanwezig was. Deze laag kwam wat de samenstelling betreft overeen met de ophoginglaag die op de Voorstraat en de Neude is aangetroffen. De Hardebollenstraat bevindt zich echter in de randzone van deze ophoginglaag. Deze randzone volgt globaal gezien de lijn Hardebollenstraat richting het Vleeshuis aan de Voorstraat en verder naar het Kintgenshaven.
Onder deze ophoginglaag bleek in de Hardebollenstraat vette blauwgrijze klei aanwezig te zijn. Waarschijnlijk betreft het een geulvulling van een rivierloop. Aangezien het natuurlijke zand bij het Vleeshuis op 0,8 m onder het maaiveld zit en meer naar het oosten, bij het Janskerkhof, zelfs soms tot op het maaiveld, valt te veronderstellen dat de Voorstraat op de rand van een oude oeverwal is gelegen.

UTRECHT .:. Hogeweide J.S. VAN DER KAMP

Ten westen van Utrecht verrijst sinds enkele jaren onder de naam Leidsche Rijn de grootste VINEX-locatie van Nederland. Als gevolg van de bouw van ca 31.000 woningen en alle bijbehorende infrastructuur en voorzieningen vindt op grote schaal bodemverstoring plaats, waardoor het archeologische bodemarchief wordt bedreigd. Aangezien de Leidsche Rijn grotendeels is gelegen op de stroomrug van de Oude Rijn (en stroomruggen over het algemeen een hoge archeologische potentie bezitten), werd er begin jaren '90 een archeologische kartering, inventarisatie en waarderend booronderzoek uitgevoerd (Haarhuis/Graafstal 1993). Er werden vele archeologische vindplaatsen aangetroffen, waarvan een deel inmiddels is opgenomen in één van de archeologische monumenten. Een belangrijke

laat-middeleeuwse vindplaats van de archeologische kartering bevindt zich direct ten westen van de Hogeweide en strekt zich uit over een afstand van 275 m. De vindplaats wordt door de RAAP-onderzoekers gedateerd in de nde tot en met 13de eeuw. In 2001 zijn twee archeologische proefonderzoeken uitgevoerd op percelen ten westen van de Hogeweide. Hieruit bleek dat het betreffende laat-middeleeuwse bewoningslint veel groter is en een langere periode bestrijkt dan tot dan toe bekend was. Een ca 60m brede strook met bewoningssporen volgt de Hogeweide over een lengte van ca 1 km. De twee proefonderzoeken hebben niet alleen nieuw licht geworpen op de omvang en de datering van de bewoning, maar hebben eveneens het bijzondere karakter daarvan verduidelijkt.

Proefonderzoek ten **noorden** van **boerderij De Hoef**

Het eerste proefonderzoek werd uitgevoerd in maart 2001 op een perceel direct ten noorden van de nog bestaande boerderij De Hoef. Dit perceel zal in de toekomst onderdeel gaan uitmaken van de grootscheepse bouwactiviteiten rond de verlegging van de rijksweg A2 in westelijke richting. Het nieuwe tracé van de snelweg is in 2000 door RAAP onderzocht door middel van een boor- en karteringsonderzoek (zie elders in deze Kroniek). Op perceel LR 20 werden door de RAAP-onderzoekers nederzettingssporen aangetroffen, die zij dateerden in de Romeinse periode of Vroege Middeleeuwen. Vanwege de toekomstige bedreiging van deze nederzettingssporen heeft het ABC het archeologische proefonderzoek uitgevoerd.

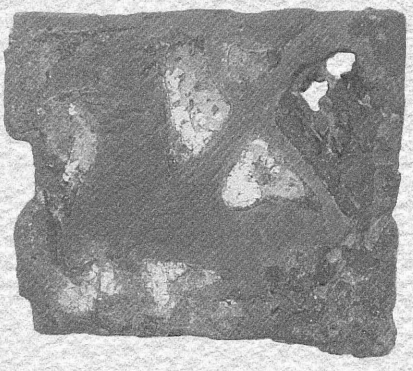
Verspreid over twee percelen werden negen sleuven van 2 m breedte aangelegd. Er werden vele archeologische sporen aangetroffen in een ca 60 m brede strook direct tegen de Hogeweide aan. Deze sporen dateren niet uit de Romeinse periode of de Vroege Middeleeuwen, maar behoren tot het laatmiddeleeuwse bewoningslint, dat reeds bekend was langs het zuidelijk deel van de Hogeweide. De oudste sporen dateren waarschijnlijk uit de I2de eeuwen bevinden zich min of meer centraal op het perceel. De sporen uit deze vroegste periode bestaan uit enkele paalkuilen en een greppel. Omdat de proefsleuven smal waren, werd slechts een klein deel van de paalkuilen waargenomen. Daarom kan vooralsnog op basis van de paalkuilen geen boerderijplattegrond gereconstrueerd worden. Het lijkt echter aannemelijk dat er in deze eeuw bewoning is geweest op of in de directe omgeving van het onderzochte perceel. Afgezien van de paalkuilen werd er ook een greppel uit de I2de eeuw aangetroffen. Deze lijkt het boerderijperceel aan de westzijde te hebben begrensd. De greppel loopt min of meer parallel aan de Hogeweide. Het is goed mogelijk dat de Hogeweide reeds in deze eeuw bestond. Dit verklaart bovendien waarom het bewoningslint de Hogeweide volgt. Het aangetroffen I2de-eeuwse aardewerk bestaat uit scherven van Paffrath, Pingsdorf, Andenne en kogelpot.

De hoeveelheid 13de-eeuwse sporen is ldeiner dan die uit de voorafgaande eeuw.

Alleen in de sleuf aan de noordzijde van het perceel werden sporen uit die periode aangetroffen, namelijk twee kuilen en een mogelijke greppel. Het aardewerk uit deze drie sporen bestaat afgezien van kogelpotaardewerk uit scherven protosteengoed. Opvallend in deze laatste categorie zijn de fragmenten van twee veldflessen. Vlakbij deze vindplaats werden in een bouwvoor twee 13de-eeuwse penningen gevonden. Een derde 13de-eeuwse penning werd aangetroffen in de vulling van een 14de/1sde-eeuwse greppel. Twee van de penningen werden geslagen in Utrecht, de derde in Deventer. De opvallendste 13de-eeuwse vondst is afkomstig uit een 14de/1sde-eeuwse greppel aan de oostzijde van het perceel. Hier kwam een zogenaamde Limoges-gesp aan het licht. De Franse stad Limoges was in de Middeleeuwen bekend om zijn dure, emaille-versierde voorwerpen, die hoofdzakelijk voor de 'kerkelijke' markt werden vervaardigd. De gespen uit Limoges waren meer wereldlijk van karakter dan bij voorbeeld het altaarbeslag, de schrijnen en de processiekruizen die er werden vervaardigd, maar zouden toch wel eens in eerste instantie met geestelijken in verband gebracht kunnen worden. Tot nu toe was er slechts één vondst van een Limoges-gesp op Nederlandse bodem bekend, namelijk in de buurt van Zutphen (Groothedde 1996).

De 13de-eeuwse rijkdom zoals die naar voren komt uit de penningen en de Limoges-gesp, lijkt zich in de 14de en 1sde eeuw doorgezet te hebben. In een brede greppel aan de zuidzijde van het perceel werden namelijk twee plavuizen en twee kloostermoppen aangetroffen, daterend uit de eerste helft van de 14de eeuw. Een in steen opgetrold<en gebouw in deze periode in het buitengebied is een zeer grote zeldzaamheid en duidt dan ook op een meer dan gemiddelde rijkdom. Daar komt bij dat met name de plavuizen vanwege hun hoge kwaliteit duiden op steenbouw met een grote mate van luxe. Mgezien van de hierboven vermelde greppel, werden ook aan de oost- en noordzijde van het perceel enkele 14de/1sde-eeuwse sporen aangetroffen, waarschijnlijk greppels. Het ontbreken van funderingsresten, uitbraaksleuven en/of overige bewoningssporen doet vermoeden dat de steenbouw niet op dit perceel gezocht moet worden. Mogelijk bevond deze zich op het erf van boerderij De Hoef.

Na afloop van het proefonderzoek bleken er meer nieuwe vragen te zijn ontstaan dan dat er beantwoord konden worden. Waarom ontstond er in de 12de eeuw langs de Hogeweide een langgerekt bewoningslint? Wat was de betekenis van de 13de-eeuwse rijkdom, zoals die met name uit de zeldzame Limoges-gesp spreekt? Waarom ontstond er reeds in de eerste helft van de 14de eeuw steenbouw en waaruit bestond deze? De lijst met vragen zou tijdens het tweede proefonderzoek in eerste instantie alleen nog maar toenemen. Bij het uitwerken van dit tweede onderzoek bleken de historische bronnen echter een zeer aannemelijke verlda-ring te bieden.

De 13de-eeuwse Limoges-gesp die werd gevonden

Het erotische insigne dat in een laat-middeleeuwse greppel werd aangetroffen

Het tweede proefonderzoek

In het najaar van 2001 werd bekend dat op drie percelen ten zuidwesten van de Hogeweide tijdelijke voorzieningen aangelegd zouden gaan worden. Deze percelen bevinden zich zo'n 300 m ten noordwesten van het hierboven beschreven onderzoeksgebied. Aangezien de aanleg van de tijdelijke voorzieningen ongetwijfeld gepaard zou gaan met de nodige bodemverstoring, werd een proefonderzoek noodzakelijk geacht. Op het zuidelijke perceel zouden mogelijk sporen uit de periferie van een Merovingische nederzetting aanwezig kunnen zijn. Deze nederzetting werd in 1999 gedeeltelijk opgegraven ten zuiden van sportpark Ter Weyde (zie de *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999). Op de overige twee percelen zouden sporen van het laatmiddeleeuwse bewoningslint aangetroffen kunnen worden. Er waren namelijk enkele aanwijzingen dat dit lint zich in noordwestelijke richting verder uitstrekte dan het onderzoeksterrein.

Het tweede proefonderzoek werd uitgevoerd in het najaar van 2001. Op het zuidwestelijke perceel werd slechts één, mogelijk Merovingisch, spoor aangetroffen, terwijl het middelste perceel slechts post-middeleeuwse greppels bevatte. Op het perceel direct langs de Hogeweide werden daarentegen vele sporen aangetroffen, daterend van de 12de tot en met zeste eeuw. De oudste sporen kwamen aan het licht in de noordhoek van het perceel. Er werden vele paalkuilen aangetroffen, op basis waarvan een deel van een boerderijplattegrond gereconstrueerd kan worden. Waarschijnlijk werd de oostelijke lange wand van de boerderij aangetroffen. De boerderij lijkt op de Hogeweide georiënteerd geweest te zijn en moet op basis van het aardewerk in de paalkuilen in de 12de eeuw gedateerd worden. Er werden geen sporen gevonden die met zekerheid als 13de-eeuws gedateerd kunnen worden, alhoewel de aanwezigheid van enkele proto- en bijna-steengoedscherven lijkt te betekenen, dat er in deze eeuw wel activiteiten hebben plaatsgevonden op het onderzochte perceel.

Kort na 1300 begon waarschijnlijk een nieuwe fase in de bewoning. De vondst van diverse kloostermoppen, geglazuurde daktegels en plavuizen uit het begin van de 14de eeuw duidt er op, dat er reeds in deze jaren een in steen opgetrokken boerderij is gebouwd. Deze boerderij heeft waarschijnlijk tot ca 1500 bestaan, om vervolgens te worden vervangen. Van de 14de-eeuwse boerderij werd tijdens het proefonderzoek geen spoor teruggevonden, maar waarschijnlijk was deze gelegen op dezelfde plek als zijn 16de-eeuwse opvolger. Er werden drie sporen uit de periode 1300-1500 aangetroffen. Het belangrijkste spoor is een noord-zuid georiënteerde greppel, die in twee van de proefsleuven werd waargenomen. De greppel kent een aftakking richting het westen en bevatte in totaal 330 vondsten, waaronder een erotische insigne. Waarschijnlijk heeft deze greppel het boerderijerf aan de westzijde omgeven. Een ander spoor uit deze periode is een kuil, waaruit een zeldzaam loden afgietsel van een pijlgewicht afkomstig is.

Rond 1500 werd de 14de-eeuwse boerderij om onbekende reden afgebroken en

vervangen. De nieuwe boerderij - bekend onder de naam De Hoogeweide - zou blijven bestaan tot in 1959, om in dat jaar in het kader van een grootscheepse ruilverkaveling te worden gesloopt. Het is aannemelijk dat de nieuwe boerderij groter was dan zijn voorganger en het boerderijerf werd in deze periode dan ook vergroot. De westelijke perceelsgreppel werd gedempt en zo'n 12 m westelijker werd een nieuwe gegraven. Deze werd in slechts één proefsleuf waargenomen, zodat de exacte situering ervan niet bekend is. In de vulling van de greppel werd ondermeer een tinnen leeuwtje aangetroffen, dat mogelijk onderdeel van een zoutvaatje heeft gevormd. De boerderij werd in 1959 grondig gesloopt en vermoedelijk zijn zelfs de funderingen volledig verwijderd. In één van de proefsleuven werd een uitbraaksleuf aangetroffen, die achteraf blijkt te behoren tot de noordelijke wand van het stalgedeelte. In de sleuf ernaast werd een uitbraakspoor gevonden, dat in verband gebracht kan worden met de zuidelijke wand van de boerderij. Daarnaast werd een stenen fundering aangetroffen van een bijgebouw. De fundering was gemaakt van 16de-eeuwse ldoostermoppen. Mogelijk dateert het bijgebouw van na deze eeuwen werd er gebruik gemaakt van hergebruikte stenen. Op een kadasterkaart uit 1832 werd dit bijgebouw niet meer weergegeven, maar zijn twee andere bijgebouwen afgebeeld. Deze bijgebouwen, waarover thans weinig bekend is, zouden in gebruik blijven tot 1959.
Rond 1650 vond wederom een herinrichting van het erf plaats. De greppel werd gedempt en vervangen door een westelijker gelegen exemplaar. Deze greppel kende aan de noordzijde een dwarsgreppel. Deze dwarsgreppel werd reeds rond 1750 gedempt, terwijl het overige deel tot 1959 in gebruik zou blijven. In de greppel werden de restanten van een latrine uit de periode ca 1650-1750 gevonden, die boven de greppel gestaan moet hebben.

Drie Utrechtse kapittels

Bij het uitwerken van dit laatste proefonderzoek bleken er veel overeenkomsten met het eerdere proefonderzoek langs de Hogeweide te bestaan, zoals het ontstaan van de bewoning in de I2de eeuw, de eerste fase van steenbouw in het eerste kwart van de 14de eeuw, het luxe karakter van de steenbouw zoals die spreekt uit de daktegels en plavuizen en de rijkdom die uit de materiële cultuur naar voren komt. Van de vele vragen die beantwoord dienden te worden, was de belangrijkste die naar de reden van de vroege, luxe en omvangrijke steenbouw op deze plek zo ver buiten de stad. Wie waren er rijk en invloedrijk genoeg om dit boerderijlint tot ontwikkeling te brengen? Het antwoord op deze vraag werd gevonden in een artikel over de Utrechtse stadsvrijheid (Immink 1942). In dit artikel worden namelijk diverse historische bronnen aangevoerd, waaruit blijkt dat het deel van de Hogeweide ten (zuid)westen van de weg de Hogeweide van oudsher heeft behoord tot drie Utrechtse kapittels, namelijk van St Pieter, St Marie en Oudmunster. Het boerderijlint langs de Hogeweide ligt dus volledig op

kapittelgrond. Dergelijke ldoosterordes bezaten vaak grote hoeveelheden grond, waarvan een aanzienlijk deel rond de stad Utrecht was gelegen. De grond werd in delen verpacht, waartoe de kapittels een centraal gelegen uithof bouwden, van waaruit zij hun bezittingen actief beheerden. Een uithof bestond over het algemeen uit een boerderij, die wat betreft luxe en afmetingen de overige boerderijen overtrof.
De oudste kaart waarop het buitengebied ten westen van Utrecht met enige detail is weergegeven, is de kaart van Specht uit 1696. Hierop zijn langs de Hogeweide (en binnen de grenzen van het kapittelgrondbezit) drie boerderijen afgebeeld. Het betreft de gesloopte boerderij De Hoogeweide, de nog bestaande boerderij De Hoef en een onbekende, waarschijnlijk reeds lang verdwenen boerderij. De veronderstelling dat deze drie boerderijen op de kaart van Specht geïdentificeerd moeten worden als de uithoven van de drie kapittels, geeft een antwoord op vele ontstane vragen. De kapittels mogen vanwege hun grote rijkdom namelijk in staat worden geacht, om reeds aan het begin van de 14de eeuw een in steen opgetrokken luxe boerderij te bouwen. Ook de rijkdom zoals die uit de materiële cultuur naar voren komt, is in kapittelverband goed te begrijpen. Zo is het mogelijkerwijs geen toeval dat de enige andere tot nu toe in Nederland gevonden Limoges-gesp, eveneens afkomstig is van een boerderijerf in kapittelbezit.
Wanneer het boerderijlint langs de Hogeweide inderdaad bestaat uit drie kapitteluithoven (en een reeks van tussenliggende pachtersboerderijen?), zal dat bij een toekomstige opgraving een extra dimensie geven. Hopelijk zullen we zicht krijgen op onder meer de manier waarop kapittels hun landerijen beheerden, de wijze waarop de agrarische productie was ingericht en de luxe levensstijl van de kapittelleden.

Boerderij De Hoogeweide
Vervolgonderzoek naar de in 1959 gesloopte boerderij bracht enkele foto's aan het licht. Eén van de laatste bewoners beweerde dat de boerderij uit de 17de eeuw stamde, maar een datering kort na 1500 leek aannemelijker. Het Utrechts Archief bleek vijf foto's te bezitten, die in het jaar van de sloop waren gemaakt door dhr. Storm van Leeuwen, destijds medewerker van de plaatselijke commissie voor de ruilverkaveling Vleuten. Twee foto's tonen de boerderij enkele maanden voor de sloop, de overige drie foto's werden gemaakt toen slechts het keldergewelf van de opkamer nog overeind stond. De RDMZ bleek bovendien in het bezit van bouwkundige opnameschetsen van De Hoogeweide, gemaakt in januari 1959. Op de foto's en tekeningen staat een grote en vooral statige boerderij afgebeeld. De vorm, indeling, ldoostermopformaten en de gotische sleutelstu1d<en in de opkamer laten zien dat de boerderij kort na 1500 gebouwd moet zijn. Recent onderzoek van boerderijen rond Utrecht heeft duidelijk gemaakt, dat De Hoogeweide voor wat betreft grondplan in een bestaande traditie past. Het

Foto van de vroeg 16de-eeuwse boerderij De Hoogeweide uit februari 1959, twee maanden voor de sloop

monumentale karakter en de luxe van de gebruikte materialen lijken vooralsnog echter onovertroffen. Ook dit is in overeenstemming met de interpretatie van De Hoogeweide als een kapittel-uithof. Hopelijk zal toekomstig archeologisch en historisch onderzoek meer duidelijkheid brengen over de bewoningsgeschiedenis van dit interessante gebied.

Literatuur
- M. Groothedde, 'Een Limoges-gesp op erve Garwerdinck', in: *Leesten en Eme. Archeologisch en historisch onderzoek naar verdwenen buurschappen bij Zutphen* (Wageningen 1996) 15°-151
- RF.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering,* RAAP-rapport 80 (Amsterdam 1993)
- P.W.A. Immink, 'De stadsvrijheid van Utrecht', in: *Opstellen aangeboden aan Prof Jhr. Dr.* D. G. *Rengers Hora Siccama,* (Utrecht 1942)

UTRECHT .:. Jacobskerksteeg R. VAN DER MARK

Na een melding op 8 augustus 2000 van de vondst van een put tegen het koor van de Jacobikerk is de situatie ter plaatse in ogenschouw genomen. De put was in het zicht gekomen door inzakking van de koepel na hevige regenval. De put had een diameter van 1,90 m en de steenformaten bedroegen 30x14x6 cm. De put kan gedateerd worden in de 14de eeuw. Opmerkelijk is de ligging vlak tegen het koor van de Jacobikerk. De put is dan ook ouder dan het uit de 15de eeuw daterende koor. In de put bevonden zich menselijke knekels.

UTRECHT ❖ Keulsekade/Billitonkade R. VAN DE MARK

In mei 2001 werden tijdens de sanering van een voormalige olieopslag tussen de Keulsekade en de Bilitonkade de overblijfselen aangetroffen van twee bunkers uit de Tweede Wereldoorlog. Van beide bunkers was de bovenzijde reeds eerder gesloopt maar onder de grond bleken ze nog tot op een diepte van 1,50 m bewaard gebleven. Aan de buitenzijde bestonden ze uit 80 cm dik gewapend beton, aan de binnenzijde afgewerkt met een éénsteens bakstenen muur. Verder waren er nog betonnen toegangstrappen en banken aanwezig. De bunkers zijn gesloopt.

UTRECHT Lauwerecht R. VAN DER MARK

Tijdens werkzaamheden voor de aanleg van een kelder aan de Lauwerecht, ten westen van de Van der Hoeve kliniek, werd door de aannemer een hoeveelheid misbaksels aangetroffen. Dat was niet zo verwonderlijk omdat in 1974 op de plaats van deze kliniek een pottenbakl<erscentrum uit de tweede helft van de 14de eeuw is opgegraven. Na een waarneming ter plaatse werd door de archeologen besloten het terrein op te graven, wat gebeurde tussen 24 en 26 juli 2001. De meest in het oogspringende vondst was een greppel die grotendeels met zoutwaterschelpen was gevuld. Ten oosten van deze greppel bevonden zich enkele elkaar oversnijdende kuilen en een puinkuiltje die allemaal 15de-eeuws aardewerk en schelpengruis bevatten. In een paar kuilen die meer naar het oosten lagen, werd ook nog een grote hoeveelheid tufsteenpuin aangetroffen. Een mogelijke verklaring voor de aanwezigheid van de schelpen en het tufsteen is dat hier in de Middeleeuwen een kalkbranderij gevestigd is geweest.
Naast de sporen van een eventuele kall<branderij is op het noordoostelijke deel van het terrein nog een 17de-eeuwse kelder gevonden, waarvan de wanden waren gebouwd uit 'misbaksel plavuizen'. Duidelijke sporen van pottenbakkersactiviteiten zijn overigens niet aangetroffen.

Literatuur
• A. Bruijn, *Pottersvuren langs de Vecht; aardewerk rond 1400 uit Utrecht* (Rotterdam 1979)

UTRECHT Ledig Erf R. VAN DER MARK

Op het braakliggende terrein ten westen van de Muntsteeg, in de hoek van de Gansstraat en het Ledig Erf is op 31 mei en 1 juni 2001 een archeologisch proefonderzoek uitgevoerd. Het doel van het onderzoek was een beter inzicht te verkrijgen in de eventuele aanwezigheid van archeologische en bouwhistorische sporen aldaar. De verwachtingen waren redelijk hoog gespannen: al in de Middeleeuwen was ter hoogte van deze plek bewoning waaronder het laatmiddeleeuwse Joostengasthuis. De onderzoekswerkzaamheden werden echter ernstig bemoeilijkt door de aanwezigheid van vele kabels en leidingen. Toch zijn er voor het proefonderzoek drie sleuven gegraven: één in het verlengde van de Gansstraat, een tweede in noordelijke richting haaks op de eerste en één in de richting van de Muntsteeg. Aangezien het een proefonderzoek betrof, is er alleen gegraven tot de eerste archeologische sporen in het zicht kwamen.
In de eerste sleuf aan de zijde van de Gansstraat bleek de bovenste 1 à 1,50 m te bestaan uit opgebracht zand met veel leidingen. De fundamenten van de voor-

malige voorgevel- en rooilijn bleken echter nog aanwezig. Naast Gansstraat 5 werd een kelder met tongewelf aangetroffen. De overblijfselen vielen te dateren tussen de 17de en 19de eeuw.
De bodem in de tweede sleufbleek eveneens te bestaan uit ongeveer 1,50 m opgebracht zand met daaronder een 40 cm dikke laag verrommelde grond, die werd gevolgd door een ophogingslaag van donkergrijze klei met veel puin en her en der wat brandplekken. Het puin bestond uit kloostermop- en plavuisfragmenten. Deze ophoging dateert waarschijnlijk uit de Late Middeleeuwen.
Na 5 m in noordelijke richting te hebben gegraven, werd besloten om met de kraan een proefputje te graven om zo meer inzicht te verkrijgen in de stratigrafie van het terrein. Onder ca 1,50 m opgebracht zand en 40 cm verrommelde grond bestond de bodemopbouw opnieuw uit een ophogingslaag van donkergrijze klei met puin en enkele brandplekken. Deze 1,15 m dikke middeleeuwse ophoging werd gevolgd door een 40 cm dikke laag van fosfaatrijke zavelige klei, die op zijn beurt weer werd gevolgd door een kleipakket met zandbaantjes. Op een diepte van 3,05 m beneden maaiveld bevond zich het natuurlijke zand. In de rest van de tweede sleuf, die nog tot 14 m in noordelijke richting werd doorgetrokken, deden zich geen noemenswaardige veranderingen voor.
Haaks op de tweede sleuf werd een derde aangelegd, die liep in de richting van de Muntsteeg. Na 8 m is het werk echter gestaakt daar de hoeveelheid kabels en leidingen het werk onmogelijk maakte. Voor zover kon worden onderzocht, is ook in deze sleuf de ophogingslaag aangetroffen samen met wat 19de-eeuws funderingswerk, dat vermoedelijk behoorde tot de achterbebouwing van de huizen die aan de Gansstraat hebben gestaan.
Het proefonderzoek aan het Ledig Erf heeft geen directe sporen van het Joostengasthuis en andere middeleeuwse bebouwing opgeleverd. Wel is aangetoond dat er archeologische overblijfselen vanaf de Late Middeleeuwen nog aanwezig zijn. Vooraf aan de geplande bouwactiviteiten zal echter een archeologische opgraving moeten worden uitgevoerd.

UTRECHT .:. lucasbolwerk R. VAN DER MARK

In de periode tussen 17 en 21 januari 2000 is een archeologisch proefonderzoek gedaan op het Lucasbolwerk. Het werd uitgevoerd in verband met het haalbaarheidsonderzoek voor een ondergrondse parkeergarage.
Ter plaatse is tussen 1577-1579 een aarden bolwerk aangelegd. Samen met het Lepelenburg was dit één van de vijf aarden bolwerken die in het laatste kwart van de 16de eeuw in het kader van de stadsverdediging werden aangelegd. Tussen 1721 en 1722 werd op dit bolwerk het Suikerhuis gebouwd, waarin een suikerraf-

finaderij gevestigd was. In r844 werd in het Suikerhuis een tegelbakkerij gevestigd. In r867 werd het huis gesloopt, waarna het oorspronkelijke bolwerk werd omgevormd tot park als onderdeel van het uit r834 daterende Zocherplantsoen.
De belangrijkste vragen bij het onderzoek waren: bevinden zich ter plaatse van de geplande parkeergarage nog resten van de r3de-eeuwse stadsmuur en zo ja, waar precies? Bevat het terrein nog resten van het rond rs80 aangelegde bolwerk? Zijn er nog resten van de vroeg-industriële activiteiten terug te vinden?
Bij het onderzoek zijn twee proefsleuven gegraven. Sleuf r (afmetingen 2X2S,SO m) lag in het plantsoen voor de ingang van de schouwburg en liep tot aan het fietspad langs het Lucasbolwerk. Sleuf 2 lag ter hoogte van Lucasbolwerk 8 en liep vanaf het asfalt 30 m oostwaarts het park in.
Er kon vastgesteld worden dat het terrein bij de aanleg van het park ca r,so mis opgehoogd. Daarbij werden zowel de stadswal als de grachtberm ter plaatse rond r834 omgevormd tot een langwerpig plantsoen. Na demping in r8S9 bleef de middenzone van de gracht tussen het bolwerk en de stad nog geruime tijd als een laagte bestaan. Gezien het verhardingsmateriaal dat hier werd aangetroffen, liep hier ooit een pad.
In de richting van de schouwburg werd een vrij grote verstoring waargenomen, die lijkt samen te hangen met de sloop van het Suikerhuis in r867. Enkele meters verder werden de restanten gevonden van het aardlichaam en van de insteek van de gracht van het bolwerk. Het talud van de gracht was hier deels vergraven door een grote kuil met misbaksels en klei van de tegelbakkerij, die tussen r844 en r8so in het Suikerhuis was gevestigd. Tussen dat afval bevonden zich ook veel fragmenten natuursteen, onder andere een laat r6de-eeuwse renaissance-console van trachiet, die mogelijk afkomstig is van de poort van het bolwerk.
Op een niveau van 0,40 m onder de kuil (2,20 m onder maaiveld) werd de bakstenen kademuur van het bolwerk aangetroffen. Op ca 0,80 m lag de muur op een eiken plaat waaronder nog zeker twee lagen baksteen volgden. De diepte van de muur, die mogelijk op palen gefundeerd was, kon niet bepaald worden. Aan de bovenkant was de muur deels weggekapt. Er liep een aarden talud overheen, dat doorliep tot aan een houten beschoeiing van zware palen en planken van 40 cm breed met een afdeklat van 20X20 cm. De beschoeiing is tot een diepte van r,20 m getraceerd en dateert uit de r8de eeuw.
Tussen de beschoeiing, r,20 m westelijk van de kademuur, lag afval van de voormalige raffinaderij van het Suikerhuis. Het betrof fragmenten van mallen om suikerbroden te fabriceren, die in de tweede helft van de r8de eeuw zijn te dateren. Dit geeft tevens de datering van de beschoeiing aan.
De oostelijke oever van de II,SO m brede gracht had een bakstenen talud dat sterk naar de gracht afliep. Er konden geen sporen van de eigenlijke kade of beschoeiing van de gracht worden vastgesteld. De zone voor het talud is in het onderzoek overgeslagen in verband met de ter plaatse liggende kabels en een riool van gres-

De 16de-eeuwse kademuur van het bolwerk. In het profiel is nog een 19de-eeuwse afvalkuil van een tegelbakker te zien.

buizen. **In** sleuf 2 werd de beschoeiing van de gracht aan de stadszijde wel vastgesteld en wel op een diepte van 2,40 m. Deze beschoeiing bestond uit houten planken met om de 50 cm twee houten palen. Boven de beschoeiing bevonden zich twee lagen van tegen elkaar gestapelde daktegels die als bekleding van het talud kunnen worden gezien.
De 13de-eeuwse stadsmuur is bij het onderzoek niet aangetroffen en de zone waar het tracé van de muur kon worden vermoed, kon maar zeer ten dele worden onderzocht. De mogelijkheid bestaat nog dat de muur onder het asfalt van het Lucasbolwerk ligt.
Er is vastgesteld dat zich op de plaats van een eventueel te bouwen parkeergarage nog een aanzienlijk archeologisch bodemarchief bevindt. Daarbij gaat het onder meer om een deel van de middeleeuwse stadsbuitengracht en resten van het uit de 16de eeuw daterende bolwerk. Daarnaast zijn ook resten gevonden van vroeg-industriële activiteit uit de 18de en 19de eeuw, namelijk van een suikerraffinaderij en een tegelbakkerij. Het is waarschijnlijk dat zich op het terrein ook nog resten van de opstallen van deze industrieën bevinden.

UTRECHT ❖ Mariastraat 12 R. VAN DER MARK

Tussen 27 november 2000 en 12 januari 2001 heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden achter Mariastraat 12 en Steenweg 42-44. Deze twee panden liggen in een van de oudste delen van de binnenstad waar al eerder, bij graafwerkzaamheden in 1938 achter Steenweg 42-44, sporen uit de Vroege Middeleeuwen (aardewerk en mogelijk enkele begravingen) en de Romeinse tijd (aardewerk en een waterput) werden aangetroffin. Aangezien het desbetreffende perceel in het noordoosten aan het huidige opgravingsterrein grenst, bestond de hoop dat tijdens het onderzoek eveneens materiaal uit de Romeinse tijd zou worden aangetroffen.

Door de aanwezigheid van kelders en muren was het bij geen van de drie aangelegde sleuven mogelijk een goed bodemprofiel over langere afstand te verkrijgen. Door een aantal 'kijkgaatjes' en grondboringen ter plaatse kon evenwel een redelijk beeld van de stratigrafische opbouw van het terrein worden gevormd.
De eerste relevante waarneming werd gedaan in sleuf 2 in het uiterste noordwesten van het terrein, waar de eerste 1,10 m onder het maaiveld bestond uit een puinvulling van een aldaar gelegen kelder. Onder deze keldervloer volgde een vlijlaag en een ouder vloerniveau, die tezamen een pakket van 37 cm dik vormden en, gezien het materiaal, te dateren zijn in de 17de en 18de eeuw. Daaronder volgde een ophogingspald<et op 2,26 m boven NAP, bestaande uit 14de-eeuws en ouder materiaal. Dit pald<et bedekte de fundering van een huis van omstreeks

13°0, dat rond 1470 werd gesloopt. Het is niet uitgesloten dat deze ophoging met de verbreding en ophoging van de Mariastraat in 1353 heeft samengehangen of met de sloop van bovengenoemd huis.
Naast dit huis zijn de resten van een steegje met een keienbestrating aangetroffen, dat het maaiveldniveau van vóór 13°0 markeert. Dat maaiveld lag op 2,15 m boven NAP oftewel: 1,58 m beneden het huidige maaiveld. Onder deze oude bestrating bevond zich een donkergrijs kleipakket met houtskool en kleine puindeeltjes. Dit pakket was door middel van een boring tot 1,05 m boven NAP te volgen. Het was niet mogelijk om met de boor de natuurlijke ondergrond te bereiken, omdat steeds weer op versnijdingen van naastgelegen muurwerk werd gestoten.
In sleuf 4, in de noordoostelijke hoek van het terrein, deed zich een tweede mogelijkheid voor om meer over de opbouw van de ondergrond te weten te komen. Tot 1,70 m boven NAP was de bodem door muurwerk en een grote 14de-eeuwse puinkuil verstoord. Hierna volgde een laag van 24 cm donkergrijze klei met veel houtskool, een weinig mortel en stukjes baksteen. Daaronder bevond zich een laag verrommelde zavelige klei met houtskool, die door een zwartgrijze venige laag met baksteenfragmenten van 12 cm dikte werd afgewisseld. Aan de onderkant van deze laag, net in de zavel, bevond zich een Pingsdorf scherf. Op 0, 74 m boven NAP bevond zich scherp natuurlijk zand. Net boven het zand lag een laagje van 5 cm donkere klei met bot, bronsfragmenten en Pingsdorf aardewerk:.
Samenvattend blijkt uit de opbouw van de bodem dat het terrein ten dele op een oeverwal is gelegen en dat de oudste menselijke activiteiten tot de nde eeuw teruggaan.

Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen
In tegenstelling tot wat er verwacht werd, zijn op het terrein geen grondsporen uit de Romeinse tijd of de Vroege Middeleeuwen aangetroffen. Het is niet aannemelijk dat de sporen in de loop der eeuwen zijn opgeruimd, dan zou immers meer materiaal als opspit zijn aangetroffen. Waarschijnlijker is dat het terrein in deze periodes net buiten het bewoonde areaal heeft gelegen. Toen in de nde eeuw de Mariastraat als verbindingsweg naar de Steenweg werd aangelegd, zal het onderzochte gebied deel zijn gaan uitmaken van de handelswijk Stathe. De nde- en I2de-eeuwse sporen geven echter geen duidelijk beeld. Dit komt door de diepe ligging van de sporen en door verstorende activiteiten van latere datum, zoals de aanleg van kelders.

De periode voor 1476
Goed te volgen is daarentegen de ontwikkeling die het terrein doormaakt vanaf de 13de eeuw tot aan het laatste kwart van de 15de eeuw, wanneer het perceel in

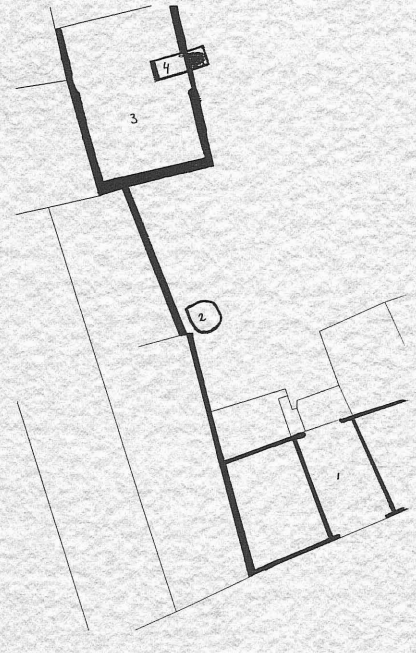
Overzicht van de opgraving, met daarop de resten van het 13de-eeuwse huis en de 15de-eeuwse beerput

handen komt van Evert Zoudenbalch. Evert Zoudenbalch (1423-15°3) was een telg uit een vooraanstaand Utrechts geslacht en maakte een glanzende carrièrre binnen de kerk. Hij staat bekend als de stichter van het Burgerweeshuis.
Het gaat om een tuinmuur met een steenformaat van 7,5xI5x3I cm en een 5-lagenmaat van 43 cm, te dateren in de late I3de eeuw. Deze oost-west lopende muur behoorde bij een perceel dat op de Mariastraat was georiënteerd. Rond 13°0 werd op dit perceel een groot pand gebouwd, waarvan in sleuf 2 de noordoostelijke hoek is teruggevonden. Het aangetroffen muurwerk heeft steenformaten van 7XI4,5/I5x29,5/30 en een 5 lagenmaat van 41,5 cm. Wanneer er vanuit wordt gegaan dat het gebouw met de voorgevel aan de Mariastraat stond, heeft het waarschijnlijk een afmeting gehad van 5,57xI5 m. Gezien de aanzet van een tongewelf is het gebouw onderkelderd geweest. In de 14de eeuw is het gebouw 1,70 m in westelijke richting uitgebreid met een balkvak van 1,20 m.
Direct aan de noordzijde van het pand, parallel aan de I3de-eeuwse tuinmuur, zijn de restanten van een steegje teruggevonden dat een breedte had van I,IO à 1,20 m en met veldkeien was bestraat. Het kwam uit op de Mariastraat en liep oorspronkelijk waarschijnlijk door tot aan de Donkerstraat. In de I4de eeuw werd het deels afgesloten door een uitbreiding van het perceel Steenweg 42-44, waarvan een deel van een 14de-eeuwse tuinmuur is teruggevonden (4). De steenformaten waren 7XI4x30 cm en de 5-lagenmaat 40 cm.
Omstreeks 14°° werd aan de Mariastraat aan de noordzijde van de steeg een groot zaalhuis gebouwd, dat later nog werd uitgebreid met een achterhuis (5 en 7). Dit gebouw, nu Mariastraat IO, is nog grotendeels aanwezig. Tijdens de opgraving is een deel van de funderingsaanleg van de zuidelijke gevel vrij gelegd. Uit bouwhistorisch onderzoek bleek, dat deze zuidgevel tot volle hoogte bewaard is gebleven en in eerste opzet drie kloostervensters had op de eerste verdieping. Bij het verdwijnen van de steeg en de bouw van een poort-torencomplex omstreeks 1474, werden deze vensters dichtgezet. Waarschijnlijk werd rond die tijd ook het achterhuis toegevoegd.
Van een tweede bouwwerk uit omstreeks 1400 werd een deel aan de oostzijde van het terrein opgegraven (6). Het gaat daarbij om de noordwesthoek van een pand dat op een achterterrein heeft gestaan. Het aangetroffen muurwerk zal zich tot in de naast het opgravingsterrein gelegen percelen hebben uitgestrekt. Het gaat om zwaar opgaand muurwerk van 74 cm dik en steenformaten van 7XI4x30cm en een 5-lagenmaat van 38 cm. Het is opmerkelijk dat een deel van het muurwerk in het verlengde van de zuidzijde van de steeg ligt, die na de 14de eeuw kennelijk nog een belangrijke rol heeft gespeeld als erfafscheiding.

De periode 1464-1630
Tussen 1464-1474 ging het onderzochte terrein deel uitmaken van de noordwestelijke hoek van het bezit van Evert Zoudenbalch. In een korte periode vonden

Reconstructie van de situatie rond 1400, geprojecteerd op de huidige kadastrale ondergrond

Reconstructie van de situatie rond 1476.

grote veranderingen plaats. Het pand Mariaplaats 10 bleef bestaan, maar dat uit 13°0 werd gesloopt, de steeg verdween en het terrein werd opgehoogd. Aan de Mariastraat verrees de hierboven al genoemde poorttoren met aan weerszijden een kamerwoning (thans Mariastraat 30, 28 en 12). De bouw kan op grond van dendrodateringen kort na 1474 worden geplaatst. In dit poort-torencomplex is uitgebreid bouwhistorisch onderzoek verricht. Over de grote hoeveelheid nieuwe gegevens en inzichten die dat onderzoek heeft opgeleverd, zal ter zijner tijd worden bericht.

Achter het bouwdeel Mariastraat 12 is een uit dezelfde periode daterende beerput teruggevonden, gevuld met puin. Een oorspronkelijke functie als waterput valt uit te sluiten, omdat de put voor een deel gebouwd werd op de resten van het gebouw uit 13°0, waardoor contact met het grondwater was uitgesloten.

Ook de begrenzing van het perceel werd in deze periode gewijzigd. Het perceel Steenweg 42-44 werd ingekort, waarna op die plek een langwerpig gebouw werd gebouwd. Een deel daarvan hoort nu bij Donkerstraat 13 een ander gedeelte is opgegraven en bestaat ten dele uit hergebruikte 14de-eeuwse moppen van het formaat 7xI4,5x30 cm. Verder is hier nog een restant van een lemen vloer aangetroffen en een beerput. Mogelijk is het een stal en/of dienstgebouw geweest.

Het door Evert Zoudenbalch verworven bouwblok bleef tot 1630 intact. In de tussenliggende periode deden zich, althans ter plaatse van het onderzoeksgebied, geen noemenswaardige veranderingen voor.

De periode 163°-1938

Omstreeks 163° was het geslacht Zoudenbalch in mannelijke lijn uitgestorven, waarna een deel van het complex, samen met het huis aan de Donkerstraat, in het bezit kwam van het Rooms-Katholieke Weeshuis. Het overige bezit werd in verschillende percelen verdeeld en verkocht, waaronder het gedeelte dat is opgegraven. Het pand Donkerstraat 13 werd in vier kameren opgesplitst. Twee ervan zijn bij de opgraving aangetroffen. Van de ruimtelijke indeling is weinig teruggevonden, op enkele restanten van plavuizen vloerniveaus uit de 17de en I8de eeuwen twee voorraadkeldertjes uit het begin van de I9de eeuw na. Aan het einde van de I7de en in de I8de eeuw werd het terrein tot aan Mariastraat 12 volgebouwd. Direct achter de bovengenoemde kameren werd een vijfde gebouwd (3) met een afmeting van 5,80 bij 5,40 m. Deze woning had een kelder met tongewelf met een oppervlakte van 3,50 bij 5,40 m.

Het laatste bouwdeel kwam aan het einde van de I7de en het begin van de I8de eeuw tot stand. Hiervan is de kelder teruggevonden met een afmeting van 4,60 bij 8 m en 2,10 m diep. De keldervloer van rode plavuizen lag op 1,20 m beneden het maaiveld. Gezien de aftekening op de pleisterlaag, 0,90 m boven maaiveld van de zuidgevel van Mariastraat 10, was de kelder half ondergronds. Aan de zuidzijde bevonden zich drie kelderlichten, ook wel koekoeken genoemd. In het

begin van de 19de eeuw werd de kelder verbouwd, de vloer 20 cm opgehoogd, de koekoeken in de zuidelijke gevel verhoogd en werd het bouwdeel 3 bij het pand gevoegd. Tussen beide bouwdelen werd een waterkelder aangelegd en aan de zuidzijde een schouw. Gezien de grootte en de aanwezige voorzieningen had het pand waarschijnlijk een ambachtelijke functie. Het poort-torencomplex was op dat moment nog steeds de toegang tot de bebouwing op het binnenterrein van het bouwblok. In de 19de eeuw werd evenwel een deel van de doorgang dichtgezet en bleef er slechts een ldein steegje naar het achterterrein over. De naam werd veranderd in Bald<:erspoort naar de bald<:erij die in de tweede helft van de 19de eeuw in de poort was gevestigd.
Rond 1895 kwam zowel de (dichtgezette) poort als Mariastraat 12 met achterliggend bebouwing in handen van apotheker Van Spanje aan de Steenweg 42-44. In de jaren '30 van de 20ste eeuw werd de bebouwing achter Mariastraat 12 echter onbewoonbaar verldaard en omstreeks 1938 gesloopt.

Conclusie

Het archeologisch onderzoek achter Mariastraat 12 is illustratief voor een ldeine binnenstedelijke opgraving. Voor de beeldvorming over de gehele ontwild<:eling van een bouwblok levert een dergelijke opgraving slechts een ldeine bijdrage. Toch kan die bijdrage wel degelijk zinvol zijn als de archeologisch en bouwhistorisch gegevens gecombineerd kunnen worden. Naast het opgraven ter plaatse is dan ook aandacht geschonken aan de omliggende bebouwing en perceelsstructuur.
Gegevens uit beide disciplines verlenen de verkregen resultaten een meerwaarde, die dat van het archeologische onderzoek alleen in belangrijke mate overstijgt. Al met al hebben de onderzoeksresultaten informatie opgeleverd over belangrijke stedenbouwkundige veranderingen in het gebied gedurende de afgelopen 800 jaar. Daaruit voortvloeiend zal mogelijk bij de toekomstige ontwild<:eling de rooilijn van de steeg uit de periode van na 1630 worden gebruikt bij de voorgenomen nieuwbouw achter Mariastraat 12.

UTRECHT ❖ Marnixlaan R. VAN DER MARK

Begin 2001 kregen de archeologen via de recherche Utrecht-Noord te horen dat er skeletten waren aangetroffen tijdens rioolwerkzaamheden bij de Mamixlaan ten oosten van de rotonde bij de Van Hoomekade. Bij nadere inspectie bleek er naast de stoffilijke overschotten ook nog middeleeuws muurwerk aanwezig te zijn. Een eerste conclusie viel snel te trekken: dit waren overblijfselen van het laat 14de-eeuwse Kartuizerklooster Nieuwlicht dat tijdens de Reformatie in 1580 bijna geheel werd gesloopt. Na deze vondst zijn de verdere rioolwerkzaamheden door het ABC gevolgd. Alhoewel het onderzoek een beperkte omvang had - slechts het aan te leggen riooltracé kon worden gevolgd -, heeft het onderzoek toch belangrijke nieuwe gegevens over het middeleeuwse klooster opgeleverd.

Historische context

Op oude kaarten is te zien dat de verkaveling in het onderzoeksgebied grotendeels bestaat uit een blokverkaveling. Dit wijst erop dat het hier om een vroegmiddeleeuwse ontginning gaat in het oude stroomgebied van de Vecht, die hier ter plaatse al in 1338 werd gekanaliseerd. Uit die oude verlande Vechtloop is **in** 1930 bij de vlakbij gelegen Van Hoornekade het rode-eeuwse 'Utrechtse schip' opgegraven dat al zo'n 70 jaar in het Centraal Museum is tentoongesteld.

Het Kartuizerklooster werd in 1392 door Tydeman Graeuwert gesticht op de oostelijke oever van de inmiddels grotendeels verlande oude Vechtstroom. Op 25 juli 1394 was de bouw zover gevorderd dat het kapittelhuis, de ldeine pandhof en de helft van de grote pandhof gewijd konden worden door wijbisschop Hubertus Schenck. In het klooster woonden toen drie monniken en één of twee lekenbroeders. Twee jaar later, op 6 juli 1396, werd de eerste steen gelegd voor de ldoosterkerk, die elf jaar later was voltooid waarna hij werd gewijd aan St Salvator. Het klooster zelf kwam gereed tussen 1427 en 1431 waarna de kerk in 1438 nog werd uitgebreid met een O.L.V. kapel. Dergelijke kloosters waren als volgt ingericht: na het betreden van de poort kwam men op een voorhof waar de werkplaatsen, de gastenverblijven en de vertrekken van de lekenbroeders lagen. Het eigenlijke klooster bestond uit de kerk, sacristie, kapittelhuis, bibliotheek, refter en keuken en lag vermoedelijk aan de oostzijde van het voorhof, gevolgd door de grote pandhof (Magna Galilea) dat in een carré om een binnenhof was gesitueerd. Aan de buitenzijde van de grote pandhof lagen de cellen van de monniken. Bij de Kartuizerorde bestonden deze cellen uit kleine eenvoudige woningen met ommuurde tuintjes. Elke cel had een deur die gericht was op de kloostergang. In deze zogenaamde kluizen leefden de monniken in afzondering; alleen bij speciale gelegenheden kwamen zij bijeen in de kerk of de refter. Deze specifieke leefwijze van de Kartuizers had tot gevolg dat er relatief weinig monniken op een vrij groot complex leefden. Zo had het klooster Nieuwlicht op het hoogtepunt van zijn bestaan tussen de 14 à IS kluizen -lees monniken.

Het kloosterterrein had een oppervlak van 10 morgen (ca 8 ha) en bestond uit een binnen een gracht gelegen kloostercomplex en een ten oosten daarvan gelegen perceel dat grensde aan de Vecht. Dit terrein was deels ingericht als boomgaard en droeg de naam Laag Bloemendaal. Na de Reformatie werd het klooster in 1580 verkocht en bijna direct gesloopt. Het poortgebouw van het klooster bleef echter behouden. Kort daarop verrees op een deel van het kloosterterrein de boerderij Chartroise. Samen met het poortgebouw zou deze boerderij alle veranderingen overleven die de bouw van de wijk Zuilen met zich meebracht. Het omgrachte kloosterterrein en bijbehorende grondgebied is echter nog tot in de jaren '20 van de 20ste eeuw te herkennen geweest in het verkavelingspatroon.
Op het poortgebouw na zijn anno 2002 de zichtbare resten van het klooster verdwenen. Althans boven de grond, want onder de grond bleek, zo werd tijdens het onderzoek duidelijk, nog veel aanwezig te zijn van het klooster Nieuwlicht.

Het onderzoek

De ondergrond in de eerste 14 m van het riooltracé, dat vanaf de rotonde bij de Van Hoornekade werd gevolgd, bestond uit zware blauwgrijze klei, die kan worden gezien als de vulling van een oude riviergeul. Dit kleipakket was in het begin van het tracé tot een diepte van 4,50 m waar te nemen, waarna het in oostelijke richting dunner werd om vervolgens tegen een wegduikend pakket van zware zavel met zandbaantjes, dat gezien kan worden als oeverafzettingen, aan te lopen. Waarschijnlijk gaat het hier om dezelfde oude rivierloop, als waarin aan de Van Hoornekade destijds het Utrechtse schip is aangetroffen. Om hierover meer zekerheid te krijgen, is een fysisch-geografisch onderzoek uitgevoerd. De resultaten van dit onderzoek zullen later volgen.
De belangrijkste resten van het klooster die tijdens de rioleringswerkzaamheden zijn aangetroffen, bleken afkomstig van de in 1407 gereedgekomen kerk van Nieuwlicht. Het ging om een klein deel van de noordzijde van het koor. Mogelijk heeft het in de jaren '80 aangetroffen muurwerk op het oostelijke deel van de rotonde op de Marnixlaan, dat toen als bruggenhoofd werd geïnterpreteerd, ook tot deze kerk behoord.

Een vondst uit het klooster: een grape van roodbakkend aardewerk, uit de 14de eeuw

De nu waargenomen resten bestaan uit een klein deel van het schip en de eerste knik van de koorafsluiting en de twee daarbij behorende steunberen. De fundering tekende zich op 1,18 m beneden het straatpeil af als een uitbraaksleuf met puin van baksteen, lei, daktegels en plavuizen. Slechts fragmentarisch waren delen opgaand werk aanwezig. Op een diepte van 2,16 m beneden straatpeil kwam een palenfundering in het zicht. In het vlak kon alleen de fundering van de twee steunberen bekeken worden. Het overige funderingswerk viel grotendeels buiten het riooltracé en is voornamelijk in het profiel van de sleuf onderzocht. De steunberen besloegen ieder een vlak van I,80X2,80 m en bestonden uit strak tegen elkaar geslagen elzenhouten palen. Deze palen bestonden uit rond onbewerkt hout en waren aangepunt aan vier zijden. Ze hadden een diameter tussen de 12 en 23 cm en een lengte tussen de 2,65 en 3,00 m. Het geheel was omgeven door een randbalkconstructie waardoor een soort rooster ontstond. Deze randbalken waren onderling met elkaar verbonden door inkepingen en pengatverbindingen. Vóór de randbalkconstructie bevond zich nog een enkele rij palen ter ondersteuning. Aanwijzingen voor trekbalken tussen de randbalken (zoals gebruikelijk bij een roosterfundering) zijn niet gevonden. De randbalkconstructie van de steunberen vormde één geheel met de fundering van het koor. Over deze constructie waren aaneengesloten horizontale palen geplaatst, die aan een zijde waren afgevlakt. Vervolgens volgde een egalisatielaag van 15 cm bestaand uit baksteen gruis. Plaatselijk was nog de stapelfundering (steenformaten 30x14,5x7/7,5 en een 5-lagenmaat van 4ICm) te zien die op deze egalisatielaag was geplaatst. Deze zware funderingstechniek was noodzakelijk, omdat het kerkgebouw was geprojecteerd in een oude rivierbedding, die met zijn kleiige vulling waarschijnlijk een te slappe ondergrond vormde voor een zwaar kerkgebouw.
Grote delen van de rest van de koorsluiting zijn aangetroffen bij het graven van een nieuw wegcunet. Aangezien dit cunet slechts een diepte had van ca 1,10 m beneden straatpeil, zijn hier alleen uitbraaksporen teruggevonden. Hoewel maar een deel van het koor en een klein stuk van het schip zijn aangesneden, is op basis van de archeologische gegevens en de topografische gegevens een hypothetische reconstructie gemaakt van de plattegrond van de kerk. Hierbij is tevens gekeken naar andere Kartuizerkloosters, omdat bekend is dat deze volgens een vast patroon zijn aangelegd.

Overige resten van het klooster

Aan de noordzijde van de aangetroffen resten van het koor zijn sporen waargenomen van twee parallel aan elkaar lopende muren. Deze muren lagen op een diepte van 1,50 m beneden maaiveld. Tussen beiden muren bevonden zich de begravingen, die eerder al bij de rioolwerkzaamheden aan het licht waren gekomen. De muren waren noord-zuid georiënteerd en hadden een onderlinge afstand van 3 m. De meest oostelijke muur was alleen nog te herkennen als uit-

braaksleuf. Van de westelijke muur bleek ook nog opgaand werk en een steunbeer bewaard te zijn gebleven. De constructie was 'op staal' gefundeerd, oftewel direct op de grond. De steenformaten waren 29x14,5x6 cm en de 5-lagenmaat was 39 cm wat een datering aan het einde van de 14de eeuw oplevert. Mogelijk gaat het om een deel van de pandhof. Aangezien in meer oostelijke richting van het riooltracé geen sporen meer zijn aangetroffen, valt te veronderstellen dat deze pandhof gesitueerd is geweest aan de noordzijde van de kerk. Iets wat voor Utrecht vrij uitzonderlijk is, daar de pandhof zich meestal aan de zuidzijde van de kerk bevond. 1,26 m ten westen van de kerk zijn mogelijk de resten van een bijgebouw teruggevonden. Het gaat om een 9 m lange oost-west lopende uitbraaksleuf, die aan het uiteinde een hoek in noordelijke richting maakte. Aangezien de rest van dit gebouw buiten het cunet viel, valt er geen uitspraak te doen over de oppervlakte of functie. De ligging is vrij ver van de hoofdgebouwen van het klooster, die rond de kerk waren geconcentreerd. Mogelijk gaat het om een schuur. Bij de aanleg van het nieuwe wegcunet is nabij de Nieuwlichtstraat het westelijke deel van de gracht rond het kloostercomplex aangesneden. Deze had een breedte van ca 15 m en was 2,40 m diep.

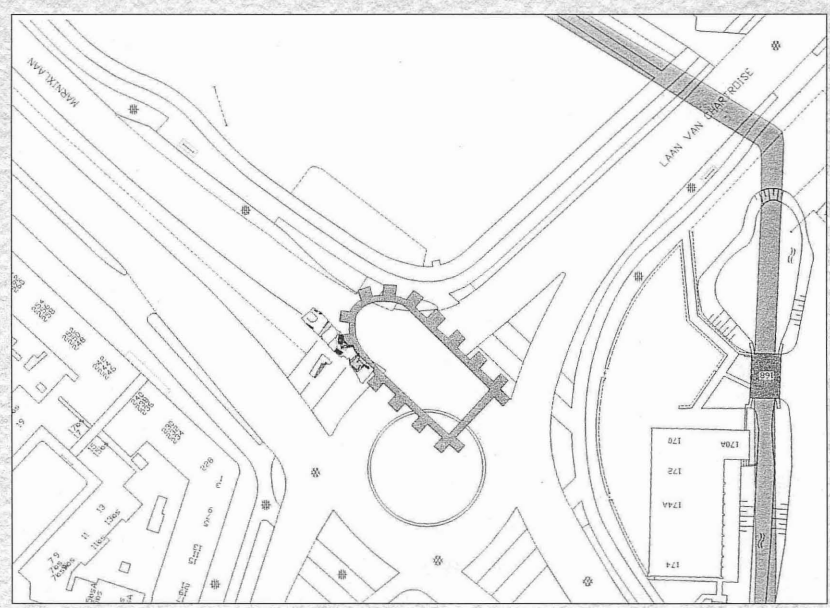
Begravingen

Uit de literatuur is bekend dat er rond de 250 personen in en rond het kloostercomplex zijn begraven. Bij de rioolwerkzaarnheden zijn waarschijnlijk negen skeletten vergraven ten noordoosten van de ldoosterkerk. Mogelijk lagen deze begravingen binnen de oostelijke arm van de pandhof. Het waren deze skeletten, die tot de melding van de recherche leidden.

Tijdens de archeologische begeleiding, zijn nog eens drie begravingen aangetroffen. Deze lagen direct ten noordoosten van de pandhof en het koor van de kerk en waren oost-west georiënteerd. Eén van de drie graven was tijdens eerdere grondwerkzaarnheden grotendeels verstoord. De overige stoffelijke resten waren nog in situ. De skeletten zijn geborgen maar de slechte staat waarin zij verkeerden, maakte verder onderzoek echter onmogelijk. Het gebeente zal worden herbegraven.

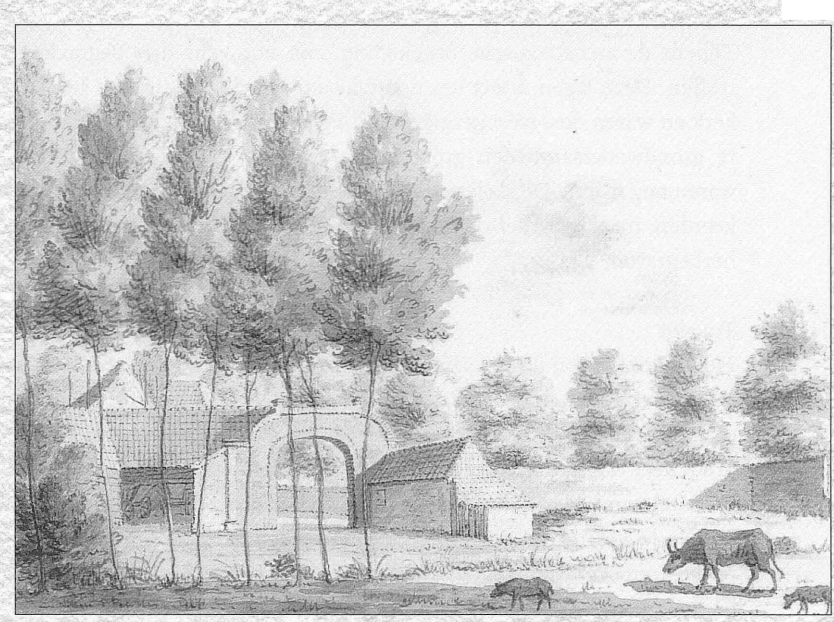
Tot slot

Het onderzoek bij de rioleringswerkzaarnheden aan de Marnixlaan heeft aangetoond, dat er zich in de bodem nog veel resten van het klooster Nieuwlicht bevinden. Dit ondanks de grondige sloop van het klooster in 1580 en het feit dat een groot deel van het kloosterterrein met name in de 20ste eeuw is bebouwd. Aan de hand van het aangetroffen muurwerk is de locatie van de kloosterkerk vast komen te staan. Over de verdere inrichting van het kloostercomplex is veel echter nog onbekend. Daar er zich waarschijnlijk nog veel resten van het klooster in de bodem zullen bevinden, zal het noodzakelijk zijn bij eventuele toekomstige

Reconstructie van de plaats van de kloosterkerk

De resten van het klooster MariëndaaUn '73', zoals geiekenddoor L.P. Serrurier naar C. Pronk. foto HUA

werkzaamheden in het gebied archeologisch onderzoek te doen. Hopelijk kan er zo ooit een completer beeld ontstaan van het middeleeuwse ldooster, waarvan het poortgebouw nog altijd als verstilde getuige in Zuilen staat.

UTRECHT .:. Vechtplantsoen R. VAN DER MARK

Tijdens werkzaamheden aan een natuurontwikkelingsproject op de Vechtoevers werden in september 2001 *bij het graven van een poel in het Vechtplantsoen middeleeuws muurwerk en uitbraaksleuven aangetroffen.* De *resten zijn bij de werkzaamheden deels doorgraven en lagen dichtbij de plaats waar in het jaar* 1957 *de overblijfselen van het Cisterciënzer klooster Mariëndaal zijn opgegraven. Om beter inzicht te verkrijgen in de aard van de waargenomen sporen,* is *de poel leeggepompt, waarna met behulp van een graafmachine de resten verder in het zicht zijn gebracht. Gezien de blubberige omstandigheden kon in hoofdzaak alleen muurwerk en hout gedocumenteerd worden. Na afloop van de werkzaamheden zijn de archeologische resten afgedekt en* zo *veel mogelijk beschermd tegen verdere schade.*

Resultaten

In het zuidelijke talud van de poel bevond zich noordoost-zuidwest georiënteerd muurwerk met een breedte van 0,60 m en een lengte van 1,60 m. De steenformaten bedroegen 29xI3x7 cm met een 5-lagenmaat van 52 cm. In het zuidwesten vertoonde de muur een hoek in noordelijke richting. Het tracé van de muur was vanaf daar niet verder te volgen vanwege het feit dat hij was vergraven bij de aanleg van de poel.

Aan de oostzijde was de muur afgekapt en doorsneden door een noordzuid georiënteerde muur. Deze muur bevond zich ca 1,20 m onder het maaiveld in het aflopende talud van de Vechtoever en had op funderingsniveau een breedte van 0,90 m. De steenformaten van deze muur bedroegen 29/28xI2,5/13X4,5/5 cm met een 5-lagenmaat van 40 cm. De muur, gemetseld in kalkspecie, liep in noordelijke richting door de vijver en in zuidelijke richting waarschijnlijk tot in het park door. Hij valt te dateren aan het einde van de 14de of aan het begin van de 15de eeuw. Bij het centrale deel van de muur, dat bij de aanleg van de poel beschadigd was, kwam op de diepste punten houtwerk in het zicht. Het betrof palen en planken van de bekisting van de muur. Deze bekisting lag onder het grondwaterniveau en was opgevuld met puin, waarop het eigenlijke muurwerk lag. Het muurwerk was aanzienlijk zwaarder en dieper gefundeerd dan muur 1. Gezien de zwaarte van de muur en de locatie ten opzichte van de opgravingsresultaten uit 1957 gaat het hoogstwaarschijnlijk om een deel van de ommuring van het klooster Mariëndaal.

Een overzicht van aangetroffen muurwerk (01 en 02) van het middeleeuwse klooster Mariëndaal.

Aan de noordzijde van de poel bevond zich een noordoost-zuidwest georiënteerde uitbraaksleuf van ca 80 cm breed met een mortelvulling. Het niveau van het vlak lag hier lager dan aan de noordzijde, wat veroorzaakt werd door het aflopende talud van de Vechtoever. De uitbraaksleuf liep parallel aan muur I en is mogelijk een gesloopte tegenhanger van de muur. Uit deze gegevens valt af te leiden dat hier mogelijk een rechthoekig gebouwtje heeft gestaan van 7,25x4,50 m waarvan de westzijde waarschijnlijk is gesloopt bij de bouw van de ommuring. Aan de zuidzijde (Vechtzijde) is een deel van dit gebouwtje opgenomen in de ommuring. Het gaat hoogstwaarschijnlijk om een bijgebouwtje van het klooster, waarvan de functie niet uit de aangetroffen sporen kon worden afgeleid.

Overige **sporen**

In het vlak aan de zuidzijde van de poel werd een kuil aangetroffen die door beide muren werd doorsneden. De kuil bleek gevuld met enkele scherven proto-steengoed en valt daardoor in de 13de eeuw te dateren. Ten zuidwesten van deze kuil bevond zich in de hoek van het aangelegde vlak een puinconcentratie, die mogelijk als uitbraaksleuf kan worden gezien. Hierover valt echter weinig te zeggen omdat dit spoor maar voor een klein deel is aangesneden en zich naar alle waarschijnlijkheid verder buiten het onderzoeksterrein uitstrekt. Noordwestelijk van uitbraaksleuf 03 werd een zeer groot donkerbruin spoor met veel fosfaat aangetroffen, dat, getuige de aanwezigheid van proto-steengoed, eveneens in de 13de eeuw valt te dateren. Op de noordelijke oever werden verder geen concrete sporen aangetroffen, al dient daarbij te worden opgemerkt dat daar veel puin aanwezig was. Misschien zijn er op een dieper niveau wel sporen te verwachten. Aan de oostzijde van de poel is een bakstenen poer van 1,05x1,05 m aangetroffen. Deze poer bevond zich in een fosfaatrijk kleipakket. De s-lagenmaat van deze poer bedroeg 34 cm en het steenformaat 7x14x7 cm. De poer bevatte dezelfde specie als muur 02 en zal waarschijnlijk uit dezelfde periode dateren. Het is vooralsnog onduidelijk waar deze poer bij hoorde.

Ten westen van muur 02 bevond zich nog muurwerk in kalkmortel gemetseld van na de kloosterperiode Het steenformaat bedroeg 25x12x6 cm. Dit muurwerk stamt waarschijnlijk uit 17de eeuw. Mogelijk gaat het om de resten van een boerderij die hier gestaan heeft.

Dit kleinschalige onderzoek heeft uitgewezen, dat zich in en rond het Vechtplantsoen nog substantiële resten bevinden van het middeleeuwse klooster Mariëndaal. De locatie is daardoor van grote cultuurhistorische waarde en zal in de toekomst dan ook zoveel mogelijk beschermd dienen te worden.

Literatuur

• W. Stooker, 'Mariëndaal', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1926-1972*, 156-163

UTRECHT .:. Vleuterweide 1 D.H. DE JAGER

In opdracht van het ADC heeft RAAP een archeologisch booronderzoek uitgevoerd in Vleuterweide om aanvullende gegevens te verschaffen met betrekking tot de geologische opbouw van het onderzoeksgebied. De aandacht is daarbij vooral uitgegaan naar het voorkomen van een zogenoemde laklaag. Er werden ook twee vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen *en/of* Nieuwe tijd aangeboord. Tevens werd de aanwezigheid van Romeinse *limesweg* op verscheidene locaties nogmaals bevestigd.

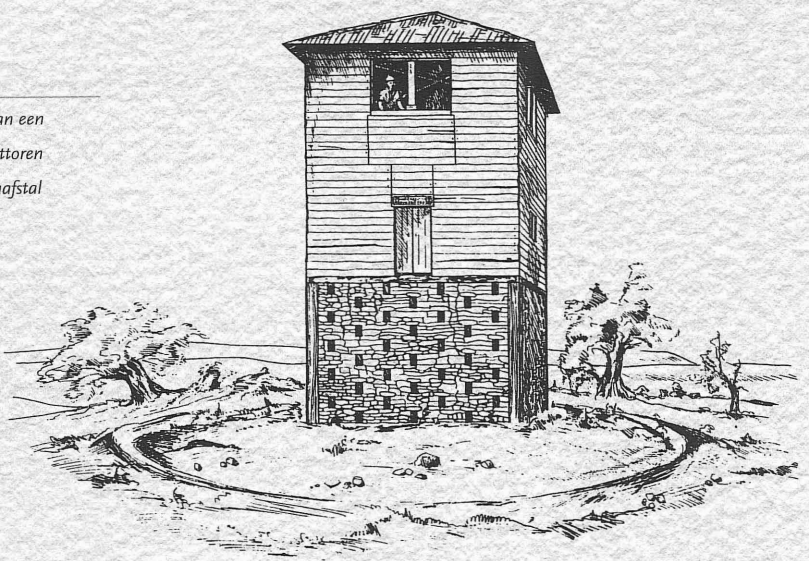
Literatuur
- A.J. Borsboom, *Onderzoeksgebied Vleuterweide, Gemeente Vleuten-De Meern; Een archeologisch booronderzoek,* RAAP-Briefverslag (Amsterdam 2000)
- D.H. de Jager, 'Vleuten-De Meern; Vleuterweidej Veldhuizen', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) 165-167

UTRECHT .:. Vleuterweide 11 REDACTIE

In het plangebied Vleuterweide werd 125 m ten noorden van de limesweg een zwaar geërodeerde vindplaats ontdekt. Ondanks de aantasting beloofden de vondsten een rijke oogst. Tussen februari en april 2001 vond daarom een vervolgonderzoek plaats.

Al snel kwamen duizenden aardewerkfragmenten aan de oppervlalcte. De aanwezigheid van slachtafval en keuken- en tafelaardewerk gaven aan, dat op deze plek ook gewoond is. Gezien de datering van de vondsten moet worden uitgegaan van twee bewoningsfasen. Het begon met een kleine inheemse nederzetting, die echter moest wijken toen de Romeinse soldaten ernst maakten met de aanleg van de limes in dit gebied. Uit de tweede periode stammen zaken als lanspunten, bijlen, bespijkerde schoenzolen en kogels, wat wijst op een militaire occupatie. Bovendien troffen de onderzoekers ruim 1400 stuks natuursteen aan. Het lijkt materiaal dat is gebruikt in typisch Romeinse constructies. Twee mogelijkheden dienden zich aan: het kon gaan om een kleine militaire post of een observatiewachttoren. De militaire posthypothese werd ondergraven door het feit, dat de vindplaats zover van de *limesweg* aflag. Een observatietoren lijkt dan meer voor de hand te liggen, ook al vanwege de resten van een cirkelvormige greppel die werden aangetroffen. Die komen vaker voor rond wachttorens.

Zul1ce wachttorens werden gebruikt om signalen door te geven: de limes diende ten slotte als grens en eventuele indringers moesten snel gezien kunnen worden, zodat een adequate reactie kon volgen. Waar een wachttoren staat, kunnen er meer zijn geweest. Een stuk verderop is inderdaad enkele maanden later een

Reconstructie van een Romeinse wachttoren Tekening E. Graafstal

vindplaats aangetroffen die op een dergelijke wachttoren zou kunnen wijzen. Gezien de ligging lijken de torens, die door zo'n 4-5 soldaten bemand werden, vooral op verkeer over de rivier gericht te zijn geweest. Om de verveling te bestrijden hielden de soldaten, gezien de vondst van diverse fuiken, zich bezig met de palingvangst.

Literatuur
• E. Graafstal, 'Limes en landschap. Over de uitrusting van de Romeinse rijksgrens in het rivierengebied', *Oud-Utrecht, tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht* 74 (2001) 6,145-158

UTRECHT .:. **WeerdsingelJNieuwekade** R. VAN DER MARK

In augustus en oktober 2000 zijn de werkzaamheden ten behoeve van het herstel van de Weerdsingel archeologisch begeleid. Het betreft het deel tussen de Weerdsluis en de Monicabrug. De *waarnemingen zijn gedaan aan de noord- en de zuidoever.*

Weerdsingel W.Z.
Aan de zijde van de Weerd (Weerdsingel W.Z.) is bij het onderzoek achter een recente schoeiing zwaar middeleeuwse muurwerk teruggevonden. Het muurwerk had een breedte van I,I8 m en maakte in oostelijke richting een bocht naar de Weerdsluis en in westelijke richting een bocht naar de Oudenoord. Langs de Oudenoord liep tot in de jaren '30 de westelijke gracht rond de Bemuurde Weerd: de Westerstroom.
De baksteenformaten van de aangetroffen muur bedragen 29/3oxI4/15,5x6/6,5 en een Ia-lagen maat van 52 cm gemetseld in kalkmortel. De muur dateert uit het einde van de 15de eeuw. Aan de singelzijde vertoonde het muurwerk vier versnijdingen. Boven de laatste versnijding was een talud aangebracht van zavelige klei met puin. Uit deze laag kwam vondstmateriaal uit het begin van de 16de eeuw. De muur was gefundeerd op een eiken plaat, waaronder zich ronde palen bevonden.
Op kaartmateriaal van Anthonie van den Wijngaarden (I558) en Frans van Hogenberg (I569-1572) is de nu gevonden muur afgebeeld. Duidelijk is te zien dat het gaat om een vrij steile kademuur en niet om een deel van de ommuring van de Bemuurde Weerd.
De boven- en voorzijde van de muur vertoonden vele latere herstellingen. Zo was de bovenzijde van de muur voor een deel vervangen door kleinere stenen gemetseld in tras. Aan de voorzijde was het metselwerk ter hoogte van de waterspiegel op regelmatige afstand ingekapt en verstevigd met houten palen.
Ter hoogte van Weerdsingel W.Z. 62 werd een fundering van I,82XO,6o m aangetroffen. Deze fundering was deels gebouwd over de bovenbeschreven kade-

muur, had steenformaten van 22,5xIIx4 cm en dateert uit de 17de eeuw. Op de stadsplattegrond van Casper Specht (1795) staat op deze plaats een kraan afgebeeld. Opmerkelijk is dat op deze afbeelding een ronde, torenvormige kraan staat afgebeeld, terwijl de teruggevonden fundering een rechthoekig grondplan heeft. Kennelijk was het bij de bouw op de kademuur praktischer om van een vierkante fundering uit te gaan.

Nieuwekade

Ter plaatse van de Nieuwekade zijn weinig archeologische resten aangetroffen, aangezien de nieuwe kademuur hier het tracé van de 19de-eeuwse kade volgt. In het noordelijke deel is nog wel één steunbeer aangetroffen van het bolwerk Morgenster.

Opmerkelijk was de vondst van de fundering van een tweede goederenkraan. De fundering bestond uit een rechthoekig stuk muurwerk van 4,25x1,60 m. De muur bestond uit hergebruikte moppen en Utrechts plat en was gemetseld in tras. In het midden bevond zich een rond gat met een diameter van 0,30 m. In het gat bevond zich smeer, waardoor het geïnterpreteerd kan worden als de spil van de bovenbouw van de kraan.

Op foto's uit het begin van de 20ste eeuw is de kraan nog te zien en bestaat de bovenbouw uit een beweegbaar kraanhuis. De kraan is in 1838 gebouwd, na de sloop van het bolwerk Morgenster en was waarschijnlijk de opvolger van de 17de-eeuwse kraan, die aan de overzijde aan de Weerdsingel W.Z stond. De kraan heeft tot 1923 gefunctioneerd en is in 1968 gesloopt bij de demping van de singel.

Tot besluit

Medio 2001 is het boven beschreven deel van de Weerdsingel weer geopend. De middeleeuwse kademuur van de Bemuurde Weerd is geconsolideerd en geïntegreerd in de ecologische oeverzone van de nieuwe singel. In de komende jaren zullen de nu nog gedempte delen van de Utrechtse singel worden hersteld. Hierbij zijn opnieuw archeologische resten te verwachten.

UTRECHTjVlEUTEN-DE MEERN .:. De Balije E. BLOM EN E.P. GRAAFSTAL.

In 2000 en 2001 hebben grootschalige opgravingen plaatsgevonden op een terrein met sporen van bewoning uit de Romeinse tijd in deelgebied De *Balije, onderdeel van de VINEX-locatie Leidsche Rijn. Het onderzoek* is *uitgevoerd door het ADC, in opdracht van de gemeente Vleuten-De Meern en met een subsidie van het ministerie van* OC *en* W. *Omdat de afronding van het veldwerk in 2002 wordt verwacht, wordt hier volstaan met een kort signalement.*

De vindplaats, aangeduid met het toponiem De Balije naar de nabijgelegen boerderij, ligt ca 70 m ten zuiden van de *limesweg* die hier in 1997 werd ontdekt. Het gaat om een terrein van ca IOox70 m dat gedurende een groot deel van de 2de eeuw in gebruik moet zijn geweest. De campagne van 2000 heeft zich voornamelijk op dit kernareaal gericht. Het terrein is in de Romeinse tijd meermalen verkaveld in een reeks kleine erven, steeds volgens dezelfde oriëntatie. De greppels van dit verkavelingssysteem slibden telkens weer dicht, waarschijnlijk onder invloed van een kleine doorbraakgeul (crevasse). Deze ontsprong vanuit de rivierloop van de zogenaamde Heldammer stroomgordel waarlangs de *limesweg* werd aangelegd. Op grond van het vondstmateriaal lijkt het erop dat het terrein in gebruik was bij de inheemse bevolking. De gevonden structuren zouden kunnen wijzen op een indeling van het terrein in kleine akkers en tuinen en op specifieke agrarische functies, onder andere oogstopslag. Duidelijke sporen van woongebouwen zijn op het onderzochte areaal niet aangetroffen. Analyse van het aardewerk en botmateriaal zal wellicht meer duidelijkheid brengen over de aard van de hier uitgeoefende activiteiten.

In 2001 is vooral onderzoek uitgevoerd in de zone tussen het nederzettingsterrein en de Romeinse weg. In de loop van de 1ste of in de vroege 2de eeuw kwam hier een rivierbocht tegen de Romeinse weg aan te liggen. Dit leidde tot een reeks van problemen, want de rivier is hier een aantal malen door zijn oever, dat wil zeggen: door de Romeinse weg gebroken. Sommige van deze doorbraken werden meteen opgevuld met rivierzand, andere lieten een crevassegeul achter die voor langere tijd bleef functioneren; nu eens om overtollig rivierwater af te voeren naar het achterliggend komgebied, dan weer andersom. Er zijn aanwijzingen dat de Romeinen hebben geprobeerd om sommige van deze geulen door middel van beschoeiingen enigszins in toom te houden. Dit betekent dat in het tracé van de Romeinse weg op dit punt één of meer bruggen moeten zijn geslagen. Deze lagen dan net buiten het in 2001 onderzochte areaal.

Op de bodem van de laatste crevassegeul werden iets ten zuiden van het doorbraakpunt veel verspoelde bouwmaterialen aangetroffen, zoals dal<pannen, natuursteen, vloerbeton, muurpleister. Met name de fragmenten van vensterglas

vormen een aanwijzing voor het militaire karakter van deze site, waar in de late 2de of 3de eeuw kennelijk een stenen gebouw heeft gestaan. In de loop van 2002 zal het onderzoek zich verder op deze intrigerende locatie richten.

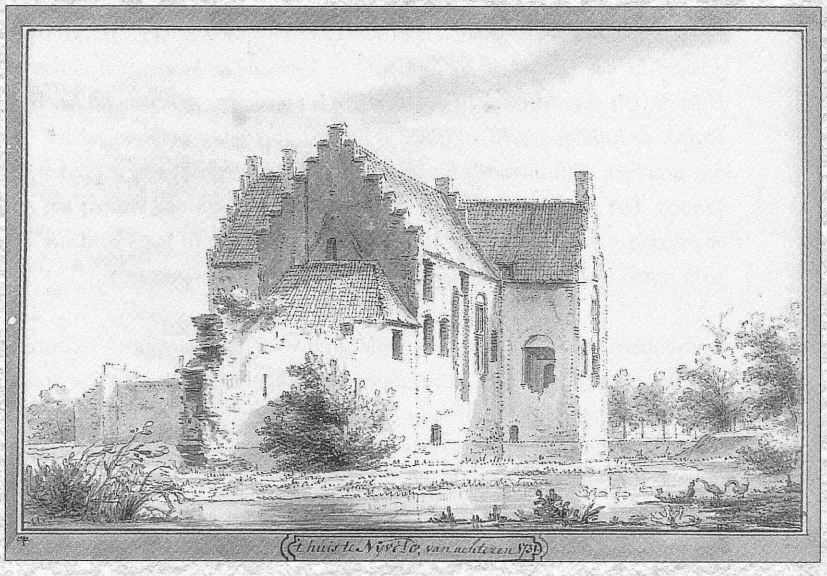
Literatuur
• E.P. Graafstal, 'Vleuten-De Meern-Veldhuizen', in: D.H. Kok e.a., red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1996-1997 (Utrecht r998) r37-r68

UTRECHTjVIEUTEN-DE MEERN .:. Kasteel Nijevelt C. THANos

In opdracht van Archeoplan is door RAAP een archeologisch-geofysisch onderzoek uitgevoerd in het De Milan Viscontipark te Vleuten-De Meern, ten oosten van kasteel Nijevelt. Uit opgravingen ten noorden van het park was gebleken dat het kasteel, behalve door de huidige gracht, omringd is geweest door een verdedigingsstelsel van nog eens drie grachten. Een uitvoerig verslag van deze opgraving is terug te vinden in Graafstal (2000). Het vermoeden bestond dat deze grachten zich ook binnen het park zouden voortzetten. Daarnaast werd niet uitgesloten dat zich in het noordelijk deel van het park resten van een voormalige voorburcht zouden bevinden.

Archeoplan werkt aan inrichtingsplannen voor het De Milan Viscontipark. Bij de realisatie daarvan kan de aanwezigheid van eventuele voormalige grachten *enlof* een voormalige voorburcht een leidraad vormen. Voor het verkrijgen van informatie over de loop en vorm van de eventueel aanwezige grachten en voorburcht is er een geofysisch onderzoek uitgevoerd. Op basis van dit onderzoek zijn vervolgens aanvullende boringen gezet. Tijdens het onderzoek zijn de drie verwachte grachten inderdaad teruggevonden. De ligging ervan is achterhaald door de resultaten van het weerstandonderzoek in combinatie met de gegevens van de boringen. Uit het weerstandonderzoek lijkt zich een vierde gracht af te tekenen langs de oostelijke rand van het onderzoeksgebied. De resultaten van het booronderzoek geven geen harde bevestiging voor dit beeld.
Het onderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van een voorburcht. De aangetroffen grachten zijn niet onderbroken, waardoor er ook geen ruimte is voor de bouw van een dergelijke voorburcht.

Literatuur
• E.P. Graafstal, 'Vleuten-De Meern: Nijevelt', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) r53-r6r
• A.E. Kattenberg en C.S.I. Thanos, *Kasteel Nijevelt te Vleuten-De Meern, gemeente Utrecht. Een archeologisch-geofysisch onderzoek.* RAAP-rapport 700 (Amsterdam 200r)

De achterzijde van het vervallen huis Nijevelt in 1731. Getekend door Abraham de Haen naar Cornelis Pronk. foto HUA

UTRECHTjVLEUTEN-DE MEERN ❖ Parkwijk REDACTIE

Tijdens een onderzoek in het voorjaar van 2000 vonden archeologen nabij het Archeologisch Park in Parkwijk een groot houten object. De vindplaats ligt precies in een zijtak van de Rijn, in een geul die naar de Groenedijk loopt. De geul heeft een lange geschiedenis als vuilstort achter de rug. Er werden dierenbotten, glissen en stukken Romeinse dakpan gevonden. Het houten voorwerp van 1,60X1,10 m bleek een eg te zijn, een landbouwwerktuig. Het is een van de belangrijkste vondsten die tot nog toe in Leidsche Rijn aan het licht zijn gekomen. In afwachting van een methode om de eg ongeschonden uit de !dei te halen, is hij afgedekt. Hoe de eg in de rivier is terechtgekomen, is voorlopig nog een raadsel.

UTRECHTjVLEUTEN-DE MEERN ❖ Randstadspoor D.H. DE JAGER

*Het grote RAAP-onderzoek langs de geplande spooruitbreiding tussen Woerden en Houten liep voor een groot deel ook over het grondgebied van Utrecht en Vleuten-*De *Meern. Zie voor de achtergronden van dit project het verslag bij Houten-Randstadspoor. Hieronder volgen de belangrijkste onderzoekslokaties in UtrechtjVleuten-*De *Meern.*

Hof ter Weyde

Nabij het Hof ter Weyde, dat in het begin van de 14de eeuw een uithof van de Johannieters was en in de 16de eeuw als jachtslot voor de Utrechtse bisschoppen diende, zijn in vijf boringen archeologische indicatoren aangetroffen. Mogelijk betreft het sporen die te associëren zijn met perceleringen rond de voorgangers van de huidige boerderij.

Huis te Vleuten

Naast de spoorwegovergang van de Utrechtseweg ligt het wettelijk beschermde archeologische monument Huis te Vleuten. Dit versterkte huis bestond oorspronkelijk uit een, op het nog steeds zichtbare eilandje gelegen, woontoren met aan de zuidkant mogelijk een omgracht voorterrein. De gracht stond oorspronkelijk in verbinding met de aan de oostzijde van het eiland gelegen Oude Rijn, die ter plaatse al langere tijd gedempt is. Het huis wordt in 1412 voor het eerst in bronnen genoemd en is waarschijnlijk tussen 1775 en 1800 gesloopt.

Deze laatmiddeleeuwse nederzetting kent een aantal voorgangers in de directe omgeving. Op een wat hoger gelegen stuk tuingrond ten zuidoosten van de vroegere laan van het Huis te Vleuten (het Appellaantje) werd eerder bijzonder rijk vondstmateriaal uit de 7de/9de eeuw verzameld (Haarhuis en Graafstal 1993).

Het Huis te Vleuten in vervallen toestand in 1775 getekend door E.M.F. d'Ivoy foto HUA

Hetzelfde geldt voor een terrein ten westen van Huis te Vleuten dat nu, evenals het monument zelf, in de verstoringszone van de spoorlijn komt te liggen.
Het booronderzoek heeft zich geconcentreerd op het gebied buiten de grachten van het huis. Hierbij zijn volop aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van laatmiddeleeuwse nederzettingssporen. Archeologische indicatoren (houtskool, puin, aardewerk, bot en fosfaatvlekken) zijn tot ca 1,30 beneden het maaiveld aangetroffen. Op het eiland zelf is in twee boringen een laag puin aangetoond tot maximaal 1 m onder het maaiveld.
Uitgangspunt voor de aanbevelingen met betrekking tot het kasteelterrein is dat dit terrein wettelijk is beschermd in het kader van de Monumentenwet 1988. Dit houdt onder andere in dat het verboden is zonder, of in afwijking van, een schriftelijke vergunning van de minister van OCenW (art 13) het monument te verstoren of aan te tasten (art. n). Het rijksbeleid is er op gericht het archeologisch erfgoed in de bodem *(in situ)* te behouden en voor de toekomst veilig te stellen ten behoeve van cultuurbeleving en wetenschap. Waar duurzaam behoud *in situ* niet mogelijk is, wordt er naar gestreefd de in het bodemarchief aanwezige informatie veilig te stellen door opgravingen. Opgraven of anderszins vernietigen van archeologische waarden dient in het streven naar duurzaam behoud echter zoveel mogelijk voorkomen en/of vermeden te worden.
Door de spoorverdubbeling zal het monument onder het talud van de spoordijk komen te liggen. Gezien de hoogte, het gewicht van het grondlichaam en de ongelijke zetting bij een dergelijke ophoging, is de kans groot dat de archeologische resten worden aangetast. Eventueel zou dit door de plaatsing van peilers in plaats van een zandlichaam voorkomen kunnen worden. Ook de landschappelijke waarde van het monument - het eiland is duidelijk zichtbaar en karakteristiek voor de omgeving - wordt door de spoorverdubbeling aangetast.
Met betrekking tot de vindplaats van vroegmiddeleeuws aardewerk ten westen van het Huis te Vleuten bleek uit boringen dat ter plaatse veel egalisatie, afvletting en verstoring heeft plaatsgevonden. Slechts plaatselijk is nog een intacte cultuurlaag aanwezig met puin, fosfaatvlekken, bot en houtskool. Dat wil zeggen dat de archeologische grondsporen grotendeels verdwenen zullen zijn, maar dat dieper reikende sporen bewaard kunnen zijn gebleven.

Prins Hendrikweg
Op deze locatie, direct naast het NS-station van Vleuten, waren in het verleden twee clusters oppervlaktevondsten van handgevormd aardewerk aangetroffen op ongeveer 70 muit ell<aar (Haarhuis en Graafstal, 1993). Op de oostelijke concentratie is in het kader van de geplande aanleg van de Vinex-locatie Leidsche Rijn een AAO uitgevoerd, dat hieronder wordt beschreven. Vanwege een zeer sterk gevorderd, natuurlijk homogenisatieproces tot een diepte van 0,80 m beneden het maaiveld bleken de archeologische grondsporen moeilijk leesbaar te zijn.

De sporen wijzen op de nabijheid van een woonerf uit de Late IJzertijd of (Vroeg) Romeinse tijd dat in noordelijke richting, onder de bestaande spoorlijn, zou moeten worden gezocht. Naar het zuiden toe blijkt evenwijdig aan de spoorlijn een restgeul met donkergrijze, humeuze ldei te liggen die de zone met archeologische sporen begrenst.
Tijdens het karterend booronderzoek bleek echter dat buiten het gebied dat reeds eerder door middel van proefsleuven is onderzocht, tóch een groot spoor of cultuurlaag aanwezig is. Met een aantal boringen is de vindplaats binnen de verstoringsszone begrensd. De vindplaats valt samen met het meest westelijke cluster oppervlalctevondsten, ca 25 m ten westen van de meest westelijke proefsleuf van het ADC (zie deze Kroniek: Vleuten-De Meern, Prins Hendrikweg). Uit vergelijking met de opgravingstekening blijkt dat het spoor overeenkomt met het geprojecteerde verloop van de restgeul uit dat ADC-onderzoek. Een opvallend verschil met de beschrijving door Blom is dat behalve donkergrijze, humeuze zware zavel tot 0,65 m onder het maaiveld ook archeologische indicatoren zijn aangetroffen: houtskool, spild<els puin of verbrande leem en fragmenten handgevormd aardewerk.
Het is dus mogelijk dat zich op of direct naast de restgeul wederom een ldeine huisplaats heeft bevonden. Deze zou dan dateren uit de **IJzertijd** of de Romeinse tijd.

Tolsteeg

In de bebouwde kom van de stad Utrecht spitste het onderzoek zich toe op een gebied ten oosten van de Vaartsche Rijn en de voormalige gemeente Tolsteeg. **In** het deel van het tracé, nabij de historische binnenstad, werd een aantal educatieve schooltuinen onderzocht. Er werden veeloppervlaktevondsten aangetroffen, voornamelijk daterend uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd, maar ook enkele Romeinse ruwwandige scherven en één fragment handgevormd prehistorisch aardewerk. **In** het algemeen was de bodem (oever- op beddingafzettingen) tot gemiddeld 1,50 m onder het maaiveld verstoord. Op één locatie is een sloot of gracht aangetroffen, waarbij op 2,90 m onder het maaiveld nog een ovenslak werd aangetroffen. Hoewel het gebied waar de boringen gezet zijn in de Middeleeuwen en vroege Nieuwe tijd niet intensief bewoond is geweest, is het niet uitgesloten dat er incidenteel diepere sporen van bewoning of beakkering terug zijn te vinden.

Willemshoeve

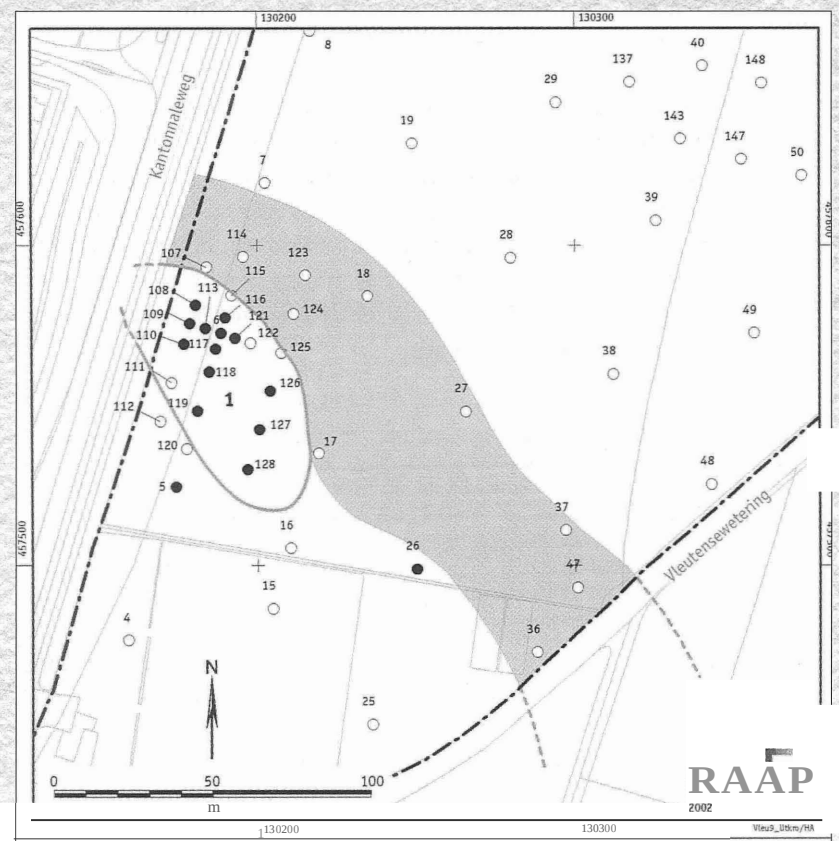
Op een reeds in 1993 ontdekte vindplaats (Haarhuis & Graafstal, 1993) werd bij de oppervlaktekartering opnieuw een relatief groot aantal fragmenten handgevormd aardewerk en bot verzameld. Eén van de aardewerkfragmenten is gedecoreerd met nagelindruld<en. Er is geen gedraaid Romeins aardewerk aangetroffen. Het betreft een ldeine inheemse huisplaats met een oppervlakte van ca 10x15 m uit de Late **IJzertijd** of de Romeinse tijd.

De huisplaats blijkt ca 25 m ten zuiden van de grens van de verstoringszone van de spoorverbreding te liggen. Het feit dat op exact dezelfde locatie als in 1993 opnieuw aardewerk is aangetroffen betekent dat er nog sporen in de ondergrond aanwezig zijn, maar dat deze door grondbewerking ten behoeve van een appelboomgaard langzaam maar zeker aangetast worden. Ter hoogte van de vondsten is in de bodem geen bewoningslaag (meer) aangetroffen. Mogelijk was deze om te beginnen al niet sterk ontwikkeld en betreft het bovendien een huisplaats die slechts gedurende één generatie in gebruik is geweest. De vindplaats ligt 50 m ten zuiden van de middeleeuwse Rijngeul en ca 1,5 km ten noorden van de Romeinse geul (en de *limesweg),* dat wil dus zeggen: in *Germania Libera.*
Overigens zijn in de onmiddellijke nabijheid van de oppervlaktevindplaats in twee boringen wel archeologische resten aangetroffen. Binnen de verstoringszone is op 0,60 m beneden het maaiveld een fragmentje handgevormd aardewerk aangetroffen in oeverafzettingen.

Literatuur
- E. Blom en E.P. Graafstal, *Vleuten-De Meern VleutelWeide AAO, Beleidsgericht advies op basis van de veldwerkresultaten.* ADC Rapport 54 (Bunschoten 2000)
- E. Blom, *VleutelWeide Prins Hendrikweg AAO.* ADC Rapport 79 (Bunschoten 2001)
- E.P. Graafstal, 'Vleuten-De Meern; Waterland', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) 167-192
- H.F.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen: een archeologische kartering, inventarisatie en waardering.* RAAP-rapport 80 (Amsterdam 1993)
- D.H. de Jager, 'Vleuten-De Meern; VleuterweidejVeldhuizen', in: idem, 165-167

UTRECHTjVIEUTEN-DE MEERN ✥ Rijnsche Park P. DEUNHouWER

In opdracht van de gemeente Utrecht, Dienst Stadsontwikkeling, Projectbureau Leidsche Rijn, heeft RAAP een AAI uitgevoerd in drie deelgebieden binnen de Vinexlocatie Leidsche Rijn. De *drie deelgebieden liggen in het Rijnsche Park ten oosten van Vleuten en ten noorden van* De Meern. *Op deze locaties zijn sportvelden en -accommodaties gepland. Doel van het onderzoek was het opsporen van eventueel aanwezige archeologische resten en het bepalen van de kwaliteit (gaajheid en conservering), aard, omvang, datering en diepteligging van deze resten.*
De *deelgebieden liggen op een stroomrug, waaraan in het algemeen een hoge archeologische verwachting wordt toegekend. Van het onderzoeksgebied* is *echter bekend, dat aanzienlijke delen ten behoeve van de industriële kleiwinning (door afvletten) zijn aangetast.* De *drie deelgebieden zijn met verschillende onderzoeksintensiteit onderzocht.*

Rijnsche Park
Gemeente Utrecht
Resultaten booronderzoek deelgebied 1
legenda

boringen		vindplaatsen		overig	
O	*zonder* archeologische indicatoren		begrenzing vindplaats		restgeul
●	met archeologische indicatoren	1	RAAP-vindplaatsnummer		grens onderzoeksgebied
112	boornummer				

De resultaten van het booronderzoekin het Rijnsche Park, deelgebied 1

Een van de deelgebieden (DestojPVCV) is hoofdzakelijk als grasland in gebruik en is in het verleden niet afgevlet. Eerder was hier tijdens inventariserend onderzoek langs de Kantonnaleweg al een vindplaats gevonden, waarbij in een aantal boringen houtskool, bot en aardewerk was aangetroffen (Vindplaats B in Raemaekers, 2000; Borsboom, 2001).

In dit deelgebied is een vlakdekkend karterend booronderzoek uitgevoerd, dat in de buurt van de bekende vindplaats in enkele boringen opnieuw archeologische indicatoren opleverde. Het hierop volgende waarderend booronderzoek verschafte meer inzicht in de omvang en de geomorfologische situatie van de vindplaats. De (globale) begrenzing van de vindplaats (I) wordt bepaald door archeologische indicatoren in 17 boringen op een diepte van 60-95 cm beneden maaiveld. De vindplaats heeft een omvang van ca 60XIOO m. Naast houtskool, verbrand en onverbrand bot is in elf boringen handgevormd aardewerk aangetroffen. Het handgevormd aardewerk is moeilijk te dateren, een datering in de Bronstijd is echter niet onmogelijk. De aanwezigheid van verbrand en onverbrand bot wijst op redelijke tot goede conserveringsomstandigheden.

De vindplaats wordt in het noorden begrensd door een 30 tot 50 m brede (verlande) restgeul die het deelgebied hier in noordwest-zuidoostelijke richting doorsnijdt. De vindplaats wordt deels door de restgeulafzettingen overdekt, waaruit kan worden geconcludeerd dat de geul ten tijde van de bewoning nog een actief (watervoerend) systeem moet hebben gevormd. Ook elders in het Utrechtse rivierengebied worden nederzettingsterreinen vaak langs restgeulen gevonden.

Het booronderzoek in de beide andere deelgebieden heeft geen archeologische resten opgeleverd. Plaatselijk hebben de bodemingrepen in het kader van ldeiwinning (afvletten) de bodem tot meer dan 1,0 m beneden maaiveld verstoord. Hoewel tijdens eerder onderzoek wel enkele fragmenten aardewerk werden aangetroffen (Haarhuis en Graafstal, 1993), wijst ook het geïsoleerde voorkomen van die oppervlaktevondsten op grotendeels afgevlette terreinen.

Literatuur

- A.J. Borsboom, *Noordelijke Stadsas Leidsche Rijn en Stroomweg* De *Tol, gemeente Utrecht; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie.* RAAP-rapport 7IO (Amsterdam 2001)
- P. Deunhouwer, *Rijnsche Park; gemeente Utrecht. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) in drie deelgebieden. RAAP-rapport* 779 (Amsterdam 2002)
- H.F.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering.* RAAP-rapport 80 (Amsterdam 1993)
- D.C.M. Raemaekers, 'Vleuterweide', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) 162-165

UTRECHT/VLEUTEN-DE MEERN ◆ Wilhelminalaan

E. BLOM EN E.P. GRAAFSTAL

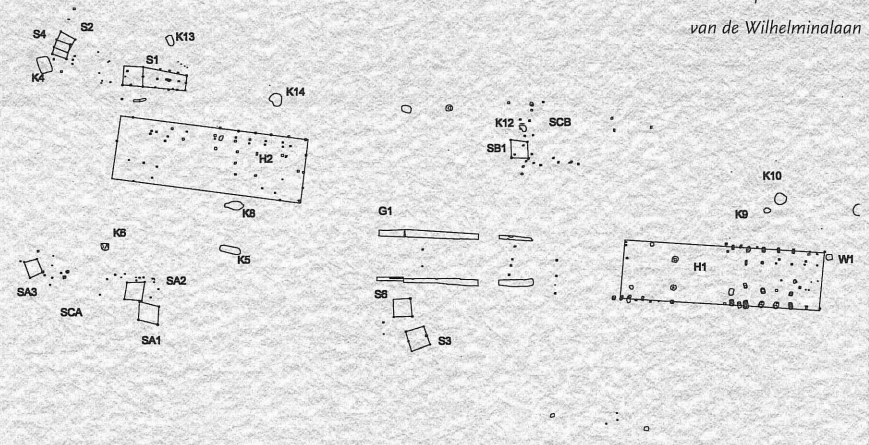
In 2000 en 2001 heeft in opdracht van de Gemeenschappelijke Exploitatiemaatschappij (GEM) Vleuterweide archeologisch onderzoek plaatsgevonden op een terrein aan de Wilhelminalaan, direct ten zuidoosten van de dorpskern Vleuten. In juli 2000 werd door het ADC een AAO uitgevoerd. Onder verantwoordelijkheid van het ABC vond vervolgens in het najaar van 2001 een vlakdekkende opgraving plaats.

Directe aanleiding voor het archeologisch onderzoek vormde de geplande woningbouw in dit gedeelte van de nieuwe wijk Vleuterweide, onderdeel van de Vinex-locatie Leidsche Rijn. De toekomstige wijk zal op deze locatie worden ontsloten door de aanleg van de Noordelijke Stadsas. Het is met name het tracé van deze weg dat de vindplaats aan de noordzijde op korte termijn zal aansnijden. Aangezien de onderzoeksresultaten van het laatste onderzoek nog niet volledig zijn uitgewerkt, hebben de hier gepresenteerde inzichten nog een voorlopig karakter.

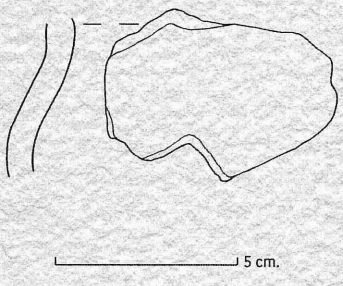
De vindplaats werd ontdekt tijdens de grootschalige kartering van het plangebied van Leidsche Rijn door RAAP in de jaren 1992-1993. Enkele fragmenten van handgevormd aardewerk duidden op een mogelijke nederzetting uit de **IJzertijd** of Romeinse tijd. Een booronderzoek voorafgaand aan de aanleg van een persleiding in het gebied Vleuterweide in 1999 bevestigde dit beeld. In beide gevallen werd echter geen duidelijke bewoningslaag aangetoond. Omdat de vindplaats bovendien aanzienlijk bleek te zijn aangetast door kleiwinning, is besloten om het terrein niet in te passen in de bouwplannen.

Het AAO van zomer 2000 bestond uit de aanleg van twee 5 m brede proefsleuven op het meest oostelijk gelegen perceel. In de tweede sleuf werden daarbij de restanten van een woonstalboerderij aangetroffen. Doordat de boerderij noordwest-zuidoost georiënteerd was, werd de huisplattegrond vrijwel haaks aangesneden. De in totaal 18 aangetroffen paalsporen leverden het bewijs voor een zogenaamde drie-schepige boerderij met een breedte van ca 7,5 m. De vermoedelijke locatie van een haardplaats leek daarnaast aan te tonen dat het blootgelegde gedeelte van de huisplattegrond het woongedeelte betrof en dat het stalgedeelte waarschijnlijk meer naar het oosten gezocht moest worden.

Aangezien huisplattegronden uit de **IJzertijd** zeldzaam zijn in het westelijk rivierengebied, groeide gedurende het proefonderzoek het besef dat de kans op een grootschaliger vervolgonderzoek groot was. In dat licht werd besloten de aangetroffen grondsporen niet te couperen en af te werken, maar te bewaren totdat ze in een bredere context onderzocht konden worden. Met behulp van een gutsboor werd vastgesteld dat de paalsporen tot tenminste 0,40 m diepte bewaard geble-

Het sporenoverzicht van de Wilhelminalaan

Profiel van een drieledige pot

Een overzicht van de opgraving met een huisplattegrond

ven waren. Het niet verder uitgraven van de grondsporen had tot nadeel dat het proefonderzoek slechts 56 fragmenten handgevormd aardewerk opleverde aan de hand waarvan de vindplaats gedateerd diende te worden. De vindplaats kon daardoor globaal in de IJzertijd geplaatst worden. Vergelijking van de aangetroffen huisplattegrond met enkele parallellen uit Oss-Ussen en Wijk bij Duurstede leek eerder te wijzen op een datering in de Vroege IJzertijd dan in de latere fasen van de IJzertijd of zelfs Romeinse tijd.

In aanvulling op het archeologisch proefonderzoek heeft RAAP een boorprogramma uitgevoerd in het onderzoeksgebied. Dit onderzoek had tot doel de aangetroffen vindplaats zo mogelijk nauwkeuriger te begrenzen. Daarnaast werd de top van de ongestoorde bodem ten opzichte van het NAP in kaart gebracht. Hierdoor kwamen recente verstoringen, veroorzaakt door ldeiwinning en glastuinbouw, aan het licht. Tevens toonde dit onderzoek aan dat van oost naar west de percelen steeds lager kwamen te liggen. Waarschijnlijk is dit het gevolg van de mate van kleiwinning. Uit een combinatie van deze gegevens bleek dat de archeologische verwachting het hoogst was voor de meest oostelijke gelegen percelen en vooral het gebied in de directe omgeving van de reeds aangetroffen huisplattegrond.

Het vervolgonderzoek van 2001 concentreerde zich dan ook op de oostelijke percelen van het onderzoeksgebied. Uit de IJzertijd is echter bekend dat boerderijen geen vaste plaats binnen het cultuurlandschap hadden. Boerderijen werden, nadat zij in verval geraakt waren, elders in de nabije omgeving opnieuw opgebouwd, waarna de oude bewoningslocatie als landbouwgrond kon dienen. Door deze herhaaldelijke verplaatsing van activiteiten binnen een gebied wordt wel gesproken van 'zwervende erven'. Om deze mogelijkheid te onderzoeken werden tevens proefsleuven aangelegd op de meer naar het noorden en westen gelegen percelen. Naar het noorden bleek het onderzoeksgebied vrij van archeologische resten. Verschillende geulen van relatief oude datum, zoals die ook al in het profiel van de eerste AAO-put opgetekend waren, komen ook verder noordwaarts voor. Deze geulen waren echter al voor de bewoning in de IJzertijd verland en houden dientengevolge geen rechtstreeks verband met de vindplaats (Blom 2001).

Verder naar het westen werden wel bewoningssporen aangetroffen. Naast de reeds bekende boerderij werden daar de restanten van in ieder geval één maar mogelijk twee gebouwen ontdekt. Daarnaast zijn er verspreid over het onderzochte terrein tenminste drie spiekers voor de opslag van graan blootgelegd en zijn er enkele structuren gedocumenteerd waarvan de functie vooralsnog niet bekend is. Direct achter de eerste huisplattegrond werd een kuil opgegraven die vermoedelijk dienst heeft gedaan als waterput. Verder is een aantal (afVal)kuilen aangetroffen.

Op grond van het gevonden aardewerk en de constructiewijze van de boerderijen kan de bewoning worden gedateerd in de Midden- en Late IJzertijd,, of zelfs nog wat preciezer: tussen ca 300 en 100 voor Chr. In nederzettingen uit deze tijd werd doorgaans een gemengd agrarisch bedrijf uitgeoefend. Dat blijkt ook uit de

gevonden gebouwen, die zoals gezegd dienden voor de stalling van vee en voor oogstberging. Uit botanisch onderzoek is gebleken dat de bewoners van de nederzetting bekend waren met de graansoorten gerst en emmertarwe. Verder is vastgesteld dat de nederzetting gelegen was in een zeer open landschap, waarin bomen een zeer bescheiden plaats innamen. Grasland was er daarentegen volop in de omgeving. Het botanisch onderzoek heeft sterke aanwijzingen opgeleverd dat dit werd gebruikt als wei- en hooiland. De opgegraven resten aan de Wilhelminalaan vertegenwoordigen waarschijnlijk niet meer dan enkele generaties bewoning. Strikt genomen valt niet uit te sluiten dat de ene boerderij de opvolger is van de andere. De westelijke boerderij zal dan wel de oudste zijn, want deze sluit nog het meest aan bij de tradities van de Midden-IJzertijd (5°0-25° voor Chr.), net als een groot bijgebouw ten noorden ervan. Het kan ook zijn dat er een gat gaapt tussen de bewoningsperiode van het westelijke en die van het oostelijke erf.

Opmerkelijk is dat de opgegraven erven aan de Wilhelminalaan zijn aangelegd op een wat lager gelegen deel van de stroomrug. De ondergrond lijkt te bestaan uit de afzettingen van een reeks opeenvolgende crevasses of overloopgeulen. Betere grond lag onmiddellijk ten zuiden van de erven: een ongeveer 100 m brede, zandige stroomrug, waar ten tijde van de bewoning waarschijnlijk al geen rivier meer doorheen stroomde. De bewoningsporen houden hier opmerkelijk genoeg op. Dit zou kunnen betekenen dat deze hoge en makkelijk te bewerken gronden werden gereserveerd voor akkerbouw. Aan de noordkant van de twee erven lag een grotendeels verlande riviergeul. Het was ten tijde van de bewoning nog maar een natte depressie, die de erven misschien enigszins ontwaterde. Om de waterafvoer op peil te houden werd op de bodem ervan regelmatig een nieuwe greppel gegraven.

Een opmerkelijk inzicht betreft de invloed van het inklinken van de bodem op de conservering van de grondsporen. Bijna 90 % van alle grondsporen is aangetroffen op de met zware zavel of lichte klei opgevulde crevassegeulen in de ondergrond, terwijl de zandige ruggen ertussen slechts ca 10 % van de grondsporen bevatten. Dat lijkt in strijd met de ervaringsregel dat hoger gelegen en lichtere bodems betere condities voor menselijke bewoning bieden. Analyse van korrelgroottes van betreffende bodemmaterialen heeft echter aangetoond, dat de geulvullingen na de bewoning in de IJzertijd zeker 50 cm kunnen zijn ingeldonken. Hierdoor waren zij minder blootgesteld aan de invloed van de kleiwinning.

Literatuur

- E. Blom, *Aanvullend Archeologisch Onderzoek Vleuterweide: Wilhelminalaan*. ADC-Rapport 85 (Bunschoten 2001)
- E. Blom en E.P. Graafstal, *Aanvullend Archeologisch Onderzoek Vleuterweide, Beleidsgericht advies op basis van de veldwerkresultaten*. ADC Rapport 54 (Bunschoten 2000)
- H.F.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering.* RAAP-rapport 80 (Amsterdam 1993)
- D.H. de Jager, *Bestemmingsplangebied Vleuterweide, locatie Wilhelminalaan, gemeente Vleuten-De Meern; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie,* RAAP-rapport 662 (Amsterdam 2001)

UTRECHTjVLEUTEN-DE MEERN .:. **Wilhelminalaan 11** D.H. DE JAGER

De gemeente Utrecht is volop bezig met de inrichting van het bestemmingsplangebied Vleuterweide (Vinex-Iocatie Leidsche Rijn). In het kader van het benodigde archeologische onderzoek is op de locatie Wilhelminalaan in mei-augustus 2000 een AAO uitgevoerd op een terrein dat op de bestemmingsplankaart staat aangeduid als 'terrein van archeologische waarde' (Blom en Graafstal, 2000). In de proefsleuf werd een gedeelte van de plattegrond van een woonstalhuis aangetroffen dat waarschijnlijk uit de IJzertijd dateert. Het andere gedeelte van deze nederzetting moest op grond van de beschikbare gegevens vooral in (noord)westelijke richting worden gezocht. De GEM Vleuterweide Beheer B.V. heeft derhalve RAAP verzocht ter plaatse een AAI uit te voeren.

Het te onderzoeken gebied heeft een totale oppervlakte van 5 ha en ligt ten zuiden van het station en de bebouwde kom van Vleuten, tussen de Julianalaan in het westen en de WilhelminalaanfEuropalaan in het oosten. Het gebied is in gebruik als grasland. In het verleden hebben er enkele kassen gestaan. De bodem bestaat uit beddingafzettingen, oeverafzettingen en (kronkelwaard)geulafzettingen. De nederzetting uit de IJzertijd lijkt te hebben gelegen langs een geul. Direct ten westen van het bekende nederzettingsterrein zijn aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van aansluitende nederzettingssporen. Daarbuiten zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van (andere) huisplaatsen. Wel is het mogelijk dat er zich perceleringssporen en andere *off-site* sporen rond de nederzetting bevinden. Deze sporen zijn echter moeilijk door middel van booronderzoek aantoonbaar. Op grond van het booronderzoek en de hoogtemetingen werd geconcludeerd, dat ook ten westen van het reeds door middel van proefsleuven onderzochte perceel redelijk tot goed geconserveerde archeologische sporen aanwezig zouden zijn.

Verstoringen hebben met name in het zuidwesten en noordwesten van het onderzoeksgebied, buiten het nederzettingsareaal, plaatsgevonden. Naar het zich liet aanzien, zou de rand van de nederzetting mogelijk aangetast worden door de aanleg van de noordelijke stadsas (zie vorig onderzoek).

Literatuur

- D.H_ de Jager, *Bestemmingsplangebied Vleuterweide, locatie Wilhelminalaan. Gemeente Vleuten-De Meern. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*. RAAP-rapport 662 (Amsterdam 2001)
- E. Blom en E.P. Graafstal, *Aanvullend Archeologisch Onderzoek Vleuterweide, beleidsgericht advies op basis van de veldwerkresultaten*. ADC-rapport 54 (Bunschoten 2000)

Bezig met een booronderzoek (foto RAAP)

VEENENDAAL ❖ Dijkstraat P.A.M.M. VAN KEMPEN

In opdracht van de Provincie Utrecht, Dienst Ruimte en Groen heeft RAAP een archeologische inventarisatie uitgevoerd in verband met de aanvraag van een ontgrondingsvergunning voor de aanleg van drie (padden)poelen. De poelen zijn gepland ten zuidwesten van de bebouwde kom van Veenendaal nabij de Dijkstraat. De ondergrond van het gebied bestaat uit veld- en laarpodzolen. Archeologische vindplaatsen waren vooralsnog onbekend uit het gebied rondom de te onderzoeken locaties. Uit het booronderzoek blijkt dat de bodem op de onderzochte locaties in meer of mindere mate door egalisatie en vergraving verstoord is. Dit betekent dat ook eventuele archeologische resten verstoord zullen zijn. Bovendien bleek dat de poelen in de lagere delen van de percelen zullen worden aangelegd. Tijdens het onderzoek werden geen concrete aanwijzigen aangetroffen voor de (eventuele) aanwezigheid van waardevolle archeologische vindplaatsen.

Literatuur

• LA. Schute, *Aanleg van vier (padden)poelen. Gemeente Veenendaal en gemeente Rhenen. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*, RAAP-Briefverslag (Amsterdam 2000)

VLEUTEN-DE MEERN ❖ Castellumlaan W.K. VOS EN A.M. BAKKER

In opdracht van de gemeente Vleuten-De Meern heeft het ADC een AAO/proefonderzoek verricht in de nazomer van 2000 op een voormalig bedrijventerrein aan de Castellumlaan in De Meern. Er is min of meer haaks op de Castellumlaan, aan de westzijde tussen huisnummer 2 en 6 een werkput aangelegd met afmetingen van ca 85x2 m.

Op basis van verschillende bodemkundige kaarten en van in de jaren '60 door het Archeologisch Instituut te Utrecht uitgevoerd archeologisch onderzoek, mocht worden aangenomen dat de Heldammer stroomrug de onderzoekslocatie doorkruiste. Het braaldiggende terrein bood de mogelijkheid de precieze situering van dit riviersysteem en van mogelijk aanwezige resten van de Romeinse weg binnen de dorpskern van De Meern vast te stellen. Op de zuidflank van deze stroomrug zijn vanaf september 1997 op verschillende locaties resten van een Romeinse weg ontdekt.

Er werd bij aanvang verondersteld, dat zich in het gebied of in de nabije omgeving de restanten bevonden van de Romeinse weg. Een van de kenmerken is het dagzomen van grindrijke wegtaluds. Daarnaast werden ook sporen van bermsloten verwacht.

Het doel van het onderzoek was om vast te stellen of de locatie daadwerkelijk werd doorkruist door de Romeinse weg en de Heldammer stroomrug. Indien dit

het geval was, moest dit resulteren in een verticale profielopname en volledige documentatie over een of beide verschijnselen. Hoewel op het onderzoeksterrein een bodemsanering is uitgevoerd die de bovengrond tot ca 0,70 m onder het maaiveld heeft verstoord, was dat geen reden om te veronderstellen dat de onderzoeksvragen niet konden worden beantwoord.

De opgravingslocatie vormt de overgang tussen stroomruggronden en komgronden. Dergelijke overgangen zijn bij uitgebreid onderzoek op andere locaties in Vleuten-De Meern indicatief gebleken voor de aanwezigheid van de Romeinse weg. Het ging daarbij echter steeds om de linkeroever van de stroomgordel, in plaats van de rechter zoals bij de Castellurnlaan. Het zullen in het verleden geen aantrekkelijke locaties voor bewoning zijn geweest. Die zijn over het algemeen te vinden op of bij de meandergordel van de Heldammer stroomrug. De situatie is dan vaak zo, dat de vindplaatsen zich bevinden op oeverafzettingen die weer op beddingafzettingen liggen.

Op de hier onderzochte locatie bij de Castellumlaan is sprake van een heel dun pakket oeverafzettingen die zijn afgezet op komafzettingen. Men mag aannemen dat niet lang na de sedimentatie (maximaal 30 jaar) als gevolg van zakldng een komsituatie is ontstaan.

De resultaten van het onderzoek waren teleurstellend. Hoewel het bodemprofiel verre van gaaf was, bleek de onderliggende stratigrafie, dat wil zeggen de top van de oeverafzettingen en de daarin ontwild<elde vegetatiehorizont, over vrijwel het gehele profiel intact. Aanwezige archeologische grondsporen en andere resten zouden uitstekend geconserveerd moeten zijn geweest en hadden herkend moeten worden. Tijdens het onderzoek zijn geen resten van de Romeinse weg aangetroffen. Ook zijn geen andere grondsporen of bodemvondsten van culturele of ecologische aard gevonden, die duiden op menselijke activiteiten in de Romeinse periode.

Het onderzoek heeft wel duidelijk gemaakt dat de meandergordel van de Heldammer 2 (of 3) vermoedelijk in zijn geheel ten oosten van de onderzoekslocatie moet worden gezocht. Deze ging kennelijk met een vrij wijde boog door de kern van De Meern heen, alvorens westwaarts af te buigen richting het plangebied Veldhuizen. Om die reden is het ontbreken van bewoningsresten achteraf gezien dan ook niet verrassend.

Ook de Romeinse weg, in de kern van De Meern, dient waarschijnlijk aanzienlijk oostelijker te worden gezocht, vermoedelijk ruim ten oosten van het plangebied voor de herontwikkeling van de dorpskern, voor zover dit ten noorden van de Leidsche Rijn is gelegen. Voor het gedeelte ten zuiden van de Leidsche Rijn dient wel rekening te worden gehouden met de aanwezigheid van de Romeinse weg.

Literatuur

• A.M. Bakker, W.K. van Zijverden en W.K. Vos, *Vleuten-De Meern: Aanvullend Archeologisch Onderzoek bij de Castellumlaan.* ADC-rapport 81 (Bunschoten 2001)

VLEUTEN-DE MEERN ❖ Hoge Woerd E. BLOM

Aan het begin van 2000 is door het ADC een AAü uitgevoerd in het kader van de ontwikkeling van de bouwlocatie De Woerd, onderdeel van de VINEX-locatie Leidsche Rijn. Het terrein direct ten noordoosten van het dorp De Meern is onderzocht in opdracht van de gemeente Vleuten-De Meern en Bouwfonds Fortis Vastgoedontwikkeling. Het onderzoeksgebied sluit aan op het archeologisch monument De Hoge Woerd, dat een overgeleverde naam is van een uitgestrekte woonheuvel waarin zich de resten van een Romeins legerkamp *(castellum)* en de bijbehorende burgerlijke nederzetting *(vicus)* bevinden. Het gehele complex dateert uit de eerste eeuwen van de jaartelling. De laatste wijziging van de grenzen van het monument is vastgesteld op basis van een veldkartering en booronderzoek in 1993. De ligging van het castellum was enkele jaren daarvoor al onderzocht door middel van weerstandsmetingen.

Aangezien deze prospectieonderzoeken voor het zuidoosten van het monument een nogal diffuse grens lieten zien, diende het AAü aan te tonen tot hoever daarbuiten de civiele bewoning en de daarbij behorende activiteitenzones en perifere structuren zich uitstrekten (locatie 1). Daarnaast is tijdens de oppervlaktekartering uit 1993 een kleine verspreiding van relatief veel fragmenten handgevormd aardewerk aangetroffen in een boomgaard ten zuidoosten van De Hoge Woerd (locatie 2). Gezien het feit dat de samenstelling van dit vondstmateriaal in grote mate afwijkt van die van het castellumterrein werd voorafgaand aan het AAü rekening gehouden met een tweede vindplaats daterend uit de Late IJzertijd of het begin van de Romeinse tijd. De boomgaard zelf kon niet worden onderzocht, maar vijf van de tien proefsleuven zijn aangrenzend op de boomgaard aangelegd.

Het centrale terrein van het onderzoeksgebied bleek fysiek ernstig verstoord door de aanleg van een monumentale tuin met waterpartijen uit de 18de eeuw. Deze tuin, behorende bij de buitenplaats Overvliet, is op de topografisch-militaire kaart uit 1855 nog duidelijk herkenbaar. Daarnaast is het bodemprofiel over een groot gedeelte van het onderzoeksgebied op natuurlijke wijze verstoord. Enerzijds door een verregaande mate van bioturbatie (diergangen en wortelwerking) en anderzijds door natuurlijke homogenisatie van de over het algemeen zandige bodem. De oorzaak van dit proces van bodemvorming is niet vast komen te staan, maar vermoedelijk liggen weersinvloeden als vorst en regen eraan ten grondslag. Tijdens het elders in deze kroniek beschreven onderzoek aan de Prins Hendrikweg in Vleuten, waar de bodem eveneens uitermate zandig van textuur is, is een soortgelijk proces waargenomen.

Hoewel de verstoringen een ingrijpend effect hebben gehad op met name de conservering van de grondsporen, kon op een drietal plaatsen in het onderzoeksgebied menselijke activiteit worden aangetoond. In de zone van ca 50 m ten zuidoosten van en langs de huidige grens van het monument zijn kuilen en greppels

Vleuten de Meern - Hoge Woerd

Puttenoverzicht met de ligging van de locaties 1 en 2

Legenda

1 Opgravingsput met nummer

Zones waar (tijdelijk) intensieve activiteit of bewoning heeft plaatsgevonden

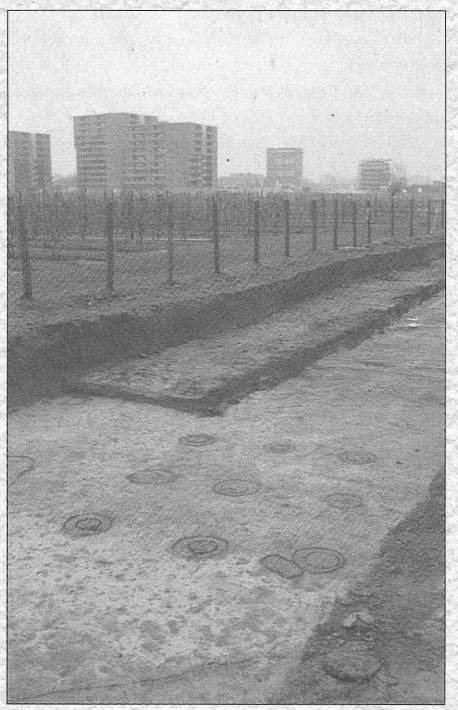
Grens van het monument

AB 08-02-2001

De opgravingslocaties aan de Hoge Woerd

aangetroffen, die gezien de locatie alsook het vondstrnateriaal gerekend mogen worden tot de vicus van het castellum. Dat er vanuit de vicus onder meer landbouwactiviteiten zijn bedreven, suggereert een negenpalige spieker, die dienst heeft gedaan als opslagplaats van graan. Aangezien er in Nederland nog weinig onderzoek heeft plaatsgevonden naar de economische functie en het daarbij horende landgebruik van de randzone van Romeinse militaire nederzettingen, zijn dergelijke structuren belangrijke kennisbronnen. Het is met name deze context- en zeldzaamheidwaarde die een uitbreiding van de contouren van het archeologisch monument naar het zuidoosten rechtvaardigt. De sterke mate van verontreiniging van de sporen alsmede de incidenteel bewaard gebleven vondstlaag duidden op een relatief intensief gebruil<: van deze zone.
Iets verder verwijderd van het castellumterrein zijn tenminste acht weinig verontreinigde greppels aangetroffen. Dit is bijzonder aangezien sommige geruime tijd open hebben gelegen, getuige de ontwild<:eling van een vegetatielaag in de hogere opvulling. De greppels liggen in een min of meer regelmatig patroon parallel aan ofhaaks op elkaar, wat een aanwijzing kan zijn voor een systeem van landindeling. In ieder geval toont het gebrek aan overige grondsporen en de minieme hoeveelheid vondsten aan dat de greppels kennelijk niet in de context van bewoonde erven hebben gefunctioneerd. Eerder horen ze bij een perifere zone van de nederzetting, waar mogelijk landbouw heeft plaatsgevonden.
Op de tweede locatie zijn slechts twee greppels aangetroffen. De geringe mate van verontreiniging van deze sporen past ook hier in het beeld van een perifere gebruikszone. In een aangrenzende depressie bleek wel enig bewoningsafval terecht te zijn gekomen. Hoewel zorgvuldig afgewerkt, leverde deze laag slechts ca 75 fragmenten aardewerk op. In tegenstelling tot het tijdens de oppervlaktekartering gevonden materiaal bestond het vondstcomplex niet alleen uit handgevormd aardewerk (70%). Een datering van deze zone valt vermoedelijk ergens in de 2de eeuw.

Concluderend mag gesteld worden dat het onderzoeksgebied grotendeels in de perifere zone van het castellumterrein ligt. Slechts in de zone langs het beschermde archeologische monument zijn grondsporen aangetroffen die tot de eigenlijke militaire nederzetting gerekend mogen worden. De opgetekende structuren hebben vermoedelijk een functie gehad in relatie tot agrarische activiteiten. In het overige deel van het gebied zijn alleen greppels aangetroffen die verband kunnen houden met een vorm van landindeling. Niettemin herinnert locatie 2 eraan dat er binnen de perifere zone plekken kunnen zijn geweest waar bijzondere activiteiten hebben plaatsgevonden. Het valt zelfs niet uit te sluiten dat er in de tweede eeuw ter hoogte van locatie 2 een klein bewoond erf heeft gelegen. Dergelijke verspreide losse erven passen goed in het algemene beeld van de landelijke bewoning in de Romeinse tijd.

De paalsporen van de spieker

De greppel in de extensief gebruikte perifere zone van de nederzetting

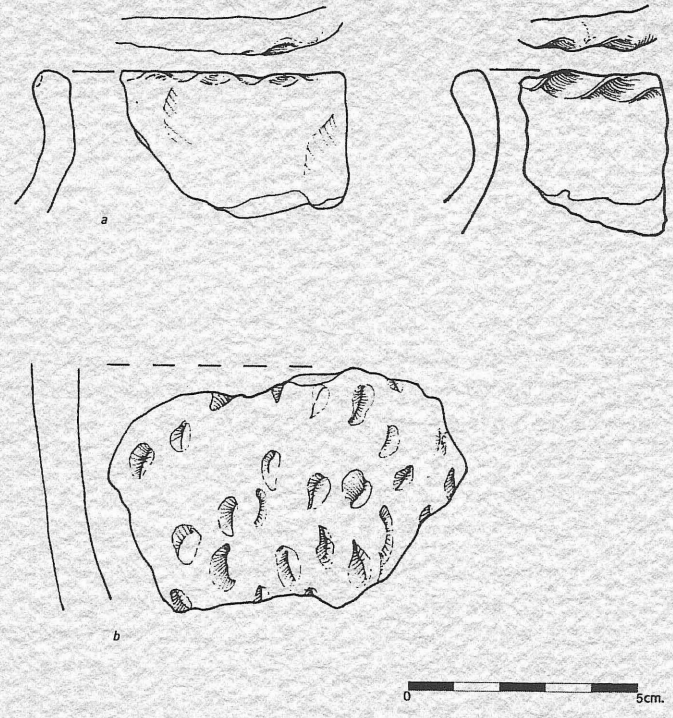
Literatuur
- E. Blom en E. Graafstal, *Hoge Woerd AAO,* ADC-rapport 73 (Bunschoten 2001)
- J.P. ter Brugge, 'Vleuten-De Meern en Harmelen', in: D.H. Kok e.a., red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1992-1993 (Utrecht 1997) I06-II1
- P.G. van der Gaauw en & H. van Londen, *De Hoge Woerd, een boor- en weerstandsonderzoek naar het romeinse castellum van De Meern* (Amsterdam 1992)
- H.F.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering.* RAAP-rapport 80 (Amsterdam 1993)
- D.H. de Jager, *De Hoge Woerd, gemeente Vleuten-De Meern; aanvullend boor- en weerstandsonderzoek bij het Romeinse castellum van de Meern,* RAAP-rapport 531 (Amsterdam 2000)

VLEUTEN-DE MEERN .:. Prins Hendrikweg E. BLOM

In opdracht van de Gemeenschappelijke Exploitatiemaatschappij (GEM) Vleuterweide heeft het ADC in augustus 2000 archeologisch onderzoek verricht op het perceel direct achter de Prins Hendrikweg in Vleuten. De aanleiding voor het AAO lag in het feit dat het onderzoeksgebied in de nabije toekomst op meerdere manieren bedreigd wordt. Ten eerste zal hier over enkele jaren een deel van de nieuwe wijk Vleuterweide, onderdeel van de Vinex-locatie Leidsche Rijn, worden gebouwd. Daarnaast zal het NS-station Vleuten aanzienlijk uitgebreid worden in verband met de spoorverbreding. Tenslotte zal de toekomstige HOV-baan vanuit het zuiden aansluiten op het vernieuwde station. Vooral bij de uitvoering van de geplande spoorverdubbeling zullen de door RAAP al eerder gekarteerde resten van een mogelijke nederzetting uit de Late IJzertijd of Romeinse tijd worden verstoord. Op het terrein zijn zes noord-zuid georiënteerde proefsleuven aangelegd die tot doel hadden eventuele sporen van menselijke activiteiten in beeld te brengen en zicht te krijgen op de landschapsgenese van het gebied. Aangezien er alleen in het noorden van de eerste proefsleuf antropogene sporen werden aangetroffen, is deze sleuf aan weerszijden uitgebreid om de omvang van de vindplaats beter vast te kunnen stellen. Helaas bleek het noordoosten van het onderzoeksgebied het terrein van een voormalige meubelmakerij te beslaan en was hierdoor de bodem volledig verstoord. Er zijn enkele kuilen aangetroffen die vermoedelijk het gevolg zijn van diverse activiteiten vanaf de Late Middeleeuwen. Het aardewerk uit deze kuilen is niet scherper te dateren dan 1300-1900. Naast deze fysieke verstoringen werd de 'leesbaarheid' van de grond in grote mate beperkt door een zeer sterk gevorderd, natuurlijk homogenisatieproces, dat gerelateerd lijkt aan de lichte textuur van de stroomgordelafzettinggen op het terrein.

De bewoningssporen uit de Late IJzertijd en/of Vroeg Romeinse tijd beperken zich tot een zone van ca 50 m direct ten zuiden van de huidige spoorlijn Utrecht-Woerden. Het betreft twee greppels met daarin enig bewoningsafval, wat de aanwezigheid van een bewoond erf in de directe omgeving van het onderzoeksge-

Handgevormd aardewerk

bied doet vermoeden. De greppels zijn grofweg oost-west georiënteerd en lijken de vermoedelijke vindplaats aan de zuidzijde te begrenzen. De kern van de vindplaats bevindt zich waarschijnlijk net ten noorden van het onderzoeksgebied en dus onder de huidige spoorlijn. Dit neemt niet weg dat zich in de spoorverbredingszone resten kunnen bevinden die iets kunnen vertellen over de aard, omvang en datering van de bewoning die zich hier rond het begin van de jaartelling heeft afgespeeld.

Literatuur
- E. Blom, *Aanvullend Archeologisch Onderzoek Vleuterweide: Prins Hendrikweg.* ADC-Rapport 79 (Bunschoten 2001)
- E. Blom en E.P. Graafstal, *Aanvullend Archeologisch Onderzoek Vleuterweide, Beleidsgericht advies op basis van de veldwerkresultaten.* ADC Rapport 54 (Bunschoten 2000)
- RF_A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Hannelen. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering.* RAAP-rapport 80 (Amsterdam 1993)

VLEUTEN-DE MEERN & Stroomweg-Veldhuizen

W.K. Vos & A.M. BAKKER

In de zomer en winter van 2000 is archeologisch onderzoek uitgevoerd in de Vinex-locatie Leidsche Rijn. Het onderzoek vond plaats in het plangebied Vleuterweide, in opdracht van de Gemeentelijke Exploitatie Maatschappij (GEM) Vleuterweide. Het ging in eerste instantie om een proefsleuvenonderzoek (AAO), waarna ook een vervolgonderzoek heeft plaatsgevonden op een terrein even ten noorden van de Zandweg n6 in Vleuten. De onderzoekingen werden deels onder auspiciën van de ROB, deels onder verantwoordelijkheid van de gemeente Utrecht uitgevoerd door het ADC.

Het betrof kort gezegd een archeologisch onderzoek naar de resten van een Romeinse weg, die als gevolg van de infrastructurele werkzaamheden op verschillende locaties zouden worden verstoord. Het AAO omvatte vier, betrekkelijk kleine secties van de Romeinse weg. Tijdens het vervolgonderzoek is een grotere sectie van de weg met een breedte van 40 m onderzocht.

Het doel van de opgravingen was meerledig. Tijdens het AAO lag de nadruk op het verzamelen van gegevens omtrent de ligging, aard en conservering van de Romeinse weg. Het vervolgonderzoek was meer gericht op het veiligstellen van de bedreigde archeologische waarden door middel van de documentatie van de archeologica. Een aantal specifieke vragen stond hierbij centraal. Ze hadden betrekking op onder meer de verschillen in profielopbouw en hun ontwikkeling, de reconstructie van de (oudste) aanleg van de weg, de landschappelijke omgeving ten tijde van de (oudste) aanleg en het gebruik van verschillende materiaalgroepen.

Uit beide onderzoekingen is gebleken dat de Romeinse weg in het westelijke deel van dit gebied in eerste aanleg een lichte constructie heeft gekend. De weg is hier aangelegd in een kommilieu. De weg bestond uit een opgebracht grondlichaam met flauwe taluds en een lichte beschoeiing van elzenhouten palen. Aan de zuidkant werd de weg geflankeerd door een bermsloot. Een noordelijke bermsloot is niet waargenomen. Op de gronddam *(agger)* bevond zich het wegdek, waarvan nog resten van het grindplaveisel zijn aangetroffen.

Op het meest oostelijk gelegen opgravingsterrein konden drie ontwikkelingsfasen van de weg worden onderscheiden. De weg bestond daar in eerste aanleg uit een opgeworpen dam, waarbij aan weerszijden van deze constructie ondiepe bermsloten waren ingegraven. Deze zijn echter niet altijd goed herkenbaar. In de daarop volgende perioden is deze wegconstructie tweemaal opgehoogd en verstevigd. In de laatste fase is er mogelijk sprake geweest van een zwaardere beschoeiing aan de noordzijde van de weg. In alle gevallen bestond ook hier het wegdek uit grind waarvan een betrekkelijk grote hoeveelheid is aangetroffen tijdens de opgravingen.

Tot slot zijn tijdens het vervolgonderzoek ten noorden van de Romeinse weg ook twee greppels uit de Late Middeleeuwen ontdekt. Ze dateren uit de late 13dejvroege 14de tot Isde eeuw. Gezien het vondstmateriaal dat daaruit afkomstig is, moet in de onmiddellijke nabijheid bewoning hebben plaatsgevonden, waarschijnlijk in de vorm van een op zichzelf staande boerderij.

Een van de uitgevoerde specialistische deelonderzoeken leverde opmerkelijke resultaten op en verdient extra aandacht. De resultaten zouden namelijk in het vervolg voor andere Romeinse wegtracés kunnen worden aangewend, met de bedoeling om zekerheid te verkrijgen over de opbouw van de weg en de herkenning daarvan. De aanleiding werd gegeven door het feit dat het grond- of dijklichaam in het profiel niet te onderscheiden was van het omringende sediment. Daarom zijn zowel van het veronderstelde dijklichaam als van het omringende sediment monsters genomen ten behoeve van een korrelgrootteanalyse. Het idee achter deze analyse is dat het dijldichaam een tweetoppige curve zou opleveren en de natuurlijke monsters een enigszins scheve normaalverdeling. Aan de ontwikkeling van tweetoppige sedimenten kunnen de volgende processen ten grondslag liggen:

1. Ingewaaid zand als gevolg van natuurlijke processen (komt bijvoorbeeld voor bij rivierduinen en aan de rand van dekzandgebieden).
2. Bioturbatie op een scherpe lithologische overgang (bijvoorbeeld zandzware klei).
3. Ingelopen of ingewaaid zand als gevolg van menselijke activiteiten (bijvoor beeld ploegen, weiden, etc.).

De eerste twee processen kunnen in het onderzoeksgebied worden uitgesloten. In de periode waarin het pakket afzettingen is gevormd zijn in de directe omge-

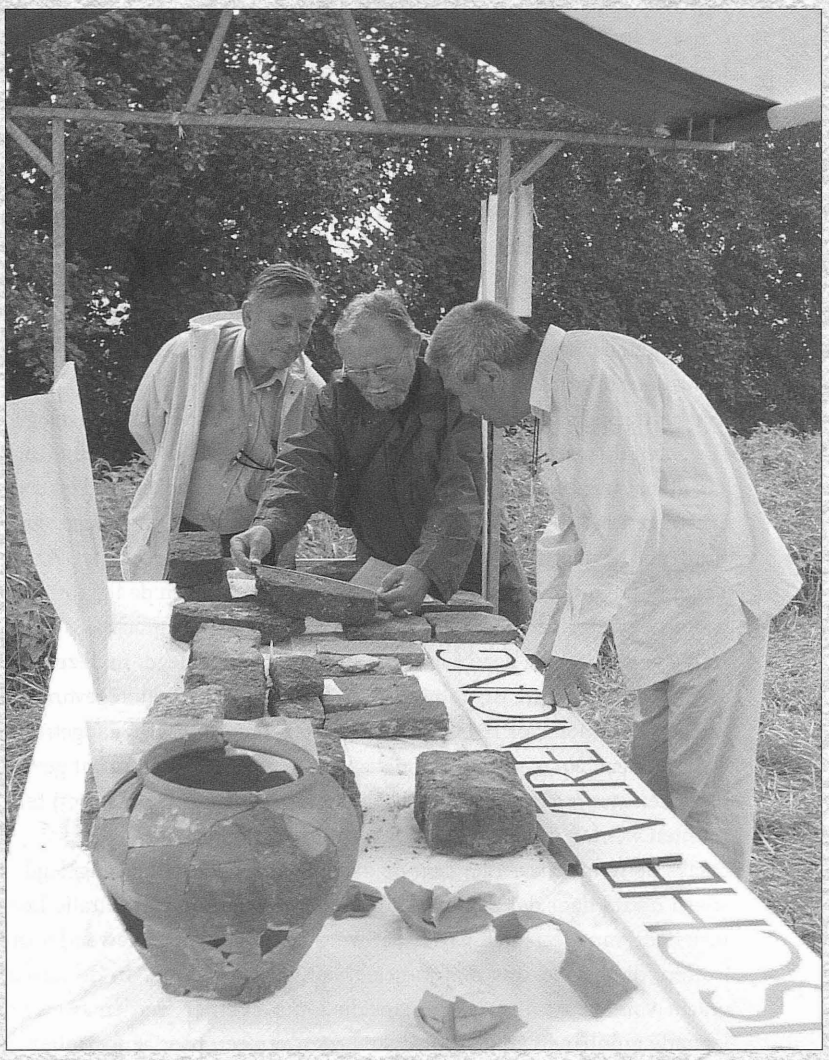
ving geen natuurlijke zandbronnen aanwezig waaruit zand zou kunnen inwaaien. Daarnaast bevindt het sediment zich niet op een scherpe lithologische overgang. Op basis van de resultaten van de korrelgrootteanalyse kan worden vastgesteld dat inderdaad sprake is van een tweetoppig en dus antropogeen beïnvloed sediment. Dit is een duidelijke aanwijzing dat er sprake is van een dijklichaam. Wanneer de zandfractie buiten beschouwing wordt gelaten, blijkt bovendien dat de relatieve korrelgrootteverdeling van de drie monsters nagenoeg identiek is. Dit betekent dat het sediment waaruit het dijklichaam is opgebouwd zeer waarschijnlijk lokaal is gewonnen.
De tweede aanwijzing die duidt op een grondlichaam is zichtbaar in de depressie in het onderliggende sediment. Deze lokaal aanwezige depressie is vermoedelijk voornamelijk het gevolg van zetting, veroorzaakt door de druk van een grondlichaam.

Literatuur

• A.M. Bakker en W.K. Vos, *Archeologisch Onderzoek in de gemeente Vleuten-De Meern, Vindplaats Stroomweg-Veldhuizen Romeinse weg.* Pandhuis-rapporten (Utrecht in druk)

VLEUTEN-DE MEERN ❖ Thematerweg H. DOORNEBAL

Tijdens een veldl<artering en booronderzoek door RAAP is in het gebied ten noorden van de Thematerweg te Vleuten een tweetal puinconcentraties ontdekt (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999). Deze puinconcentraties zijn als recente stort opgevat.
In het archief van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern en Haarzuilens is, kort na het door RAAP uitgevoerde onderzoek, een landmeterskaart ontdekt van J van Diepenem Jl. uit r639, waarop op de locatie van een van de vorengenoemde puinconcentraties enkele gebouwen staan ingetekend. Daarnaast is in een notariële akte van 20 januari r636 aangaande de verkoop van een perceel op Themaat sprake van een woning, een schuur, twee bergen en koetsen.
Ter plaatse van de op de landmeterskaart aangegeven gebouwen wijkt het slotenpatroon duidelijk af ten opzichte van de overige sloten in deze ontginnning.
Dit was aanleiding voor de Archeologische Werkgroep Oude Rijn (een samenwerkingsverband tussen de Historische Vereniging Vleuten, De Meern en Haarzuilens en de AWN afdeling Utrecht e.o.) om een plan van aanpak te maken voor het uitvoeren van een onderzoek op de locatie waar op het landmeterskaartje uit r639 enl<ele gebouwen staan getekend. Bij de ontwikkeling van het plan van aanpak is de werkgroep ondersteund door de Provincie Utrecht en de projectarcheoloog voor Vleuten-De Meern.

Tijdens een open dag op locatie informeren werkgroepleden de bezoekers

In 2000 is de werkgroep met toestemming van de ROB gestart met een onderzoek naar de resten en de omgeving van de bovengenoemde gebouwen.
Doel was te onderzoeken of er overeenstemming is tussen de archeologische gegevens en de historische bronnen betreffende de begrenzing, de waarde, de conserveringstoestand, de functie, de omvang en het uiterlijk van de woonplaats. Is vast te stellen wanneer en hoe deze woonplaats is ontstaan en of er relaties zijn met oudere woonplaatsen ten zuiden van het onderzoeksgebied? De hypothese was dat we te maken hadden met een begraven hofstede uit de 15de eeuw. Aangezien bij de aanleg daarvan veel grondverzet plaatstvond, is gestart met een gedetailleerde hoogtemeting. Daaruit bleken geen heldere conclusies te trekken, ondanks de bijzondere accidentatie van het terrein. Tijdens een aantal veldverkenningen is slecht een vage indicatie van een bewoningsplaats gebleken. Er zijn namelijk erg weinig oppervlaktevondsten gedaan. De vondsten dateren uit de Late Middeleeuwen tot heden. Wel bleek het zuidelijk deel van het terrein vrijwel vondstloos te zijn.
Tijdens de opgraving zijn negen putten aangelegd. In de eerst aangelegde put (put I) werden de resten van een gracht van 7 á 8 m breed aangetroffen. In de vulling van gracht werd een lanspunt gevonden, benevens een eiken paal en veel spijkers. Die wijzen mogelijk op de aanwezigheid van een brug. Ter hoogte van de gracht werd ook een munt gevonden. Het is een zilveren groot van Aalbrecht van Beijeren (1359-14°4) van het graafschap Holland. Gezien de ligging van de munt kan deze niet gebruikt worden voor een datering van de gracht.
In het verlengde van deze eerste put werd put 2 aangelegd. In deze put werd een greppel aangetroffen. Bij de aanleg werden veel paardebotten gevonden en delen van een kogelpot. Ook hier werden de resten van een gracht aangetroffen. In het vlak van deze put werd met de metaaldetector een zilveren munt gevonden. Het bleek een sterling denier van Hertog Jan **III** van Brabant (1312-1355) te zijn. Deze munten werden in Leuven tussen 1329 en 1337 geslagen.
Haaks op put I (maar niet daar op aansluitend) werd put 3 aangelegd. Deze put sneed dwars door de door RAAP geconstateerde puinconcentratie heen. In het verlengde van westelijke kavelsloot werd een 7 á 8 m brede verkleuring aangetroffen, die gevuld was met puin en een zavelige grond. In de insteek van de gracht vonden we een los gestapelde muur. Verder werden twee noord-zuid lopende puinbanen en de mogelijke resten van een poer aangetroffen.
Haal<s op put drie (maar niet daar op aansluitend) en evenwijdig aan put I werd put 4 aangelegd. In deze put zijn slechts wat vage sporen van mogelijk greppels of ingravingen gevonden. Dit kunnen recente verstoringen zijn.
Met de aanleg van put 5 werd de verbinding gemaakt tussen put 3 en put 4. Hierin bleek een muur met een dilde van ruim 50 cm aanwezig, opgebouwd uit kloostermoppen. Gedeeltelijk ingemetseld in de muur werd nog een keldertje van 2X2 m aangetroffen. Elke muur van het keldertje is met een andere steen gemetseld en heeft

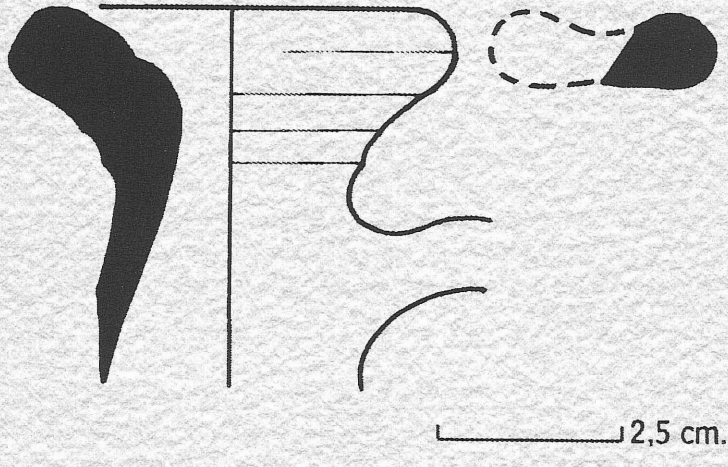
een andere metselwijze. In de vulling van de kelder werden onder andere een vloertegel met decoratie, paarse mangaanresten en een zogenaamd witje aangetroffen.
Om een eventuele noordelijke begrenzing van het in put 5 aangetroffen gebouw vast te stellen, is put 6 gegraven. Helaas zijn in put 6 geen sporen aangetroffen, zodat de noordelijke begrenzing van het in put 5 aangetroffen gebouw raadselachtig blijft. Put 7 leverde, gelegen tussen 2 en 3, twee puinbanen op. In het verlengde van put 3 en 7 werd put 8 gegraven, maar daarin werd niets gevonden.
In de daarna aangelegde put 9, tussen put 1 en put 5 in, werd het verlengde van de in put 5 aangetroffen muur gevonden. De muur is ca 11 m lang. In de oostelijke helft van put 9 bleek zich nog het spoor van een noord-zuid lopende gracht te bevinden.
Aansluitend op de opgraving werd in december 2000 nog een booronderzoek gedaan op een deel van het terrein. Uit dit booronderzoek is gebleken, dat in alle boringen in de bovengrond puinspikkels zijn aangetroffen. Op een aantal plaatsen is het puin voor de boor ondoordringbaar. Uit een grachtvulling werd van 1,2 m diepte steengoedscherfmateriaal naar bovengebracht. Fosfaatconcentraties waren zeer duidelijk herkenbaar.
Uit de resultaten van het booronderzoek lijkt de westelijke gracht (aangetroffen in put 3) niet door te lopen in het verlengde van de westelijke kavelsloot.
In 2001 is een groot vlak aangelegd tussen put 2 en de westelijke begrenzing van put 3. In deze zeer ondiep aangelegde put zijn twee vage puinbanen aangetroffen die lijken aan te sluiten op de muur die in put 5 is aangetroffen. Verder zijn twee kleine gebouwtjes aangetroffen met plavuizen vloertjes. Opvallend was dat het vlak bezaaid was met aardewerkscherven. Het was niet mogelijk om concentraties van scherven in het vlak aan te wijzen. Een aantal scherven is geselecteerd maar nog niet gedateerd. De tot nu toe gevonden gebouwsporen zijn op basis van de gebruikte mortel gedateerd in de 18de eeuw.
In 2002 zal het onderzoek zich richten op het zuidelijk deel van het terrein waar onder andere een aantal grachten doorsneden zal worden.

VLEUTEN-DE MEERN .:. Zuidelijke Stadsas W.K. Vos

In 2000/2001 heeft het ADC in vier verschillende fasen een archeologisch onderzoek uitgevoerd in het kader van de aanleg van de Zuidelijke Stadsas, ter plaatse van de rotonde in 't Zand. Directe aanleiding voor het onderzoek vormde de aanleg van een duiker die twee watergangen met elkaar moest verbinden. De *aanwezige archeologische informatiebronnen zouden daarbij volledig worden verstoord. Het onderzoeksgebied ligt direct ten noorden van een hooggelegen terrein dat bekend staat onder de naam Hoge Woerd, waar zich de resten bevinden van een Romeins legerkamp, een bad-*

gebouw en een (militair)-burgerlijke nederzetting (vicus). Ook is ten noordoosten van het castellum, langs de vermoedelijke noordelijke uitvalsweg vanuit het fort een vrij uitgestrekt crematiegrafveld bekend.

Het onderzoeksgebied heeft al een aanzienlijke archeologische voorgeschiedenis. Aan het begin van jaren '90 is door RAAP direct ten zuiden van het gebied een booronderzoek uitgevoerd (Van der Gaauw en Van Londen 1992). Uit dat onderzoek bleek dat het tracé van de duiker de periferie van het Romeinse castellum zou gaan doorsnijden en werd tevens duidelijk dat zich daar de oeverzone van een in de Romeinse tijd nog actieve rivierloop bevond. De grondboringen leverden echter geen aanwijzingen voor menselijke activiteiten in het onderzoeksgebied. Men mocht echter wel veronderstellen, dat het gebied werd doorsneden door de Romeinse weg, die het castellum aan de noordzijde verliet.
Vervolgens is door de ROB in 1994 een aantal proefsleuven aangelegd ter plaatse van de kort daarop aangelegde Burgemeester Middelweerdweg (Van Dockum 1998). Uit dit onderzoek kwam een verlandingsfase van dezelfde brede, ondiepe geul naar voren welke in noordwestelijke richting heeft gelopen. In de proefsleuf direct ten zuiden van de rotonde, ongeveer ter plaatse van de duiker, zijn geen sporen van menselijke activiteiten geconstateerd.
Ten slotte is door het ADC in maart 1999 een AAO uitgevoerd in het tracé van de Zuidelijke Stadsas (Graafstal 1999). Tijdens dit onderzoek zijn de grafkuilen van een vrij omvangrijk crematiegrafveld aangesneden. Gezien de ligging kan het grafveld deel hebben uitgemaakt van de (burgerlijk) militaire nederzetting bij het castellum op de Hoge Woerd. Het grafveld bleek zich niet ten westen van de rotonde 't Zand uit te strekken. De locatie ten noordoosten van het castellum en de vermoedelijke begrenzing van de begravingen ondersteunden de veronderstelling, dat er een noordelijke uitvalsweg vanuit het fort heeft bestaan.
De resultaten van het jongste onderzoek rond de Zuidelijke Stadsas zijn als volgt te omschrijven. Het onderzoek heeft de sporen van een Romeinse weg aangetoond. Het betreft hier óf de *limesweg* die vanuit de *porta principalis dextra* als noordelijke uitvalsweg vanuit het castellum heeft gelopen óf een weg die op deze *limesweg* aansloot en alleen de verbinding tussen castellum en grafveld onderhield. Als van de eerste veronderstelling wordt uitgegaan, dan mag men aannemen dat de route uiteindelijk op de zuidrand van de stroomrug van de Rijn kwam te lopen en op een gegeven moment afboog naar het oosten, richting Utrecht. Het is dan niet vreemd te veronderstellen dat de weg gedurende de gehele Romeinse tijd in gebruik zal zijn geweest. Waarschijnlijker lijkt echter voorlopig de tweede mogelijkheid. Indien die voor waar wordt aangenomen, dan kan worden gesteld dat de aangetroffen weg minstens zolang werd benut als het grafveld in gebruik is geweest. De maximale gebruiksduur van de weg zou wellicht samenvallen met het bestaan van het totale complex op de Hoge Woerd. De door-

Een randfragment van een wit aardewerken kruik, een van de 64 scherven die zijn verzameld aan de Rotonde 't Zand.

gaande *limesweg* kan dan mogelijk al eerder naar het oosten zijn afgebogen, tussen de zuidrand van het grafveld en de noordelijke begrenzing van de vicus door, ter hoogte van de huidige Groenendijk

Het gaat overigens bij de wegsporen om een opgebracht grondlichaam waarop vermoedelijk een grindplaveisel heeft gelegen. De basis van de weg was aangelegd op een gemiddelde hoogte van 0,20 m boven NAP. Van de gronddam was nog maar maximaal 30 cm bewaard gebleven. De daarboven gelegen subrecente bouwvoor en recente teelaardelaag hadden een gezamenlijke dikte van 70 cm en hebben de hogere opbouw van de Romeinse weg compleet verstoord. De gronddam mat aan de basis minimaal 10.5 m. De top van de dam waarop zich de eigen-1ijke weg bevond was niet meer aanwezig. Wel kon worden waargenomen dat de dam zich vanaf de basis versmalde tot een breedte van ca 8 m. Er is op enkele ldeine fragmenten na opmerkelijk weinig grind aangetroffen, in vergelijking tot de hoeveelheden bij andere wegdoorsneden in de omgeving van bijvoorbeeld De Meern of Alphen aan den Rijn. De exacte ouderdom, opbouwen de vermoedelijke richting van deze weg zijn helaas niet helemaal duidelijk geworden. Ook het onderzoek aan de hand van korrelgrootteverdeling kon niet meer duidelijkheid geven (zie voor een uitleg over korrelgrootteanalyse Vleuten De Meern - Stroomweg Veldhuizen in deze kroniek). Er is geen duidelijk tweetoppige curve aantoonbaar, maar de grafiek gaf ook geen mooi voorbeeld van hoe het natuurlijke sediment eruit zou moeten zien.

De oorzaken moeten hoofdzal<elijk gezocht worden in de verstoringen door de (sub)recente bouwvoor. Hierdoor zijn zowel de duidelijke sporen van het wegdek (grindpakket) als eventuele vondsten niet aangetroffen, zodat de precieze oriëntatie en datering niet meer konden worden vastgesteld.

Ten oosten van het onderzoeksterrein bevond zich een crematiegrafveld. De precieze relatie tussen de weg en het grafveld kon gedurende het onderzoek niet nader worden bepaald. Het grafveld strekte zich vermoedelijk niet verder uit in westelijke richting, want daar zijn geen begravingen aangetroffen. Wel is er een paardengraf aangetroffen tijdens het veldwerk, maar daarvan staat niet helemaal vast of het een Romeins paard betreft. Indien dat zo zou zijn, blijft het onbekend of het graf deel uit heeft gemaakt van het grafveld of dat er sprake is van een incidentele begraving.

Ook op onderzoeksvragen naar de relatie tussen weg en geul konden helaas niet altijd bevredigende antwoorden worden gegeven. Ongetwijfeld moet in de directe omgeving van het onderzoeksgebied de Heldammer stroom hebben gelopen, al dan niet gereguleerd. Maar de in een van de werkputten aangetroffen waterloop is blijkbaar in tegenstelling tot eerdere waarnemingen heel anders georiënteerd. Mogelijk is hier spral<e van een niet-natuurlijke waterloop, misschien een insteekhaven. Bij het onderzoek is een paal geborgen die was gekapt tussen 104-

108 na Chr. en drie schoeipalen die in het voorjaar van 118 na Chr. waren geveld. Het verschil in datering hoeft op zich geen probleem te zijn, als men uitgaat van regelmatig onderhoud van beschoeiingen langs een actieve waterloop. Mag men hier trouwens wederom de hand vermoeden van de keizers Trajanus en Hadrianus, die bij hun mogelijke inspecties langs ons deel van de limes en doortocht naar Brittania (respectievelijk in 98 en 122 na Chr.), de bouw- en herstelwerkzaamheden van de militaire infrastructuur hebben geïnitieerd? Of heeft het eenvoudigweg te maken met de verhoogde activiteit van de rivieren, in het bijzonder die van de Heldammer stroom in de Meernse regio? De meeste gegevens wijzen in de richting van de laatste mogelijkheid.
Tot slot wordt een degelijke integratie aanbevolen van alle bekende gegevens die nu nog verspreid liggen bij verschillende opgravingsinstanties en verscheidene amateurs. Ongetwijfeld werpt zo'n (bureau)onderzoek, eventueel aangevuld met zeer gerichte waarnemingen, nieuw licht op het gebied aan de noordzijde van het castellum.

Literatuur
- S.G. van Dockum, 'Vleuten-De Meern. 'Hoge Woerd', in: D.H. Kok, S.G. van Dockum en F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1994-1995 (Utrecht 1998) 128-31
- P.G. van der Gaauw en H. van Londen, *De Hoge Woerd, een boor- en weerstandsonderzoek naar het Romeinse castellum van De Meern,* RAAP-rapport 65 (Amsterdam 1992)
- E.P. Graafstal, *Voorlopige resultaten* AAO *Zuidelijke Stadsas,* ADC notitie (Bunschoten 1999)
- W.K. Vos en E. Blom, *Vleuten De Meern, Zuidelijke Stadsas IJ - Rotonde 't Zand,* ADC rapport 102 (Bunschoten 2001)

WOERDEN EN HARMELEN ❖ **Polder Breeveld** W.K. Vos

In opdracht van de NS Railinfrabeheer heeft het ADC in januari 2000 een opgraving verricht in de Polder Breeveld, langs de spoorlijn tussen Woerden en Harmelen ter hoogte van km 13,15. De aanleiding voor dit proefsleufonderzoek (AAO) vormde de geplande verdubbeling van de spoorbaan. Bij de uitvoering van die werkzaamheden zou een deel van een archeologische vindplaats worden vernietigd. In het gebied liggen de door RAAP gekarteerde vermoedelijke restanten van een Romeinse weg en een mogelijk daaraan gerelateerde nederzetting (Schute 1999; 2000).
Uit de proefsleuf mocht worden afgeleid, dat het onderzoeksgebied ongetwijfeld is doorsneden door de Romeinse limesweg, maar dat daarvan tijdens de opgraving geen duidelijke resten zijn aangetroffen. Desondanks blijft het heel goed mogelijk dat de grondsporen van één bermsloot in het vlak zijn aangetroffen, en dat de tweede, tegenoverliggende sloot in de westelijke profielwand is gedocumenteerd. Indien deze grondsporen daadwerkelijk één of meer bermsloten van de

Romeinse weg representeren, dan heeft deze opmerkelijk genoeg een geheel andere oriëntatie dan vooraf werd verondersteld. Hierdoor bestaat er twijfel over de interpretatie van de aangetroffen grondsporen en is het niet uitgesloten dat we eigenlijk van doen hebben met het restant van een dichtgeworpen (middeleeuwse) perceelsloot, die immers in vrijwel dezelfde oriëntatie zijn aangelegd.
De opgravingsput lag op de zuidelijke rand van de zandige stroomgordelafzettingen van de (Oude) Rijn op de overgang naar het komgebied. Hoewel een dergelijke overgang van stroomrug naar komgebied in Vleuten-De Meern vaak indicatiefbleek voor de aanwezigheid van de Romeinse weg, is dat voor de situatie in Woerden-Harmelen niet overtuigend aantoonbaar.
Meer duidelijkheid kon niet worden verkregen. Ondanks het sporadisch voorkomen van kiezels is het eigenlijke weglichaam niet blootgelegd. Restanten daarvan waren niet (meer) aanwezig op de locatie, zodat ook de opbouwen de ouderdom van de weg niet kon worden vastgesteld. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de verstoring van het bodemprofiel door onder andere afkleien van het onderzochte perceel. Ook is geen enkele aanwijzing gevonden die zou duiden op de nabijheid van één of meer nederzettingen in het gebied.
De kans op meer duidelijke grondsporen van de Romeinse weg in dit gebied, lijkt echter niet geheel uitgesloten, gezien de hogere ligging van een stuk land even ten noordwesten van het onderzochte perceel. Hoogstwaarschijnlijk kan gericht vervolgonderzoek op die plek meer uitsluitsel geven, zodat de exacte loop van de weg langs dit deel van de Romeinse limes tussen Woerden en Harmelen alsnog kan worden bepaald.

Literatuur

+ LA. Schute, *Spoorverdubbeling Woerden-Harmelen, 2e fase, een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI): kartering en waardering,* RAAP-rapport 448 (Amsterdam 1999)
• LA. Schute, 'Woerden en Harmelen, spoorverdubbeling', in: Doede Kok Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) 208-9
• W.K. Vos, *Archeologisch onderzoek in de polder Breeveld langs de spoorlijn Woerden-Harmelen.* ADC rapport 33 (Bunschoten 2000)

WOERDEN ◈ Breeveld B. JANSEN

In opdracht van de gemeente Woerden heeft RAAP een AAI uitgevoerd in het kader van de aanleg van een bedrijventerrein, een rotonde en enkele nieuwbouwwoningen. Het te onderzoeken gebied (ca 6,4 ha) ligt ingesloten tussen de Steinhagenseweg in het oosten, de Oude Rijn in het noorden en bedrijventerreinen in het zuiden en westen.
Het onderzoeksgebied bevindt zich geologisch gezien op de beddingafzettingen

van de Oude Rijn-stroomgordel. Binnen het onderzoeksgebied zijn verschillende (smalle) restgeulen aangetroffen. Door de geringe omvang van de geulen bleek het niet mogelijk deze binnen het onderzoeksgebied te vervolgen. Ten zuiden van het onderzoeksgebied voegt een kreek vanuit het veengebied zich bij de Oude Rijn-stroomgordel.
In het noorden van het onderzoeksgebied is één vindplaats aangetroffen. Het betreft vermoedelijk een nederzettingsterrein uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. Uit de aanwezigheid van een 'vuile laag' in de bodem blijkt, dat zich in de bodem goed bewaarde bewoningssporen kunnen bevinden.
Op twee locaties zijn mogelijk resten van de Romeinse weg aangetroffen. In de boringen op deze locaties zijn mogelijk ophogingspakketten met daarin grind en hout aangetroffen. Dit kan wijzen op een opgeworpen dijk. De breedte van het ophogingspakket wijkt echter af van hetgeen uit eerder onderzoek bekend is van de Romeinse weg. De aangetroffen 'weg-indicatoren', de grindbaan en de vondst van een Romeinse munt bij de aanleg van de Steinhagenseweg zijn sterke aanwijzingen voor de aanwezigheid van (restanten van) de Romeinse weg in de ondergrond van het onderzoeksgebied. Naar verwachting zal er in 2002 op deze locatie een proefsleuven-onderzoek volgen.

Literatuur

• B. Jansen, *Nieuwbouwlocaties, bedrijventerrein en rotonde in de polder Breeveld, gemeente Woerden; Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie.* RAAP-rapport 706 (Amsterdam 2000)

WOERDEN ❖ Harmelerwaard D.H. DE JAGER

In verband met de aanleg van de Vinex-locatie Leidsche Rijn is in de provincie Utrecht een verplaatsing van een aantal glastuinbouw-bedrijven noodzakelijk geworden. Zeven ondernemers hebben het initiatief genomen om te onderzoeken of het mogelijk is zich gezamenlijk te vestigen in de Harmelerwaard, ten oosten van Harmelen (gemeente Woerden).
Op basis van de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW, 2e generatie) van de ROB bestaat in het onderhavige gebied een hoge trefkans op het aantreffen van archeologische waarden. De provincie Utrecht, dienst Ruimte en Groen heeft derhalve, in overleg met de voormalige gemeente Harmelen en de DLV Adviesgroep bv, RAAP verzocht een AAI uit te voeren.
Een bijzonder gegeven bij aanvang van het project was, dat in het herinrichtingsgebied waarschijnlijk de resten van de Romeinse limesweg zouden zijn gelegen. Vanwege de bijzondere cultuurhistorische waarde van deze weg heeft de provincie gevraagd ook deze in kaart te brengen, waarbij de mogelijkheid werd open gelaten dit onderzoek indien noodzakelijk ook buiten het eigenlijke herinrichtingsgebied uit te voeren.

Het gebied waar de glastuinbouw is voorzien heeft een oppervlalcte van ca 40 ha en ligt ten noordoosten van de bebouwing van Harmelen. Oostelijk aansluitend op het gebied waar de glastuinbouw gepland is, ligt tussen de Gregor Mendelweg en de Heldamweg, een gebiedsdeel van 10 ha waar (voorlopig) geen bebouwing is gepland, maar dat mogelijk in de toekomst bij de planvorming betrokken kan raken. Het onderzoek naar de Romeinse weg is uitgevoerd tussen de Heycop (gemeentegrens Woerden-Utrecht) en de Sportlaan en heeft zich ook deels ten zuiden van de Leidsche Rijn afgespeeld. Het grondgebruik in het onderzochte gebied bestond uit grasland en volkstuinderij. Percelen waar zich reeds kassen bevonden zijn buiten het onderzoek gebleven.

Uit het booronderzoek blijkt dat de bodem in het herinrichtingsgebied bestaat uit beddingafzettingen, oeverafzettingen en geulafzettingen. In geologisch opzicht heeft het onderzoek een aantal nieuwe gegevens opgeleverd. Zowel de Heycop als de Leidsche Rijn blijken deels ingegraven te zijn in natuurlijke restgeulen. De Heycop-geul voegt zich samen met de geul van de Heldammer stroomgordel, waarlangs de Romeinse weg was gelegen. Samen vervolgen zij hun weg door een mogelijke oudere restgeul van de Oude Rijn (de kromming in de huidige Leidsche Rijn), die dus in de Romeinse tijd waarschijnlijk (weer) bevaarbaar was. De aansluiting op de hoofdgeul van de Oude Rijn zal indertijd daarom waarschijnlijk pas bij Harmelen hebben gelegen.

Er is een belangrijk deel van de Romeinse weg over een lengte van ca 400 m in kaart gebracht. In eerste instantie werd gedacht dat de weg het herinrichtingsgebied zou doorkruisen en aansluiting op de Rijnloop zou vinden ter hoogte van de Bijleveld. Nu blijkt de Leidsche Rijn dus ouder te zijn dan verwacht en bepalend te zijn geweest voor het verloop van de weg. De weg maakt dan ook een vrij scherpe lmik in zuidelijke richting. Waarschijnlijk ligt de weg ten westen van de Heldamweg deels onder het huidige wegdek van de Harmelerwaard en is hij deels vergraven bij de opeenvolgende verbredingen van de Leidsche Rijn. Waarschijnlijk zal het vervolg van de Romeinse weg pas weer ten westen van Harmelen teruggevonden kunnen worden.

Het deel van de Romeinse weg dat wel in kaart is gebracht, is goed geconserveerd. Opnieuw blijkt dat er plaatselijk sprake geweest moet zijn van een zware houten constructie. Onder de aangetroffen dijkweg is waarschijnlijk ook de grindbaan van een voorganger aanwezig. In het hele herinrichtingsgebied is verder slechts één vindplaats met Romeinse nederzettingssporen getraceerd. Deze ligt veel noordelijker op de zuidelijke oever van de vroegere hoofdgeul van de Rijn. In het herinrichtingsplan staat op deze locatie een waterbassin gepland.

Literatuur

• D.H. de Jager, *Herinrichtingsgebied Harmelerwaard; Gemeente Woerden. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie en kartering Romeinse* weg. RAAP-Rapport 676 (Amsterdam 2001)

Onderzoeksgebied Harmelerwaard
Gemeente Woerden

legenda

geologie

- oeverafzettingen (dunner dan 100 cm) op beddingafzettingen
- oeverafzettingen (dikker dan 100 cm) op beddingafzettingen
- restgeulafzettingen
- oeverafzettingen (dikker dan 50 cm) op komafzettingen
- komafzettingen

overig

- Romeinse weg

Het onderzoeksgebied Harmelerwaard

WOERDEN Harmelerwaard 11 REDACTIE

Het ADC voerde in mei 2001 een opgraving uit aan een perceel aan de Dorpeldijk in de Harmelerwaard, omdat daar de aanleg van een glastuinbouwgebied was gepland. De locatie was in gebruik als boomgaard. De fruitbomen werden eerst gerooid. Al eerder was tijdens een booronderzoek in het gebied gebleken, dat zich vondsten uit zowel de Middeleeuwen, Romeinse tijd als IJzertijd in de bodem bevonden. Wel was al een deel van de bodem verstoord. De vindplaats bevond zich op de stroomrug van de Oude Rijn. Omdat de ondergrond hier ter plaatse uit dekzand bestond, had die rivier zich in de loop van de eeuwen diverse malen verlegd. Het water schuurde zijn bedding gemakkelijk uit. De meanders die zo ontstonden, konden in scherpe bochten doorbreken, waarna de Rijn zijn loop verlegde. Daardoor was op deze plek een vrij brede stroomrug ontstaan.

Voor de opgraving werden twee proefsleuven aangelegd, haaks op elkaar. Een was 70x3 m, de andere 40x5 m groot. In de putten werden in totaal 73 aardewerkscherven verzameld. Dit aardewerk stamt met name uit de Late IJzertijd en vroege Romeinse tijd. In de putten werden ook kuilen en paalkuilen zichtbaar. Daarnaast waren er ook diverse greppels aanwezig, die echter niet erg diep gingen. Waarschijnlijk hebben we hier met een ldeine nederzetting van enkele huisplaatsen van doen. De nederzetting heeft maar kort bestaan en is verdwenen voordat er van echte Romeinse invloed sprake kon zijn. Er zijn daarvoor twee redenen te bedenl<en: of de meanderende rivier maakte een blijvende bewoning onmogelijk, of de inwoners zijn weggetrokken onder druk van de Romeinse militairen, die hier de *limes* aanlegden.

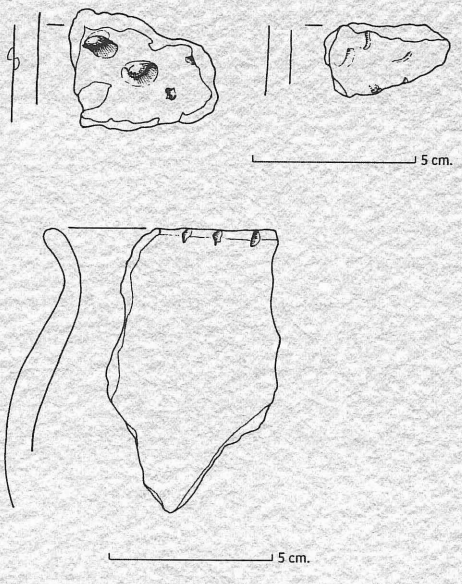
Literatuur

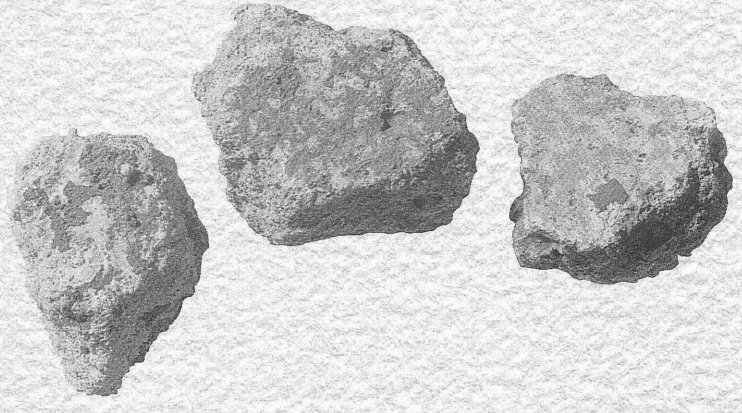
• W.K. Vos, *Woerden Harmelenvaard,* ADC-rapport 91 (Bunschoten 2001)

WOERDEN Singels A. VAN ROOIJEN

In december 1999 attendeerde J. Vogel (Woerden) de provincie op de voorgenomen sanering van de singels rondom Woerden. Vooral bij het zuidelijk traject nabij het Romeinse castellum *Laurnm* en het oostelijke deel nabij het kasteel leek het hem de moeite waard het baggerwerk archeologisch te begeleiden. Bij navraag bleek dat geen haalbare kaart. Bovendien stond tegenover de kans, dat bij het baggeren archeologische vondsten gedaan zouden worden het feit, dat het om een sanering van de zwaarste categorie ging met grote gezondheidsrisico's en strikte veiligheidsvoorschriften. De archeologische begeleiding zou hiermee

Een handgevormde randscherf met versiering tekening ADC

Woerden: stukken pleisterwerk met rode beschildering

rekening moeten houden, waardoor het doen van waarnemingen in feite ondoenlijk zou worden. De plaatselijke amateurarcheologen werden ingeseind en verzocht een oogje in het zeil te houden, met name op de puinscheepjes met schoongespoeld grof vuil.
In mei 2000 meldden M. Vermaat (Utrecht) en B. Hoek (Woerden) de vondst van een mogelijke grafsteen, metende 0,5xo,54xo,75 m, en enkele Romeinse aardewerkvondsten (wrijfschaal en dakpan). Ze deden de vondsten op een puinscheepje. De zware steen hadden ze al met medeweten van de autoriteiten naar een veiliger plek getransporteerd. De tufsteen kwam uit de sanering ter hoogte van de voormalige gasfabriek en werd door J.K. Haalebos als een altaarsteen aangemerkt. De uitvoerders werden van de vondst op de hoogte gebracht en waren daarop bereid mee te werken aan een archeologische begeleiding van de provincie 'op afstand'. Ze zouden eventuele archeologische vondsten verzamelen en melden, en waar mogelijk enkele amateurarcheologen de gelegenheid bieden de scheepjes af te zoeken.
In de loop van juni vonden ze onder meer een bronzen dupondius van Nero en Drusus, scherven terra sigillata, een halve (Romeinse?) maalsteen en een hengsel met randbeslag van een mogelijk Romeinse emmer met een doorsnede van 23 cm. Ze verzamelden nog talloze andere, opvallende voorwerpen voor onderzoek. Vooral S. Pels (Woerden) bracht veel uurtjes zoekend in de schuitjes door. Het volume Romeins materiaal dat bij die zoekacties tevoorschijn kwam, bleek uiterst gering in verhouding tot de hoeveelheid afval dat daarvoor werd doorzocht. We bewaarden een aantal opvallende objecten van steen en metaal, zoals een hele en een halve molensteen van zandsteen, een lange ijzeren smeedtang met een platte bek en twee fragmenten van forse zandstenen hanen met resten van polychrome bepleistering. De ouderdom en herkomst ervan zijn niet te bepalen. Een medewerker van de uitvoerder vond een fraaie intacte bronzen palingsteker, eveneens van onbekende ouderdom, maar volgens J.K. Haalebos niet daterend uit de Romeinse tijd.

Romeinse **helm**
In juli vond een graafmachinist een Romeinse paradehelm. Hij vertelde, dat hij iets in de zwarte teerblubber zag blinken, zich afvroeg wat dat was, uitstapte en vervolgens een blinkende helm uit de bagger trok. Een mooie en bijzondere vondst. 'Bijna net zo mooi als Gordon (het Romeinse gezichtsmasker gevonden in Leiden-Roomburg)', aldus J.K. Haalebos. Samen met andere vondsten fotografeerde de provincie de helm, die daarna voorzichting werd verpakt en bij de uitvoerder werd achtergelaten, zodat de werknemers en de amateurarcheologen er nog even van konden genieten. Na de vakantie zou de helm nader gedocumenteerd en beschreven worden. Toen bleek echter dat de vinder de helm aan een verzamelaar had verkocht. Een strafbaar feit, omdat de gemeente Woerden

De Romeinse paradehelm van Woerden, zo uit de bagger (Zijaanzicht)

als grondeigenaar tenminste voor de helft mede-eigenaar van de vondst is. De gemeente heeft daarop een gerechtelijke procedure gestart, die nog loopt. Spijtig genoeg was de gemeente daardoor niet in staat de helm op de Open Monumentendag in september aan het publiek te tonen.

De volledig uit brons vervaardigd helm is ondanks de weinig subtiele berging nauwelijks vervormd. Ter plekke van het voorhoofd is de helm echter zwaar beschadigd. De afgebroken delen zijn door de vinder verzameld, waardoor de helm gereconstrueerd zou kunnen worden. De Woerdense helm heeft een eenvoudige, bolle helrnkap die aan de achterzijde in een lang, steil nekdeel met een brede, hangende nekplaat uitloopt. Aan beide zijkanten is ruimte gelaten voor de oren die door een uitstekende, bolle rand enigszins beschermd worden. De hangende nekplaat is met een strip brons afgewerkt die om de onderrand is gebogen. In het midden van de nekplaat is een eenvoudige, gebogen greep met een ruitvormige doorsnede aangebracht. De lusvormige ogen van de greep zijn aan splitpennen bevestigd die aan de binnenzijde van de nekplaat zijn omgebogen. Met de splitpennen worden tevens twee ronde, bolle knoppen met een platte buitenrand op hun plaats gehouden. Bij een nauwgezette inspectie van de nekkraag zijn aan de binnen- en buitenzijde geen sporen van tekens ofletters waargenomen.

Het bijzonderste onderdeel van de verder onversierde helm vormt de sterk geprofIleerde kam die over het midden van de helm loopt. De holle kam heeft een U-vormige doorsnede en loopt aan de achterzijde van de helm in een langgerekte, spitse punt uit. De beschadigde voorzijde bestaat uit de gestileerde kop van een adelaar met een naar onderen gebogen, spitse snavel. Aan de achterzijde van de kop is met groeven een aantal golvende veren weergegeven. De helrnkam is verder onversierd.

Bij het toewijzen van de helm aan een specifIek helmtype blijkt, dat we het Woerdense exemplaar als een tot op heden unieke tussenvorm kunnen beschouwen. De eenvoudige helrnkap behoort tot het type Niederbieber (variant I). In tegenstelling tot het Woerdense exemplaar zijn de helmen van dit type aan de buitenkant met twee elkaar kruisende helmbogen versterkt. Ook is bij dit type ter hoogte van het voorhoofd een brede, vaak meerhoekige klep aangebracht en is de rand van de helm in veel gevallen met een decoratieve strip brons afgewerkt. Al deze elementen ontbreken bij de helm uit Woerden.

De kenmerkende helrnkam met de gestileerde adelaarskop kennen we van verschillende helmen van het type Weiler-Guisborough. Volledig uit brons vervaardi*ge,* vaak rijk versierde exemplaren horen hierbij tot de variant Guisborough. Een goed bewaard gebleven exemplaar uit Frankfurt-Heddernheim heeft net als de Woerdense helm een sterk geprofileerde kam met een gestileerde adelaarkop. Een tweede helm met een gestileerde adelaarskop komt uit Vechten (Kalee 1980).

Onduidelijk is of bij de Woerdense helm oorspronkelijk een gezichtsmasker hoorde. Doordat de rand van de helm uit Woerden ter hoogte van het voorhoofd

niet vlak is, maar schuin omhoog steekt, ontstaat hiervoor ruimte. Dit masker, bij de helm uit Heddernheim nog aanwezig, is afgeleid van de gebruikelijke exemplaren met een gestileerd, klassiek gezicht, vergelijkbaar met het gezichtsmasker van Leiden-Roomburg. De ogen, neus en mond vormen dan echter een los onderdeel, dat met een scharnier naar voren kon worden opengeklapt. Hoewel sporen van een scharnier bij de eerste beschrijving niet zijn waargenomen, lijkt de vorm van de helm ter hoogte van het voorhoofd dit niet uit te sluiten. De helm is momenteel helaas niet voor studie beschikbaar, zodat de aan- of afwezigheid van een bevestigingshaak voor een gezichtsmasker in het midden moet worden gelaten.

Voor de datering van de Woerdense helm is de chronologische plaatsing van de typen Niederbieber en Weiler-Guisborough van belang. In overeenstemming met de studie van Robinson en Waurick komen we uit op een datering in de late 2de of eerste helft van de 3de eeuw. Maar een datering vroeger in de 2de eeuw is zeker niet uitgesloten.

Door wie kan de legerhelm uit Woerden zijn gedragen: door een Romeinse infanterist of door een soldaat uit een ruiterafdeling? De basisvorm van de helm uit Woerden is gebaseerd op die van infanteristenhelm van het type Niederbieber. Maar de aanwezigheid van een helrnkam in plaats van kruisvormige bogen wijst sterk op gebruik door een ruiter. Een extra aanwijzing hiervoor vormt het dunne bronsplaat waaruit de helm is vervaardigd. De kwetsbare helm was in de strijd weinig functioneel en vormde waarschijnlijk onderdeel van een parade-uitrusting. Dergelijke paradehelmen werden bij militaire oefeningen en parades met name door ruiters gedragen, zoals de Romeinse historicus Flavius Arrianus in 136 na Chr. uitgebreid beschrijft.

Over de legerplaats in Woerden zijn nauwelijks gegevens over de bezetting bekend. We weten dus niets over de eenheid waartoe de eigenaar van de Woerdense paradehelm kan hebben behoord. Bogaers en Rüger gaan er vanuit dat het kamp tot in de 3de eeuw door hulptroepen was bezet. Gezien de toewijzing van de helm aan een ruiter gaat het hierbij vermoedelijk om een onderdeel van ruiters *(ala)* of een gemengde ruiter- en infanteristeneenheid *(cohors peditata).* De hulptroepen in de 2de en 3de eeuw bestonden voornamelijk uit lokaal gerecruteerde soldaten, ondanks de verafgelegen herkomst die de naam van midden-Romeinse eenheden veelal doet vermoeden. Op grond van de ligging van *Laururn* in de grenszone tussen het Bataafse en Cananefaatse gebied, kan dan ook met enige waarschijnlijkheid worden gesteld dat de eigenaar een Bataafse of een Cananefaatse ruiter was.

De archeologische context van de Woerdense helm is onbekend. Gezien de goede conservering moet de helm uit een natte context afkomstig zijn, mogelijk uit de omgreppeling van het legerkamp, of uit een rivierbedding waaraan *Laururn* was gelegen. Met name rivierbeddingen werden in de Romeinse tijd als dumpplaats van nabij gelegen legerplaatsen gebruikt, wat erop zou kunnen wijzen dat de

helm als afval in de rivier terecht is gekomen. Een depositie met een ritueel karakter in een rivier of een andere natte context, zoals greppel of waterput kan op grond van de huidige gegevens echter niet worden uitgesloten.

Litèratuur
• c.A. Kalee, 'Romeinse vondsten in Vechten 1977-1980', *Westerheem* 29 (1980) 267-268
• G. Waurick, 'Römische Helme', in: A. Bottini e.a., *Antike Helme* (Mainz 1988) 341-344
• H.R. Robinson, *The armour of imperial Rome* (London 1975) 129-131

WOUDENBERG ❖ Het Zeeland S. MOLENAAR

De gemeente Woudenberg heeft RAAP opdracht gegeven een AAI uit te voeren voor het uitbreidingsplan Het Zeeland (fase 3 en 4). Het plangebied wordt aan de noordkant begrensd door de Stationsweg, in het oosten door de Randweg en in het zuiden en westen door recente bebouwing. Het plangebied heeft een omvang van ca 10 ha en is in gebruik als akkerland (ca 3 ha) en grasland (ca 7 ha). Het veldonderzoek bestond uit een oppervlaktekartering en een booronderzoek, en is uitgevoerd in februari en maart 200r.

Het karterend booronderzoek is uitgevoerd met een Edelmanboor (diameter lS cm) en een gutsboor (diameter 3 cm). Er is geboord in een 40xso m grid. In totaal zijn SI boringen gezet tot gemiddeld 1,0 m onder het maaiveld. Tijdens het karterend booronderzoek zijn 41 monsters genomen op de overgang van de aangetroffen eerdlaag naar de top van het dekzand. Deze monsters zijn meegenomen en vervolgens gezeefd met behulp van een zeef met een maaswijdte van 0,1 cm. In een aantal monsters zijn houtskoolfragmenten *en/of* puinspikkels aangetroffen. De herkomst van het houtskool en de puinspikkels was niet duidelijk. Mogelijk zijn beide tijdens middeleeuwse of (sub)recente grondbewerking in de bodem terechtgekomen. Op plaatsen waar alleen houtskool is aangetroffen, kan echter ook sprake zijn van bewoningssporen uit oudere perioden, zoals bijvoorbeeld de Steentijd.

Door middel van 27 extra boringen is op enkele locaties het boorgrid verdicht om meer inzicht te krijgen in de aard, herkomst en verspreiding van het houtskool. In de monsters die tijdens het waarderend booronderzoek zijn genomen, zijn naast houtskool, opnieuw puinspikkels, en ook drie fragmentjes aardewerk aangetroffen. Het betreft roodbakkend geglazuurd aardewerk dat dateert uit de Late Middeleeuwen of Nieuwe tijd (1400 na ehr. tot heden).

Het booronderzoek heeft uitgewezen dat het plangebied op de overgang van een dekzandvlalcte naar een beekdalligt. Ondanks het feit dat dergelijke landschappelijke situaties in met name de Prehistorie zeer geschikt waren voor bewoning en andere activiteiten, zijn hiervoor tijdens onderhavig onderzoek geen aanwijzingen gevonden.

In de geraadpleegde historische bronnen zijn geen aanwijzingen gevonden, die wijzen op bewoning in het plangebied tijdens de Late Middeleeuwen. Tijdens de oppervlaktekartering zijn slechts resten van (sub)recente ouderdom aangetroffen (onder andere baksteen en porselein). Het samen voorkomen van houtskool en puin in de monsters doet vermoeden dat de drie aangetroffen archeologische indicatoren door middeleeuwse en/of (sub)recente grondwerkzaamheden in de bodem zijn terechtgekomen.

Literatuur

• S. Molenaar, *Uitbreidingsplan Het Zeeland (fase] en* 4), *gemeente Woudenberg; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*. RAAP briefverslag (Amsterdam 20or)

WIJK BIJ DUURSTEDE-COTHEN ❖ Zuidoosthoek en Sportcomplex De Kamp A.J. TOL

In opdracht van de gemeente Wijk bij Duurstede heeft RAAP in september 200r een karterend booronderzoek uitgevoerd op de locaties Zuidoosthoek Fase II en Sportcomplex De Kamp bij Cothen (gemeente Wijk bij Duurstede). De gemeente heeft plannen om op het Sportcomplex De Kamp een nieuwe woonwijk te ontwikkelen. De locatie Zuidoosthoek Fase II is deels eveneens voor woningbouw bestemd. Tevens is het de bedoeling dat hier een nieuw sportcomplex wordt aangelegd. Voor beide onderzoeksgebieden geldt een hoge kans op het aantreffen van archeologische waarden uit de Bronstijd tot de Late Middeleeuwen.
Het Sportcomplex De Kamp (omvang ca 3 ha), bestaande uit voetbalvelden en een tennispark, ligt ten westen van de bebouwde kom van Cothen. Volgens historische en recente topografische kaarten was het sportcomplex tot in het midden van de vorige eeuw in gebruik als boomgaard. De bodem bestaat uit oever- en beddingafzettingen van de Kromme Rijn. Het booronderzoek heeft geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische resten opgeleverd. Mogelijk hangt dit samen met de aanzienlijke diepte van de bodemverstoringen (gemiddeld tot 0,9 m beneden het maaiveld). Hierdoor kunnen eventueel oorspronkelijk aanwezige archeologische sporen inmiddels grotendeels verdwenen zijn.

Zuidoosthoek Fase II
Het onderzoeksgebied Zuidoosthoek Fase II betreft een perceel oud akkerland van ca 5,25 ha ten zuidoosten van de bebouwde kom van Cothen. Direct ten zuidwesten van het onderzoeksgebied ligt een terrein van zeer hoge archeologische waarde met bewoningsresten uit de Late IJzertijd tot Vroege Middeleeuwen.
De bodem in het onderzoeksgebied bestaat uit beddingafzettingen die groten-

deels zijn afgedekt door oeverafzettingen en op enkele plaatsen door komklei. Het grootste deel van de afzettingen behoort tot de stroomgordel van de Kromme Rijn. Alleen in het zuidwesten bevindt zich mogelijk een smalle strook met afzettingen van de Houtense stroomgordel.
Tijdens het veldonderzoek zijn in twee boringen archeologische indicatoren aangetroffen, en ook is een oppervlaktevindplaats van scherven uit de Middeleeuwen gevonden. Deze vondsten duiden mogelijk op de aanwezigheid in het onderzoeksgebied van kleine nederzettingen of andersoortige archeologische resten (graven, greppelsystemen, akl<ers) die verband kunnen houden met het aangrenzende terrein van zeer hoge archeologische waarde. Tenslotte is het, gezien de locatie, niet uitgesloten dat in het onderzoeksgebied resten voorkomen van de verharde weg die in de Romeinse tijd de forten langs de Kromme Rijn met elkaar verbond (de *limesweg).*

Lteratuur
• A.J. Tol, *Zuidoosthoek Fase IJ en Sportcomplex De Kamp te Cothen, gemeente Wijk bij Duurstede; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie.* RAAP-rapport 746 (Amsterdam 200r)

WIJK BIJ DUURSTEDE-COTHEN ❖ De Zemelen I J. VAN DOESBURG

In maart 2000 heeft de ROB in samenwerking met het ADC een waarderend archeologisch onderzoek uitgevoerd op het westelijke gedeelte van het terrein van het archeologische monument Cothen-De Zemelen (Kapelleweg 7) in de gemeente Wijk bij Duurstede. De aanleiding tot het onderzoek was een aanvraag van de eigenaar van het terrein, de heer E. Loman, voor de sloop van een bestaande loopstal en de bouw van een nieuw onderkomen voor zijn melkvee. Een dergelijke ingreep is krachtens artikel 11 van de Monumentenwet uit 1988 vergunningsplichtig. Het archeologische onderzoek had tot doel om (meer) inzicht te verkrijgen in de aard, omvang, datering/fasering, conserveringstoestand en gaafheid van de vindplaats. In totaal werd een oppervlak van 17,5x25 m onderzocht.
De opgraving heeft uitgewezen dat bij de bouw van de bestaande loopstal de bodem op een aantal plaatsen tot op een diepte van ca 2 m beneden het maaiveld is verstoord. Op de onbebouwde delen is de bodem ca 0,5 m diep geroerd. Op het terrein zijn bewoningssporen uit de Vroege, Midden en Late IJzertijd/Romeinse tijd aangetroffen. De bewoning concentreerde zich op een oost-west georiënteerde stroomrug aan de zuidzijde van een oude rivierbedding. Deze bedding was in de eerste bewoningsfase, de Vroege IJzertijd, waarschijnlijk nog watervoerend, maar raakte vrij snel daarna opgevuld met riviersediment vermengd met nederzettingsafval. Nadat de bedding grotendeels was opgevuld, werd ook dit gedeelte

Verschillende versieringstechnieken en motieven op handgevormd aardewerk uit de IJzertijd

van het terrein in gebruik genomen. Dit gebeurde waarschijnlijk nog in de Vroege IJzertijd. Vanaf deze periode zijn (afwaterings-)greppels in de vulling van de bedding ingegraven. Uit de vullingen van de verschillende greppels zijn grote hoeveelheden vondstmateriaal, waaronder relatief veel versierd aardewerk, geborgen.
De aard van de bewoning laat zich moeilijk vaststellen, aangezien slechts een zeer klein gedeelte van de vindplaats is onderzocht. Op de stroomrug zijn vooral paalgaten gevonden, maar ook enkele kuilen. Het grootste deel van de paalgaten maakt onderdeel uit van een zogenaamde palenzwermnederzetting uit de Midden/Late IJzertijd. Gebouwplattegronden zijn hierin niet herkend. De jongste sporen, voornamelijk greppels en kuilen, dateren uit de 1ste-2de eeuw na Chr. Uit de vulling van enkele van deze sporen zijn fragmenten Romeins import-aardewerk en enkele fibulae geborgen. Jonger vondstmateriaal, is met uitzondering van enkele middeleeuwse scherven uit de bouwvoor, niet aangetroffen. Mogelijk verschoof de bewoning in de Midden-Romeinse tijd naar een ander gedeelte van het terrein.

Literatuur

• J. van Doesburg, in voorbereiding: *Een waarderend Archeologisch Onderzoek op het terrein van het Archeologische Monument Cothen* - De *Zemelen, gemeente Wijk bij Duurstede*, RAM-rapport

WIJK BIJ DUURSTEDE-COTHEN ❖ **De Zemelen 11** J. VAN DOESBURG

In de winter van 2000-2001 is aan de uiterste oostzijde van het archeologische monument Cothen De Zemelen een kleine boomgaard gerooid. Nadat de laagstamfruitbomen met een shovel waren verwijderd, is het terrein ca 30 cm diep omgeploegd. Door leden van de Stichting Wijks Castellum is op de geploegde akker een grote hoeveelheid vondstmateriaal verzameld, waaronder aardewerk uit de (Late) IJzertijd, Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen, natuursteen- en tufsteenbrold<:en, mortelresten, tegula- en tubulus-fragmenten en stukken pleisterwerk met beschildering. De samenstelling van het vondstmateriaal doet vermoeden, dat het terrein vanaf de (late) IJzertijd tot in de Vroege Middeleeuwen in gebruik is geweest en dat er in de Romeinse tijd mogelijk een stenen gebouw (villa?) op het terrein stond. Naar aanleiding van deze vondsten hebben leden van de Stichting Wijks Castellum, in overleg met de assistent-provinciaal archeoloog en de ROB, enkele grondboringen op het terrein gezet en meer vondstmateriaal uit de bouwvoor verzameld. In de geploegde akker tekent zich een min of meer rechthoekige structuur af van ca 25X12 m bestaande uit mortelresten, leisteen, tegula-fragmenten en tufsteenbrokl<:en. Het booronderzoek heeft uitgewezen dat

er mogelijk nog resten van deze steenbouw *in situ* in de bodem aanwezig zijn. In en rond deze structuur is een grote hoeveelheid vondsten geborgen. Onder het vondstmateriaal bevindt zich opvallend veel laat-Romeins aardewerk. De jongste vondsten dateren uit de Karolingische tijd.

Literatuur
• J. van Doesburg, in voorbereiding: *Een waarderend Archeologisch Onderzoek op het terrein van het Archeologische Monument Cothen - De Zemelen, gemeente Wijk bij Duurstede*, RAM-rapport

WIJK BIJ DUURSTEDE ❖ Tuincentrum Jolice

J. VAN DOESBURG

Op het terrein van tuincentrum Jolice (Langs de Rijn) zijn in januari 2001 door het ADC twee noordwest-zuidoost georiënteerde proefsleuven gegraven. Het onderzochte terrein maakt onderdeel uit van een archeologische monument. Het terrein bevat mogelijk resten van een deel van de haven van Dorestad.
In de noordelijke sleuf werd een post-middeleeuwse kronkelwaardgeul van de Kromme Rijn aangesneden, met op de oevers daarvan enkele sporen uit dezelfde periode. De aan de zuidzijde van een bestaande kas gelegen proefsleuf leverde aanwijzingen op voor de aanwezigheid van de insteek van een oudere bedding en de rechteroever ervan. In deze bedding werden op een diepte van 2 tot 3 m onder het maaiveld verschillende houten palen aangetroffen. De vondst van Karolingische scherven rond enkele palen en de diepte waarop deze tevoorschijn kwamen, doen vermoeden dat de bedding uit de Vroege Middeleeuwen dateert. Het unieke van deze vondst is dat voor de eerste keer in Wijk bij Duurstede de rechteroever van de vroegmiddeleeuwse Kromme Rijnbedding is aangesneden. Op vele locaties langs de Hoogstraat is wel de linkeroever van deze bedding gevonden, maar de andere oever was altijd door latere beddingverleggingen geërodeerd en opgeruimd.
Hoewel het nog te vroeg is om van grootschalige beschoeiingen of steigers langs de rechteroever van de Kromme Rijn te spreken, kan op basis van de resultaten van deze proefsleuven wel worden geconcludeerd, dat ook vanaf deze zijde gepoogd is de kracht van het water te temperen. Mogelijk werd het initiatief daartoe genomen door de inwoners van Leut, een nederzetting die we uit de geschreven bronnen kennen, maar waarvan archeologisch gezien vrijwel niets bekend is. Op het terrein van Jolice zal in 2002 een vervolgonderzoek worden uitgevoerd.

Literatuur
• M.M. Sier, *Wijk bij Duurstede, Jolice AAO*, ADC-rapport 87 (Bunschoten 2001)

WIJK BIJ DUURSTEDE .:. Rijnoevers D.H. DE JAGER

De gemeente Wijk bij Duurstede heeft RAAP opdracht gegeven een AAI uit te voeren op enkele gemeentelijke gebieden langs de zuidoever van de Kromme Rijn. De bedoelde gebieden, waar natuurvriendelijke oevers aangelegd zullen worden, liggen ten noordoosten van Wijk bij Duurstede en hebben een gezamenlijke oppervlakte van ca 8,5 ha. Het grootste deelgebied is een volkstuinencomplex, dat aan de westzijde wordt begrensd door de Langbroekseweg en aan de noordzijde door de Kromme Rijn. Oostelijk daarvan ligt de bebouwing van de Noorderwaard. De overige deelgebieden vormen een rand tussen de bebouwing van de Noorderwaard (Kersengaard, Nieuwe Pyramide, Prins Hendrikweg) en de Kromme Rijn. Ze zijn in gebruik als wandelpark en boomgaard.

De ondergrond van het onderzoeksgebied heeft zich gevormd tussen de 7de en de I2de eeuw na Chr. Tegen het einde van de 7de eeuw stroomde de Kromme Rijn nog direct ten oosten van de Hoogstraat (Van Es en Hessing, 1994: 234). Vervolgens begon zij naar het oosten op te schuiven, waardoor de meander ontstond waaraan de deelgebieden zijn gelegen. Aan de meandervorming kwam in het begin van de I2de eeuw met de afdamming van de Kromme Rijn een eind. Sinds de afdamming is de Rijnbedding in het onderzoeksgebied dan ook niet meer van plaats veranderd. Ten gevolge van fluctuaties in de waterstand zijn binnen de verschuivende meander afwisselend sikkelvormige kronkelwaardruggen en kronkelwaardgeulen ontstaan. Delen van de deelgebieden zijn afgegraven ten behoeve van ldeiwinning ('afgevlet').

In de volkstuinen zijn bij een ROB-veldverkenning in 1977 ca 70 fragmenten laatmiddeleeuws aardewerk aangetroffen. Het betreft onder andere Pingsdorfaardewerk, proto-steengoed, kogelpot-, grijsbakkend- en roodbakkend geglazuurd aardewerk. Op het meest zuidelijke deel van het terrein worden nog mogelijke sporen van de nederzetting Dorestad vermoed. Langs de huidige oevers van de Kromme Rijn zijn slechts sporadisch enkele fragmenten laatmiddeleeuws aardewerk aangetroffen.

Het onderhavige booronderzoek heeft het bestaande beeld bevestigd. In de volkstuinen zijn in verschillende boringen archeologische indicatoren aangetroffen. Op enkele plaatsen werden mogelijk middeleeuwse sporen aangeboord. Langs de Rijnoevers zelf zijn daarentegen geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische sporen.

Literatuur

- W.A. van Es en W.A.M. Hessing, red., *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland* (Amersfoort 1994)
- D.H. de Jager, *Vikinghofterrein en aangrenzende gebieden; Gemeente Wijk bij Duurstede; Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*. RAAP-rapport 608 (Amsterdam 2000)

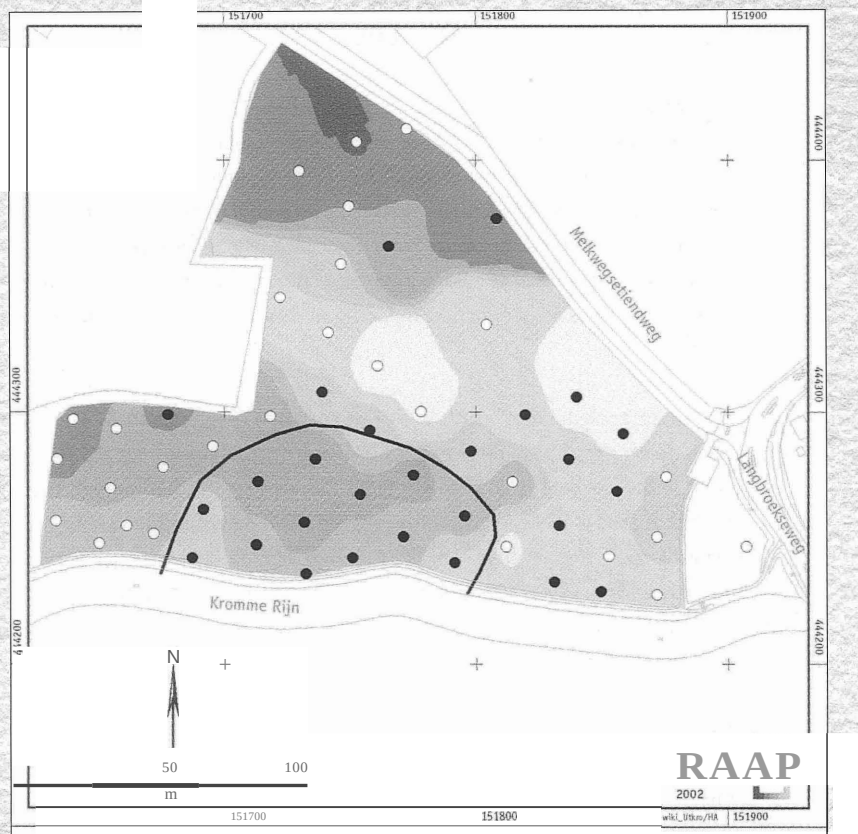
WIJK BIJ DUURSTEDE .:. Vikinghof D.H. DE JAGER

De gemeente Wijk bij Duurstede heeft op advies van de ROB en van de provincie Utrecht, mede namens de Stichting Barthimus, RAAP opdracht gegeven een AAI uit te voeren op het Vikinghofterrein en het aangrenzende Antis-terrein. Het onderzoeksterrein ligt ten noordwesten van de bebouwde kom van Wijk bij Duurstede, ten noorden van de Kromme Rijn en ten zuiden van de Melkwegsetiendweg. Het is in de jaren '70 en '80 in gebruik geweest als zwembad en zal nu deels ontwikkeld worden tot een kampeerterrein. Direct aangrenzend zal aan de waterkant natuurontwikkeling plaats vinden.

Het onderzoeksterrein wordt door een verlande restgeul van de Kromme Rijn in twee delen gesplitst. Het diepste punt van deze restgeulligt op ca 3,5 mboven NAP, ongeveer anderhalve meter lager dan de rest van het gebied. Het zwembad De Vikinghofis in deze laagte ingegraven. Aan de zuidzijde van de verlande geul bevindt zich de zavelige en licht-kleiige oostelijke oeverwal van de huidige Kromme Rijn. Het is niet geheel duidelijk wanneer deze is ontstaan. Mogelijk is dit pas gebeurd bij een middeleeuwse verschuiving van de genoemde restgeul naar de huidige bedding van de Kromme Rijn. Aan de noordzijde van de geul ligt een ouder deel van de stroomrug, gekenmerkt door zware zavel en lichte klei (kronkelwaardafzettingen). Hier kunnen in principe bewoningssporen voorkomen vanaf de Vroege IJzertijd.

Op de oeverwal zijn in 1977 tijdens ROB-veldverkenningen ca 90 fragmenten grijsbakkend aardewerk en geglazuurd steengoed (ca 14de/I5de eeuw) aangetroffen. Op dezelfde locatie zijn ook ca tien fragmenten Pingsdorf- en Paffrath-aardewerk (ca I2de/I3de eeuw) en zes fragmenten Karolingisch aardewerk (ca 8de/9de eeuw) gevonden. Ook is een fragment handgevormd aardewerk (IJzertijd/ Romeinse tijd) en een fragment van een La Tène armband uit de Late IJzertijd/Vroeg Romeinse tijd gevonden. Aan het terrein is op basis van deze vondsten een hoge archeologische waarde toegekend. De voormalige eigenaar heeft aangegeven dat op het terrein altijd veel stenen in de grond hebben gezeten. In de zomer van 1998 is het terrein onderzocht door de Stichting Wijks Castellum (Boogard, Veeneman & Joustra, 2000). Op één locatie bevestigden boringen en een proefputje (85x55 cm) de aanwezigheid van archeologische resten in de ondergrond. Tussen 65 en IOO cm beneden het maaiveld werd een donkere zandige klei aangetroffen met daarin grote stukl<en puin en brokken houtskool. Naast botfragmenten werd er tevens aardewerk gevonden. Dit aardewerk dateert uit de 16de en 17de eeuw. Er werd geen middeleeuws aardewerk aangetroffen.

De vindplaats kan mogelijk in verband worden gebracht met de begraven hofstad De Riebeek of Stuvenest. Een 'begraven hofstad' is een complex bestaande uit

Vikinghof-terrein, gemeente Wijk bij Duurstede

legenda

hoogteligging in m +NAP

- hoger dan 4,75
- 4,5 tot 4,75
- 4,25 tot 4,5
- 4 tot 4,25
- 3,75 tot 4
- 3,5 tot 3,75
- lager dan 3,5

boringen

- O zonder archeologische indicatoren
- • met archeologische indicatoren

overig

- begrenzing vindplaats 1

Het onderzoeksterrein aan het Vikinghof

een al dan niet verhoogd platform omgeven door een sloot die breder is dan noodzakelijk voor de waterhuishouding van het betreffende perceel (ca 4,0 à S,O m breed). Op het kunstmatige eiland stonden meestal één of meer stenen gebouwen. De complexen zijn relatief klein, meestal niet meer dan 7SX100 m (inclusief de grachten) en zouden ook beschouwd kunnen worden als zeer eenvoudige kasteeltjes. De bewoners behoorden oorspronkelijk tot de (lagere) adelstand.
Omstreeks 1400 stonden er waarschijnlijk ca 40 van deze 'kastelen' in het Kromme Rijngebied, in historische teksten afwisselend aangeduid als huus, steenhuus, hofstat of toorn. Het merendeel dateert uit de tweede helft van de 13de eeuw. Deze complexen bleven vaak ook na de Middeleeuwen nog bestaan en werden in de 1sde en 16de eeuw uitgebreid. Een deel verloor toen echter zijn oorspronkelijke functie en kreeg een zuiver agrarisch karakter.
Het huis De Riebeek of Riebeke wordt voor het eerst genoemd in 1380. Het vormde in de 16de eeuw een deel van de Langbroekse ontginning Stuvenesse. Van deze hofstede is waarschijnlijk de Wijkse familie Van Riebeeck afkomstig, waarvan Jan van Riebeeck, de 17de eeuwse stichter van de kaap-kolonie (Zuid-Afrika) afstamde. Van de hofstede is bekend dat het bij een wed (doorwaadbare plaats) lag. Er wordt daarom wel verondersteld dat de hofstede in de nabijheid van de brug over de Kromme Rijn moet worden gezocht. Eerder werd wel de locatie genoemd waar nu de 19de-eeuwse boerderij De Kleine Melkweg staat.
Bij de AAI kon de vindplaats nader in kaart worden gebracht. De kern van de vindplaats komt overeen met de locatie van het eerder genoemde proefputje. De vindplaats heeft een omvang van ca 60X120 m en grenst direct aan de Kromme Rijn. In het veld doet de vindplaats zich voor als een verhoging in het landschap tussen de verlande restgeul en de huidige Kromme Rijn. In de boringen is een donkergrijs pakket kleiig zand tot ca o,S à 0,7 m beneden het maaiveld aangetroffen. Daaronder ligt schoon beddingzand. Dit vuile pakket bevat onder meer puin, bot en houtskool. Op één locatie is het 'vuile' pakket echter veel dikker (tot 1,2 m beneden het maaiveld). Hierin werd ook het meeste materiaal gevonden. Waarschijnlijk is ter plaatse een groot grondspoor aangeboord, waarbij de gedachte uitgaat naar een mogelijke gracht of put.
Omdat er veel baksteenpuin in de boringen is aangetroffen (dat gedeeltelijk ook met mortel verkit is), moet er rekening worden gehouden met de mogelijke aanwezigheid van fundamenten. Behalve het baksteenpuin is ook leisteen aangetroffen. Daarnaast is er opvallend veel (deels ook verbrand) dierlijk botmateriaal aangetroffen. Dit duidt op een goede conservering van het archeologisch materiaal.
Wat het aardewerk betreft, dateert één scherf waarschijnlijk uit de Late Middeleeuwen (kogelpotaardewerk). Het overgrote deel van de verzamelde scherven dateert echter uit de 16de tot 18de eeuw. Het betreft één fragment van een steengoed baardmankruik en verder voornamelijk roodbakkend geglazuurd aardewerk.

Indien de vindplaats inderdaad is te identificeren met het Huis Riebeek of Stuvenest, dan zal deze begraven hofstede geconserveerd zijn in zijn post-middeleeuwse vorm. Dat wil zeggen dat door latere verbouwingen mogelijk vroegere sporen verdwenen kunnen zijn. Met betrekking tot de voorgenomen plannen geldt dat de aanleg van natuurlijke oevers de archeologische vindplaats zal aantasten en daarom niet wenselijk is. De huidige situatie is daarentegen ideaal voor de bescherming van het bodemarchief. Het verdient daarom aanbeveling het huidige gebruik (grasland) te continueren.

Literatuur
- N. Boogaard, J Veeneman en G. Joustra, 'Wijk bij Duurstede; Vikinghof, in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red, *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) 216-218
- D.H. de Jager, *Vikinghofterrein en aangrenzende gebieden; Gemeente Wijk bij Duurstede; Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie.* RAAP-rapport 608 (Amsterdam 2000)

WIJK BIJ DUURSTEDE .:. Vogelpoelweg D.H. DE JAGER

In opdracht van de gemeente Wijk bij Duurstede heeft RAAP een archeologisch booronderzoek uitgevoerd op de locatie aan de Vogelpoelweg, waar een nieuw veilingterrein is gepland. De nabijgelegen omgrachte boerderij De Vogelpoel wordt voor het eerst in 1449 in historische bronnen vermeld. In de directe omgeving zijn eerder enkele fragmenten aardewerk daterend uit Romeinse tijd en Middeleeuwen aangetroffen. Bij het veldonderzoek zijn echter geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van bewoningssporen.

Literatuur
- A.J. Jansen, *Locatie Voge/poelweg, Gemeente Wijk bij Duurstede; Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie,* RAAP-Briefverslag (Amsterdam 2001)

WIJK BIJ DUURSTEDE .:. Zandweg/Frankenweg I J. VAN DOESBURG

In de zomermaanden van 2001 heeft het ADC opgravingen uitgevoerd op het voormalige terrein van autohandel Otoman, gelegen aan de kruising ZandwegjFrankenweg. Aanleiding tot het archeologische onderzoek was de geplande realisatie van een woonblok met parkeergelegenheid op het terrein. De opgraving grenst aan de noordzijde aan opgravingsput 1 die in 1967 is onderzocht. Ook aan de west- en zuidzijde bevinden zich oude opgravingsputten.

Een van de vele Karolingische waterputten

Hondenskelet in een laat-middeleeuwse greppel

Het onderzoek heeft zowel bewoningssporen uit de Vroege als uit de Hoge Middeleeuwen opgeleverd. Het gaat hierbij om paalgaten, al dan niet in een paalkuil, kuilen, greppels en waterputten. Met name deze laatste zijn in grote aantallen gevonden. De meeste hebben, voor zover ze tot onder het grondwaterniveau reiken, een bekisting bestaande uit een houten ton. Bij enkele is een plankenconstructie als bekisting toegepast. Gebouwplattegronden zijn niet gevonden. De voornaamste reden hiervoor is dat de bodem in dit gedeelte van Wijk bij Duurstede reeds in het verleden tot op grote diepte is omgewoeld, waardoor veel grondsporen sterk zijn aangetast of volledig verstoord. Wel zijn zones met relatief veel en zones met weinig grondsporen te onderscheiden. Deze hangen tot op zekere hoogte samen met de plaatsen waar gebouwen hebben gestaan. Sommige greppels markeren erven. De meeste behoren evenwel tot een omvangrijk greppelsysteem uit de Hoge Middeleeuwen. Deze greppels omsluiten voornamelijk ald<erpercelen. In één van de greppels is een vrijwel compleet hondenskelet gevonden.

Het vondstmateriaal bestaat uit grote hoeveelheden botmateriaal, aardewerk, hutteleen en verbrande klei, ijzerslakken, weefgewichten, spinldosjes, glasfragmenten en enl<ele metalen en benen voorwerpen. Het aardewerk bestaat voornamelijk uit importen uit het Duitse Rijn- en Eiffelgebied. Kogelpotaardewerk is slechts in kleine aantallen gevonden. Opvallend is het grote aantal laat-Merovingische aardewerk-typen. Typen uit de tweede helft van de 8ste en eerste helft van de 9de eeuw, zoals Badorf tuitpotten en reliëfbandamforen, komen slechts in geringe aantallen voor. Ook Pingsdorf- en Paffrath-aardewerk en Maaslandse waar is relatief schaars, evenals proto-steengoed.

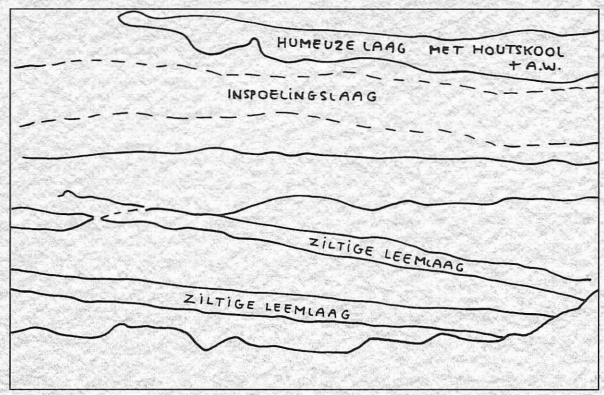
WIJK BIJ DUURSTEDE ❖ Zandweg/Frankenweg 11 G. JOUSTRA

De vondsten die uit bovenbeschreven opgraving gedaan werden, zijn verder behandeld door leden van de AWN regio Zuid-Oost Utrecht. Van de sporen, de profielen en van de gewassen vondsten werd een fotoserie vervaardigd. Ook het ijzeroer, dat op enkele plaatsen in het opgravingsvlak met de bodem leek te zijn vervloeid, is gefotografeerd. Het ADC denkt aan ijzersmeltactiviteiten.

Onderin een reeds onderzochte Karolingische drinkwaterput vond de heer F. Lindeman, een niet bij de AWN aangesloten amateur, een prachtig bodemstuk van 65x35/45x2o mm behorend bij een lichtgroene glazen beker of schaal met reticellaversiering. De versiering bestaat uit opgelegde gele spiraalvormige glazen staafjes aan de buitenkant van het glas. Ze hebben een wisselende dilcte en lopen radiaal vanuit de iets verhoogde ziel. In Wijk bij Duurstede zijn in het verleden meer fragmenten van op deze wijze verfraaide bekers en schalen gevonden (Baumgartner e.a. 1988).

Fragment van een glazen kan met opgelegde gele glasdraden.

De grondlagen in de oeverwal

Een andere vondst lijkt op een kernglas. Dat is een gesmolten cylindervormige kern met daaromheen een dikke glasdraad, die samen met de kern in de vorm van een rond glazen potje is geplet. Het ADC vond ook grote hoeveelheden rosegrijs poeder, dat eventueel kaliumhoudende potas zou kunnen zijn, een grondstof voor de glasproductie.
In het oost-west lopend profiel van de zuidwand van de laatste twee werkputten was een kleine ondiepe geul te zien. Duidelijk waren in het profiel lijnrecht lopende scheefgestelde sliblagen zichtbaar. Tegen de westwand van de tweede put waren enkele Frankische drinkwaterputten in de bedding ingegraven.
Ter plaatse van de bedding zijn de overblijfselen van de activiteiten, die zich daar in Karolingische tijd ontwikl<elden, in het algemeen goed geconserveerd. De geul was rond 800 na Chr. vermoedelijk nagenoeg dicht, omdat de hoofdstroom zich al aan het eind van de 7de eeuw naar de huidige Hoogstraat verplaatste. Het is nog niet duidelijk of de stroombeddingen van de Kromme Rijn zich schoksgewijs of geleidelijk verplaatst hebben.

Literatuur
• E. Baumgartner en 1. Krueger, *Phönix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters* (München 1988)

WIJK BIJ DUURSTEDE ❖ Zandweg/Singel J. VAN DOESBURG

Op donderdag 30 maart 2000 werden bij een kleine uitbreiding van een bouwput op de hoek van de Zandweg en de Singel door bouwvakl<ers een aantal menselijke skeletdelen aangetroffen. In de aangrenzende bouwput was in het najaar van 1999 door het ADC een opgraving uitgevoerd. Bij dit onderzoek zijn bewoningssporen uit de Karolingische tijd en rode-I3de eeuw gevonden (zie F. van der Heijden 2000). De skeletdelen zijn na melding door de ROB vrij gelegd en gelicht voor zover ze binnen de te verstoren zone lagen. Het betreft de resten van drie individuen die in een grote rechthoekige kuil zijn begraven (determinaties F.J. Laarman, ROB). De skeletten bevonden zich op een diepte van ca I,S m onder het huidige maaiveld. De doden waren oost-west georiënteerd, de bovenste twee met het hoofd in het westen. De derde, waarvan alleen de onderbenen en voeten zijn geborgen, waarschijnlijk met het hoofd in het oosten. De skeletten liggen gedeeltelijk op elkaar, wat erop wijst dat ze kort na elkaar in de kuil zijn gelegd. Het bovenste skelet is een vrouw van 30 tot 60 jaar. Het tweede is een man die tussen 30 en 50 jaar oud is geworden, van het derde kan alleen worden geconstateerd dat het een volwassene was. De wervels van de bovenste twee vertonen sporen van slijtage. In de schedel van de man is een breuk aanwezig, die mogelijk erop wijst dat deze door geweld om het leven is gekomen.

De grafkuil oversnijdt een kuil, die op basis van het daaruit geborgen aardewerk in de laat-Karolingische tijd moet worden gedateerd. De grafkuil wordt op zijn beurt afgedekt door een laagje grijze klei met daarin veel houtskool en verbrande klei. Hierop bevindt zich een dik pakket donkergrijze klei, dat op basis van de daarin aangetroffen vondsten in de 14de-Isde eeuw moet worden gedateerd. Op basis van de verticale stratigrafie moeten de skeletten dus uit de periode tussen de Laat-Karolingische tijd en de 13de eeuw worden gedateerd.
Het is niet de eerste keer dat in Wijk bij Duurstede een middeleeuws massagraf wordt ontdekt. In 1976 is bij een opgraving aan de overzijde van de Steenstraat op het terrein van de huidige RABO-bank onder het aardlichaam van een laatmiddeleeuwse molenheuvel een grote kuil met daarin acht menselijke skeletten gevonden. De skeletten lagen kriskras door elkaar en dit wijst erop dat ze, in tegenstelling tot die in het andere massagraf, niet in de christelijke traditie begraven zijn.
Het is onduidelijk waarom deze doden niet op het nabij gelegen kerkhof aan de Steenstraat zijn bijgezet. Dit kerkhof bevindt zich namelijk op nog geen 200 m afstand van de plek waar de doden zijn aangetroffen. Op dit kerkhof, dat in de jaren '70 van de 20ste eeuw grotendeels is opgegraven, zijn in de loop der eeuwen meer dan 1000 inwoners van Wijk begraven. Zijn de doden uit het massagraf slachtoffers van een epidemie of mensen die om een andere reden niet in gewijde grond mochten worden begraven?
Het feit dat sommige skeletten oost-west zijn georiënteerd bewijst in elk geval dat men tot op zekere hoogte belang hechtte aan begraving in de christelijke traditie. Een breuk in een van de schedels is de enige aanwijzing dat ze mogelijk op gewelddadige wijze aan hun eind zijn gekomen.

Literatuur

• F. van der Heijden, 'Wijk bij Duurstede Zandweg/Singel 2', in: Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000) 220

IJSSELSTEIN .:. Hofstraat REDACTIE

In november 2000 is door BAAC een archeologische begeleiding uitgevoerd bij het perceel Hofstraat 10, waarvoor nieuwbouwplannen bestaan. Het terrein is volgens oude kaarten tot de 20ste eeuw onbebouwd geweest. Doel was te onderzoeken of er archeologische resten aanwezig waren.
Op twee plaatsen werd mogelijk muurwerk uit de 17de of 18de eeuw aangetroffen, dat misschien bestaat uit hergebruikte stenen. Nabij de zijgevel van het buurhuis Hofstraat 8 werd een beerput uit de 20ste eeuw gevonden. In een profielwand in een kelder in het gebouw werden Isde en 16de-eeuwse bakstenen aangetroffen. Daarnaast kwamen een fragment van een gebrandschilderd vensterglas en een

steengoedkruik uit diezelfde periode aan het licht. Onder de kelder werden bakstenen van 29X1sx6 cm gevonden die uit de 1sde-16de eeuw stammen.

Op Sm van de Hofstraat, enkele meters uit de zijgevel van nr. 8 werd een lemen vloer gevonden met een laag van verkoold hout en verbrand leem, wat er op wijst dat hier een in hout en leem gebouwd huis heeft gestaan dat is afgebrand. Scherven geven een datering in de latere 14de tot vroege 16de eeuw. Op 10-20 cm onder deze leemvloer werd een nieuwe laag met sporen gevonden, die wijst op nog vroegere aktiviteiten.

Onderzoek tot op de ongestoorde ondergrond wees uit, dat de bodem bestaat uit twee fasen rivierafzetting van SO cm dikte op een laag van lichtbruine klei. In de afgezette klei bevond zich een ingegraven kuil, bedekt met een laagje veen en door mensen aangebrachte klei en verbrand leem. Daaroverheen lag een Scm dik laagje humeuze ofberige kei, waarin leisplinters en botresten werden aangetroffen. Dateerbare vondsten zijn niet aangetroffen, maar het geheel lijkt uit de Late Middeleeuwen te stammen. Daarna is het terrein 60 cm opgehoogd met lichtbruine klei, die door vondsten in deze laag gedateerd kan worden tussen de 13de en 16de eeuw.

Parallel aan het Kronenburgplantsoen is I m onder het maaiveld een fundering van 4 lagen baksteen en 9 m lengte aangetroffen, die in breedte varieert van 88 tot SS cm. Na een haakse hoek gaat deze fundering nog minstens 3 m door met een breedte van 40 cm. Aardewerk direct boven de fundering maakt een datering in de 17de-19de eeuw mogelijk. Ten noordoosten van deze fundering ligt een bakstenen goot van ruim 3 m lengte, haaks op de fundering langs het Kronenburgerplantsoen. Parallel aan die laatste fundering is een 17de-18de eeuwse fundering van SO cm breed en 2,6 m lengte gevonden van bakstenen met een formaat van 26/2S,SX12,SXS/S,S cm. Het lijkt hier te gaan om een erfmuur.

Na verwijdering van de recente funderingen aan de Hofstraat werd op 2,3 muit de straat een tweede huis aangetroffen. Vele scherven uit de 16de eeuw lagen op een bakstenen vloer, die minstens 3 m gevolgd kon worden. Gezien het beperkte oppervlak van het onderzoeksterrein zou dit huis over een breedte van S-7 m langs de Hofstraat hebben gestaan. Ook hier werd een fundering gevonden die wijst op een ommuring van het erf.

Deze vondsten lijken er op te wijzen dat op deze plek een tweetal huizen en een erfmuur hebben gestaan, die stammen uit 1sde tot 16de eeuwen misschien behoord hebben tot een hofcomplex. De losse vondsten wijzen op een rijke bewoning. Oudere sporen zijn niet aangetroffen, maar kunnen wel in de omgeving voorkomen.

Literatuur

• T.A. Spitzers, *Archeologische begeleiding Hofstraat* 10 *te Ijsselstein.* Baac-rapport 00.076 (Den Bosch 2000)

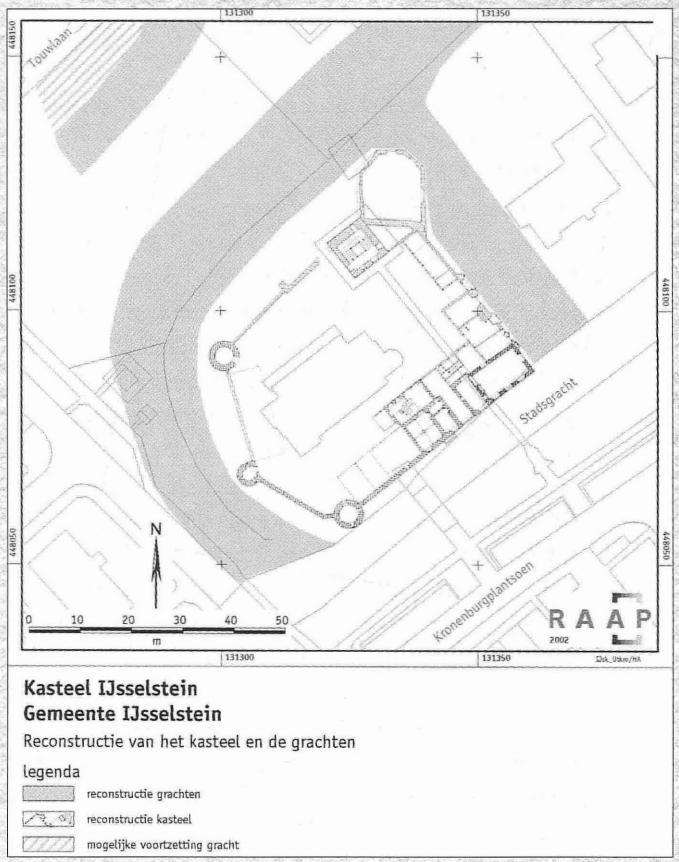
IJSSELSTEIN .:. Kasteel IJsselstein D.H. DE JAGER

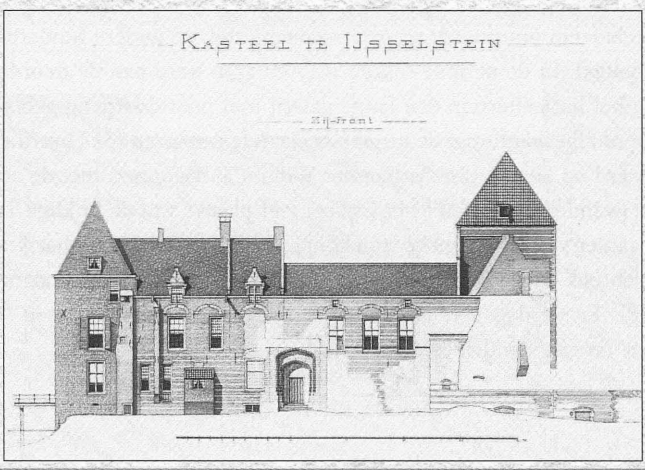
RAAP heeft in opdracht van de gemeente IJsselstein een archeologisch onderzoek uitgevoerd op het terrein van kasteel IJsselstein en het ernaast gelegen perceel E788, ten noordwesten van de oude stadskern van IJsselstein. Het doel van het onderzoek op het kasteelterrein was het voor zover mogelijk in kaart brengen van eventueel aanwezige resten van het kasteel, de voormalige voorburcht en het grachtenstelsel; dit ter voorbereiding van een landschappelijke inrichting die recht doet aan het archeologisch monument. Het onderzoek is een vervolg op een eerder booronderzoek (Oude Rengerink, 1998) en een proefsleuvenonderzoek (Sier, 2000), beide op het aansluitende perceel E807. Bij het laatstgenoemde onderzoek zijn sporen van twee evenwijdig lopende grachten aangetroffen die op ca 16,5 m afstand van elkaar liggen. De aan de zuidelijke zijde van het terrein gelegen gracht (geïnterpreteerd als de binnenste gracht van het kasteel) heeft in ieder geval open gelegen tot de sloop van het kasteel in 1888. Het is niet uitgesloten dat de tweede gracht (geïnterpreteerd als de buitenste gracht van het kasteel) heeft behoord bij de oudste bouwfase van het kasteel en dus uit het eind van de 13de eeuw stamt. Deze gracht is na gebruik waarschijnlijk in één keer gedempt en was vermoedelijk al dicht toen het kasteel vanaf het eind van de 15de eeuw weer werd herbouwd.

Tijdens het onderzoek diende het vermoeden dat deze grachten in oostelijke richting (op perceel E788) 'doorlopen', geverifieerd te worden. Dit is gebeurd door middel van weerstandsonderzoek en booronderzoek. Het kasteel van **IJsselstein** is in het derde kwart van de 13de eeuw gebouwd. Omstreeks 1356 bestond het kasteel uit een hoofd- en een voorburcht. Nadat beide in 1417 werden verwoest, is het kasteel tussen 1466 en 1470 in fasen herbouwd. De voorburcht werd niet meer herbouwd en het betreffende terrein, dat van de hoofdburcht werd gescheiden door een ca 15 m brede gracht, kreeg een functie als tuin. Rond 1478 werd het kasteelterrein ommuurd, waarbij waarschijnlijk op oudere funderingsresten werd gebouwd. **In** de periode tussen 1527 en 1532 werd aan de noordoostelijke zijde van het kasteelterrein een lange galerij met poortdoorgang gebouwd. Het geheel werd afgesloten met de nu nog bestaande traptoren (de Loyertoren).

In 1771 werd op kosten van stadhouder Willem V begonnen met de aanleg van een allée (wandellaan) 'achter het Casteel', ter plaatse van de huidige Touwlaan. Door de aanleg van deze nieuwe laan kon de kasteeltuin ook naar het westen worden uitgebreid. Deze uitbreidingen vonden plaats in de zogenaamde landschapsstijl. Er werden een broeituin, een nieuwe boomgaard, een 'Engelsch Plantsoen' en een wandelbosje aangelegd.

Kasteel IJsselstein, gemeente Ij;selstein - reconstructie van het kasteel en de grachten (deels naar Hermans & Noordam, 1995).

Een zijaanzicht van het kasteel voor de afbraak. foto HUA

Perceel E788

De weerstandsmetingen op perceel E788, de locatie van het voormalige 'Engelsch Plantsoen' leverden een aantal duidelijk te onderscheiden locaties met opvallende waarden op. Het betreft met name een ca 8 m brede zone met hoge weerstand in het noorden, parallel aan de Touwlaan, en een ca 10 m brede zone met lage weerstanden aan de zuidzijde.

Uit het booronderzoek blijkt dat in de noordelijke zone tot 2,65 m beneden het maaiveld puinresten in een humeuze, zandige ldei kunnen worden aangetroffen, hetgeen wijst op de aanwezigheid van een groot en diep spoor. Het betreft waarschijnlijk de 'buitenste gracht'. Naar aanleiding van de boringen mag aangenomen worden, dat de hoge weerstand in zone A wordt veroorzaakt door de zandige kleivulling van het genoemde spoor. Overigens is de noordoostelijke begrenzing van dit spoor tijdens geen enkel onderzoek aangetroffen, zodat een interpretatie als 'gracht' strikt genomen niet hard is te maken. Met behulp van boringen is getracht het spoor in noordoostelijke richting te volgen. Dit is helaas niet geluld omdat ter plaatse de bodem sterk verstoord blijkt te zijn; tot maximaal 3,00 m beneden het maaiveld werd bouwzand aangetroffen.

In de andere zone die werd aangegeven door het weerstandsonderzoek werd opnieuw een archeologisch spoor aangetroffen met archeologische indicatoren tot 2,85 m onder het maaiveld. Vanaf 2,05 m onder het maaiveld was een duidelijke grachtbodem aanwezig. Dit is kennelijk al de 'binnenste gracht'. Ondanks de puinvulling heeft het spoor duidelijk een lage elelctrische weerstand. Dit is waarschijnlijk te verldaren uit het feit dat de voormalige gracht, die ook als een laagte in het veld zichtbaar is, nog steeds veel vocht aantrekt.

Een opvallende vondst uit de slotgracht werd in de gutsboor op een diepte van 2,05 m beneden het maaiveld aangetroffen. Het is een afgesleten zilveren munt: een 1/20 zilveren reaal of 'stoter' uit ca 1586. Op de voorzijde is een borstbeeld van landvoogd Robert Dudley, graaf van Leicester, afgebeeld, met lauwerkrans naar rechts. Het omschrift luidt: CONCORDIA.RES [PARVJE.CRES]CVNT (Kleine dingen groeien door eendracht). Op de keerzijde staat een pijlenbundel met versiering, met het omschrift [M]ONETA[.BE]LGICA.HOL (munt van de Nederlandse staat Holland), een provinciewapentje (onleesbaar) en een jaartal (onleesbaar).

Een andere opvallende vondst uit de grachtvulling was een zogenaamd kauri-schelpje *(Cypraea moneta)* op 0,80 m beneden het maaiveld: een porseleinachtige sierschelpensoort die in de 17de eeuw in Oost-Indië wel werd gebruikt als betaalmiddel en door de VOC ook naar Nederland werd gebracht.

Kasteelterrein

Het kasteelterrein zelf helt, van het Groene Kruisgebouw naar het noorden toe, sterk af. Desondanks leverden de weerstandsmetingen een aantal duidelijk te

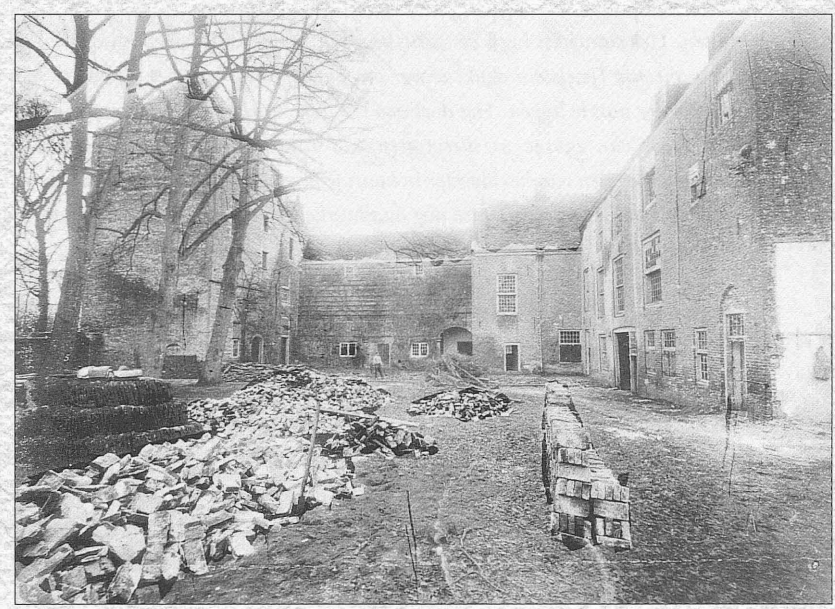
onderscheiden zones op. Onmiddellijk valt een ca 25 m lange en ca 3 m brede structuur van hoge weerstanden op die zich van de Loyerstoren in zuidwestelijke richting uitstrekt. In boringen werd hier ondoordringbaar puin aangetroffen. Dit duidt er op dat deze zone naar alle waarschijnlijkheid een muur of fundament representeert. Een vergelijking met de bekende gegevens leert dat het de muur tussen de Loyerstoren en de ronde toren De Stok moet betreffen. Ook die toren is zichtbaar in de weerstandsmetingen: aan de zuidwestzijde van de langgerekte structuur sluit een zone van hoge weerstand met een diameter van ca 6 maan.
Hoewel er aan de westzijde van het Groene Kruisgebouw, vanwege ruimtegebrek, geen geofysische metingen verricht konden worden, is daar door middel van een aantal boringen onderzocht of mogelijk ook nog resten van de Cleynen Toorn in de grond aanwezig zijn. Inderdaad werd een spoor aangeboord, mogelijk een uitbraaksleuf. Direct onder de teelaarde werd tot 0,80 m onder het maaiveld zeer veel puin, leisteen en verbrande mortel aangetroffen.
Aan de oostzijde van de Loyertoren werd (ook bij herhaalde pogingen) steeds ondoordringbaar puin op ca 0,60 m onder het maaiveld geraakt. Hier zijn waarschijnlijk de resten van de paleisachtige aanbouw van het kasteel aanwezig. Een schuurtje dat half op deze fundamenten is gebouwd, vertoont flinke scheuren door ongelijke verzalddng van de ondergrond. Deze zone met puin wordt duidelijk begrensd door een zone waar de gracht heeft gelegen, die de burcht van de binnentuin scheidde. In de boringen ter plaatse werd tot 2,75 m beneden het maaiveld een grachtvulling gevonden. Een kersenpit die op 2,60 m onder het maaiveld is aangetroffen, is mogelijk een overblijfsel van de boomgaard van destijds. Ook werd van die diepte een fragmentje pijpaardewerk omhooggehaald.

Binnentuin

De voormalige binnentuin (nu de achtertuin van Kronenburgplantsoen 7) blijlct onder de teelaarde geheel bedekt te zijn door puin. Boringen tot grotere diepte waren onmogelijk. Sporen van de binnentuin en/of de oudere voorburcht werden derhalve ook niet aangetroffen. Geofysische metingen zouden vanwege het puindek helaas evenmin een positief resultaat kunnen opleveren. In dit verband kan nog worden opgemerkt dat het pand Kronenburgplantsoen 5 dus niet voor niks vroeger bekend stond als 'Huis op 't puin'.

Literatuur

- D.H. de rager, *Kasteel Ijsselstein en het klooster* 0.1. *Vrouwenberg. Gemeente Ijsselstein. Archeologisch onderzoek.* RAAP-rapport 704 (Amsterdam 200r)
- J.A.M. Oude Rengerink, *Gemeente Ijsselstein. Verslag archeologisch onderzoek op terrein hoek Touwlaan en Kasteellaan.* RAAP-briefVerslag (Amsterdam 1998)
- M.M. Sier, *Aanvullend Archeologisch Onderzoek op de locatie hoek Touwlaan/Kasteellaan. Gemeente Ijsselstein.* ADC-Rapport 46 (Bunschoten 2000)

De binnenplaats in 1888 tijdens de afbraak foto HUA

IJSSELSTEIN ❖ Klooster O.l. Vrouwenberg

D.H. DE JAGER

In verband met herinrichtingsplannen heeft RAAP in opdracht van de gemeente Ijsselstein een archeologisch onderzoek uitgevoerd op het terrein van het klooster O.I. Vrouwenberg. Het kloosterterrein Op de Nieuwpoort of Onze Lieve Vrouwenberg ligt aan de noordoostzijde van de oude kern van Ijsselstein, direct buiten de stadsmuur. Het terrein wordt omgeven door de Anna van Burenstraat in het noorden, de Guyottestraat in het westen, het jolandeplantsoen in het zuiden en de Ijsselkade in het oosten. Het terrein is *tegenwoordig voor het grootste deel in gebruik als grasveld. Een deel van het terrein* is *opgehoogd ter bescherming van de daar aanwezige archeologische resten. Het plantsoen heeft de status van een beschermd archeologisch monument.*
De *gemeente Ijsselstein denkt erover om aan de rand van het kloosterterrein een parkeergarage aan* te *leggen. Het doel van het onderzoek op dit terrein was dan ook om in een strook van 25x140 m, direct grenzend aan de Anna van Burenstraat, eventueel aanwezige resten van het klooster in kaart te brengen. Met name diende de vraag beantwoord te worden ofter plaatse nog daadwerkelijk archeologische waarden in de bodem aanwezig zijn.*

Het !dooster Onze Lieve Vrouwenberg werd in eerste instantie in 1342 gesticht te Eiteren, niet ver van IJsselstein. Na de verwoesting in 1349 werd het !dooster in 1394 verplaatst naar een locatie binnen de stadsmuren, genaamd Nieuwpoort of Nieuwstad, een laat-middeleeuwse stadsuitleg.
In 1465 werden stad en !dooster door de Geldersen geplunderd en verwoest. Vanaf 1466 begon langzaam de wederopbouw van de stad, maar men besloot toen met de nieuwe ommuring een !deinere oppervlakte te omsluiten dan voorheen. Hierdoor kwam het Cisterciënzer!dooster bij de Nieuwpoort weer buiten de stadsmuren te liggen. Uiteindelijk werd het !dooster wederom verplaatst naar een locatie binnen de stadsmuren, ter plaatse van het huidige St Ewoudsgasthuis in de Kloosterstraat. De bovengrondse resten van het oude !dooster werden tussen 1465 en 1482 om strategische redenen geheel afgebroken.
In 1937/1938 en in 1956 zijn er opgravingen naar dit !dooster verricht. Grote delen van de ldoostergebouwen konden in kaart worden gebracht en werden in het aangelegde plantsoen zichtbaar gemaald. Er is bij de opgravingen tevens een ouder bewoningsniveau met beschoeiingen langs de Hollandse **IJssel** aangetroffen. Enkele losse vondsten lijken te dateren uit de Karolingische periode.
De boringen langs de Anna van Burenstraat leverden een aantal duidelijke gegevens op. Op een aantal locaties werd ondoordringbaar puin in de bovengrond aangetroffen. Uit andere boringen blijkt dat deze puinlaag (leisteen, baksteen en mortel) reikt tot 0,60 m onder het maaiveld en op lichtbruingrijs, !deiloos beddingzand ligt. **In** zuidelijke richting ligt het zand dieper, tot wel 2,00 m onder het maaiveld. Op het beddingzand liggen daar zavelige oeverafzettingen van de **IJssel.**

In verscheidene boringen werden aanWIJzmgen voor de aanwezigheid van archeologische sporen aangetroffen. In één boring werd zelfs een duidelijk spoor met een vulling van vuile grijze klei met puin en fosfaat tot 1,60 m onder het maaiveld aangetroffen. Elders begon op I,OS m onder het maaiveld een laag houtskool die ca 20 cm dik is. Tenslotte werd met behulp van een prikstok een muurrestant of fundament gelokaliseerd van ca 8 m lang en ca 3 m breed. Dit muurrestant is niet direct met de veronderstelde ligging van het klooster in verband te brengen. Maar in ieder geval kon de vraag of er ter plaatse nog daadwerkelijk archeologische waarden in de bodem aanwezig zijn, bevestigend beantwoord worden.

Literatuur

- D.H. de Jager, *Kasteel Ijsselstein en het klooster O.L. Vrouwenberg Gemeente Ijsselstein. Archeologisch onderzoek.* RAAP-rapport 704 (Amsterdam 2001)
- W. Stooker, 'Het Cistersiënserklooster 'Onze Lieve Vrouwenberg' te IJsselstein', in: *jaarboekje van 'Oud-Utrecht'*, 1938, 168-177

IJSSEISTEIN .:. Kloosterstraat REDACTIE/ M.W.A. DE KONING

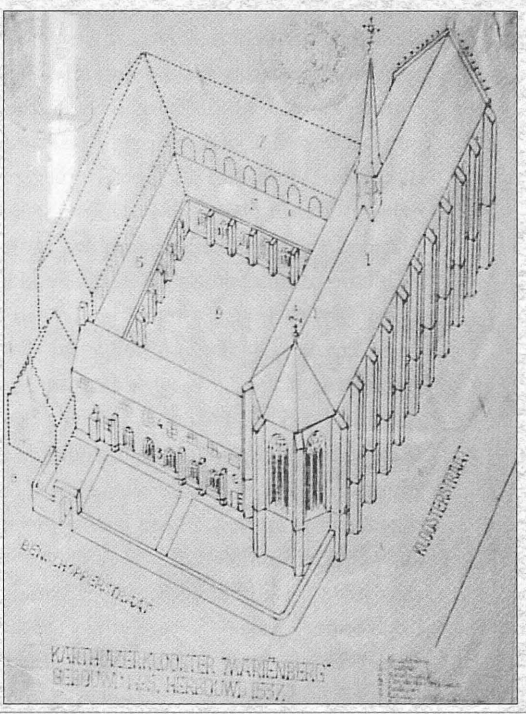
In november 2001 heeft Arnicon/ArcheoMedia een onderzoek uitgevoerd aan de Kloosterstraat in IJsselstein vanwege de bouw van een ondergrondse parkeergarage en nieuwbouw van woningen. Aangezien op deze plek resten van het I6de-eeuwse klooster Mariënberg te verwachten zijn, was het onderzoek er op gericht om vast te stellen of deze resten daadwerkelijk nog aanwezig zijn en wat hiervan de condities zijn. In 1482 werd IJsselstein belegerd waarna het klooster, dat toen gelegen was in de wijk Nieuwpoort, door de stedelingen zelf werd afgebroken. Mariënberg werd daarna herbouwd aan de Kloosterstraat. De refter is het enige zichtbare restant van dit Cisterciënzerldooster.

Er zijn zes boringen gezet variërend van 3-S m onder het maaiveld. De bovenste so-6S cm van de bodem is verstoord. Daaronder bevindt zich een laag, die minstens tot I,S m onder maaiveld doorgaat, die veel baksteen en puinsporen, maar ook aardewerk, houtskool en botmateriaal bevat. Het aardewerk laat een datering in de I6de-I7de eeuw toe, de periode van het klooster. Ook werden resten van het muurwerk van het klooster aangeboord. Vijf meter uit de achtergevel van de huidige bebouwing werd in een boring materiaal aangetroffen, dat kan wijzen op de aanwezigheid van een plavuizenvloer op een diepte van ongeveer I m onder het maaiveld. Kortom: er bevinden zich duidelijk resten van het klooster Mariënberg in de ondergrond.

Onder deze lagen en onder een schoon kleipakket bevindt zich op een diepte van ca. 2-3 m onder het maaiveld een mestpakket. Dit pakket kan in verband gebracht

De opgraving aan de Kloosterstraat

Reconstructie van het klooster Mariënberg aan de Kloosterstraat

worden met de oudste fase van stedelijke ontwikkeling, toen bewoners van IJsselstein mogelijk nog (deels) een agrarische beroep uitoefenden.
De resten zijn van groot belang voor de studie van de stedelijke ontwikkeling van IJsselstein. De vondsten uit de kloosterperiode kunnen een beeld verschaffen over het dagelijks leven in een klooster uit de 16-17de eeuw. Bovendien kan de reconstructie van de kloostergang met bijgebouwen, die ter plaatse worden verwacht, getoetst worden op z'n betrouwbaarheid. De aanbeveling van ArcheoMedia luidt dan ook dat een AAO (proefsleuvenonderzoek) noodzakelijk is om de waarde van de archeologische resten nader vast te stelen. Dat onderzoek zal naar verwachting in 2002 plaatsvinden.

literatuur

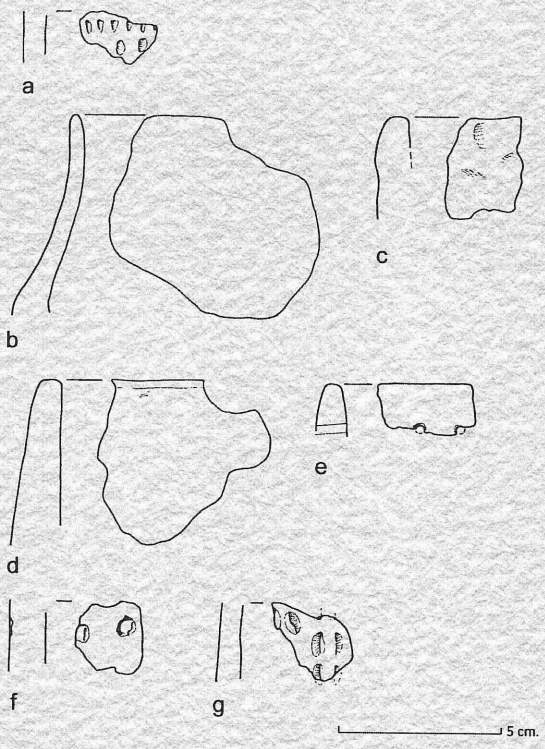
- A.M. Fafianie, *'650 jaar Ewoud, in Goeds ere ende des goeden sinte Ewalds', Historische Kring Ijsselstein* 84 (I998), aprilnr.
- M. van Dasselaar, *Verkennend archeologisch bodemonderzoek Kloosterstraat* 5,7,9 *te Ijsselstein*, rapport AOI-628Z (Nieuwerkerk aan den IJsse1200I)

IJSSELSTEIN .:. Lage Dijk N 210 REDACTIE

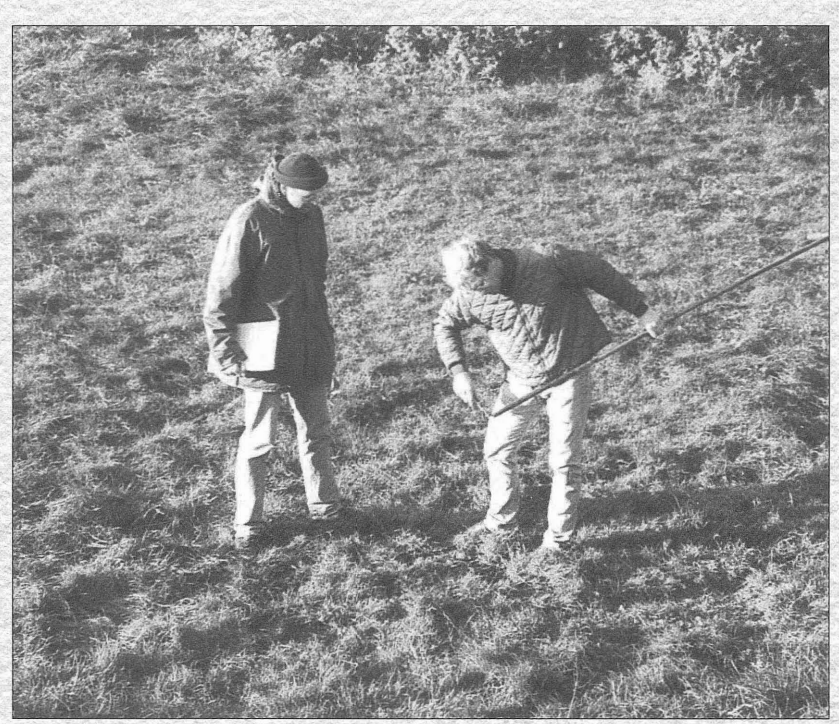
In de zomer van 2000 vond een archeologische opgraving plaats aan de N2IO ter hoogte van de Lage Dijk als vervolg op eerder gedane onderzoeken. De opgraving werd uitgevoerd door het ADC in opdracht van de Provincie Utrecht.
Al eerder waren hier over een lengte van 200 m bewoningssporen aangetroffen. Er werd begonnen met de aanleg van put I, die 5ox6 m mat. Er werd op drie diepten een vlak aangelegd: op 80, IOO en II5 cm beneden het maaiveld. Ten westen van deze eerste put werd een sleuf van IOx6 meter gegraven, die tot 125 cm beneden het maaiveld reikte. Later is deze sleuf nog 50 m naar het oosten verlengd. Aan de overkant van de weg, werd nog een derde sleuf gegraven van 25x6 m. Een eerste vlak op 90 cm onder het maaiveld bleek zo vondstrijk, dat een tweede vlak op 95 cm diepte maar over een beperkte oppervlakte is aangelegd. Na deze proefsleuven zijn 4 opgravingsputten gemaakt: de eerste en tweede vlakbij proefsleuf 2, de derde iets ten zuiden daarvan en de vierde als vervolg op proefsleuf 1.
Begonnen werd met boringen om het grondprofiel te kunnen waarnemen. Hieruit kan het volgende worden geconcludeerd: rond 3000 voor Chr. vond hier een rivier zijn weg door een komgebied. Anderhalf millenium later raakte deze stroom buiten gebruik en vormde zich hier een vegetatiedek. Gezien aardewerkvondsten, werd het gebied bewoond, totdat rond 700 voor Chr. een nieuwe rivier aktief werd, de Over-Oudlandse stroomgordel. Deze rivier ruimde een deel van de bewoningssporen op. Rond ISO na Chr. kreeg ook deze rivier geen water meer en slibde dicht. Weer trold<en bewoners naar het gebied, al was het van korte duur.

Misschien door het ontstaan van de IJssel werd het namelijk opnieuw te nat in deze streek en trokken de mensen naar drogere gebieden.
Uit eerder onderzoek was al bewoning op deze plaats in de Romeinse tijd gebleken. Nu werd onderzocht hoe de omgeving er in die tijd moet hebben uitgezien: wat voor vegetatie bevond zich hier, welke landbouwactiviteiten zijn hier ontwikkeld en wat was de functie van de vele onduidelijke sporen die eerder waren aangetroffen? In de gevonden monsters werd veel gerst, haver, broodtarwe, emmertarwe en spelt aangetroffen. De haver laat zien dat dit graan lokaal werd verbouwd en ook van de gerst valt dat aan te nemen. Bij de andere graansoorten is dat lastiger aan te wijzen. Deze granen kwamen veel voor in de Romeinse tijd. Ook andere aangetroffen planten wijzen op menselijke bewoning. Ze wijzen op graslanden rond de nederzettingen, modderige poelen en sloten en de nabijheid van de restgeul door de vele oeverplanten. Niet helemaal duidelijk wordt het uit het zadenonderzoek of er van nature voorkomende hop in de omgeving groeide of dat het zaden zijn van de door de Romeinen geïmporteerde hennep. Het aantal bomen in de omgeving toen was vrij gering: wat eiken, berken en hazelaars.
Er zijn vele sporen aangetroffen. In proefsleuf 1 werd een drieschepige structuur gereconstrueerd, maar te weinig om het gebouw te kunnen omschrijven. Een mogelijke datering is de vroege IJzertijd. Een vergelijkbaar gebouw werd gevonden in opgravingsput 4. Proefsleuf 1 bevatte ook de paalsporen van een spieker. De op diverse plaatsen aangetroffen greppels, waterputten en afvalkuilen bevatten aardewerk en zelfs een deel van een wand. Opvallend was het paardengraf, dat in opgravingsput 2 aan het licht kwam. Paardengraven komen in de Romeinse tijd vaker voor. Soms lijkt het te gaan om een bouwoffer. Daarnaast werden enkele omheiningen gevonden.
De ruim 5000 stuks aardewerk stammen voor het overgrote deel uit de Romeinse periode. Ook de IJzertijd is met ruim 200 stuks aardig vertegenwoordigd. De verdeling van het aardewerk op deze plek komt aardig overeen met opgravingen rondom Houten en Vleuten. Wat wel opvalt is het grote percentage kustaardewerk, dat meestal vooral in Zuid-Holland wordt aangetroffen. Ook bij Vleuten komt dit voor maar vooral net buiten de nederzettingen. Dit zou er op kunnen wijzen dat ook de IJsselsteinse vindplaats net buiten de eigenlijke nederzetting gesitueerd zou zijn.
Behalve aardewerk zijn er ook natuursteen, barnstenen sieraden, fibula's, vuursteen en wat munten gevonden. De meeste Romeinse vondsten wijzen op een nederzetting ten oosten van de Lage Dijk. Gebouwen zijn uit die tijd echter niet gevonden.

Literatuur
E.E.B. Bulten, *Ijsselstein Lage Dijk N 210,* ADC-rapport 84 (Bunschoten 2001)

Enkele van de stukken prehistorisch aardewerk a. Laat Neolithicum, b-f. Bronstijd en g. IJzertijd

Booronderzoek
(foto RMP)

IJSSELSTEIN ❖ Strategisch Groenproject Utrecht-West

P. DEUNHOUWER

In opdracht van de Dienst Landelijk Gebied in de provincie Utrecht is door RAAP in het voorjaar van 2000 een AAI uitgevoerd voor het Strategisch Groenproject Utrecht-West, deelgebied Hollandse IJssel. Het plangebied heeft een totale omvang van ca 370 ha, ligt direct ten noordwesten van IJsselstein en wordt globaal begrensd door de Hollandse IJssel in het zuiden, de Meerndijk in het westen, de IJsselwetering in het noorden en de Az in het oosten.

Met de herinrichting van de landbouwgronden tot een nieuw natuur- en recreatiegebied gaat een aantal bodemingrepen gepaard, die nadelige gevolgen kunnen hebben voor de archeologische waarden. Eerder onderzoek in het noordelijk deel van het plangebied heeft duidelijk gemaakt dat het gebied als archeologisch rijk kan worden betiteld (Haarhuis en Graafstal 1993).

Doel van de AAI is het lokaliseren van cultuurhistorisch waardevolle terreinen met het oog op behoud. Het raamplan biedt via de inrichtingsplannen goede mogelijkheden om eventuele archeologische waarden in te passen. De uit dit onderzoek voortvloeiende aanbevelingen zijn hier op gericht geweest.

De hoge archeologische verwachting van de stroomruggen in het plangebied wordt voor een belangrijk deel weerspiegeld in de resultaten van het onderzoek. Tenminste vijf vindplaatsen bevinden zich op de Jutphase- en Meijerbergse stroomrug. Het betreft enkele ruimtelijk op elkaar aansluitende nederzettingsterreinen die op basis van het aangetroffen aardewerk in de (Late) IJzertijd en/of Romeinse tijd kunnen worden gedateerd. De ligging van deze (deels reeds eerder bekende) nederzettingsterreinen beperkt zich tot een 100 tot 150 m brede strook langs beide zijden van de fossiele restgeulen die in dit gebied aanwezig zijn. De ruimtelijke begrenzingen konden goed worden vastgesteld. De locaties waar de nederzettingen langs de voormalige restgeulliggen, zijn in een aantal gevallen nog duidelijk in het reliëf te herkennen en bepalen daarmee voor een belangrijk deel het huidige landschappelijke karakter.

Waarderend booronderzoek toont aan dat de conservering van de archeologische resten in het algemeen goed is. De archeologische indicatoren bevinden zich vanaf enkele decimeters onder het maaiveld, maar er zijn geen aanwijzingen dat de vindplaatsen door eerdere bodemingrepen zijn aangetast.

Naast de nederzettingsterreinen op de stroomruggen zijn er ook op crevasses aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van tenminste drie archeologische vindplaatsen. Crevasse-afzettingen ontstaan wanneer onder bepaalde omstandigheden een lager gelegen deel van een oeverwal bij overstroming wordt doorbroken. De afzettingen onderscheiden zich van stroomgordelafzettingen door hun geringere afmetingen: ze zijn minder dik ontwikkeld, komen in een smallere zone voor en zijn meestal slechts over enkele honderden meters (soms

enkele kilometers) te vervolgen. Uit de aangetroffen archeologische indicatoren en de ruimtelijke verspreiding daarvan blijkt, dat het niet gaat om vindplaatsen die vergelijkbaar zijn met die op de stroomruggen. Het is niet duidelijk geworden of het hier wel om nederzettingsterreinen gaat. Er is alleen houtskool en (verbrand) bot aangetroffen. Deze gegevens wijzen niet zonder meer op een grafveld, maar dit kan op deze locaties evenmin worden uitgesloten. De archeologische indicatoren bevinden zich in de top van de crevasse-afzettingen onder een oud vegetatieniveau of 'laklaag'. Mogelijk zijn de vindplaatsen in de (Vroege) IJzertijd of (Late) Bronstijd te dateren.
Ook op de niet onderzochte crevasses aan de noord(oost)rand van het plangebied moet met de aanwezigheid van archeologische waarden rekening worden gehouden.

Literatuur
• P. Deunhouwer, *Strategisch Groenproject Utrecht-West, deelgebied 1: de Hollandse Ijssel, gemeenten Ijsselstein en Nieuwegein: een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*. RAAP-rapport 626 (Amsterdam 2000)
• H.F.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Rijnenburg. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering.* RAAP-rapport 81 (Amsterdam 1993)

ZEIST ◈ De Dreef S.A.G. PIRAS

Lendering & Partners heeft het voornemen om op een locatie aan De Dreef in de gemeente Zeist een bouwproject te realiseren. Bij de realisatie van het bouwproject worden delen van de ondergrond geroerd en worden eventueel aanwezige archeologische resten in de bodem aangetast. In opdracht van Lendering & Partners heeft Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie een archeologische quick-scan uitgevoerd op het perceel aan De Dreef, kavel N4966.
Het doel van de archeologische quick-scan is om inzicht te verschaffen in de bodemopbouw van de verschillende delen van het terrein en de eventueel nog aanwezige archeologische waarde van het terrein vast te stellen. Volgens de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) heeft het terrein een hoge archeologische waarde en bevindt het zich in een omvangrijk gebied met hoge archeologische waarden.
Zeist is gelegen in het overgangsgebied, de grens eigenlijk, van de Utrechtse Heuvelrug en het Kromme Rijngebied. Het was van oudsher een zeer aantrekke-

lijk gebied. Op de hoger gelegen zandgronden stonden woningen en op de zeer vruchtbare lager gelegen kleigronden waren de landbouwgronden aangelegd.
Diverse onderzoeken hebben uitgewezen dat reeds in het Neolithicum de hoger gelegen dekzandruggen zeer geschikt voor bewoning waren. Tijdens de aanleg van het tracé van de A28, die ten noorden van de Dreefligt, en het sportcomplex Dijnselburg zijn veel vondsten uit die periode naar boven gehaald. Aardewerkfragmenten uit de Brons- en IJzertijd waren eveneens vertegenwoordigd in het vondstmateriaal.
Het gebied is tijdens de Middeleeuwen in gebruik gebleven en vormde een leen van de bisschop van Utrecht. Aan het einde van de 19de eeuw is de Villa Blanda gebouwd met een groot park. Het park bestond uit een prachtig aangelegde wandelplaats met vijver en kunstmatige grot.
In 1960 is de Villa Blanda met bijbehorend terrein in handen gekomen van het Productschap voor Pluimvee en Eieren, die aan de achterzijde van de villa een langgerekt rechthoekig kantoorgedeelte heeft aangebouwd, evenals een achthoekig gebouw dat dienst deed als kantine. Tegenwoordig is het aangebouwde gedeelte afgebroken en staat de villa weer los. De villa is nog steeds in gebruik als kantoorpand.
De lange bewoningsgeschiedenis van het gebied rechtvaardigt een archeologisch onderzoek dat met zorgvuldigheid uitgevoerd dient te worden. Er is niet eerder archeologisch vooronderzoek geweest in de nabijheid van of op het terrein aan de Dreef.

Een deel van het terrein ligt braak en is afgegraven. Ter plaatse van het voormalige aangebouwde gedeelte is geen oorspronkelijk bodemprofiel meer aanwezig. De rest van het terrein toont wel een oorspronkelijk bodemprofiel. We hebben te maken met een dekzandrug met aan de noordwestzijde een beekdal. Op de dekzandrug en in het beekdal is een esdek aanwezig. Dergelijke locaties zijn in het algemeen zeer aantrekkelijke vestigingslocaties geweest in het verleden.
De resultaten van het bureauonderzoek en het controlerend booronderzoek hebben geen directe aanwijzingen opgeleverd om een archeologische vindplaats te veronderstellen. Door de voorgenomen bouwactiviteiten wordt niet alleen het reeds verstoorde gedeelte van het terrein, maar ook een nog ongestoord deel van de kavel in beslag genomen. Deze terreindelen zijn echter zeer fragmentarisch van aard, waardoor een AAO weinig informatie zou opleveren. Vestigia adviseert derhalve om de bouw archeologisch te laten begeleiden, zodat eventueel aanwezige archeologische waarden gedocumenteerd kunnen worden.

Literatuur
• S.A.G. Piras, *Rapport AAI Zeist-De Dreef*, Vestigia rapport V22 (Bunschoten 200r)

ZEIST ❖ Lageweg REDACTIE

De gemeente Zeist verzocht het ADC in het voorjaar van 2000 de aanleg van een ondergrondse parkeergarage aan de Lageweg te begeleiden. De begeleiding bestond uit enkele waarnemingen, een profielopname van een wand van de bouwput en een ldein fysisch-geografisch onderzoek.

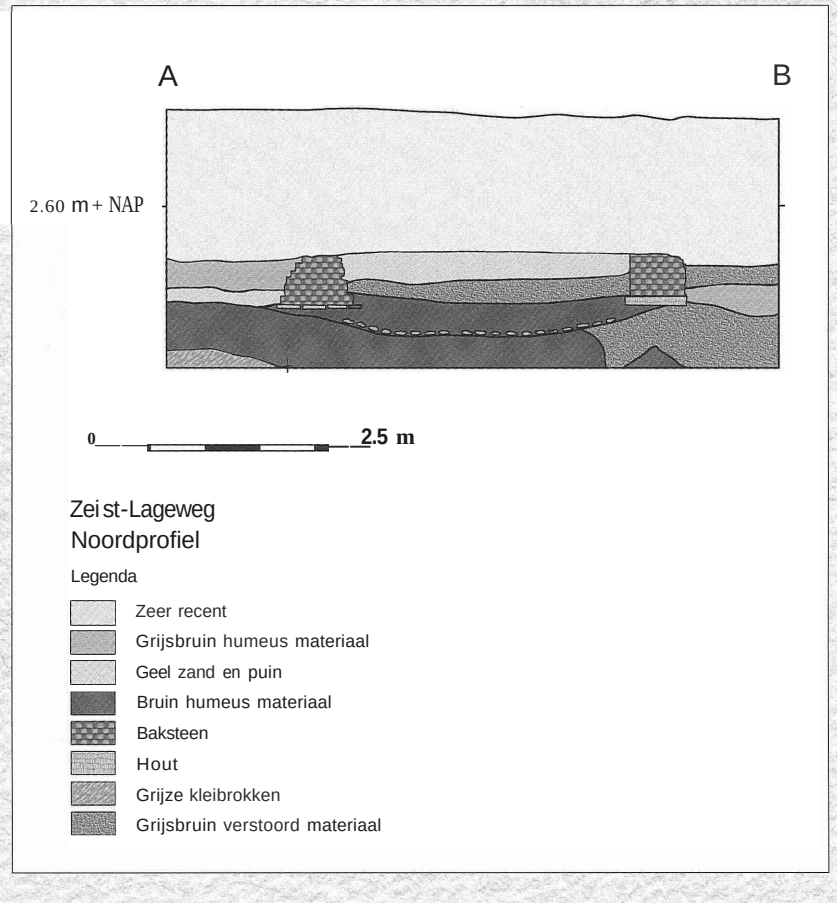
In de put was een restgeul van de Zeister Rijn herkenbaar. De Kromme Rijn heeft door het dekzandgebied waar Zeist ligt diverse geulen uitgesneden. De zandige ondergrond was erg erosiegevoelig en de rivier verlegde gemakkelijk zijn loop. De noordelijkste geul slingerde zich ongeveer aan de noordzijde van het Broeder- en Zusterplein.

Aan de noordzijde van de geul werden in de bouwput twee resten van muurwerk van rode baksteen gevonden. De resten waren gefundeerd op hout: de westelijke muur op vier houten planken, de oostelijke op een ra cm brede balk.

De komende tijd zijn er grote ingrepen te verwachten in het gebied Het Rond, een gebied van hoge archeologische waarden. Een goede begeleiding is noodzakelijk.

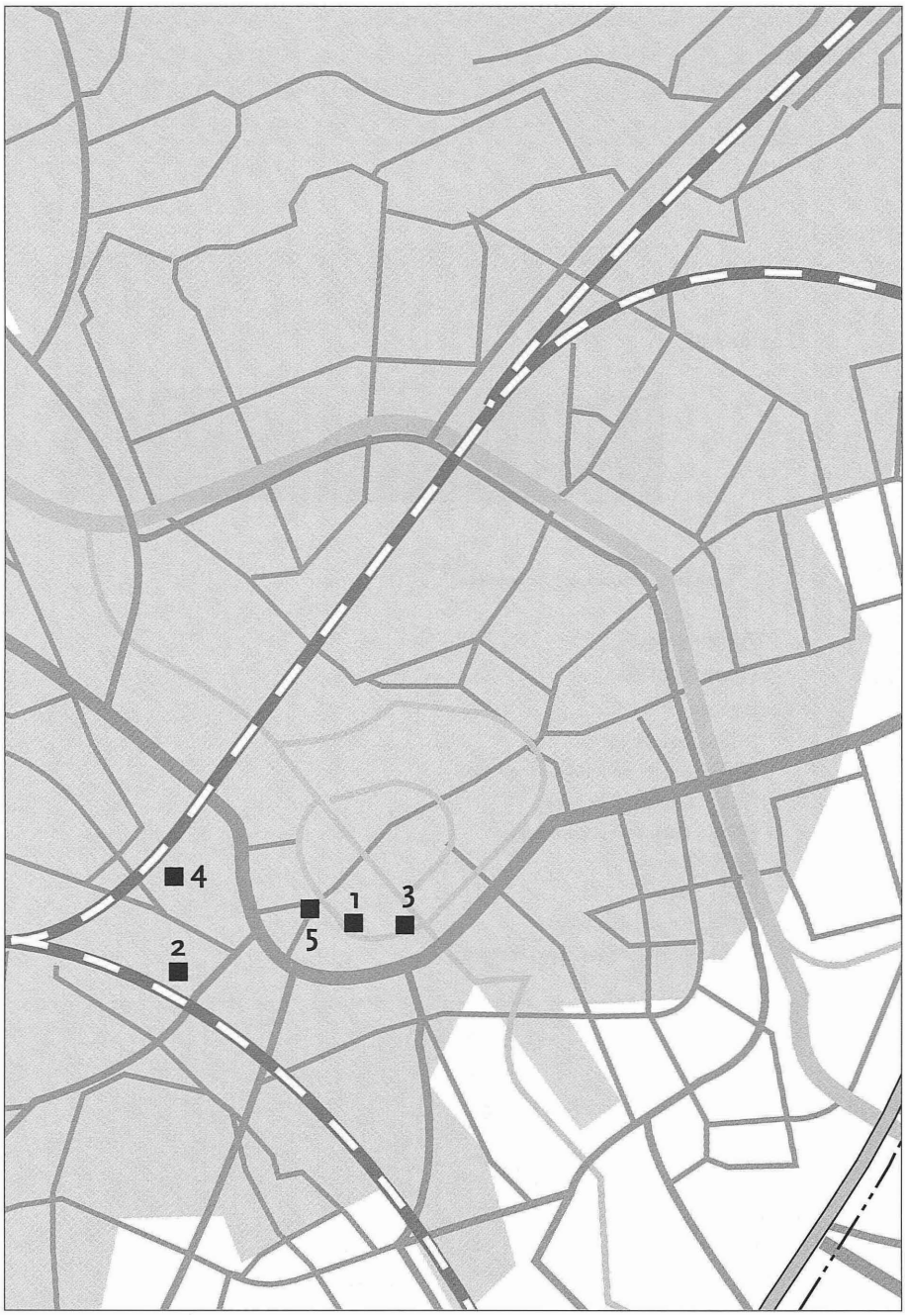
Literatuur

• A.M. Bakker, *Zeist Lageweg bouwbegeleiding,* ADC rapport 86 (Bunschoten 200r)

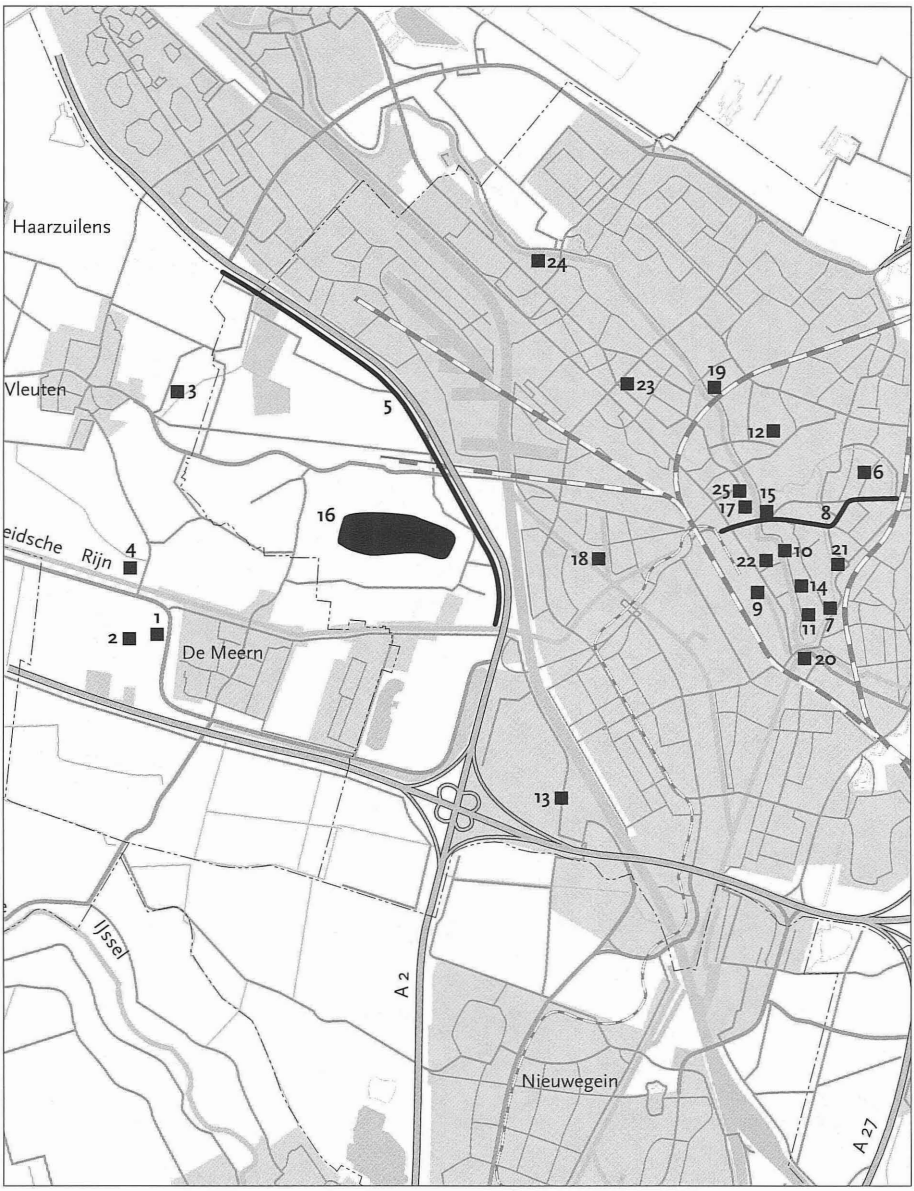
Het noordprofiel Zeist-Lageweg (tekening ADC)

Amersfoort

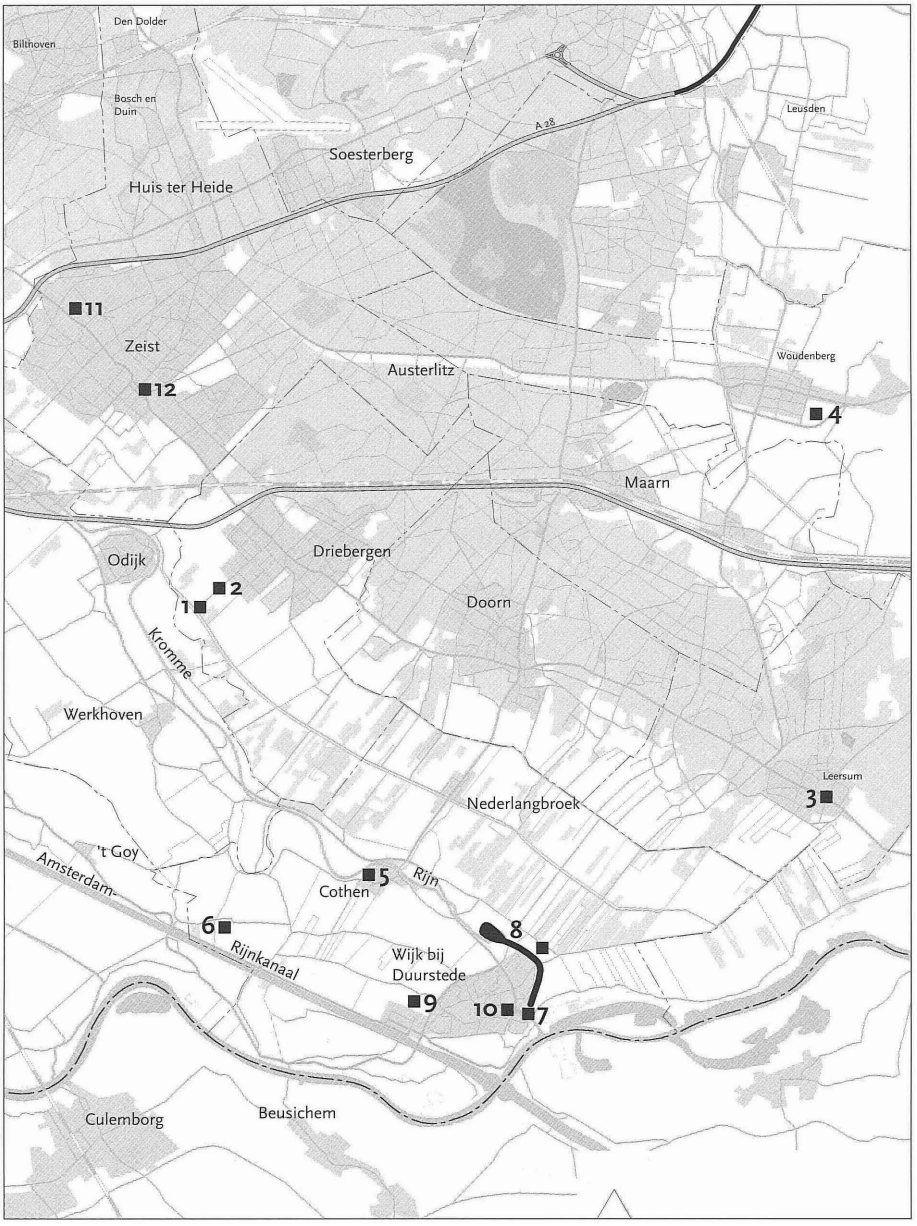
1 *Amicitia* 2 *Bloemweg* 3 *Muurhuizen* 4 *Smallepad* 5 *Varkensmarkt*

stad-Utrecht

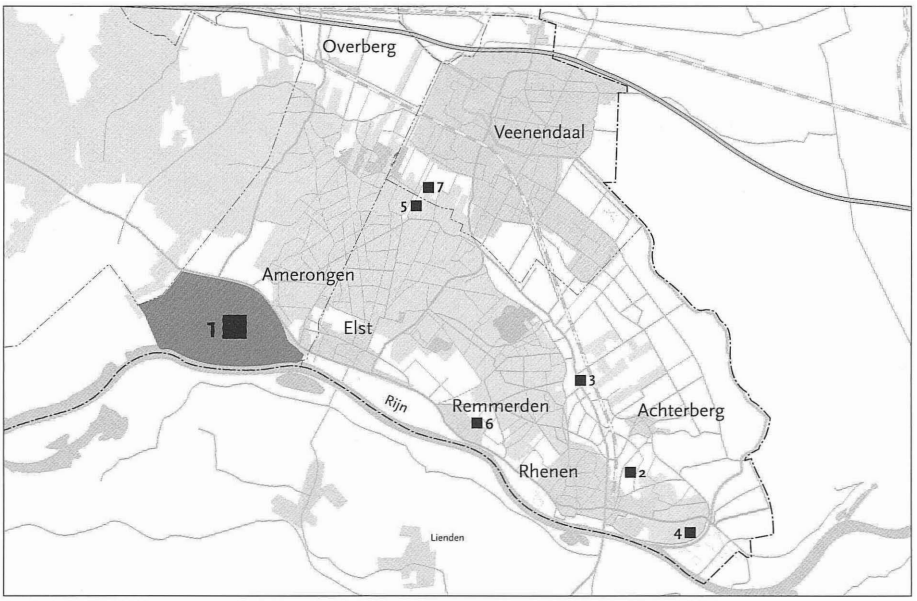
Utrecht/Vleuten-De Meern 1 *De Balije* 2 *Nijevelt* 3 *Parkwijk* 4 *Vleuterweide* **Utrecht-Stad** **5** A2 *Leidsche Rijn* *6 Bekkerstraat* 7 *Bolwerken* 8 *Busbaan* 9 *Dichterswijk West* 10 *Domherensteeg* 11 *Eligenstraat* **12** *Grave van Solmsstraat* **13** *Groenewoudsedijk* **14** *Hamburgerstraat* **15** *Hardebollenstraat* **16** *Hogeweide* **17** *Jacobskeksteeg* **18** *KeulsekadejBilitonkade* **19** *Lauwerecht* **20** *Ledig Erf* **21** *Lucasbolwerk* **22** *Mariastraat* **23** *Marnixlaan* **24** *Vechtplantsoen* **25** *WeerdsingeljNieuwekade*

Zuid· Oost Utrecht (I)

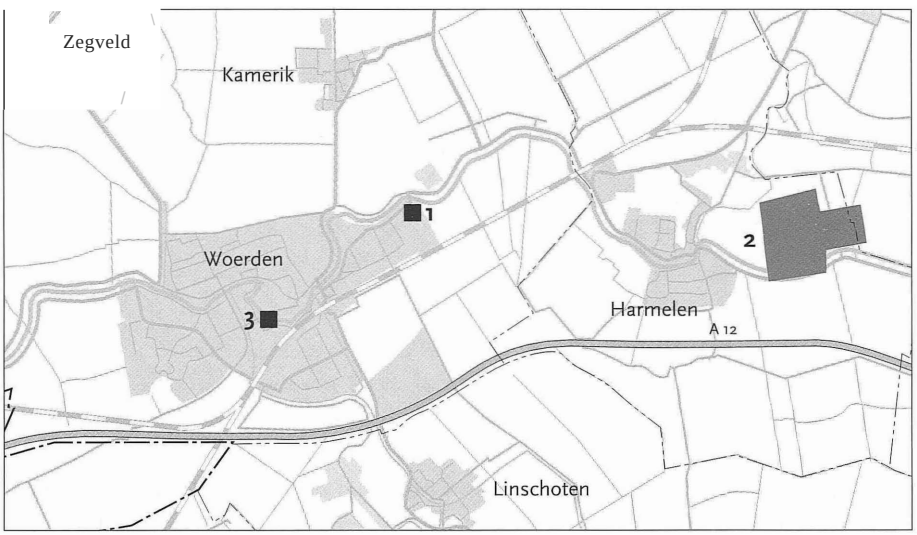
1 *Driebergen .:. Kasteel Rijsenburg* 2 *Driebergen .:. Rijsenburgselaan* 3 *Leersum .:. Rijksstraatweg* 4 *Woudenberg .:. Het Zeeland* **5** *Wijk bij Duurstede-Cothen .:. Zuidoosthoek en Sportcomplex Oe Kamp* 6 *Wijk bij Duurstede-Cothen .:. Oe Zemelen* 7 *Wijk bij Duurstede .:. Tuincentrum Jolice* 8 *idem .:. Rijnoevers en Vikinghof* 9 *idem .:. Vogelpoelweg* **10** *idem .:. Zandweg* 11 *Zeist .:. Oe Dreef* **12** *Zeist .:. Lageweg*

Zuid-Oost Utrecht (2)

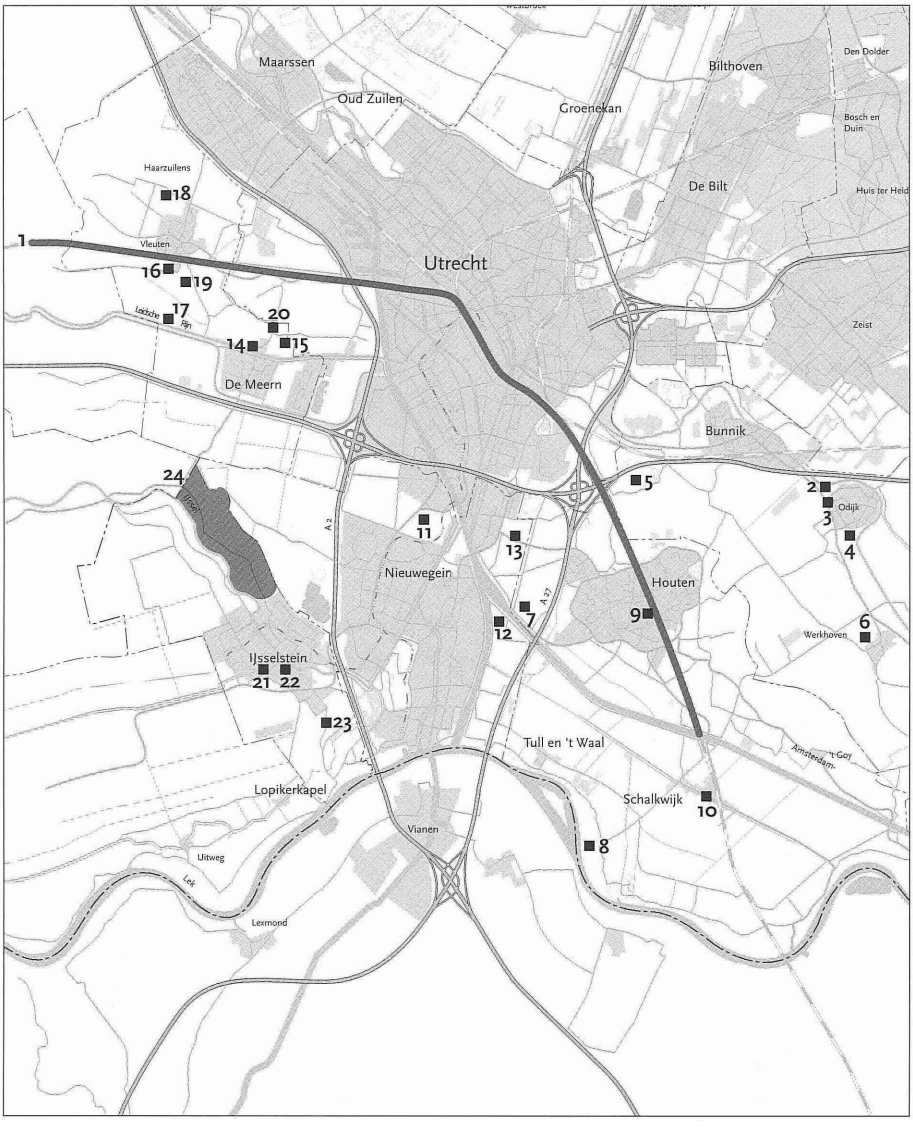
1 *Amerongen .:. Bovenpolder* 2 *Rhenen .:. Boslandweg* 3 *idem .:. Cuneraweg* 4 *idem .:. Heimenberg*
5 *idem .:. Prattenburgse Bos* 6 *idem .:. Remmerden* 7 *Veenendaal·:· Dijkstraat*

Zuid-West Utrecht

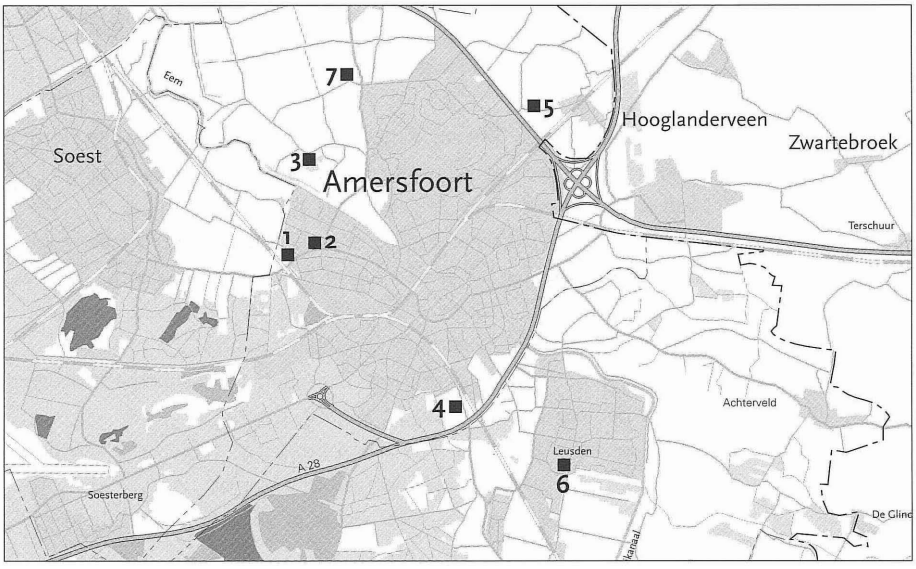
1 *Woerden/Harmelen .:. Polder Breeveld* 2 *Woerden .:. Harmelerwaard* 3 *Woerden .:. singels*

Midden Utrecht

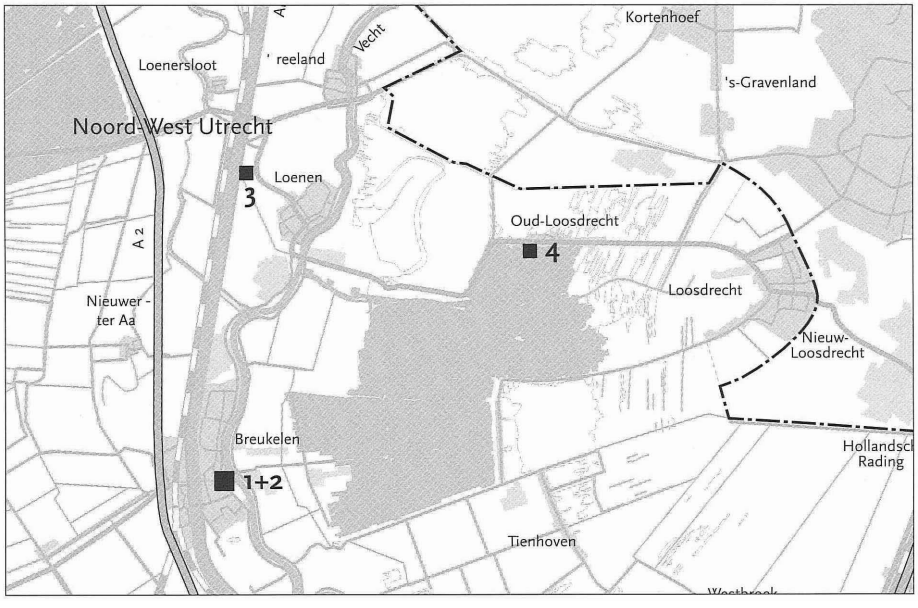
1 *Randstadspoor* 2 *Bunnik-Odijk ;. Singel/Schoudermantel* 3 *Bunnik-Odijk ;. Werkhovenseweg* 4 *Bunnik ;. Rijneiland* **5** *Bunnik ;. Vechten* 6 *Bunnik-Werkhoven ;. Klein-Sonsbeek* 7 *Houten ;. Heemstede* 8 *Houten ;. Honswijkerwaarden* *9 Houten ;. Molenzoom* **10** *Houten ;. Schalkwijk* 11 *Nieuwegein ;. Blokhoeve* **12** *Nieuwegein ;. Het Klooster* ***13*** *Nieuwegein ;. Laagravenseweg* **14** *Vleuten-De Meern ;. Castellumlaan* **15** *idem ;. De Hoge Woerd* **16** *idem ;. Prins Hendrikweg* **17** *idem ;. Stroomweg/Veldhuizen* **18** *idem ;. Thematerweg* **19** *idem ;. Wilhelminalaan* **20** *idem ;. Zuidelijke Stadsas* **21** *ijsselstein ;. Hofstraat, kasteel ijsselstein en Kloosterstraat* **22** *idem ;. Klooster OL Vrouwenberg* ***23*** *idem ;. Lagedijk N* 210 **24** *idem ;. Strategisch Groenproject Utrecht West*

Noord-Oost Utrecht

1 */sse/t en* De *Birkt* 2 *Huis /sselt* 3 *Kape/ Koe/horst* 4 *Nimmerdor* 5 *Rozendae/jVathorst* 6 *Rusthof* 7 *Zeldertseweg*

Noord-West Utrecht

1 *Breukelen .:. Hazeslinger* 2 *Breukelen .:. Kerkbrink* 3 *Loenen .:.* De *Werf* 4 *Loosdrecht .:. porseleinfabriek*

Algemene literatuur

- Th. Cleij, 'Archeologische vondsten uit Zeist in perspectief, *Seijst, Bulletin ter bevordering van de kennis van de geschiedenis van Zeist 29* (2000) I, 3-II
- E. Graafstal en H.L. Wynia, 'Schatkamer Leidsche Rijn 2. Een ramp in Langerak. Boerderij door brand verwoest', *Historische Vereniging Vleuten-De Meem-Haarzuilens* 21 (2001) 3, 63-67
- E. Graafstal, 'Schatkamer Leidse Rijn 4. IJzertijd in Vleuterweide', *Historische Vereniging Vleuten-De Meem-Haarzuilens* 22 (2002), I, 21-24
- P. Hoogers en H. Lefers, 'Opgravingen in Mijdrecht, een korte impressie', De *Proosdijkoerier* 16 (2000),3, IOI-I05
- J.H.J. Joosten, 'Archeologische verkenningen 3', *Historische Vereniging Vleuten-De Meem-Haarzuilens* 20 (2000) 2,44-45
- J.H.J. Joosten, 'Archeologische verkenningen 5', *Historische Vereniging Vleuten-De Meem-Haarzuilens* 20 (2000) 4, 94-95
- C. van der Kooij, 'Antieke wandtegels in souterain huis de Wiers', *Cronyck de Ceyn* 24 (2002) I, I2-15
- Tj. Pot, *Op zoek naar de verleden medemens. Bespiegelingen over archeologische en bouwhistorische vondsten uit Utrecht* (Utrecht 2001)
- A van Schip, 'Van oude botten, die glissen die vooruit gaan', *Het Kromme Rijngebied* 34 (2000) 1-2, 23-25
- F. Snieder, 'De naam, het water en de stad. De vroegste ontwikkeling van Amersfoort vanuit archeologisch perspectief', *Oud- Utrecht, tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht* 74 (2001) 6,159-163
- E. Wallet, 'Drinkglazen huis De Wiers. Glas was luxe-artikel van gegoede Idasse', *Cronyk de Ceyn* 23 (2001) 4, 78-84

Verklarende woordenlijst

Alzei plaats met laat-Romeins castellum, gelegen tussen Bingen en Worms in Duitsland. Bepaalde laat-Romeinse aardewerktypen worden er naar vernoemd.

Andenne aardewerk uit de middenperiode van de Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum.

Artefact door mensen gemaakt voorwerp.

Badorf aardewerk uit de vroege Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum.

Besmeten wordt gezegd van aardewerk, waarvan de wand is bedekt met een grove kleipap; een zo behandelde pot geeft meer houvast.

Castellum Romeins militair fort.

Dekzand stuifzand, waarmee grote delen van Nederland in de laatste periode van de laatste IJstijd werden bedekt. Soms is het opgewaaid in ruggen, zogenaamde dekzandruggen.

Dookgat naar onderen ruimer wordend gat, waarin een dook (een bevestiging voor steen) kan worden gegoten.

Drag afkorting van Dragendorff, de naam van de man, die als eerste een typologie voor terra sigillata opstelde; een terra sigillata-vorm wordt aangegeven door deze afkorting, gevolgd door een nummer, bijvoorbeeld Drag. 37 (versierde kom).

Drakestein aardewerktype uit de Bronstijd, genoemd naar de eerste vindplaats, het landgoed Drakestein.

Esdek vaak dikl<e laag oude ald<ergrond, ontstaan door eeuwenlange ophoging met mest en plaggen. In Utrecht spreekt men van *tengen'*.

Fibula kledingspeld (meervoud: fibulae).

Geverfd aard bepaalde soort Romeins aardewerk.

Gladwandig bepaalde soort Romeins aardewerk.

Grape bolle pot op pootjes, middeleeuws.

Harpstedt aardewerk uit de IJzertijd, genoemd naar de eerste vindplaats.

Hilversum aardewerk uit de Bronstijd, genoemd naar de eerste vindplaats.

Horreum graanschuur van Romeins type. Net als een spieker heeft hij een verhoogde vloer, maar deze rust op stenen riggels, of op rijen dicht naast elkaar in sleuven geplaatste palen of balken.

Huisplattegronden Van huisplattegronden wordt vaak gezegd, dat zij een-, twee-, drie-, of zelfs vierschepig zijn. Dit slaat op het aantal delen, waarin de binnenruimte van het huis in de lengterichting wordt verdeeld door rijen palen. In het inwendige van een eenschepig huis bevinden zich geen palen, zodat de binnenruimte ongedeeld is. Een tweeschepig huis is in de lengterichting in tweeën gedeeld, meestal door een rij palen, die de nok van het dak dragen. Het inwendige van een drieschepig huis wordt in drieën gedeeld door twee rijen palen, meestal gegroepeerd in jukken, die een dakdragende functie hebben. Bij een

vierschepig huis staat tussen de palen van elk juk nog een derde paal, die meestal als extra ondersteuning van de nok dient. Binnen een en hetzelfde gebouw kunnen verschillende constructies voorkomen: wij spreken dan bij voorbeeld van een gemengd een- en tweeschepig huis.

Hypocaust Romeinse vloerverwarming: warme lucht circuleerde in een ruimte onder de vloer; de vloer zelf rustte op zuiltjes, gemaakt van tegels.

Klokbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar zijn vorm; een ondertype is de Veluwse klokbeker.

Kogelpot middeleeuws aardewerk, zo genoemd naar de vorm.

Kringgrep(pel) ronde greppel om (crematie)graf, vaak in urnenveld, maar ook wel bij begravingen in andere periodes.

LaTene-armband glazen armband uit de late IJzertijd.

Limes grens van het Romeinse Rijk, in ons land gelegen langs de Oude Rijn.

Lunula onderdeel van middeleeuws paardentuig.

Marne IJzertijd-aardewerk van zuidelijke oorsprong.

Microliet artefact van zeer kleine afmetingen.

Oeverwal natuurlijke verhoging langs een onbedekte rivierbedding, meestal bestaande uit zand of zaveL Een oeverwal ontstaat doordat, als de rivier buiten zijn oevers treedt, het zwaardere materiaal, zoals zand, direct naast de bedding wordt afgezet.

Ogief als de ribben van een gewelf elkaar diagonaal kruisen.

Paalkuilen de sporen van de kuilen, die zijn gegraven om de palen in te zetten, en die daarna weer zijn dichtgegooid met grond, die een andere (meestal donkerder) kleur hebben dan de omgevende ongeroerde grond. Een enkele keer kan de plaats van de eigenlijke paal worden herkend als een nog iets donkerder gedeelte binnen zo'n paalkuil. Dit donkere gedeelte heet paalgat. Tijdens een opgraving worden paalkuilen 'gecoupeerd', verticaal doorgesneden, om de diepte te bepalen en andere gegevens te verkrijgen. Op foto's van huisplattegronden, genomen in het veld, vertonen paalkuilen zich daarom soms als halfronde gaten.

Paffrath aardewerk uit de Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum in Duitsland.

Pingsdorf aardewerk uit de Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum in Duitsland.

Radstempel roterend wieltje met uitsteeksels, gebruikt bij het versieren van aardewerk, populair in de vroege Middeleeuwen, maar ook wel daarvoor en daarna.

Ruwwandig bepaalde soort Romeins aardewerk.

Spieker graanschuur, waarvan de - verhoogde - vloer rust op vier of meer zware palen, die in een vierkant of rechthoek zijn geplaatst. De vloer is verhoogd om twee redenen: het graan blijft droog, omdat de lucht onder de vloer door kan circuleren, en het graan is niet zo gemakkelijk bereikbaar voor ongedierte.

Spinklos/steen schijfVormig gewichtje, meestal gemaakt van aardewerk ofbeen,

dat wordt gebruikt bij het spinnen van bijv. wol.

Standvoetbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar de standvoet, die dit aardewerk bezit.

Steengoed zeer hard gebakken middeleeuws aardewerk, dat onder meer bij Siegburg in Duitsland werd vervaardigd.

Stroomrug verhoging ontstaan door het naar elkaar toegroeien van twee oeverwallen. In het midden van zo'n rug bevindt zich vaak het restant van de oorspronkelijke rivierbedding, de restgeul.

Stuifheuvels natuurlijke heuvels van stuifzand.

Terra nigra Romeins aardewerk, zwart van ldeur.

Terra sigillata Romeins luxe-aardewerk, rood van !deur, vaak versierd.

Trechterbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar de vorm van de hals.

Urnenveld grafveld uit de late Bronstijd/vroege IJzertijd; de resten van de gecremeerde doden werden er in urnen bijgezet, vaak onder lage heuveltjes met een greppel ('kringgrep') eromheen.

Vicus (Romeins:) burgerlijke nederzetting (vaak bij fort); (vroege Middeleeuwen:) handelsplaats.

Von Uslar opsteller van typologie voor Germaans aardewerk uit de 2de-4de eeuw na Chr.

Weefgewicht gewicht, vaak van aardewerk, waarmee de verticale draad van een weefsel in een weefgetouw strak gehouden werd.

Index

Deze index geeft een overzicht van alle in de vorige *Archeologische Kronieken Provincie Utrecht* opgenomen verslagen vanaf 1970. Telkens wordt per geografische aanduiding eerst het eerste jaartal van de desbetreffende kroniek weergegeven, gevolgd door het paginanummer. Signaleringen en vondstrneldingen zijn niet opgenomen. De opgravingen gedaan in de stad Utrecht van 197°-1988 zijn niet opgenomen in de *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* maar vindt u in de *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht* over die jaren.
Er zijn in de afgelopen 30 jaar diverse gemeentelijke herindelingen geweest, waarmee u rekening dient te houden. Telkens is de gemeentelijke indeling aangehouden die ten tijde van het uitkomen van de betreffende kroniek gold.

Algemeen
Archeologie en landschap '90-8
Archeologische Monumentenkaart '94-10, '96-8
Cultuurhistorische waardenkaart Gelderse Vallei'94
Eemland '88-40
Engen in bodembeschermingsgebieden '96-10
Groenraven-Oost '96-12
HSL-Oost en AI2 Utrecht-Veenendaal '98-n
Kromme Rijngebied '7°-31
Landschap en bewoning'92-8
Nederrijn en Lek, project Ruimte voor Rijntakken '98-n
Watertransportleiding Lek-Soestduinen en natuurontwikkeling Steenwaard '98-14

Abcoude
Kasteel Abcoude'94-12
Kerkstraat '90-10
PWN-leiding '98-17

Amerongen
Burgwal '70-5
Drostestraat '94-14
't Spijk '70-4

Amersfoort
Achter de Arnhemse Poortwal '90-10
Amicitia '98-17
Bloemendalsestraat '94-14
Bloemendaalsebinnenpoort '96-14
Breestraat '92-20

Bunschoterstraat '96-14, '98-18
St Elizabethgasthuis '94-15
Emidaer '88-8
De Flint '94-17
GroenmarktjAppelmarkt '90-19
Grote Haag '94-17
Grote Koppel '94-18
Het Havik'94-20
Herenstraat '88-10
De Hof'90-10
Hoogland, Hoveniersweg ,90-20
St Jorisdriekhoek '96-17
St Joriskerkhof op de Groenmarkt '96-19
Kamp 60-62 '98-18
Kamp 82 '96-21
Kattenbroek '88-lI, '90-20, '92-22
Kerkstraat '88-14
Kleine Koppel '96-28
Kleine Spui '88-19, '90-21
Koestraat '94-30
KoppelpoortjMonnikendam '96-28
Krommestraat '88-20
Lieve Vrouwestraat '96-32
Mooierplein '98-20
Muurhuizen 45, 49-51 '88-20
Muurhuizen 62-64 '94-32
Muurhuizen 179 '96-34
Muurhuizen 185-187 '88-21
Muurhuizen Oldenbamevelthuis '88-24
MuurhuizenjNieuwestraat '90-21
MuurhuizenjStovestraat '90-24
N 199 '94-40
Nieuwland '90-25, '92-23, '94-32
Nieuwlandseweg 35 '96-35
Proveniersteeg ,98-23
Schimmelpenninckstraatjkade '92-25
Schothorsterlaan '88-25
Stadhuisplein '92-25
Stovestraat '92-28
Utrechtsestraat 33-35 '98-28
Utrechtsestraat 37-39 '98-30

Viepoort '90-28
Vathorst '98-30
Westsingel '98-33
Zielhorst '88-27
Zocherpad '90-28

Baarn

Burgemeeser Penstraat '92-3°
De Drie Eiken '88-30, '96-37
Eembrugge '70-10, '88-31
Grimmestein '92-3°
Kasteel Ter Eem '94-41
Laanstraat '88-34
De Lage Vuursche '96-38
Leestraat '90-29
Pauluskerk '92-32
Stationsweg'92-34

De Bilt

Burgemeester De Withstraat '88-35
KNMI/Vrouwenldooster '94-60
Oostbroek '90-30
Orionlaan/Pluviedaan '98-44
Wilhelminalaan 20 '96-56

Breukelen

Boom en Bosch '92-36
Kerkplein'98-34
Nijenrode '96-39
Ruwiel '9°-32

Breukelen/Abcoude

A2 Noord '96-39

Breukelen/Loenen

Spooruitbreiding '98-34

Bunnik

Aan de Kampweg '98-40
Amelisweerd '92-36
De Brakel '92-39, '94-43, '96-42

Molenweg '96-44
De Niënhof '96-45
Odijk '70-17, '9°-32, '94-43, '96-45
Polder VechtenjOudwulverbroek '90-37
Vechten '70-13, '80-33, '88-36, '90-33, '94-46, '96-46 en 51, '98-40
Werkhoven '70-19, '90-37, '94-47, '96-52, '98-42

Bunschoten
Dorpsstraat '70-20
Hoekstraat '94-52
N 199 '96-55
Nijkerkerweg '94-52
Stadsgracht '85-7

Cothen
De Dom '70-20
ProvincialewegjTrekweg '70-22
Wtenweerde '94-58

Doom
Boswijklaan '98-44
Dorpsstraat 55 '96-56
Ludenbos '88-40
Maartenskerk '96-56
MesdaglaanjFrans Halslaan '98-45
Sterkenburgerlaan '88-40

Driebergen
Jachtrust '90-40
Kerk '94-65
Landgoed Bomia '96-58
Rijssenburg '96-58

Eemnes
Golfbaan '98-46
Waklcerendijk '9°-41, '98-48

Harmelen
Appellaan '9°-42
Haanwijk '98-51
Spruit en Bosch, De Tuinderij, De Gemeentetuin en Hofwijk-West '98-51

Houten
- Beusichemseweg '96-58
- Binnenweg '98-53
- Dina (Vinexlocatie) '98-61
- Doomkade '80-13
- 't Goy '70-26
- Grote Fox '98-57
- Heemstede '98-57
- Hervormde Kerk'92-41
- Heulsewaard '98-59
- Hoogdijk '94-65
- Houten-Zuid '94-65
- Houtensewetering '94-68, '98-59
- Kasteel Schalkwijk '94-69
- Loerik '70-26
- Loerik/Overdam (Vinexlocatie) '98-63
- Merekenburg '90-43, '94-69
- Molenzoom '88-41, '92-41, '94-69
- De Poel '70-24
- **Het** Rondeel '92-45
- Schalkwijk '88-42, '96-61, '98-61
- Steenen Poort '70-28
- Tiellandt '85-13, '88-46
- Tuurdijk '9°-42
- Veerwagenweg '96-61
- Wiekenburg '90-44
- Wulven '85-21, '94-70
- Zorgvliet '88-46
- Zuid '96-61

Houten/Nieuwegein
- Laagraven '98-75

Langbroek
- Hindersteyn '96-62
- Rodenstein'92-46
- Walenburg '94-74

leersum
- Zwaardvondst '92-46

leusden
- Driftakkerweg '90-45
- Kolonel van Rooijenweg '98-76
- Oud-Leusden '80-19
- Stoutenburg '70-33, '90-45
- Den Treek '90-47

loenen
- Croonenburg ,98-76
- Kasteel Vreeland '94-74

loosdrecht
- Sypestein '90-47

lopik
- Huis te Vliet '92-49
- Lopikerkapel '92-51
- N 210 '98-78
- Snellenburg (Benschop) '88-50

Maam
- De Halm '70-35
- Maarsbergen '70-35

Maarssen
- Cruydenborgh en Endelhoef'90-48
- Hervormde Kerk '7°-36
- Maarsserbrug ,98-79
- Oostwaard '9°-52
- Oud-Zuilen '98-80
- Parkweg '94-76
- Ter Meer '98-80
- Zogwetering ,98-83

Maartensdijk
- Noorderpark '94-78
- Westbroek '96-62

Montfoort
- Achthoven '9°-52
- Antoniushuis '94-80

Kasteel Linschoten '94-80
Kasteel Montfoort '90-52
Linschoten '98-84
Pijlkruid 2 '98-84
IJsselveld '98-85

Nieuwegein

De Batau '7°-41
Blokhoeve '88-51
Galecop ,94-82
Galecopperdijk 19 '96-63
Het Gein '7°-42, ,94-88
Heemstede '90-53
Kerkveld '70-40
Nedereind '7°-41
Plettenburg, Rijnestein en Wijnestein '90-53
Put van Weber '90-55
Rijnenburg '92-51
De Wiers '96-65
Wijnestein '94-88

Renswoude

Emminkhuizen '9°-56

Rhenen

Achterberg '70-47, '90-56, '96-69
Berghoeve '96-71
Cuneraheuvel '96-72
EIst '7°-46, '80-9, '90-58, '94-90, '98-85
Frederik van de Paltshof '92-56
Gasthuiskapel '94-93
Grafheuvels '70-44
Herenstraat '92-58, '94-93
't Hof '88-55
Koerheuvel '9°-58, '92-58
Kwintelooyen '70-47
Plantage Willem III '88-56
Remmerden '70-48, '88-56, '90-60
Torenstraat '92-61

De Ronde Venen
- Mijdrecht '92-63, '98-92
- Wilnis '96-74

Soest
- Hilhorstweg '94-95
- Hofslot '88-62
- Korte Duinen '98-92
- Laag Hees'98-94
- Langeindse Maten '94-95
- Noordelijke Eng '96-74

Utrecht
- Agnietenkapel '94-I25
- Bergstraat '90-62
- Brigittenstraat '98-98
- Buurkerkhof'96-75
- Choorstraat '88-63
- Croeselaan '96-79
- Doelenstraat '98-99
- Domplein '90-65, '92-63
- Donkerstraat '96-80
- Eerste Achterstraat '94-95
- Fort Blauwkapel/Huis Ter Veen '98-99
- Gasthuisstraat '88-64
- Grauwert '94-96, '98-I03
- HOV-binnenstad '98-III
- Kromhoutkazerneterrein '96-80
- Kruisstraat '88-64
- Lange Koestraat '94-98
- Mariaplaats '88-66, '90-69
- Mariaplaats/Walsteeg '96-82
- Mereveld '94-98
- Minrebroederstraat '92-8I
- Nicolaaskerkhof'98-II7
- Nieuwegracht '92-83, '96-I22, '98-II8
- Nieuwekamp '98-I25
- Oudegracht '92-84
- Papendorpsepolder '90-73
- Pelmolenweg '96-I22
- Predikherenkerkhof '90-76, '92-90

Rozenstraat '88-69
Stadhuis '98-125
Stroomstraat '94-101
Tolsteegpoort '98-142
Trans 19 '90-80
Twijnstraat '92-92
Visschersplein '96-124
Voorstraat/Boothstraat '96-125
Vrouwjuttenhof'90-86
Waterstraat '90-89, '96-13
Zakkendragerssteeg '88-721
Zuidelijke Binnenstad '94-103

Utrecht/Vleuten-De Meern
Leidsche Rijn '94-127

Vleuten-De Meern/Harmelen
Vleuten-De Meern/Harmelen '92-106

Vleuten-De Meern
De Balije'98-144
Castellum '70-53
Den Eyk '90-96
Haarpad '94-127
Haarrijnse Plas '98-146
Den Hoet '90-96
De Hoge Woerd '90-96, '94-128, '98-146
De Mare '94-131
Meentweg '98-148
Meerndijk '92-II2
Nijevelt '98-153
Strijkviertel '94-133
Thematerweg '96-136
Veldhuizen '96-137
Vleuterweide '98-162
Vleuterweide/Veldhuizen '98-165
Waterland '98-167
't Weer '92-114
't Zand '98-192

Woerden
- Groenendaal '98-194
- Havenstraat '90-IOO
- Molenstraat '98-196
- Nieuwe Marlct '98-200
- Oranjestraat '98-202
- Park Bredius '98-208
- Polder Breeveld '94-134, '96-169
- Hoge Woerd '94-134
- Oranjestraat '88-74
- Zegveld '90-102

Woerden/Harmelen
- Spooruitbreiding ,98-208

Woudenberg
- Lichtenberg '92-123
- Pyramide van Austerlitz '98-209
- Quatre Bras '98-210
- Rotonde Zuid '94-137

Wijk bij Duurstede
- Achterstraat '98-214
- Bergesteijn '92-II4
- Cothen, Rhijnestein '98-214
- Dorestad '70-54, '80-34, '85-22
- Garage AH '98-216
- De Geer '88-76, '90-I03, '92-II6, '94-137
- Hoogstraat '92-120
- De Horden '80-36, '85-24, '88-80
- Jacob van Ruysdaelstraat '94-141
- De Keizer '90-I07
- Korte Singel '94-142
- Kostverlorentoren '94-143
- Van Lynden van Sandenburgweg '94-143
- Mariënhove '90-I07
- Parkeerplaats AH '92-120
- Vikinghof '98-216
- De Vos '90-I07
- Zandweg/Singel '98-218

IJsselstein

- Eiteren '70-57, '85-9, '88-82
- N 2IO '96-172, '98-220
- Neder Oudland '90-109
- Stadsmuur '96-174

Zeist

- Austerlitz '90-lIO
- Blikkenburg '90-lI3
- Boulevardterrein '96-176
- De Brink '94-147
- Dorpsstraat '94-147
- Eerste Dorpsstraat '92-125
- Tweede Dorpsstraat '98-223
- Figicomplex '92-125
- Hervormde kerk '88-84, '90-lI5
- 2e Hogeweg en Walkartweg '96-176
- Kersbergenlaan '92-128
- Kozakkenput '90-lI5
- De Krakeling '90-lI5
- Parmentiersland '94-147
- Politiebureau'90-lI6
- Rijnwijk '90-lI6
- Smitsput '90-lI6
- Sparrenheuvel '96-177
- Villa Blanda/Lenteleven II '98-225

Eerder verschenen **in** deze reeks

- W.J. van Tent en F. Vogelzang, red.} *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren* 1970-1979 (Utrecht 1996)
- W.J. van Tent, *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1980-*1984 (Utrecht 1988)
- W.J. van Tent, *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1985-*1987 (Utrecht 1992)
- D.H. Kok, S.G. van Dockum en F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1988-1989 (Utrecht 1996)
- D.H. Kok, S.G. van Dockum en F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1990-1991 (Utrecht 1997)
- D.H. Kok, J.P. ter Brugge, S.G. van Dockum en F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1992-1993 (Utrecht 1997)
- D.H. Kok, S.G. van Dockum en F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1994-1995 (Utrecht 1998)
- D.H. Kok, J.P. ter Brugge, S.G. van Dockum en F. Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1996-1997 (Utrecht 1998)
- Doede Kok, Karen van der Graaf en Fred Vogelzang, red., *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 1998-1999 (Utrecht 2000)

Colofon

De Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2000-2001 is een uitgave van de Provincie Utrecht en de Stichting Publicaties Oud-Utrecht

Redactie
Doede Kok
Ruurd Kok
Fred Vogelzang

Vormgeving
Anja Verlaat, Tilburg

LithografieJbeeldbewerking
Sander Neijnens, Tilburg
Evelien Mills, Rosmalen

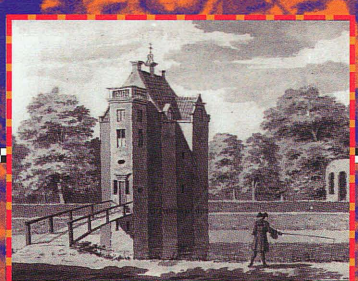
Illustraties
Daar waar niets is vermeld,
is de illustratie afkomstig
van de auteur of zijn instelling

Druk
PlantijnCasparie, Utrecht

Utrecht 2002, ISSN 1386-8527

spou

provincie Utrecht

De Archeologische kroniek van de provincie Utrecht is dit keer weer dikker geworden. De groei in de omvang van de kroniek weerspiegelt de groei van het aantal archeologische onderzoeken en dus het aantal ingrepen in het bodemarchief. Grote infrastructurele werken zijn daarvan de oorzaak. Aan de andere kant roept het ene onderzoek het andere op. De opvallende vondsten in Leidsche Rijn laten zien, dat het gebied enorm rijk is aan grondsporen, die vervolgens dus ook zorgvuldig worden gekarteerd. Daardoor stijgt het aantal plekken waarover de verwachtingen hooggespannen zijn.

Opvallende vondsten waarover deze kroniek bericht zijn de joodse mikweh die in Amersfoort is gevonden, de opgraving van een vroeg-middeleeuwse nederzetting bij Bunnik, het onderzoek naar delen van de classicistische tuinen van kasteel Heemstede, de vondst van een zeldzame Romeinse grafsteen bij Houten en het aan het licht komen van skeletten en sarcofagen uit de twaalfde eeuw in het centrum van Utrecht.

De bijna 300 pagina's geven een beeld van tientallen grote en kleine opgravingen, voorafgegaan door een essay over de Romeinse limes. Zoals altijd is de kroniek ruim geïllustreerd. Het enige probleem dat de enorme groei in archeologisch onderzoek met zich meebrengt, is dat we niet kunnen garanderen dat alles wat op dat gebied in de jaren 2000 en 2001 in onze provincie is gebeurd, ook een plaatsje in de kroniek heeft gevonden.